ÇÖKÜŞTEN SONRA

DER: ROBİN BLACKBURN

SOSYALİZMİN GELECEĞİ

İngilizceden çeviren: Osman Akınhay

Ayrıntı: 68
İnceleme dizisi: 36

Çöküşten Sonra/Sosyalizmin Geleceği
Robin Blackburn

İngilizceden çeviren
Osman Akınhay

Yayıma hazırlayan
Abdullah Yılmaz

Kitabın özgün adı
After the Fall
The failure of Communism
and the Future of Socialism

Verso/1991
basımından çevrilmiştir

Kapak resmi
Komar ve Melamid 1981-82
Romantik bir manzarada Kremlin

Kapak düzeni
Ahmet Batmaz

Basıma hazırlık
Renk Yapımevi 516 94 15

Baskı
Renk Basımevi 518 54 36

Birinci basım
Mart 1993

ISBN 975-539-034-0

AYRINTI YAYINLARI
Piyer Loti Cad. 17/2 34400 Çemberlitaş-İstanbul Tel: 518 76 19 Fax: 516 45 77

Der: Robin Blackburn

ÇÖKÜŞTEN SONRA

Sosyalizmin Geleceği

İ N C E L E M E D İ Z İ S İ

ŞENLİKLİ TOPLUM
İvan Illich/2. basım

YEŞİL POLİTİKA
Jonathon Porritt/2. basım

MARKS, FREUD VE GÜNLÜK HAYATIN ELEŞTİRİSİ
Bruce Brown/2. basım

KADINLIK ARZULARI
Günümüzde Kadın Cinselliği
Rosalind Coward/3. basım

FREUD'DAN LACAN'A PSİKANALİZ
Saffet Murat Tura

NASIL SOSYALİZM? HANGİ YEŞİL? NE İÇİN SANAYİ?
Rudolf Bahro

ANTROPOLOJİK AÇIDAN ŞİDDET
Der: David Riches

ELEŞTİREL AİLE KURAMI
Mark Poster

İKİBİN'E DOĞRU
Raymond Williams

DEMOKRASİ ARAYIŞINDA KENT
Kürşat Bumin

YARIN
Sanayi Toplumu Yol Ayrımında Eleştiri ve Gerçek Ütopya
Robert Havemann

DEVLETE KARŞI TOPLUM
Pierre Clastres

RUSYA'DA SOVYETLER (1905-1921)
Oskar Anweiler

BOLŞEVİKLER VE İŞÇİ DENETİMİ
1917'den 1921'e Devlet ve Karşı Devrim
Maurice Brinton

EDEBİYAT KURAMI
Terry Eagleton

İKİ FARKLI SİYASET
Levent Köker

ÖZGÜR EĞİTİM
Joel Spring

EZİLENLERİN PEDAGOJİSİ
Paulo Freire

SANAYİ SONRASI ÜTOPYALAR
Boris Frankel

İŞKENCEYİ DURDURUN!
İnsan Hakları ve Marksizm
Taner Akçam

ZORUNLU EĞİTİME HAYIR!
Catherine Baker

SESSİZ YIĞINLARIN GÖLGESİNDE YA DA TOPLUMSALIN SONU
Jean Baudrillard

ÖZGÜR BİR TOPLUMDA BİLİM
Paul Feyerabend

VAHŞİ SAVAŞÇININ MUTSUZLUĞU
Siyasal Antropoloji Araştırmaları
Pierre Clastres

CEHENNEME ÖVGÜ
Gündelik Hayatla Totalitarizm
Gündüz Vassaf/2. basım

AĞIR ÇEKİM
Değişen Erkeklikler
Değişen Erkekler
Lynne Segal

CİNSEL ŞİDDET
Yaşayanların/Yaşatanların Anlatımlarıyla
Alberto Godenzi

ALTERNATİF TEKNOLOJİ
Teknik Değişmenin Politik Boyutları
David Dickson

ATEŞ VE GÜNEŞ
Platon Sanatçıları Niçin Dışladı?
Iris Murdoch

OTORİTE
Richard Sennett

TOTALİTARİZM
Simon Tormey

İSLAM'IN BİLİNÇALTINDA KADIN
Fetna Ayt Sabbah

MEDYA VE DEMOKRASİ
John Keane

ÇOCUK HAKLARI
Der: Bob Franklin

ÇÖKÜŞTEN SONRA
Sosyalizmin Geleceği
Der: Robin Blackburn

Hazırlanan Kitaplar

GÖSTERİ TOPLUMU VE YORUMLAR
Guy Debord

DEMOKRASİ VE SİVİL TOPLUM
John Keane

SİVİL TOPLUM VE DEVLET
Der: John Keane

DÜNYANIN BATILILAŞMASI
Gezegenimizin Birörnekleşmesinin Anlamı, Önemi ve Sorunları Üstüne Bir Deneme
Serge Latouche

TÜRKİYE'NİN BATILILAŞMASI
Cengiz Aktar

AVRUPAMERKEZCİLİK
Bir İdeolojinin Eleştirisi
Samir Amin

DAHA AZ DEVLET DAHA ÇOK TOPLUM
Özgürlük/Ekoloji/Anarşizm
Rolf Cantzen

TÜKETİM TOPLUMU
Jean Baudrillard

ÜRETİMİN AYNASI
Jean Baudrillard

AMERİKA
Jean Baudrillard

MODERNLİĞİN SONUÇLARI
Anthony Giddens

REKLAMCILAR ENTERNASYONALİ
Armand Mattelart

SINIRLARI YIKMAK
Feminist Yeşil Bir Sosyalizme Doğru
Mary Mellor

Sunuş

Bu çalışma, editörlüğünü Robin Blackburn'ün yaptığı ***AFTER THE FALL-The Failure of Communism and the Future of Socialism*** *(ÇÖKÜŞTEN SONRA-Komünizmin Başarısızlığı ve Sosyalizmin Geleceği) adlı kitabın ikinci bölümünü içeren* ***Implication for the Future*** *(Gelecek Üzerine Düşünceler) başlığı altında toplanmış makalelerden oluşmuştur. Birinci bölümde,* ***The Forms of Communist Collapse*** *(Komünist Yıkımın Biçimleri) başlığı altında toplanan 11 makale şunlardır:*

1. Norberto Bobbio: The Upturned Utopia (Tersine Dönen Ütopya)

2. Ralph Miliband: Reflections on the Crisis of Communist Regimes (Komünist Rejimlerin Krizi Üzerine Düşünceler).

3. Hans Magnus Enzensberger: Ways of Walking: A Postscript to Utopia (Yürüme Yolları: Ütopyaya Bir Bakış).

4. Jürgen Habermas: What Does Socialism Mean Today? The Revolutions of Recuperation and the Need for New Thinking (Sosyalizmin Bugünkü Anlamı Nedir? Nekahat Devrimleri ve Yeni Düşünce Gereği).

5. Maxine Molyneux: The "Women Question" in the Age of Perestroika (Perestroyka Döneminde "Kadın Sorunu").

6. Fred Halliday: The Ends of Cold War (Soğuk Savaşın Sonuçları)

7. Edward Thompson: The Ends of Cold War: A Rejoinder (Soğuk Savaşın Sonuçları: Bir Yanıt)

8. Fred Halliday: A Reply to Edward Thompson (Edward Thompson'a Bir Yanıt)

9. Eric Hobsbawm: Goodbye to All That

(Herşeye Elveda)
10. Giovanni Arrighi: Marxist Century, American Century (Marksizm Çağı, Amerika Çağı).
11. Alexander Cockburn: Radical as Reality (Gerçek Kadar Radikal).

Kitabın ikinci bölümünü seçme gerekçemize gelince... Orijinal kitabı yayımlayan Verso'nun ve onun Türkiye temsilcisi Metis'in bilgisi dahilinde gerçekleştirilen bu tasarruf için iki nedenimiz var. İlki, ilk bölümü oluşturan yukarıdaki makalelerin birçoğunun çeşitli dergilerde yayımlanmış olması. İkincisi, yazarların medyanın etkin bir biçimde yaydığı "sosyalizm öldü, tek seçenek kapitalizm" dalgasına (bütün moral ve politik olumsuzluklara rağmen) kendilerini kaptırmayarak kapitalizm dışı bir "gelecek" imkanından söz etmeleri... Biz de hayli kalın olan kitabın tümünü yayımlamamaktansa, "gelecek" vurgusuna sahip çıkarak, zihnimizi artık "sahiden yeni şeyler" tasavvur etme doğrultusunda zorlamak için yalnızca ikinci bölümü yayımlamaktan yana olduk.

Ayrıntı

Özür: Arka kapakta kullanılan Galeano alıntısının cümle sıralaması orijinaldeki gibi değildir. Anlamını bozmadan, yazıya akıcılık kazandırmak için yaptığımız bu "masum tahrifatı" hoş göreceğinizi umarız.

İÇİNDEKİLER

I. Yüzyıl biterken: Çöküşten sonra sosyalizm **9**
Robin Blackburn

II. "Fırtınada kaybolmuş çocuk" **114**
Eduardo Galeano

III. Yeni dünya düzeni üzerine konuşmalar **122**
Fredric Jameson

IV. Entelektüeller iktidarda mı? **140**
Iván Szelényi

V. Hangi sol? Sosyalizm, feminizm ve gelecek? **147**
Lynne Segal

VI. Yeni gündem **164**
André Gorz

VII. Yeniden düşünerek öne geçme **178**
Göran Therborn

VIII. Toplumsal bir piyasanın ekonomisi **194**
Diane Elson

IX. Küllerden doğan **201**
Eric Hobsbawm

I. YÜZYIL BİTERKEN: ÇÖKÜŞTEN SONRA SOSYALİZM*

Robin Blackburn

Yirminci yüzyılın son on yılına girerken, "Marksist-Leninist" komünizmin yıkılışı, onun kapitalizme alternatif olma niteliğini ortadan kaldıracak ve sosyalizm fikrinin kendisini de tehlikeye düşürecek derecede kapsamlı olmuştur. Stalinizmin bozgunu reformcu komünizmi de kapsamış ve ne Troçkizme, ne sosyal-demokrasiye, ne de başka sosyalist akımlara herhangi bir yarar sağlamıştır. Lenin ile Mao'nun mumyaları Moskova ve Pekin'deki mozolelerin-

* İlk taslak üzerindeki yazılı yorumları için Perry Anderson, G. A. Cohen, Diane Elson, Gunder Frank, Monty Johnstone, Marcel Van der Linden, Branka Magas ve Peter Wiles'e teşekkür etmek isterim. Ayrıca kaynak araştırmasındaki öğütleri için Tariq Ali, R. W. Davies, Meghnad Desai ve Mel Leiman'a da teşekkür ederim. Kuşkusuz benim argümanlarım ya da hatalarımda bu isimlerin hiç birisinin sorumluluğu yoktur.

de hâlâ uygun biçimde gömülmeyi beklerken, eski bir düzenin simgeleri olarak sergilenmektedir. Ancak bugünkü can çekişen "Büyük Devlet Komünizmi", yeryüzünü tehdit eden bir hayalet değil, yalnızca huzura erişmeyi dileyen mutsuz bir ruhtur.

Gelgelelim, tarihle yüzleşmeye ve sosyalist projenin en keskin eleştiricileriyle boy ölçüşmeye istekli bir sosyalizm, yeni bir başlangıç yapılmasını sağlayabilir. Bir kısmı komünist geleneğin etkisinde olan, ciddi denebilecek anti-kapitalist hareketlere hâlâ rastlanmaktadır, ama bu hareketler bizi kapitalizmin ilerisine taşıyabilecek bir programdan yoksundurlar. Kendilerine komünist ya da sosyalist diyen rejimler yaşamaktadır; ne var ki bunların da, gerçek kazanımlar sağlamış olsunlar olmasınlar (diyelim, halk sağlığı ve eğitim alanlarında Küba'nın örnek gösterilebileceği gibi), tepeden tırnağa bir yenilenme ve yeniden yöneliş (yalnızca gerçekten demokratik bir kültürün ve yönetim şeklinin oluşturulmasını değil, aynı zamanda yeni ve yaşama şansı olan bir sosyalist ekonomi modeli keşfetmeyi de amaçlayan bir biçimde) içine girmelerinin gerektiğinden kuşku duyulamaz.

Kapitalizm ve Anti-Kapitalizmin Problemleri

Eski komünist dünyanın ölüm sancıları üzerinde dururken, kapitalist dünyanın farklı, ama çok ciddi hastalıklarını da görmezlikten gelmemeliyiz. Yeryüzü şimdi çok daha fazla kapitalist birikim süreçlerinin kıskacı içindedir; gerek bu süreçlerin, gerekse bunların ürünü olan kargaşa, sefalet, yıkım, ihmalkârlık, bölünme ve sorumsuzluğun biçtiği bedele karşı daha da duyarlı olmalıyız. 1980'lerde kapitalizmin işleyişine, en yoksul ülkelerdeki kalabalık kitlelerin en zengin ülkelere olan borçları ve bu zengin ülkelerin yoksulların ürünlerine sırt çevirmeleri nedeniyle gelişme yollarının tıkandığı iğrenç bir süreç eşlik etti. Kapitalist Üçüncü Dünya'nın çoğundaki ekonomik ve siyasal güç dağılımının, yaygın açlıklar ve salgın hastalıklar doğurmaya elverişli olduğu görüldü. Yoksul kesimlere dayanan hareketlerin bu duruma karşı koyma girişimleri genellikle acımasız baskılarla ve ölüm manga-

larıyla karşılık gördü. Gerçekten, 1980'lerde kapitalist Üçüncü Dünya'da görülen can kaybı ve fiziksel acıların boyutlarının, komünist bürokrasinin yönetimindeki ülkelerde yaşananları çok gerilerde bıraktığından kuşku duyulamaz (Bu can sıkıcı karşılaştırma komünist bürokrasinin yönettiği ülkelerde uygulanan boğucu tiranlığı haklı çıkarmaz tabii, yalnızca onu bir perspektife oturtur). Bu arada metropol bölgelerdeki kapitalizmin işleyişine, köklü bir istikrarsızlık, kitlesel işsizlik, parlak bir silah ticareti, tırmanan bir toplumsal refah krizi ve en ciddisi bütün yeryüzünü kapsayan bir ekolojik kriz damga vurmuştu. Komünist devletler ekoloji alanında son derece kötü bir sicile sahiptir, ama ekonomi alanındaki başarısızlıkları, verdikleri zararı bir ölçüde sınırlamıştır. Kapitalizm, kontrolden çıkmış ivmesi ve pervasız açgözlülüğüyle insanlığı öyle bir noktaya getirmiştir ki, artık doğaya müdahale gücü yeryüzünün yaşanabilirliğini yok etme riskini doğurmaktadır.

Kapitalizmin yıkıcı, sömürgen dinamiği ve bu dinamiğin özgür olmayan bir toplumsal ve siyasal düzendeki uzantıları, karşıt hareketleri ortaya çıkarır. Ne var ki kapitalist-olmayan bir modelin ana hatlarını çizmek hâlâ çok zordur. Anti-kapitalist hareketler, kapitalist örgütlenmenin bölücü ya da yıkıcı mantığının tikel belirtilerini kontrol altına almakta çok değerli katkılar yapabilirler. Ancak yeterli desteği sağlasalar bile, bölgesel ya da ulusal hükümet düzeyinde ne önerebilirler? Yediler Grubu'nun yönettiği dünya düzenini beğenmeseler bile, onun yerine ne geliştireceklerdir? Bu soruların yanıtları, yanıt verilebilirse eğer, büyük ölçüde, hem Birinci hem de Üçüncü Dünya'da kapitalist birikimin tarihsel bölgelerindeki anti-kapitalist hareketlerin deneyim ve düşüncelerinden kaynaklanan dürtülerle ortaya çıkabilir. Ancak, 1917'den beri yaşanan uğursuz komünizm deneyimine bir açıklama getiremediği sürece, anti-kapitalist solun hiçbir güvenilirliği olmayacaktır. Bu, bazı açılardan komünizme ödenecek bir borçtur; çünkü komünizmin yirminci yüzyılın tarihi üzerinde -iyi ya da kötü- müthiş bir etkisi vardır. Gerçekten de, "Marksizm-Leninizm"e bağlı olduğunu iddia eden siyasal hareketler ve sistemler, şimdi her tarafta iflas ediyor olsalar bile, içinde yaşadığımız çağın baş aktörleri ve çağa dam-

gasını vuranlar olarak liberal kapitalizmden sonra ikinci sırada yer alırlar; bu açıdan faşizm ile sömürgecilikten önde gelirler ve milliyetçilik ile dinin çekiciliğini -yine iyi ya da kötü- en azından bir ölçüde geride bırakabilirler. Komünizm Birinci Dünya'daki etkili örgütçü ve beyinleri kendine çekebilmiş olsa da, sosyalizmin sosyal-demokrat kanadından genelde daha az etkiliydi. Üçüncü Dünya'da ise komünizm genellikle sosyal-demokrasiden çok daha fazla etkiliydi ve bu iki akımın İkinci Dünya Savaşı'nda işgal altındaki Avrupa ve Asya'nın direniş hareketleri içindeki durumları için de aynı şey söylenebilir.

Örneğin, komünizme ya da sosyalizmin herhangi bir türüne sempati duyma olasılığı pek bulunmayan Ludwig von Mises, genel sosyalist geleneği, "tarihin şimdiye değin tanıdığı en etkili reform hareketi; insanlığın bir kesimiyle sınırlı kalmayan, her ırk, ulus, din ve uygarlıktan insanlar tarafından desteklenen ilk ideolojik eğilim" olarak tanımlayacaktı.[1] Bu, büyük ölçüde Avrupa-merkezli sosyal-demokrat geleneğe olduğu kadar komünizme de bir övgü olarak yorumlanmalıdır. Kapitalizme bir alternatif oluşturacak kişilerin komünist deneyimi önemsiz görerek yok saymaları ne olanaklı ne de arzu edilir bir durumdur. Ayrıca eleştirel düşünce, Stalinizmin ayırt edici özelliği olan demokrasinin -sosyalist demokrasi de içinde olmak üzere- açıkça reddedilmesini mahkûm etmekle yetinmemelidir. Komünist ülkelerde eksikliği çekilen yalnızca demokrasi olsaydı, o zaman sisteme demokrasinin aşılanması her şeyi çözerdi. Ne var ki, komünist ya da eskiden komünist olan devletlerde demokratikleşme yönünde ne kadar güzel adımlar atılıyorsa ya da atılacaksa atılsın, demokratikleşmenin o devletlerin bütün problemlerini çözmekten uzak olduğu, gerek Stalinizmi gerekse kapitalizmi aşmaya yönelik bir adım anlamına ise kesinlikle gelmediği çok açıktır. Kaldı ki komünizmin baskıcı özelliklerini mahkûm eden, komünizmin sosyalizm projesini kavrayışındaki belli başlı eksiklikleri saptamaya çalışan sosyalistlerle Marksistler hep vardı.

---

1. Ludwig von Mises, **Planned Chaos** (Planlı Kaos) Irving-on-Hudson, NY 1947, s. 124.)

Bolşevizm ve Gerilik

Burada Kautsky'nin Rus Devrimi'ne yönelik ilk tepkisini hatırlamak ilginç olur. Kautsky, tepkisini daha sonra şöyle özetlemiştir:

> Eğer onlar /Bolşevikler/ beklenti ve vaatlerini gerçekleştirmeyi başarsalardı, kendileri ve Rus halkı adına, daha doğrusu bütün uluslararası proletarya adına müthiş bir kazanım olurdu. Ama bu durumda Marksizmin öğretileri artık savunulamazdı. Marksizmin öğretilerinin yanlış oldukları kanıtlanır, ama öbür yandan sosyalizm gösterişli bir zafer kazanır, kitlelerin sefaleti ve cehaletinin derhal ortadan kaldırılmasının yoluna Rusya'da girilmiş ve bu yol dünyanın geri kalan kısmına da gösterilmiş olurdu. Keşke bunun olanaklı olduğuna inanabilseydim... En güçlü, en dayanaklı kuram bile olgularla çeliştiği zaman yelkenleri suya indirmelidir. Ama olgular da gerçek olgular olmalıdır, salt projeler ve vaatler değil... Benim umutlu iyimserliğim uzun sürmedi. Bolşeviklerin kendi konumlarını tamamen yanlış anladıklarını, çözülme koşulları hiç olmayan problemlerin üstüne düşüncesizce gittiklerini çok daha açık biçimde görmek beni hayal kırıklığına uğrattı. Bolşevikler, olanaksıza, kaba güce başvurarak ulaşma girişimlerinde, emekçi kitleleri ekonomik, entelektüel ya da ahlaki olarak ileriye götürmeyen, tam tersine, Çarlık ve dünya savaşı dönemindekinden daha derin acılara boğan yollar seçtiler.[2]

Bu satırları 1931'de yazan Kautsky, Stalin'in ortodoks Marksizm adına "tek ülkede sosyalizm"in kurulduğu yönündeki yersiz övünmesine kesinlikle karşı çıkabiliyordu. Marx ve Engels *Komünist Manifesto* ile diğer yazılarındaki ünlü satırlarında, gerçek bir sosyalizmin ancak kapitalizmin atmış olduğu temel üzerinde inşa edilebileceğinde ısrar etmişler; *Alman İdeolojisi*'nde ise sosyalizmin en gelişkin ülkelerin hiç değilse bir kısmında toplumsal altüst oluşları gerektireceğini gözlemlemişlerdi. Bu klasik Marksist inançtan çıkan sonuç, tek bir büyük ve geri ülkede ya da sonradan deneneceği gibi bir dizi geri ülkede "sosyalizmi inşa etme"ye kalkışmanın düpedüz kuruntu olacağıydı. Kautsky bu sözleriyle hiçbir şey yapılmaması, Rusya'nın Beyazlar'a terk edilmesi gerekti-

2. Karl Kautsky, **Bolshevizm at a Deadlock** (Çıkmazdaki Bolşevizm), Giriş, Londra 1931, s. 17-18, çeviri değiştirilmiştir.

ğini kastediyor değildi. Nitekim Kautsky'nin Menşevik dostları, çoğunluğun desteğine sahip oldukları ve toplumsal reformları yürütebilecekleri Gürcistan'da bir hükümet kurmaya hazırdılar. Kautsky'nin saldırıları, parti diktatörlüğü ile sözde Savaş Komünizmi'nin istismar edilişine ve bunların daha sonra, Stalin döneminde sistemleştirilmesi ve pekiştirilmesine yönelikti. Kautsky, ısrarla Marx'ın önceliği demokrasi mücadelesine verdiğini ve proletarya diktatörlüğü anlayışını dar kapsamlı parti diktatörlüğüyle bağdaşmaz bir çerçeveye oturttuğunu ileri sürerken tutarlıydı. Kautsky bazen "ekonomizm"e düştüğü için suçlanmaktadır, oysa onun Bolşevik stratejiye yönelik eleştirisi, bu stratejinin emekçilerin kültürel ve siyasal gelişmesi açısından doğurduğu olumsuz sonuçlarda odaklanıyordu. Kautsky'nin uyarısı şu doğrultudaydı: Konspiratif, gizliliğe dayalı ve hiyerarşik örgütlenme, "eğer demokrasi yoksa, ezilen sınıf adına bir zorunluluk olabilir, ama bu kitlelerin kendi kendini yönetmesini ve bağımsızlığını getirmez. Daha çok, liderlerin mesihçi (kurtarıcı) bilincini ve onların diktatörce alışkanlıklarını artırır."[3]

Yirminci yüzyılın sözde sosyalist devrimlerinin hepsi savaşın yıkıma yol açtığı, kapitalizmin başarısız kaldığı bir ortamda gerçekleşmiş, hem sosyo-ekonomik geriliğin hem de askeri kuşatmanın öldürücü ağırlığıyla başetmek zorunda kalmışlardır. Her devrimci süreçte o zamana kadar dışlanmış ve ezilmiş halk katmanlarının, kendi temel çıkarlarına sahip çıkması anlamında ilkel demokrasi öğelerine rastlanmış; ancak yine her durumda merkezi bir siyasal, askeri aygıt, devrime bir istikrar ve yönelim vermekle birlikte, aynı zamanda demokratik gelişmenin yolunu tıkamıştır. Açık bir tehdit olan kanlı karşı-devrim olasılığı, Rusya'da 1918'de iç savaşın patlamasında görüldüğü gibi, devrimci kamp içinde demokrasi ile çokseslilığin kısıtlanmasını meşru göstermeye yaramıştır. Ancak şu da önemlidir ki, Bolşevizm ancak iç savaşta kazanılan zaferin ardından Stalinizme doğru

3. Kautsky, **Dictatorship of the Proletariat** (Proletarya Diktatörlüğü) Ann Arbor, 1964, s. 20. Massimo Salvadori'nin yapıtı olan **Karl Kautsky and the Socialist Revolution, 1880-1938,** (Karl Kautsky ve Sosyalist Devrim, 1880-1938), Londra 1979, s. 218-25, 251-93'te Kautsky'nin Bolşevik Devrimi'ne tepkisi oldukça açık bir biçimde sergilenir.

ölümcül bir adım atmıştı. Açlıkla kuşatılmış, demoralizasyondan korkan, karşı-devrimin kolayca bir geri dönüş sahneleyebileceğine inanan devrim-sonrasının liderleri, rakip partileri yasaklayarak ve yönetici parti içinde hiziplerin resmen bastırılması yönünde bir karar alarak karşılık vermişlerdi. Bununla birlikte, 1920'li yılların sonlarındaki ağır ekonomik krize kadar, parti örgütlenmesi ve liderliğinin monolitik ve totaliter ilkeleri genellik kazanmadı. "Yüce Stalinizm"in uygulama ve ilkeleri, İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasında Sovyet sınırlarının hem içinde hem de dışında yeni bir prestij elde etmişti. Stalingrad Stalinizme adandı ama, paradoksal bir biçimde, Sovyet zaferi ağırlıklı olarak, Grossman'ın *Yaşam ve Yazgı*'da anlattığı savaş sırasındaki gevşeme atmosferi sayesinde gerçekleşebilmişti.

Marksizmin Sorumluluğu

Bu günlerde sık sık Rus Devrimi'nin "Marksist bir deney" olduğunu ve sosyalist bir politikanın tehlikeli yanlarını sergilediğini duyuyoruz. Kautsky'nin ve aşağıda ele alınacak diğer Marksistlerin tepkisi, bunun son derece eksik ve tek yanlı bir yargı olduğunu göstermektedir. Ancak Marksistlerin Ekim Devrimi'nin ve onunla kurulan devletin sorumluluğunu taşımadıklarını iddia etmek de yanlış olur. Yanlış olur, çünkü Lenin'den Gorbaçov'a kadar Sovyet devletinin bütün liderleri daima Marx'a başvurmuşlar, Marksist oluşlarına dayanarak Sovyet devleti için siyasal destek toplamanın yollarını aramışlardır, öznellik düzleminde ise zor ve beklenmedik koşullarda sosyalist davanın kendi anlayışlarına göre ilerletilmesi uğruna hareket ettiklerine inanmışlardır. Son zamanlara kadar Sovyet liderlerinin siyasal ustalıkları güçlü bir enternasyonal hareket tarafından kabul edilmekteydi. Marksistlerin Sovyet devletinden sorumlu olmadığı düşüncesi şundan dolayı da yanlış olur ki, Sovyet sistemi, araç olarak kamu mülkiyetini, amaç olarak halkın refahını benimseyen bir politikayı bir ölçüde içinde taşıyarak, klasik Marksist ve sosyalist programın en önemli maddelerini uygulamaya geçirmek üzere ortaya çıkmıştır. Sovyetler

Birliği'nin ekonomik düzeni esas olarak devlet mülkiyetine ve planlamaya dayanırken; işçici çizgiden hiç ayrılmayan ideolojisi sağlık ve eğitim alanındaki kazanımlara, proleter kökenli insanların toplumsal düzeyde yükselmelerine -bazen haklı olarak- dikkat çekiyordu. Stalin'in sonradan dehşet uyandırıcı ölçüde zalimleştiği ve Marksizmin sinik bir karalayıcısı olduğu da doğrudur. Ama biz siyasal öğretileri ve inanç sistemlerini yalnızca göründükleri biçimleriyle ele almamalıyız; tarihsel materyalistler böylesi bir yönteme itiraz edecek son kişiler olmalıdırlar. Örneğin Hıristiyanlık, yalnızca azizlerin yaptıklarıyla değerlendirilemez, aynı zamanda, Hıristiyan hükümetlerin eylemlerinin ve daha genelde Hıristiyan Avrupa'nın dünya üzerindeki etkisinin sorumluluğunu taşımaları gerektiği de kabul edilmelidir. Atlantik'teki köle ticaretinin ya da Yahudi katliamının bize Hıristiyanlığın özünü açıkladığını söylemek acayip bir şey olur. Gene de Hıristiyan öğreti ile bu olaylar arasında bir bağ kurulabilir; yoksa Hıristiyanlar bu olayların gelişmesine hiç katkıda bulunmamışlardır deriz. Oysa popüler Hıristiyanlıktaki dinsizler ile Yahudilerin geleneksel portresi böylesi bir bağlantıyı hemen ortaya çıkarır.

Aynı biçimde, Batı liberalizmi de yalnızca Adam Smith, Immanuel Kant, Marie-Jean Condorcet ve Alexis de Tocqueville'in fikirleriyle niyetlerine bakarak değerlendirilemez. Liberal düşüncenin karakteristik kör noktalarını gösteren tabloya liberal devletlerin savaşlarda, sömürgecilikte ya da açlıkta taşıdıkları sorumluluk da girmelidir. Marksizmde de, Marx'ın sözgelimi hukukun egemenliği, bireyin hakları, siyasal yapılarda kontrole ve dengelere duyulan gereksinim ya da meta-para ilişkilerinin kaldırılması hakkında söylemek zorunda kaldığı sözler arasındaki uçurumlar, hatalar ve yetersizlikler bazılarının iddia etmek isteyeceği gibi Marksizmin özünü oluşturmazlar; ancak bunların (dolaylı ya da dolaysız) "fiilen var olan sosyalizm" adını verdiğimiz sistemlerdeki uygulamalardan belli oranda sorumlu oldukları düşünülebilir.

Kautsky, *Proletarya Diktatörlüğü* ile *Çıkmazdaki Bolşevizm* adlı yapıtlarını, bir anlamda, Lenin'in öğretmeni olarak Rusya'da olup bitenlerde sorumluluğu olduğunu hissettiği için kaleme almıştı. Kautsky'nin eleştirisi yalnızca siyasal baskıları hedef al-

makla kalmıyor, baskının kendisinin ilkin "savaş komünizmi, daha sonra kolektifleştirme ve Beş Yıllık Plan dönemlerinde diğer güçlerle uzlaşmayı reddetmenin ve ekonomik toplumsallaşmanın hızını zorla arttırmanın sonucu olduğunda ısrar ediyordu. Onun öğütlerini izlemeye daha eğilimli Avusturyalı Sosyal-Demokratlar'ın farklı türden bir felaketi (dinsel gericiliğin ve Nazizmin zaferini) önleyememiş oldukları gerekçesiyle Kautsky'nin eleştirileri belki görmezlikten gelinebilir. Başka bir şık olarak, Kautsky'nin Menşevik dostlarının Gürcistan ya da bizzat Rusya'daki sicilleri de tartışma konusu yapılabilir. Bunların dışında, Kautsky'nin 1914 yılında savaşa karşı benimsediği tutum da kendi ahlaki konumunu kesinlikle zedelemişti. Gelgelelim burada önemli olan, geçmişe dönük bir bakışla Kautsky'nin konumunu onaylamak değil (bunun başka bir yönü aşağıda ele alınacaktır), Kautsky'nin fikirlerinin kendi kıymetiyle değerlendirilmesi gerektiğinde ısrar etmek ve Stalin'in aşılayıp pek çok anti-komünistin de kabul ettiği mite, yani Sovyet devletinin Marksist programın biricik geçerli, yaşayan somutlaşması olduğu mitine karşı çıkmaktır. Marx'ın fikirlerinin gerçekleşmesiyle ilgisi olmayan Leninizm ile Stalinizmin, önemli ölçüde, siyasal yaşamının erken dönemlerinde Marx'ın sürekli kavgaya tutuştuğu sosyalizm içindeki komplocu, Jakoben ve doktriner eğilimlerin yeniden canlanışını temsil etmesi, Kautsky'yi gerçekten derinden yaralamıştı.

Demek ki Marksizm Rus Devrimi'nin yazgısını paylaşmaktan kurtulamazken, zamanın en etkili Marksistlerinden birçoğunun (elbette yalnızca Kautsky değil, ayrıca Rosa Luxemburg da bunların arasındaydı) parti diktatörlüğü pratiğini daha en başından beri reddettikleri de gözden kaçırılmamalıdır. Rosa Luxemburg yaşasaydı, Rus Devrimi üzerine son yazılarında rastlanan dikkat çekici ve kahince gözlemlerini kesinlikle geliştirirdi. Yeni Sovyet devletinin bazı destekçileri Bolşevik stratejide içerili olan Marksizm revizyonunun farkındaydılar. Ekim Devrimi'nin iradeci özelliğine sempati duyan Antonio Gramsci, bu devrim
(yani, Marx'ın *Das Kapital*'ine karş
mıştı.[4] Sovyetler Birliği'nin sonraki

4. Der. David Forgacs, **A Gramsci Reader**,
s. 32-6. Gramsci, devrime coşkuyla yaklaşan başka kişilerden farklı olarak, en

Demokratlar, Avusturyalı Marksistler, konsey komünistleri, liberal sosyalistler, Sol muhalifler, Sağ muhalifler, Doğu Avrupalı revizyonistler, Batılı Marksistler, Yeni Solcular ve Avrokomünistlerin sürekli eleştirileri damga vurmuş; bu eğilim en son Rudolf Bahro ve Boris Kagarlitski gibi kişilerin yazılarına kadar süregelmiştir. Bu eleştiriler ve red tavrı, farklı açılardan, hem temeldeki stratejik yürüyüş hattına hem de bu yolda işlenen tekil suç ve hatalara ilişkindi. Eleştiricilerin çoğu kendilerini açık biçimde Marksist geleneğin içine yerleştirmişler; basında sansüre ve devlet iktidarında keyfiliğe ağır saldırılar yönelten, demokrasiye ulaşma savaşının başa alınması gerektiğinde ısrar eden ve siyasal temsilcilerin hesap vermesi gerektiğini savunan Marx'a sarılmışlardır. Marx'ın Jakobenizm ve Bonapartizm üzerine yazıları, toplumsal güçleri zaptetmeye çalışan siyasal oluşumlara derin bir düşmanlık duygusuyla yeniden öne çıkarılmıştı. Yirminci yüzyıl Marksistleri topyekün savaşın ve totalitarizmin modern, dehşetli yüzünü kavradıkça kesinlikle yeni kavramlar geliştirmek zorundaydılar, ama tarihsel materyalizmin bakış açısını da terk etmeden söz konusu literatür içinde, Marx'ın eksik, belirsiz ve istismara açık bıraktığı alanlardaki fikirleri genişletip geliştiren türde kendi üzerinde eleştirel düşünmeye (self-reflection) de rastlanır. Başta verdiğimiz örneklere dönersek, Hıristiyan ve liberal geleneklerin geçmişinde, Hıristiyanlar ile liberallerin azınlık bir grubunun militarizme, köleliğe, dinsel ve ırkçı zulme az çok cesaretle, bazı örneklerde kahince karşı çıkışlarına da rastlanır. Bir öğretinin bütüncül bir özeleştiri ve kendini düzeltme yeteneği taşıması, o öğretinin çıkış noktası kadar önemlidir, çünkü çıkış noktası çeşitli açılardan mutlaka hatalı ya da yetersiz olur.

Son zamanlarda Marksizmi ütopyacı ve mesihçi (kurtarıcı) bir öğreti diye kötülemek de moda oldu. Kuşkusuz Marx'ın kendisi "ütopyacı sosyalizm"i açık biçimde reddetmişti; onun yapıtlarında geleceğin sosyalist toplumunun nasıl işlemesi gerektiğine ilişkin ayrıntılı programlara ya da önerilere rastlanmaz. Marx ve Engels *Komünist Manifesto*'yu, ideolojik ve doktriner bir karakter taşıdık-

başından beri, Rusya'nın koşullarında devrimin sefalet ve yoksulluğun paylaşılması anlamına geleceğinin farkındaydı. Bkz. G. Fiore, **Gramsci: A Life,** Londra, 1990, S. 111-13.

larını ileri sürdükleri egemen sosyalist öğretilerin uzun bir eleştirisiyle bitirirler. Marx ve Engels'in *Manifesto*'da kapitalizme olağanüstü bir önem atfettikleri sık sık vurgulanırken, yine bu yapıtın, aslında, o zaman var olan bütün sosyalizm anlayışlarına karşı bir polemik ürünü olduğuna daha az dikkat çekilir. Marx, sosyalizmin gerçek hareketten fışkırması, düşünürlerin incelemelerinde geliştirilip ortaya atılmaması gerektiğinde ısrarlıydı. Marx genelde, tarihte materyalist yöntemi izlemeye, tikel programatik nosyonlardan çok daha fazla bağlıydı. Bu dürtüyü yansıtan Marksist çizgideki tarih, toplumbilim ve ekonomi araştırmaları ile kültürel incelemeler, eleştirel, kuşkucu ve gerçekçi bir ruhla donanmış çeşitli okullara zemin hazırladılar. Ama bu sözlerle, Marx'ın "gerçek hareket"in aslında insanlığın kurtuluşu ve kendini gerçekleştirmesine yönelik bir hareket olup olmadığını değerlendirmenin temel ilkelerini açıklığa kavuşturmadığını söylemiş olmayız. Marx "tek tek her özgür gelişmenin, bütün özgür gelişmelerin koşulu" olduğunu yazmış, sosyalizmin amacının "herkese gereksinimine göre, herkesten yeteneğine göre" olacağını iddia etmişti; Manifesto'daki bu sloganın ilk kısmı, Spinoza ile Lessing'den izler taşımakla birlikte, sanırım Marx'ın kendi buluşudur; ikinci kısmı ise Fransız sosyalistlerinin bir sloganından uyarlamadır.

Sosyalizm: Basitleştirme mi, Yoksa Karmaşık Gelişme mi?

Marksizm ve sosyalizmin yirminci yüzyılın sonundaki yazgısı, erken dönem program ve önerilerinin geçmişe dönük olarak incelenmesini oldukça ilginçleştirmiştir. Marx'ta ve daha genel olarak Marksist gelenekte, *basitleştirici* ve *gelişmeci* denebilecek varsayımlar arasında genellikle bir bağdaşmazlık vardır. Basitleştirici varsayım, kapitalizm ortadan kaldırılınca, üretimle, hukukla ya da siyasal örgütlenmeyle ilgili problemlerin kolayca halledileceğini öngörür. Lenin'in *Devlet ve Devrim*'deki tartışmaya açık olmayan tezleri bu konuya iyi bir örnektir. Ama Marx'ta ve daha genel olarak Marksist gelenekte, insanın toplumsal güçlerinin kümülatif, diyalektik ve çeşitli olduğu, sosyalist bir toplumda bazı karmaşık

biçimler ortadan kaldırılırken bazılarının da eklenebileceği fikrine kuvvetli, hem de oldukça kuvvetli bir bağlılık da vardır. Bunun için Marx, işçi hareketinin toplumda (geçici olarak) öncü güç olmaya hazırlanmadan önce, partileri, sendikaları, kültür derneklerini, gazeteleri vb. geliştirmesi gerektiğinde ısrar ediyordu.[5] Marx, hem işçilerin kendi yararlarına olduğu hem de hareketin kapasitesini artıracağı için, sekiz saatlik iş günü gibi belirli yasal düzenlemelerle ya da oy hakkının genişletilmesiyle ilgili mücadelelerin desteklenmesinden yanaydı. Yirminci yüzyıl başlarının klasik Marksizmi, hukukun egemenliğini (Karl Renner), demokratik bir devleti ve temsil biçimlerinin çoğulluğunu savunuyordu (aralarındaki pek çok anlaşmazlığa karşın, Luxemburg da Kautsky de işçi sınıfının çıkarlarına monolitik ya da basitleştirilmiş bir bakışla yaklaşmazken, Gramsci'de gelişmeci tez daha çok öne çıkarılmaktadır). Lenin'in *Sol Komünizm: Bir Çocukluk Hastalığı* gibi daha sonraki yazılarının bir bölümü de basitleştirici yaklaşımla çelişki içindedir.

Marx, bazı ünlü pasajlarında "basitleştirme" tezinin ekonomi alanında da geçerli olduğunu ima eden bir dil kullanır; kapitalizm aşıldıktan sonra her şey saydamlaşacak ve çok kolaylıkla anlaşılır bir duruma gelecektir. Marx'ın *Kapital*'in 1. cildinin ilk kısmında meta fetişizmi üzerine olan bölümün sonlarına doğru, kolektif bir varlık olarak dünya işçi sınıfının kendi adasında yaşayan Crusoe'yla karşılaştırırken, o tuhaf proleter "Robinsonlaşma"yla ilettiği mesajlardan birisi kesinlikle budur.[6] *Gotha Programı'nın Eleştirisi*'nin bireysel ve kolektif refaha ulaşmanın

5. Benim denememde, ("The Theory of Proletarian Revolution", NLR 97, Mayıs-Haziran 1976), Marx'ın düşüncesinin bu yönleri vurgulanır, belki de aşırı derecede vurgulanır, ama kesinlikle uydurulmaz. [Yeniden basım: Der. Robin Blackburn, **Revolution and Class Struggle,** (Devrim ve Sınıf Mücadelesi) Londra, 1977)].

6. Karl Marx, **Capital** Cilt 1, Londra 1990, s. 171-2. Bu referans en azından yarı şakayla yapılır ve bir bütün olarak kitabın içinde dünya ekonomisinin her şeye kadir bir planlayıcı tarafından yürütülebileceği şeklindeki safsatanın Marx'a yüklenmesini haklı göstermez. Böyle bir görüşe yol açan Comte'cu "sosyalizm"in Marx açısından hiçbir cazibesi yoktu. Louis Althusser'i, toplumsal ilişkilerin bir fikrin tutarlılığı ve basitliğine sahip bir "açıklayıcı bütünsellik" olabileceği nosyonunu reddetmeye ve Marx'ın üretim tarzı anlayışını bilinç akışı **(prise de consci-**

genel ilkelerini ana hatlarıyla sıralamakta birlikte, üretimin koordinasyonu ve toplumsallaşması konusunda söyleyebileceği pek az yararlı şey vardır.

Daha yakından bakıldığında, Marx'ın bu pasajlardaki kanısı, mülksüzleştiricilerin mülksüzleştirilmesinden sonra ekonomik muhasebenin gereksizleşmesi değil, metaların etiketlerindeki peçe kaldırılınca emeği toplumsal gereksinime uygun olarak kullanmanın akılcılığının hemen ortaya çıkacağıdır. Marx en ileri kapitalist devletlerin bir kaçında üretimin kapsamlı bir toplumsallaştırılmasından yana olduğu için, onun gerçekten, her şeyden ne kadar üretilmesi gerektiğine karar veren, dünya çapında bir planlama otoritesini tasarlamış olduğunu düşünmek zordur. Marx, sosyalizme gidişin biricik ya da en elverişli yolu olarak değerlendirilmediği sürece, kooperatiflere olumlu değinmelerin Uluslararası Emekçiler Birliği'nin programatik açıklamalarına sokulduğunu görmekten memnundu. Dikkate değer başka bir nokta, *Gotha Programı'nın Eleştirisi*'nde, sosyalizmin ilk yani alt devresinde "herkese emeğine göre" ilkesi bölüşümün *biricik* ilkesi sayılmamakta, bunun yanında eğitim, sağlık ve refah için kamu paylarının ayrılması da savunulmaktadır. Propagandist, ama yanıltıcı iddialara (emeğin her türlü zenginliğin biricik kaynağı olduğu savının karşısına, doğanın da aynı derecede önemli olduğu görüşünün çıkarılması; işçilerin kendi emeklerinin bütün meyvelerini tatmaları gerektiği iddiasının karşısına, yatırım için öncelikli yükümlülüklerin madde madde sıralanmasının çıkarılması) meydan okumak bu metnin başlıca amaçları arasındaydı. Ayrıca, Marx'ın sosyalist ekonominin nasıl işleyeceğini asla tam bir tasarı olarak gündeme getirmediği de kabul edilmelidir. Her olasılıkta, temel sınai süreçler henüz tamamlanmamış bir nitelik taşımaktayken, Marx'ın çevresinde görebileceği karşılanmamış insan gereksinimleri çok karmaşık bir değerlendirmeyi gerektirmiyordu.

Marx'ın kendini aşırı derecede kısıtlaması elbette başkalarınca örnek alınmadı. Eugen Dühring'in fikirlerine duyulan yoğun

---

ence) yöntemiyle asla kavranamayacak, "önceden verili bir karmaşık bütünsellik" olarak görmeyi tercih etmeye inandıran şey tam da **Kapital**'in kendisiydi. Bkz. Louis Althusser ve Etienne Balibar, **Reading Capital,** (Kapital'i Okumak) Londra 1970, s. 97, 180, 194.

ilgi, herhalde, özerk ekonomik komünlerin yalnızca toplumsal adalet ve komünal bütünlük ilkeleriyle yönetileceği bir geleceğe ait ekonomik biçim konusunda Dühring'in keyfince spekülasyon yürütmesinden kaynaklanıyordu. Dühring'in fikirlerinin pek çoğu yarı olgun, bir kısmı ise oldukça tiksindirici içerikteydi (örneğin Dühring bir Yahudi-karşıtıydı). Engels'in Dühring'in etkisini silme kavgasındaki kararlılığı anlaşılabilir bir şeydir. Ama Engels niçin, ekonomik doğrultu ve programın temel siyasal sorunları üzerinde yoğunlaşmak yerine, Dühring'in yanıltıcı sistem-kuruculuğu ve "dünya şematizmi"ni taklit etmek zorunluluğunu hissetmişti? Newton, Lavoisier ve Darwin'in savunulmaya gereksinimleri yoktu; asıl dikkat gerektiren yan, işçi hareketinin ekonomik ve toplumsal programıydı, ama bu alanda da Engels'in kaba bir çerçevede kalan açıklamaları ciddi bir gelişme sağlamaktan uzaktı.[7]

Yazarının Alman Sosyal-Demokrat Partisi'nin kuruluşundaki

7. Friedrich Engels, **Anti-Dühring,** Moskova 1978. Bu yapıt, diyalektik üzerine tezlerin gölgesinde kalmakla birlikte, **faut de mieux,** (daha iyi bir örnek olmadığı için. ç.n.) Marx ve Engels'in yapıtlarındaki kapitalizmi aşabileceğine inandıkları sosyo-ekonomik düzenle ilgili en kapsamlı tartışmayı içerir (Bkz. özellikle, s. 343-379). Engels yapıtındaki eksiklikler ne olursa olsun, gerek nesnel ekonomik koşulların koyduğu sınırlar, gerekse demokratik gelişmenin önemi konusunda her zaman ısrarlıydı. Engels, bu konuda tarihsel metaryalizmin kurucularının ortaya attığı en çok anılmaya değer ve kâhince sözlerden birinin sorumluluğunu elbette taşıyordu. Onaltıncı yüzyıl başındaki Köylüler Savaşı'nın önderi olan Münzer'in konumuna değinirken şunları yazıyordu: "Yalnızca kendi devrinin hareketi değil, aynı zamanda bütün yüzyıl da, kendisinin daha yeni irdelemeye başladığı fikirlerin gerçekleşmesi açısından olgun değildi. Onun temsil ettiği sınıf yeterince gelişkin olmamakla ve toplumun bütününe boyun eğdirip dönüştürme gücünden yoksun olmakla kalmıyor, doğmaya bile yeni başlıyordu. Münzer'in kendi fantezisiyle tablosunu çizdiği toplumsal dönüşümün o zaman var olan ekonomik koşullarda öylesine dar bir zemini vardı ki, bu koşullar Münzer'in düşünü kurduğu sisteme taban tabana zıt bir toplumsal sistemi hazırlıyordu." Friedrich Engels, "The Peasant War in Germany" (Almanya'da Köylü Savaşları), der: Leonard Krieger **The German Revolutions,** (Alman Devrimleri), Chicago 1967 içinde, s. 105. Bolşevikler, Münzer'in her şeye rağmen öyle davrandığı için haklı olduğu sonucuyla beraber, bu pasajı iyi bilirlerdi. Menşevikler açısından önemli olan ise, Münzer'in, nasıl düşler kurarsa kursun, erken bir burjuva cumhuriyeti ufkunun ötesine geçemeyecek bir mücadeleye atılmakta haklı olduğuydu. Münzer'in mücadelesini onaylayan Engels, koşullara aldırmadan doğrudan komünizme sıçrayacak bir girişimi kesinlikle tavsiye ediyor değildi. Engels, tecrit edilmiş ve geri bir ülkede böyle bir girişimin ancak İnkaların yaşadığı türden bir "patriyarkal despotizm"le sonuçlanabileceğini savunan dostu Plehanov'un görüşlerini

önemli konumundan ve kitabın erken dönem sosyalist harekette kazandığı büyük popülariteden dolayı, burada August Bebel'in *Geçmişte, Günümüzde ve Gelecekte Kadın* (1879) başlıklı yapıtına da değinilmelidir. Bebel'in kitabı kapitalizmin sefaleti ile sosyalizmin güzellikleri arasındaki çarpıcı zıtlıkları gözler önüne seriyordu. Sosyalizmin gelişi tartışması, taleplerin "rahatça" karşılanacağı, üretimin "saat gibi" işleyeceği ve "her şeyin çok büyük oranda basitleşeceği" gibi sözlerle süslenen "basitleştirici" geleneğin yaklaşımını kusursuz bir biçimde sergiler. Bebel'in kitabında bazı cazip ve güncel pasajlar da vardır: Bebel'in ormanları yok ettiği, nehirleri zehirlediği ve doğal kaynakları çarçur ettiği için hızlı kentleşmeyi ve sanayi kapitalizmini suçlaması, kendisini, geleceğin toplumu açısından yaşamsal önemde gördüğü elektriği üretmek için su gücünün devreye sokulmasını savunmaya götürür.[8] Bebel'in metni, kuvvetli ve zayıf yanlarıyla, isteyenin tercihine göre Magnitogorsk'un ya da yeşillerin bir habercisi olarak değerlendirilebilir. Yazarı kendisinin bir Marksist olduğunu düşünmekle birlikte, bu kitap erken sosyalizmin masumluğunu hatırlatır; kitapta John Stuart Mill ve Fourier en az *Kapital*'in yazarı kadar saygıyla anılırlar. Kitabın leitmotifi kuşkusuz kadınların gerçek siyasal ve toplumsal eşitliğini sağlama gereksinimidir.

Geçmişe Dönük Eleştiriler

Komünizmin çağdaş yazgısı, Bakunin ya da J. S. Mill gibi Marx'ın veya sosyalizmin ilk eleştiricilerini yeni bir ilgi ve güncellik odağı haline getirir. Bakunin, kendi yorumuyla Marx'ın devlet sosyalizmini reddetmişti. Bakunin *Das Kapital*'e hayranlık duyar ve Marx'ın işçilerin kurtuluşunun ancak işçilerin kendi eserleri olacağı şeklindeki sözlerini onaylayarak aktarırken, onun kimin işçi olduğu konusunu çok dar kavradığından endişe duyuyor ve devrimci devlet anlayışının "bütün rejimlerin en aristokrat,

paylaşırdı. (Akt. Michael Ellman, **Socialist Planning,** (Sosyalist Planlama) 2. Basım, Cambridge 1990, s. 350.)

8. August Bebel, **Woman in the Past, Present and Future,** (Geçmişte, Günümüzde ve Gelecekte Kadın) Londra 1988, s. 178-228.

despotik, küstah ve kibirlisi olan bilimsel zekânın hükümranlığı"na yol açmasından korkuyordu. Bakunin'e göre:

> Devlet, kültürleri, ülkelerinin ve oturdukları yerlerin niteliği, meslekleri, kişiliklerine yön veren ilgi ve özlemleri birbirlerinden çok farklı olan korkunç sayıdaki insanın yukarıdan aşağı yönetilmesidir. Devlet şu ya da bu azınlığın bütün bu insanları yönetmesidir; (bin kere) genel oya dayanarak seçilse ve hareketleri halkın kurumları tarafından denetlense bile, teologların Tanrı'ya atfettiği her şeyi bilme, her yerde hazır bulunma ve her şeye gücü yetme yetileriyle donatılmadıkça, (bu azınlığın) gereksinimleri bilip önceden kestirebilmesi ya da dünyadaki en ivedi çıkarları eşit ve adil biçimde karşılayabilmesi olanaksızdır.[9]

Bununla birlikte daha dikkatli biçimde okunduğunda, Bakunin'in asıl hedefinin Lassalle ve Lassalle'ın *Volksstaat** anlayışı olduğu anlaşılır; aslında Bakunin'in eleştirileri Marx'ı, Daniel Guèrin'in işaret ettiği gibi, *Gotha Programı'nın Eleştirisi*'nde Alman Sosyal-Demokratlar'ının da devletçiliğini reddetmeye kışkırtmıştı.[10] Bakunin'in devlet sosyalizmi üzerine görüşleri kâhince olabilir, ama kendi önerdiği panzehir uygun değildi, aslında yukarıda değinilen basitleştirici geleneğin benimsediği çözümlere yakındı.

Bakunin'in kendine özgü bir ekonomik sistemi bulunmadığı halde, aynı şey, alternatif bir üretim örgütlenmesinin ana hatlarını ortaya koymakta Marx'tan da ileri giden Proudhon için söylenemez. Proudhon, toplumun devletleştirilmesini önermek yerine, hükümet görevlerini üstlenecek ve dağıtacak özerk üretici birlikleri arasındaki özgür ve eşit ilişkilerden doğan bir toplumsal ekonomiyi savunuyordu. Ekonomik rekabeti ortadan kaldırmaktan çok ondan yararlanmanın yollarını aradığı için, Proudhon piyasa sosyalizminin öncüsü olarak alkışlanmıştır. Proudhon ayrıca, küçük

9. Der: Leonard Krimmerman ve Louis Perry, "Marx, the Bismarck of Socialism" (Marx, Sosyalizmin Bismarcki), **Patterns of Anarchy,** (Anarşi Biçimleri New York 1966, s. 86.

* Halkın devleti (ç.n.)

10. Daniel Guèrin, "Marxism and Anarchism", (Marksizm ve Anarşizm) der: David Goodway, **For Anarchism: History, Theory and Practice,** (Anarşizm Tarihi, Kuramı ve Pratiği) Londra 1989 içinde, s. 109-26.

üretimin ve mübadelenin önemi konusunda da Marx'tan daha duyarlıydı. 1918 Münih Devrim Konseyi liderlerinden Gustav Landauer, 1914'te şöyle yazacaktı: "Karl Marx ve ardılları, bütün sosyalistlerin en büyüğü olan Proudhon'a karşı, onu bir küçükburjuva ve küçük-köylü sosyalisti olarak nitelemekten daha ağır bir suçlama yapamayacaklarını düşünmüşlerdi; oysa bu ne yanlış ne de incitici bir şeydi, çünkü Proudhon, kendi ulusunun ve çağının insanlarına, en çok da küçük zanaatkârlarla çiftçilere, büyük kapitalistlerin düzenli bir ilerleme sağlamasını beklemeden sosyalizme nasıl ulaşabileceklerinin yolunu etkili bir biçimde gösteriyordu."[11] Landauer küçük üreticilere tepeden bakan bir Marksist eğilimin varlığını saptamakta yanılmazken; iradeci bir küçük-üretici sosyalizmi nosyonunu öne çıkarmak yerine, küçük-üreticilerin diğer toplumsal güçlerle -işçiler dahil- ittifak yapmalarının temelini keşfetmiş olsaydı, sözleri çok daha etkili olurdu. Gerek "geç Marx" gerekse olgun Kautsky, sözde "köylü ahmaklığına" aşağılayıcı biçimde tepeden bakmakla yetinmemeye ve işçi hareketinin köylülerin davasını savunabilme yollarını saptamaya uğraşıyorlardı.[12] Marksist gelenek küçük üreticileri bazen yanlış biçimde daha değersiz olarak görürken, küçük üreticilerin kapitalist birikimin gelişmesine set çekemeyeceğini düşünmekte yanılmıyordu. Proudhon'un kendi ekonomik fikirleri çeşitli açılardan yanlıştı. Bazı Marksistler gibi Proudhon da faiz oranına duyulan gereksinimi reddederken; önerdiği yatırım ölçütlerinden yoksun merkez bankasının kasası yumuşak-bütçenin getirdiği kısıtlama nedeniyle boş kalacaktı. Engels, Proudhon'un ekonomik örgütlenmenin siyasal demokrasiyi gereksizleştirdiği görüşüne, yazarının karşılıklılıkçı ya da anarşist deyişlerine karşın, kimseye hesap vermeyen ve yoğunlaşmış bir merkezi devlete yol açacağı eleşti-

---

11. Robert Graham; Pierre-Joseph Proudhon, **General İdea of the Revolution in the Nineteenth Century,** (Ondokuzuncu Yüzyılda Genel Olarak Devrim Fikri) Londra 1989'a Giriş.

12. **Gotha Programı'nın Eleştirisi**'nde proleter-olmayan sınıfların "gerici bir kitle"yi oluşturdukları fikri zaten mahkûm edilmişti. Marx'ın köylülük üzerine düşünceleri için bkz. özellikle Theodor Shanin, **The Late Marx and Russian Road,** (Geç Marx ve Rus Yolu) Londra 1983; Robert Bideleux, **Communism and Development** (Komünizm ve Gelişme) New York, 1985.

risini yöneltmişti.[13]

J. S. Mill, adem-i merkeziyetçi sosyalizme ihtiyatlı bir coşkuyla yaklaşıyor, ama aynı zamanda devletin bütün toplum yaşamının sorumluluğunu üstlenmesinin, bırakın arzu edilir olmayı, pratik bile olmayacağı uyarısını yaptığı zaman sorunu kavradığını da gösteriyordu. Mill, "bir ülkenin bütün sanayiinin tek bir merkezden yönetilmesi fikrinin düpedüz hayal olduğunu, kimsenin böyle bir tarzı önermeye kalkışmadığını" ileri sürüyordu.[14]

Mill özellikle Marx'ın ya da Marksistlerin fikirlerini hedef alıyor değildi, ancak sosyalist hareketler, etkileri büyüdükçe, doğal olarak toplumbilimcilerle ekonomistlerin eleştirilerinin odağı haline geliyorlardı. On dokuzuncu yüzyılın sonuna doğru, sosyalistlerin yani sosyal-demokratların büyük Avrupa devletlerinin herhangi birinde yönetimi üstlenecek bir konuma gelebilmesi, eskiden kimsenin düşünmediği oranda, olanaklı görünmeye başladı. Emile Durkheim, Wilfredo Pareto ve savaştan önceki Max Weber'in yazılarından da anlaşılacağı gibi, sosyalistlerin iktidarın gerçeklikleri ve kurallarını kabul etmeye daha hazır olmaları ve daha sorumlu davranmaları gerektiği konusunda ortak bir görüş vardı.[15] Bu

---

13. Hal Draper, **Karl Marx's Theory of Revolution** (Karl Marx'ın Devrim Kuramı) Cilt IV, **Critique of Other Socialisms,** (Diğer Sosyalizmlerin Eleştirisi) New York 1990, s. 126-9. Proudhon'dan olsun Bakunin'den olsun alçıdan bir aziz çıkarmaya kalkışan herkes, Hal Draper'ın açıktan taraflı olsa bile bilgilendirici anlatımı karşısında yanlış düşüncelerinden kurtulacaktır. Aynı zamanda Marx ve Engels yanılabilir kişilerdi ve Draper'ın gösterdiği gibi onların fikirleri Proudhon ve Bakunin gibi kendilerinin seçtikleri karşıtlar ve yol arkadaşlarıyla tartışmalar içerisinde gelişmişti.

14. John Stuart Mill, **On Socialism** (Sosyalizm Üzerine) Buffalo, New York 1976, s. 134-5.

15. Bkz. Wolfgang Mommsen, "Max Weber and Social Democracy" (Max Weber ve Sosyal Demokrasi) der: Carl Levy, **Socialism and the Intelligentsia,** (Sosyalizm ve Entelijensiya), Londra 1987 içinde, s. 90-105. Mommsen, Weber'in o sıradaki görüşünü şu formülle özetler: "Sosyalizmin pek çok çeşidi olabilir, ama modern uygarlıkla bağdaşan, tek yaşayabilecek çeşidi, merkezi olarak yönlendirilen 'planlı ekonomi'nin bir biçimi olmak zorundaydı" (s. 92). Durkheim için, bkz. Stephen Yeo, "Notes on Three Socialisms" (Üç Sosyalizm Üzerine) der: Carl Levy, **Socialism and the Intelligentsia** içinde, s. 219-70, s. 221. Toplumsal uzlaşmazlıkların ve ekonomik dalgalanmaların ulusal meclis ya da meslek kuruluşları tarafından yukarıdan frenlenmesi düşüncesi için, bkz. Emile Durkheim, **Socialism,** (Sosyalizm) New York 1962, s. 245-7. Pareto'nun ünlü toplumsal eşitlik hesaplaması da sosyalizmle ilgisi sonucudur; Pareto'nun,

eleştiri çizgisi, sosyalist düşüncedeki devletçi yanları törpülemekten çok cesaretlendiriyordu. Öbür yandan, Marx'ın kapitalizm açıklamasının tutarlılığına itiraz eden eleştirmenler de vardı: Bunların en ünlüleri Avusturyalı Böhm-Bawerk ile Tugan-Baranovski gibi Rus legal Marksistleriydi. Ne var ki Marx'ın değer kuramına ya da yeniden üretim şemalarına karşı itirazlar, bu görüşlerin programatik uzantılarını kavrayamadığı gibi, planlamanın ya da kamu mülkiyetinin ekonomik rasyonalitesini de sorgulamıyordu.[16]

Alman Sosyal-Demokratlar'ının siyasal ve ekonomik düşüncesi Marksist düşüncede artık önemli bir yer tutuyor ve Vollmar'la birlikte anılan "devlet sosyalizmi"nin reddedilmesiyle ayırt ediliyordu. Alman Sosyal-Demokratlar'ının 1891'de Erfurt'ta benimsedikleri program klasik bir referans noktası olacaktı. Kautsky'nin kaleme aldığı programın ilk bölümü, kapitalist sistemin sömürüsü, istikrarsızlığı ve insanlık dışılığına karşı çok ağır bir suçlama niteliğindeydi. Kapitalist sistemin, kendisinin derinleştirdiği toplumsal kutuplaşma ve kolayca saptanabilecek daha toplumsallaşmış üretime yöneliş eğilimi nedeniyle, kendi yıkılışının zeminini hazırladığına inanıyordu. Programın Eduard Bernstein tarafından kaleme alınan, ivedi sorunlar üzerinde yoğunlaşan ikinci bölümü, Alman devletinin demokratikleşmesi (genel oy hakkı, geniş kamusal özgürlükler ve sendikal haklar dahil olmak üzere) çağrısında odaklaşıyordu. Bu programın kadınların oy kullanması ve nispi temsil gibi (demokratik siyasetin öncüsü) önerileri içermesi dikkate değer noktalardır; Engels de, cumhuriyetçiliği ve federalizmi daha fazla savunmasını görmeyi dilediği bu ilk "Marksist prog-

---

sosyalizmi, gerçekten gerekli olursa faşist araçlarla bile, ağır bir disiplin altında tutulması gereken, kuvvetli; ama tehdit edici, temelde duygusal ve irrasyonel bir güç olarak gördüğüne de dikkat çekmek gerekiyor. Gene de Pareto'nun sosyalizm üzerine görüşleri geniş bir yelpazede dalgalanıp duruyordu: Bkz. Richard Bellamy, "From Ethical to Economic Liberalizmden" (Etik Liberalizmden Ekonomik Liberalizme) **Economy and Society** (Ekonomi ve Toplum) Cilt 19, No: 4, Kasım 1990.

16. Nasıl, Alfred Marshall gibi, bir yandan emek kuramını reddederken öbür yandan sosyalist olmak olanaklıysa; aynı şekilde, Ricardo gibi, bir yandan kapitalizmi sorgulamazken öbür yandan emek-değer kuramını desteklemek kuşkusuz olanaklıydı. Böhm-Bawerk, Marx'a yönelttiği eleştiriyi, sosyalizme yaklaşımından özellikle ayrı tutuyordu; bkz. Eugene Böhm-Bawerk, der: P. M. Sweezy, **Karl Marx and the Close of His System** (Karl Marx ve Onun Sisteminin Sonu) New York 1948 içinde, s. 117-18.

ram"dan çok memnundu.

Alman Sosyal-Demokratlar'ının sonraki seçim başarıları ve Bernstein'ın önerileri üzerine patlak veren tartışma, programın iyice geliştirilmesine yol açmıştı. Bernstein'ın toplumsallaşmanın uygulanma şansının varlığına itiraz etmezken (aslında, bunun kapitalizmde zaten gerçekleştiğini savunuyordu); reformizme alkış tutması, Kautsky'yi, o zamana kadar herhangi bir sosyalist - hatta anti-sosyalist- düşünürün başardığından çok daha yoğun biçimde sosyalist üretimin problemlerini tartışmaya çekmişti. Kautsky "Devrimin Ertesi Günü"nde (1902), toplumsallaştırmaya yatkın bir işçi hükümetinin yüz yüze geleceği çok ciddi problemleri kaydediyor; "eğer Almanya'da devlet, iki milyon üretim tesisinin üretim müdürlüğünü yapacak ve kısmen üretim araçları biçimine, kısmen de her birinin özel ve değişik gereksinimleri bulunan altmış milyon tüketiciye dağıtılacak tüketim araçları biçimine bürünecek olan bu ürünlerin dolaşımında aracı rolünü üstlenecekse", ne tür örgütlenme güçlükleriyle karşılaşacağına dikkat çekiyordu. Bunu sağlayacak araçların bulunabileceği olasılığını yabana atmazken, "insanlığın zorunlu gereksinimlerini yukarıdan... herkese bir kışlada olduğu gibi kendi payını dağıtarak düzenleyen" bir projeyi reddediyordu. Böyle kaba bir çözüm uygarlığı "alt bir aşama"ya geri döndürürdü. Mevcut koşullarda paradan, ücretlerden ve piyasa fiyatlarından vazgeçilemezdi. Sosyalist düzenleme, esas olarak zaten sayısı 18.000 kadar olan büyük işletmeler aracılığıyla gerçekleşecek, tüketim kalıpları ile üretim ritimleri belirli bir devamlılık ya da istatistiki düzenlilik taşıdığı için de kolaylaşacaktı. Bununla birlikte, koordinasyon problemi, "proleter rejimin önüne çıkan, çözülmesi en güç problem" olacaktı. Kautsky, her şeyin bir anda yapılmasına gerek bulunmadığında ısrar ederek şu sonuca varıyordu: "Parayla ve fiyatlarla olduğu gibi, tarihten geride kalanlarla bağı korumak, her şeyi yeni baştan inşa etmek yerine, yalnızca bazı noktalarda genişletip başka noktalarda kısıtlamak zorunludur."[17]

17. Karl Kautsky, "The Day After the Revolution" (Devrimden Sonraki Gün) **The Social Revolution,** (Toplumsal Devrim) Chicago 1907, s. 103-89, aktarılan pasajlar için s. 150-51, 152-53. Ayrıca bkz. der. John Eatwell, **The New Palgrave Dictionary of Marxian Economics,** (Yeni Palgrave Marksist Ekonomi Sözlüğü) Londra 1990, s. 218-21'de T. Kowalik'in yazdığı Kautsky maddesi.

Kautsky'nin deneme niteliğindeki, açımlayıcı sözleri Marksist ekonomistleri, "eşit değerlerin mübadelesi nedeniyle üretimi düzenleme zorunluluğunun kalkacağı" zaman ne yapılması gerektiği sorununu ele almaya özendirebilirdi. Oysa, ister dostça isterse düşmanca bir anlayışla olsun, sosyalist bir toplumun ve ekonominin pratik önvarsayımlarının irdelenmesiyle ilgilenecek ekonomik araştırmacı sayısı son derece az olacaktı. Bu araştırmalarda ise, ekonominin farklı biçimlerinin gerekliliklerini saptamanın entelektüel cazibesi, fiyat, rant, faiz ya da tasarruf vb. kategorilerinin her ekonomik sistemde birer karşılığı olacağını göstermek gibi bilinçli ya da bilinçsiz bir eğilimle el ele yürümektedir. Bunu göstermeye girişenler arasında Friedrich von Wieser, Enrico Barone ve N. G. Pierson'un isimleri sayılabilir. Bu eleştirilerde ilginç ve geçerli pek çok şey bulunmakla birlikte, bazen Marx'ı aşırı basitleştirilmiş bir konuma oturtuyorlardı. Hem Barone hem de Pierson, işçilerin emeklerinin meyvelerini tamamen kendilerinin almaları görüşünü Marx'a zorla yüklerler; oysa Marx ve Engels, yukarıda değinildiği gibi, *Gotha Programı'nın Eleştirisi*'nde bu görüşü şiddetle reddetmişlerdi. Gene de, planlı bir ekonomide değerlerin hesaplanmasında gerekli matematiksel şemaları bulmaya çalışan ilk kişi Barone'du. Barone, bu işin, sosyalizm savunucularının akıllarına gelmeyen ve onları "burjuva" kategorileri yeniden icat etmeye zorlayacak pek çok güçlük içereceğini kanıtlamaya çalışıyordu. Gelgelelim, "Sosyalist Üretim Bakanlığı"nın kendisinden istenen işi yapabilmesi yetmiş bin kadar denklemin çözülebilmesine bağlıydı. Barone'un denemesi, teknik açıdan etkileyici olmakla birlikte, Kautsky'nin bu konudaki düşünceleri kadar pratik ve gerçekçi değildi.[18]

Pierson ile Wieser'in getirdikleri eleştiriler, daha az biçimsel ve statik; ama Marksizmle daha ilgili; her şeyden önce, kendisini bütün ekonomik kategorilerin kökten reddedilmesiyle tanımlamayan bir sosyalizm çizgisiydi. Pierson'u cesaretlendiren, Kautsky'nin, Sosyal-Demokratlar'ın kamunun mülkiyetindeki bir ekonominin nasıl işletileceği konusundaki önerilerini daha da ge-

18. Pierson ve Barone'un makalelerinin İngiizceleri için bkz. der: F. A. Hayek, **Collectivist Economic Planning,** (Kolektivist Ekonomik Planlama) Londra 1935.

liştiren "Devrimin Ertesi Günü" kitabıyla ilgili basına yaptığı açıklamaydı; görebildiğim kadarıyla hâlâ yanıtlanmayı bekleyen bu eleştirinin dikkate değer bir özelliği, farklı sosyalist devletler arasındaki "ticaret"te fiyatların nasıl saptanacağı sorununu gündeme getirmesiydi. Wieser'in eleştirisi hem zengin fikirler içeriyor hem de niyet olarak çok az düşmanlık taşıyordu. Wieser, sosyalizme sempati ve ilgi duyduğunu açıkça ortaya koyarken, ekonomik faaliyetleri merkezi devletin yürütmesinin ne derece uygun düştüğünü, hatta olanaklı olup olmadığını sorgulamaktan da geri kalmıyordu:

> Savaşta ya da yasal birlik için ortak güçleri birleştiren bağ olarak temel ve vazgeçilmez önem taşıyan tek bir irade ya da kumanda merkezi, ortak bir ekonomik faaliyet içinde ajanın (agency) etkisine bağlı olarak gücünü yitirir. Ekonomide çalışma, toplumsallaşmış olsa bile, daima kısmi bir şekilde yerine getirilir... Bu tür kısmi performanslar, çok sayıda irade olarak iş gören binlerce ve milyonlarca göz tarafından çok daha etkili biçimde yerine getirilecektir; kısmi performanslar, (karmaşık bir mekanizmayı andıran) bütün bu etkinliklerin üstün bir denetim unsurunca yönlendirilmesi zorunluluğuna oranla birbirlerini çok daha doğru biçimde dengeleyecektir. Verili koşullarda azami yarar ya da daha fazla ilerleme ve gelişme sağlanması için atılacak en iyi adımlar söz konusu olduğunda, bu türden bir merkezi suflör her bir tekil duruma karşılık gelen sayısız olasılığın bilgisini asla edinemeyecektir.[19]

Geleneksel Marksist ekonomi, bu programatik eleştirmenlerden gelen itirazları kabul etmediği gibi, finans kapitalin, zamanı geldiğinde işçi hükümetinin miras alabileceği ayrıntılı ekonomik hesaplama ve denetim tekniklerini geliştirdiğini iddia ediyordu. Bu aşamada ulus-devlet henüz kamu mülkiyeti ile planlamanın biricik ya da ayrıcalıklı odağı ve unsuru olarak yerini sağlamlaştırmış değildi. Etkili sosyalist belediyelerin, kooperatiflerin ve sendikaların varlığı, geleceğin sosyalist ekonomisine ilişkin daha renkli -ama bulanık- bir görünümün önünü açıyordu.

Gelişen sosyalist hareket geleceği tasarımlamanın çeşitli yollarına gereksinim duyuyordu; yaygın olarak görülen bir tarz, Edward

19. Friedrich von Wieser, **Social Economics** (Toplumsal Ekonomi) Londra 1927 (1914), s. 396-7.

Bellamy'nin *Geriye Bakış*'ı (1887), William Morris'in *Gaipten Haberler*'i (1890) ve Theodor Hertzka'nın *Özgür Ülke*'si (1876, 1890) gibi ütopyacı (ya da Jack London örneğindeki gibi anti-ütopyacı) romandı. Pek çok basımı yapılacak olan Bellamy'nin kitabı, geç on dokuzuncu yüzyıl kapitalizminde daha o zaman mevcut olan, kapitalist rekabetin savurgan ve anarşizan özelliklerine (tröstler ile sendikaların kurulması ve belediye reformcularının etkinlikleri) aykırı eğilimler temelinde kolektivizme doğru barışçı bir evrimi öngörüyordu. Ama Bellamy'nin görüşünce, bütün ekonominin devletin denetimine geçmesi, önemli bir ölçüde, kamu sektörünün özel sektör karşısında mal sağlayıcı olarak çok daha etkili, işveren olarak da daha popüler olduğunun görülmesinin sonucu olacaktı. William Morris, Bellamy'nin bakışını itici bulmuştu. Bellamy'nin isteyerek birörnekleşmiş olan işçiler portresi Morris'e şunları söylüyordu: "Beni bir işçi tugayına alsalardı, sırtüstü yatıp hiçbir şeye aldırmazdım." Bellamy'nin sosyalist düzeni, "kamuoyu tamamen olgunlaştığı" zaman halkın rızasıyla uygulamaya konacak, ama bunun merkezi kurumsal ifadesi "bütün halkı temsil eden tek bir sendika" olacaktı. Morris, bunun, gerçek bir sosyalist toplumun ayırt edici özellikleri sayılması gereken çeşitliliğe ve özyönetime aykırı düştüğü inancındaydı. Bellamy'nin ütopyası ile sosyalizmi devletleştirmeyle özdeşleştiren Fabyanların çalışmaları arasında bir bağ bulunduğunu düşünen Morris şöyle yazıyordu:

> Bunun dışında ne kendi başına arzu edilir bir şey olarak devlet sosyalizmine ne de devlet sosyalizminin eksiksiz bir şema olarak uygulanmasının olanaklılığına inanırım. Gene de kuşkusuz buna yaklaşık bir şey denenecek ve kanımca bu deneme şeylerin yeni düzeni konusundaki tam bir aydınlanmadan önce gelecektir. Müthiş derecede sıkıcı olmakla birlikte, Bay Bellamy'nin kitabının başarısı rüzgârın hangi yönde estiğini gösterecek bir yapraktır.[20]

---

20. Akt. Edward Thompson, **William Morris,** Londra 1977, s. 575. Ayrıca bkz. s. 542, 693. Morris, sosyalizm üzerine ders ve denemelerinde, ticari savaşın insani ve doğal çevreyi bozmasına yönelik çok parlak bir suçlamayı, yer yer "basitleştirici" teze başvurmasıyla birleştiriyordu. Ancak "basitleştirici" tez, Marx'ın zorunlu toplumsal "evrim" öğretisine övgülerle, "çileciliği" reddetmesiyle ve kendi bakışının yanlı olduğunu kabul etmeye hazır olmasıyla dengelenip sınır-

Morris'in kendi ütopyacı romanı olan *Gaipten Haberler* bir anlamda Bellamy'ye karşı çıkmak amacıyla yazılmıştı. Romanda işe önemli bir rol yüklenmesine karşın, hediye pazarlarını çağrıştıran genel bir yaklaşım dışında ekonomik mekanizmalar özel olarak betimlenmez. Bu konuda, *Gaipten Haberler*'den pek çok açıdan daha az cazip ve daha az sosyalist nitelikte olan Hertzka'nın *Özgür Ülke*'si, özgür üretici birliklerinin kendi işlerini nasıl düzenleyebileceklerine ilişkin daha ayrıntılı bir tablo ortaya koymayı deniyordu. Örneğin, rekabetçi bir üretim ve mübadele sisteminde tam eşitliğin nasıl güvence altına alınacağı problemine eğiliyordu. Daha başarılı, daha iyi ücret veren kolektiflere girmeyi isteyebilecek işçiler özgürce hareket edebilirlerdi. Başarılı kolektifin kurucu üyeleri mütevazı bir kıdemlilik primi alıyorlardı, ama refahlarını yeni gelenlerle paylaşmak zorundaydılar. A. Chilosi'nin göstermiş olduğu gibi, Hertzka'nın önerdiği yöntemin belirli bir teknik üstünlüğü vardı. Bununla birlikte, Hertzka'nın ütopyasının Afrika'da geçen, yerlilerin ahlaki ölçülerini iyileştirme çabalarıyla bütünlük taşıyan bir sömürgeci fantazi biçimine girdiğine dikkat çekmeliyiz; bu ve başka açılardan *Özgür Ülke*'nin günümüz sosyalistlerinin benimsemeyi dileyecekleri bir bakışı oluşturduğu pek söylenemez.[21]

İkinci Enternasyonal partilerinin geleceğe ilişkin bakışları, En-

---

lanmaktadır. "Nasıl Yaşıyoruz ve Nasıl Yaşayabiliriz"de "piyasaları düzenleme" gereksiniminden söz ederken, "Geleceğin Toplumu" yazısına "tekelin ortadan kaldırılması gerektiği" savıyla başlamaktadır. Bkz. der: A. L. Morton; **Political Writings of William Morris,** (William Morris'in Siyasal Yazıları) Londra 1979, s. 145, 188.

21. A. Chilosi, Hertzka'nın Özgür Ülke'sinde ortaya konulan "çalışma hakkı"nın özgül biçiminin gelişkin uzantılarını işlemektedir, "The Right to Employment Principle and Self-Managed Market Socialism" (Çalışma Hakkı İlkesi ve Özyönetimli Piyasa Sosyalizmi) EUP Working Paper, European University Institute, Floransa 1986. Hertzka'nın romanında göçmen kolonisi Afrika'nın kalbine yerleşen büyük bir sınai güç haline gelir; savaşçı Afrika, Etyopya Krallığı'nı yenilgiye uğratır ve Çar'a karşı kanlı bir devrimi alevlendirmeye yardımcı olur. Theodore Hertzka, **Freeland, a Social Anticipation,** (Özgür Ülke, Toplumsal Bir Öngörü) Londra 1891, "yönetmelik modeli" için özellikle s. 96-7 ve yerlilerle çıkan problemler için s. 131: "Askeri örgütlenmeleri parçalanmak, ahlakları bastırılmak ve çalışmaya karşı önyargıları yok edilmek zorundaydı." Hertzka, Ulusal Ekonomistler Birliği'nin kurulmasına katkıda bulunan, önde gelen bir Avusturyalı ekonomistti.

gels'in, Kautsky'nin ve Bebel'in ana hatlarını çizdiği bakışla sınırlı kalacaktı. Marksist ekonomistler kapitalizmin işleyişini incelemeyi ve tartışmayı tercih ediyorlardı. "Revizyonist" Bernstein ile ortodoks Hilferding, kapitalist tröstleşmenin ve mali kartelleşmenin ilerlemesinin ister istemez geleceğin sosyalist düzeninin araçlarını yarattığını ileri sürüyorlardı. Kautsky ise böyle bir argümanın muhtemel uzantılarına ciddi bir ihtiyat payıyla yaklaşacaktı: "Bizzat kapitalistlerin gayretli çabaları sayesinde geleceğin devletine sessiz sedasız geçileceğini öngören bu rahat anlayış, yalnızca "proletaryanın temel görevinin kapitalistleri desteklemek olacağı, çünkü böylece proletaryanın kendi kurtuluşunu hızlandıracağının düşünülmesine yol açar."[22]

Leninizm ve Stalinizm

Geleneksel Marksizm'de Lenin'in Bolşevik akımı bir tür siyasal iradeciliği temsil etmeye başlamıştı. Lenin'in devrimci parti anlayışı, Jakobenizmi ve kumandacılığı yüzünden gerek Rosa Luxemburg ve Troçki gerekse Menşevikler tarafından eleştirilmekteydi.[23] Ancak istikrarsız bir otokrasinin egemen olduğu koşullarda Lenin'in parti örgütünü ve disiplinini göklere çıkarması pek çok militana anlamlı geliyordu.

Sonradan, Birinci Dünya Savaşı'nın sanayide yol açtığı tahribat ve bunun yüz milyonlarca insanın yaşamındaki yıkıcı etkisi, yalnızca Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesini değil, aynı zamanda ele geçirdikleri iktidarı acımasızca savunmalarını da haklı çıkarıyor görünmüştü. Bolşevikler, Ypres ve Somme'un yeraltı mezarlarının sorumluluğunu taşıyan ya da 1918-19'da Orta Avrupa'yı yıldırmak için açlıktan yararlanan kişilerden, yani sömürgelerin bağımsızlık özlemini vahşice bastıran devlet adamlarından insan-

22. Akt. Salvadori, **Karl Kautsky,** s. 232.

23. Rosa Luxemburg, **Organizational Questions of Russian Social Democracy** (Rus Sosyal-Demokrasisinin Örgütsel Sorunları) (1904), New York 1934; Leon Troçki, **Our Political Tasks** (Siyasal Görevlerimiz) Cenevre 1904. **(Nos taches politiques,** Paris 1970.)

severlik dersi çıkarmaya pek eğilimli değillerdi.[24]

Öbür yandan, 1917'de Bolşevikleri, fiziksel planlamanın etkililiğini kanıtlıyor görünen Alman savaş ekonomisinin işleyişinden etkilenmiş, belki de aşırı derecede etkilenmişlerdi; bununla birlikte, ne İsviçre ne de mühürlü tren bu değerlendirmenin yapılmasında elverişli birer gözlem yeriydiler. Lenin *Devlet ve Devrim*'de, tröstlerin başarıları konusundaki geleneksel sosyalist görüşleri yansıtarak, ekonominin tek bir sendika gibi örgütlenebileceğinden söz ediyordu. Mart 1918'de iç savaşın patlaması ve açlığın baskısı, her türlü mübadelenin yerini ürünlerin zorla toplanmasının aldığı kapsamlı girişimlerle birlikte, sonradan "Savaş Komünizmi" denecek uygulamaların yerleşmesine yol açmıştı. Bu uygulama askeri açıdan etkili olurken, bu geri ülkede küçük çaplı üretimi mahvetmişti. Bu sürece, Bolşeviklerin muhalefetin hiçbir türlüsüne tahammül edemeyen keskin ve katı gelecek kavrayışları da eşlik ediyordu.[25]

Zafer siyasal alanda rahatlama getirmedi. 1921'de Bolşevik mesihçilik (kurtarıcılık) anlayışı, iktidarın gün geçtikçe daha kapsamlı ve acımasız biçimde tekelleştirilmesini haklı göstermek için pekiştirildi. Birkaç aylık zaman diliminde Sovyetler'deki çoğulculuğun kalıntıları yok edildi, Parti içindeki hizipler yasaklandı, Menşevik Gürcistan işgal edildi, Kronstadt denizcilerinin isyanı silahla bastırıldı ve Mahno'nun "yeşil" partizanları avlanarak ortadan kaldırıldı. Sahne Stalin'e hazırdı.

Kendisinin bilmediği bir öğreti olan Marksizm-Leninizmin bütün sorumluluğu kesinlikle Lenin'e yüklenemez. Lenin, sistemli bir düşünür olmamakla birlikte, bazı açılardan, gerek politikanın gerekse ekonominin zorunlu karmaşıklığını Marx'tan daha iyi

---

24. Bu bağlam için, bkz. Arno Mayer, **The Politics and Diplomacy of Peace-Making,** (Barış Sağlama Siyaseti ve Diplomasisi) Princeton 1970 ve **Why Did the Heavens Not Darken?** (Gökyüzü Niçin Kararmadı?) Londra 1990, s. 4-8.

25. "Savaş Komünizmi"nin yürürlüğe konuluşuna ilişkin en önemli metin, herhalde, "Açlıkla Savaşmak Üzerine Rapor"dur, der: Meghnad Desai, **Lenin's Economic Writings** (Lenin'in Ekonomik Yazıları) Londra 1989, s. 268-86. Alman savaş ekonomisi modelinin Lenin'in düşüncesi üzerine etkisi için, bkz. editörün girişi (s. 27) ve ayrıca Meghnad Desai vd., "The Transition from Actually Existing Capitalism" (Fiilen Var Olan Kapitalizmden Geçiş), NLR 170, Temmuz-Ağustos 1988.

kavramıştı. Başka Rus Marksistleriyle, özellikle Bogdanov'la birlikte, siyasal örgütlenmenin kısmen özerk olsa bile zorunlu bir önem taşıdığı anlayışını geliştirmişti. Bunun için ilk yazılarındaki iradecilik gerçek sezgilerden yoksun değildi. Yaşamının son yıllarına kadar, kendi yaptığı iki ucu da keskin keşfinin, onaylamadığı amaçlar uğruna kullanılabilecek bir siyasal gücün şekillenmesine yardımcı olduğunu fark etmemişti. Yeni Sovyet bürokrasisinin özerkliği ve kibirliliğine saldıran son yazıları Lenin'in bunu acıyla fark edişini yansıtır. Ama Isaac Deutscher ve Moshe Lewin gibi Marksist tarihçilerin gösterdikleri gibi, pratik ve tarihsel ortamın boğucu etkisi altında kaldığı, hastalığıyla yatağa mıhlandığı zaman, gerçek tehlikeleri anlamaya daha yeni başlamıştı.[26]

Bu sözler, Lenin'in ya da Troçki'nin, parti diktatörlüğünün genellikle acımasız uygulamaları nedeniyle Stalin'e zemini bir ölçüde kendilerinin hazırladıkları suçlamasından kurtulabilecekleri anlamına gelmez. Lenin'in devrim döneminden sonra yazdığı en kötü metinlerden birisi olan "Rekabeti Nasıl Örgütlemeli" (1918), eksik bırakılmış ve aşırı formülasyonlarla doludur. Lenin her nedense bu metni yayımlamamayı kararlaştırmış, ancak 1929'da *Pravda*'da yayıma hazır bekleyen arşivlerde bulunduğu için, Stalin'e, acımasız vahşetini Leninist kimliğine dayandırma fırsatını vermişti.[27] Samuel Farber bu dönemle ilgili, *Stalinizmden Önce* başlığını taşıyan dikkatli bir değerlendirmesinde, Rosa Luxemburg'un 1918'de Bolşeviklerin pratiğini suçlayıcı sözlerinin ne kadar kâhince olduğunu kanıtlamıştır. Gerçekten, Farber'ın gözler önüne serdiği gibi, Bolşevikler, sovyetlerin otoritesine ve yasallığına bağlı kalma iddialarını bile çiğnemişlerdi. Devrimin ilk aylarında parti organları sovyetleri ele geçirdi, devrimci kamp içindeki çoğulculuk kısıtlandı ya da bastırıldı, seçimlere hile karıştırıldı, yasadışı baskılara izin verildi ya da cesaretlendirildi, bağımsız bir basın ya da adli sistemin gelişmesi önlendi ve sınai işletmelerde tek-adam yönetimi yeniden yürürlüğe kondu. Farber'ın ayrıntılı, belgelere dayanan anlatımında, Bolşevik yönetimin ilk dönemleri

26. Moshe Lewin, **Lenin's Last Struggle,** (Lenin'in Son Mücadelesi) Londra 1970; Isaac Deutscher, **Stalin,** Harmondsworth 1966, s. 238-70.
27. V. I. Lenin, "How to Organize Competition" (Rekabeti Nasıl Örgütlemeliyiz) **Selected Works** (Seçme Eserler) cilt 2.

ile Stalinizm arasında bir ayrım çizgisi çekilir, ama ikisini birbirine bağlayan iplikler de açıkça ortaya konulur. Bu yapıtın zayıf bir yanı varsa, o da, savaşın ve açlığın baskısı altında ülkenin korkunç derecede kötü iç ve dış koşullarda yaşamasına yeterince ağırlık vermemesidir; gene de "Savaş Komünizmi"nin istemeden de olsa açlığı şiddetlendirdiğini ileri sürer Farber.[28]

Lenin'le Troçki de, askeri gerekçeleri ne olursa olsun, "Savaş Komünizmi"ndeki ekonomik politikaların ekonominin düzeninin bozulmasına katkıda bulunduğunu kabul etmeye başlamışlardı. Rusya'da, Avrupa'nın diğer bölgelerinde olduğu gibi, sosyalizme hazırlık işlevi gören savaş ekonomisinin dayatılması açlığı ve salgın hastalıkları önleyemediği gibi, iyice yaygınlaştırmış bile olabilir. Ekonomik politikanın başarısızlıkları siyasal problemi de ağırlaştırarak, sahneyi halkın protestolarına ve Farber'ın "ek baskılar" dediği gelişmeye hazırlıyordu. Bertrand Russell, (1920'de) Rusya'ya yaptığı ziyaretten sonra yayımladığı Bolşevikleri eleştiren yazısında, Bolşevik yönetimin en çok şikâyet edilen, en baskıcı özelliklerinden pek çoğunun ekonomik başarısızlıkla birlikte görüldüğü ileri sürmüştü. Dış ablukanın bu başarısızlıkta oynadığı rolü kabul etmeye hazır olmakla birlikte Russell, vergi koymak yerine köylünün ürününe zorla el koymada ısrar etmenin yarattığı üretimi tamamen yok edici etkiden dolayı, Bolşeviklerin tarımın çöküşünün sorumluluğunu paylaşmaları gerektiğini vurguluyordu.[29]

28. Samuel Farber, **Before Stalinism,** (Stalinizmden Önce) New York ve Cambridge 1990. Farber Savaş Komünizmi'ni tartışmakta, s. 43-50 ve kitap boyunca Bolşevik siyaset ya da pratiğe devrimci kamp içinden pek çok muhalif sesin çıktığına dikkat çekmektedir. Başka kanıtlar için, ayrıca bkz. Vladimir Brovkin, **The Mensheviks After October** (Ekim'den Sonra Menşevikler) Ithaca ve Londra 1990. Farber, Kurucu Meclis'in dağıtılmasının haklı görülebileceğini düşünüyor, ama 1918 ilkbaharı ve yazından itibaren Sovyet demokrasisinin bastırılmasını -ülkenin egemen kurumunun sözümona sürekli ifadesi olan Sovyetler Merkezi Yürütme Komitesi 1918'de yalnızca arada bir toplanırken, 1919'da hiç toplanmamıştı- haklı görmüyordu (s. 29). Farber'ın eleştiri tarzı elbette yeni değildir, gene de kapsamlı ve sistematik bir eleştirisi vardır. Örneğin bkz. Isaac Deutscher, **The Prophet Armed,** (Silahlı Peygamber) Oxford 1954'ün son bölümü, "Defeat in Victory" (Zaferden Çıkan Yenilgi). Yalnız Deutscher, Victor Serge'in **Memoirs** (Anılar) (Oxford 1962)'de yaptığı gibi, savaşın baskılarını daha fazla dikkate almaktadır.

29. Bertrand Russell, **The Practice and Theory of Bolshevism** (Bolşevizmin Pratiği ve Kuramı) (1920), Londra 1948; bkz. özellikle s. 47-55, 114-23.

Menşevik lider Martov, genç Sovyet cumhuriyeti içinde Ekim Devrimi'ni bir oldubitti saymaya başlamıştı ve düşmanlara karşı savunulması gerektiğini söylüyordu. Ancak Martov, Bolşevik politikanın "siyasal terörizm"i ve "ekonomik ütopyacılığı"na çok ağır saldırılar yöneltmekteydi. Martov, 1905'ten beri, sovyetlerin ve sendikaların sivil toplumun yaşamasına bağımsız bir katkı yapmaları gerektiğini iddia etmişti; sovyetlerle sendikaların burjuva-demokratik devrimin daha geniş kapsamı içinde taşıdıkları bağımsızlık Marksistler tarafından savunulmalıydı. Martov, bu tutuma uygun olarak, 1918'de, sendikalarla sovyetlerin bağımsız rolünü hâlâ savunduğu bir sırada Kurucu Meclis'in dağıtılmasına karşı çıkmıştı. Seçim sonuçları bu tutumun Rus işçi sınıfı içinde rağbet gören bir tavır olduğunu gösterdi; Menşevikler 1917'de Bolşeviklere kaptırdıkları desteği büyük ölçüde geri kazandılar. Martov, Kautsky'den farklı olarak, iç savaş sırasında Bolşeviklerle geçici bir anlaşma yapmayı denemişken; gerek Martov gerekse Kautsky, savaşın herhangi bir sosyalist ya da demokratik proje açısından son derece olumsuz koşullar doğurduğunda anlaşıyorlardı. 1919'da Toplumsallaştırma Komisyonu Başkanı olarak atanan Kautsky, ekonomik çöküş karşısında dehşete düşünce, önceliğin üretimin arttırılmasına verilmesini savunmaya başladı; bu amaca ulaşmak için, "merkezi bürokrasi"nin yerine bir işçi ve tüketici denetimi sisteminin getirilmesi gerektiğini söylemekteydi. Avrupa savaşına Kautsky'den daha tutarlı ve radikal biçimde karşı çıkan Martov, emperyalist savaşın, her türlü demagojiyle kandırılmaya açık olan köksüz ve umutsuz lümpen proletaryanın sayısını çoğaltarak, işçi sınıfını karışıklığa sürükleyip böldüğünü ileri sürüyordu. Yeni Sovyet cumhuriyeti hakkında da, "burada... genelde yaşamın bütününün 'basitleştirilmesine' dayalı, 'siper ordusu' türünde bir sahte-sosyalizm serpilip gelişmektedir" diye yazmıştı. Bolşevikler Kara Yüzler gibi bu tabakanın da aşırılığını ifade ederlerken; Martov, Kara Yüzler karşısında gönülsüzce Bolşevikleri tercih etmişti. Ama Martov, Bolşeviklerin, ürünleri silah zoruyla toplama politikalarıyla hem şehirde hem kırda kendileri ile doğrudan üreticiler arasında bir uçurum kazdıklarına da

inanmaktaydı.[30]

Lenin, Ekim 1921'de Yeni Ekonomik Politika'yı savunurken şunu itiraf etmişti: "Doğrudan komünist üretim ve bölüşüme geçmeyi denemekle hata yaptık." İyi bilindiği gibi Lenin'in sonraki ekonomik düşüncelerinde, yalnızca iç pazarlar ve küçük-meta üretimi gereksinimine değil, aynı zamanda dış yatırım gereksinimine de büyük ödünler verilmesi yer alıyordu.[31]

Komünizm Momenti

Lenin ile Troçki'nin Kautsky ve diğer sosyalist eleştiricileri yanıtlama girişimleri (Troçki'nin Menşevik Gürcistan'ın işgalini savunması da bunların içindedir), onların en talihsiz ve inandırıcılıktan uzak polemik yazılarıdır; çünkü askeri zorunluluktan kaynaklanmayan ve Sovyet cumhuriyetinin meşruluğunu fiilen zayıflatan baskı önlemlerini haklı göstermekte ikisi de ısrarlıydılar. Gene de Bolşeviklerin iktidarı ilk ele geçirişlerine ilişkin daha sonraki savları durmadan yinelenen nakaratlarla doluydu. Lenin'le Troçki, Bolşevik Devrimi'nin, Rusya'da karşı-devrimin zaferi gibi ürkütücü bir olasılığı önleyen ve ileri ülkelerin yönetici sınıflarına meydan okuyan hareketlerin (ister işçi hareketleri isterse ulusal kurtuluş hareketleri olsun) gelişmesine yardım üssü sağlayan bir engelleme operasyonu olduğunu ileri sürmüşlerdi. Bugün,

---

30. Kautsky'nin 1918'deki toplumsallaşma üzerine görüşleri, Salvadori, **Karl Kautsky,** s. 233-34'te tartışılmaktadır. Martov için bkz. Jane Burbank, **Intelligentsia and Revolution: The Russian View of Bolschevism 1917-1922,** (Entelijensiya ve Devrim: Rus Gözüyle Bolşevizm, 1917-1922), Oxford 1986, s. 16-35, özellikle s. 19 ve 32-34; ayrıca Julius Martov, **The Russian View of Socialist Revolution,** (Devlet ve Sosyalist Devrim) New York 1938 ve **Le Bolshevisme Mondial** (Dünya Bolşevizmi) Paris 1934. Martov'un bir Marksist olarak, **gerek** demokratik sivil toplum kurumlarının kuvvetlendirilmesini **gerekse** otoriter, demokratik bir devlet kurulmasını savunduğu belirtilmelidir. Martov, devleti sivil toplumun karşısına koymaktan çok, sivil toplumun güvencesinin demokratik olan bir devlet olacağını ileri sürüyordu. Gerçekte de Bolşeviklere, otoriter bir devlete dayalı yasal, demokratik bir yönetim yapısı oluşturulmasının önemini kavrayamayan bir tür lümpen anarşizm yarattıkları için saldırıyordu. Martov 1923'te öldü.

31. **Lenin's Economic Writings,** s. 301-44.

Stalinizmin dehşet verici bir bedel olduğunu ve Sovyet "örneği"nin genelde olumsuz bir etki yaptığını hepimiz biliyoruz. Ama zaferi Beyazlar kazansaydı ne kadar kanlı sonuçlarla karşılaşılacaktı, onu bilmiyoruz. Sovyetler Birliği halkları Stalinizmin biçtiği korkunç bedele ne kadar acınsalar yeridir, ama Sovyetler Birliği'nin yaşaması Sovyet sınırlarının dışındaki insanlar için muazzam, genellikle de olumlu sonuçlar doğurmuştur. Sovyetler'in nazizmin yenilmesine yaptığı dev ve yeri doldurulmaz katkı ile Batılı yönetici sınıfları meydanı anti-sömürgeci kurtuluş hareketlerine bırakmaya, kendi ülkelerinin içindeki işçi hareketlerine ödünler vermeye ikna etmekteki gerçek -ama daha az ölçülebilir- katkı, bunu en açık biçimiyle gösterir. Kesinlikle başka faktörler de etkili olmakla birlikte, refahın ve sosyal yardımların en ileri boyutlara ulaştığı yerlerin eski Sovyet blokunun sınırındaki Avrupa devletleri olduğunu ve bu adımların, genellikle Sovyetler Birliği'nin prestijinin en üst noktasında olduğu bir sırada, savaştan sonraki dönemin hemen başlarında atıldığını kaydetmek de ilginç olur. Biz bugün Batı Avrupa'da, genişletilmiş demokratik haklar, daha geniş eğitim olanağı, refah ve sosyal yardımlar biçimindeki 1945'in meyvelerinden hâlâ yararlanmaktayız. Aynı biçimde savaştan sonra sömürgeciliğin geniş bir yay çizercesine sona erişi, Batı'nın global düzeydeki bir rakiple çekişmek zorunda kalışının getirdiği meydan okuma ve rekabet ortamına çok şey borçluydu.[32] Ancak bu olgulara dikkat çekmek Stalin'in katılığını ve caniliğini mazur göstermek anlamına gelmez, çünkü Stalin'in sorumlu olduğu büyük çaplı tasfiyeler ve açlık vakaları gerçekten de Sovyetler Birliği'ni kuvvetlendirmekten çok zayıflatmıştı.

Marx, bir Rus muhabire gönderdiği mektupta, tarihe, her halkın *Komünist Manifesto*'da öngörüldüğü biçimde feodalizm, kapitalizm ve sosyalizm sırasını takip etmek zorunda kalacağı bir *marche générale** atfetme niyeti taşımadığını yazıyordu. Ancak, komünist alternatifin çöküşüyle birlikte, kapitalizmin kendisi, artık sosyalizmle noktalanmayacak olsa bile bir *marche générale* daya-

32. Sovyetler'in yirminci yüzyıl ortasının tarihi üzerindeki etkilerinin bu tür özellikleri Eric Hobsbawm'un bu derlemesinin orijinalinin 10. bölümünde yer alan "Herşeye Elveda" başlıklı yazısında açımlanmaktadır.

* Genel yürüyüş çizgisi. (ç.n.)

tıyor gibi görünebilir. Bununla birlikte, Marx'ın tarihsel metaryalizm perspektifinin, ne kadar geniş olursa olsun şu ya da bu ulus-devlet içinde ister istemez dar kapsamlı kalacak gelişmelerle değil, esasında bir bütün olarak dünyadaki uygarlığın genel gelişmesiyle ilgili olduğu unutulmamalıdır. Bu açıdan bakıldığında, hem kapitalist olmayan bir toplumsal düzenin doğuşu (Sovyet cumhuriyeti) hem de bu ülkenin bugün dağılmış olması, dünyadaki gelişmelerden ayrı değerlendirilmemeli, dünya politikası ve ekonomisinin geniş kapsamlı çerçevesindeki başlıca değişimler olarak görülmelidir. 1917-20'deki Bolşevik zaferi ya da 1945 zaferindeki Sovyetler'in rolü Rusya'da bile gündeme sosyalizmi getirmiyor; ama, önde gelen kapitalist ulus ve imparatorlukların iç anlaşmazlıklarıyla bağlantılı olarak, kapitalist ve emperyalist gücün egemen biçimlerini hem sınırlayan hem de tehdit eden yeni bir global düzen yaratmaya katkıda bulunuyordu.

Melez Bir Oluşum

Kapitalist-olmayan bir güç olarak Sovyetler Birliği'nin sağladığı çarpık ve pahalıya mal olmuş kazanımlar ile Sovyet sisteminin temel özelliklerinin bütün komünist dünyada az çok ona sadık biçimde yeniden üretilmesi, Sovyet sisteminin kapitalizmden tamamen ayrı ve ona rakip bir siyasal ve toplumsal düzeni temsil ettiği düşüncesine dayanak oluşturuyordu. Gelgelelim, bu rakip düzenin kapitalizme her açıdan alternatif bir sistem olarak dinamik bir bütünleşme geliştiremediği, eskiden biraz kuşkulu olsa da şimdi son derece açık bir durumdur. Sovyet ekonomisi daima sosyo-ekonomik bir melez oluşumu temsil etmiş, egemen kapitalist dünya düzeninin çelişkilerinden yararlanmanın bir yolunu genellikle bulamamıştır (halbuki bu egemenliği temellerinden sarsmanın ve kendi karmaşık gelişmesini sağlamanın tek umudu burada yatıyordu). Ancak Sovyet yönetim yapısı ağırlıklı olarak kapitalizmin global yükselişi karşısında, yeterli derecede önemli bir manevra alanı sağlamak üzere düzenlenmişti. Stalin'in zora dayalı kolektifleştirme ve sanayileştirme programı, kadroların yarı-

askeri biçimde seferber edilmesiyle hayata geçirilmişti; bu kadrolar, kendilerine düşman bir dünyada, Stalin'in "genel çizgisi"ni, partilerinin ve onun denetlediği devletin yaşaması açısından temel önemde görüyorlardı. Devlette çöreklenen ve devlete egemen olan Parti aygıtı, bir kumanda ekonomisi kuruluşunu dayatmak üzere, yukarıdan getirilen askeri tarzda bir planlama ile aşağıdan gelen kadro seferberliğini uygulamada birleştiriyordu. Ne var ki global kapitalist ortamın baskılarından bütünüyle kaçınılamayacağı gibi, kapitalist toplumsal ilişkilerin kalıntıları da bütünüyle temizlenemezdi. Victor Serge ile Leon Troçki, Stalinizmin toplumsal farklılaşma ve parçalanmanın eski ve yeni biçimlerini maskelemek amacıyla Sovyet toplumunda gözetimi, seferberlik halini ve baskıyı yoğunlaştırmasındaki "totaliter" mantığa işaret etmişlerdi. Troçki, bu kavramın daha sonraki kullanılışıyla açık bir zıtlık içinde, hem faşizmin hem de Stalinizmin totaliter özelliklerini, toplumsal örgütsüzlüğün ve krizin derin olması nedeniyle ancak geçici bir üstünlük sağlayabilecek olağandışı ve dayanıksız bir siyasal biçim olarak görüyordu.[33] Troçki'nin çözümlemesinde, totaliter diktatörlerin göründüklerinden çok daha az güçlü oldukları ve bir yandan belli başlı kapitalist ulusların üstün kuvveti ile öbür yandan rejimlerinin kaçınılmaz olarak halkın direnişine yol açması arasında batağa saplanmaya mahkûm oldukları düşünceleri de yer alıyordu.

Leninizm, doğası gereği totaliter miydi? Pek çok kişi bu soruya olumlu yanıt vermiştir ve bu yanıtın dayandığı bir temel kesinlikle vardır. Rosa Luxemburg'un Bolşevik egemenliğin ilk aşaması-

33. Martin Malia'nın gözlemine göre, "Mussoli'nin yeni düzenini isimlendirmek üzere olumlu bir çağrışımla bulduğu ve olumsuz bir anlamda ilkin Troçki'nin Stalin'in Rusyası için kullandığı **totaliter** terimini, Hannah Arendt, genel bir aykırı modernlik kuramı üretmek amacıyla geliştirmişti." Z, "The Stalin Mausoleum", **Daedalus,** Kış 1990, s. 300. Kuşkusuz Troçki, eski izleyicisinin bulduğu bu kavramın kullanılışını onaylamazdı. Troçki'ye göre totalitarizm, aldatıcı olduğu kadar tehlikeli bir projeydi. 1940'ta şöyle yazıyordu: "İster Stalinist ister faşist tipte olsun totaliter bir rejim, özü gereği, ancak geçici bir geçiş rejimi olabilir. Tarihte çıplak diktatörlük genellikle, istikrarlı bir rejimin değil, özellikle ağır bir toplumsal krizin ürünü ve belirtisi olmuştur. Ağır kriz de toplumun sürekli bir durumu olamaz. Totaliter bir devlet belirli bir dönem boyunca toplumsal çelişkileri bastıracak kudrette olabilir, ancak kendisini kalıcı hale getirecek gücü bulamaz." **In Defence of Marxism,** (Marksizmin Savunusu) New York 1940, s. 13.

na yönelik suçlamaları tam anlamıyla gelişmiş bir totaliter sistemi değil, bir parti diktatörlüğünü tanımlar:

> Bütün ülkedeki siyasal yaşamın basturılmasıyla, Sovyetler'deki yaşam da gün geçtikçe mutlaka daha kötürümleşecektir. Genel seçimler olmadan, kısıtlanmamış bir basın ve toplantı özgürlüğü olmadan, düşüncelerin özgürce çatışması olmadan yaşam bütün kamusal kurumlarda sönüp gider ve etkin unsur olarak yalnızca bürokrasinin kaldığı yaşamın basit bir suretine döner. Kamusal yaşam giderek uykuya dalınca, yönetme ve yönlendirme görevi tükenmez bir enerjiye ve sınırsız deneyime sahip bir avuç parti liderine kalır. Onlar arasında gerçeklikte yalnızca bir avuç parlak beyin önderliği üstlenirken, işçi sınıfının elit kesimi, zaman zaman, liderlerin konuşmalarını alkışlayacakları ve alınan kararları -aslında bir kliğin işidir- ittifakla onaylayacakları toplantılara çağrılırlar: Bu elbette bir diktatörlüktür, ama proletaryanın değil, yalnızca bir avuç politikacının, yani burjuva anlamda, Jakobenlerin egemenliği anlamında bir diktatörlük.[34]

Bu sözler, yeterince karanlık bir tablo çizmekle birlikte, totalitarizmi tam olarak anlatmazlar. Totaliter bir sistem, yöneticilerin, uyulması zorunlu tek bir sistemi bütün topluma zorla dayattıkları ve her alternatif düşünceyi suçlu kategorisine soktukları bir sistemdir. Parti üyesi ile yurttaşın hareketsiz kalmasına izin verilmez; ya coşku belirtileri göstermeli ya da ağır bir ceza riskini göze almalıdırlar. Lenin'in uyguladığı parti diktatörlüğü birçok nedenle tam anlamıyla totaliter değildi. Bolşevik Parti içinde 1921'e kadar farklı hiziplerle eğilimler bulunuyordu ve farklı yasal partiler

34. Rosa Luxemburg, **The Russian Revolution,** (Rus Devrimi) Michigan 1961, s. 71-2. Luxemburg demokratik yapıları ilke olarak savunurken, demokratik yapıların Marksistlerin kapitalizmin ötesine geçişin problemlerini halletmeye hazır olmamalarından dolayı temel önem taşıdıklarını da ileri sürüyordu. "Lenin -Troçki'nin diktatörlük kuramının temelinde yatan örtük varsayım budur: Sosyalist dönüşüm öyle bir şeydir ki devrimci partinin cebinde tamamlanmış, ısmarlama bir formül olarak vardır ve yapılması gereken tek şey bunun enerjik biçimde pratiğe geçirilmesidir. Durum ne yazık ki -belki de ne şans ki- böyle değildir. Yalnızca uygulanmayı bekleyen bir ısmarlama reçeteler toplamı olmayan sosyalizmin ekonomik, toplumsal ve hukuksal bir sistem olarak pratikte gerçekleşmesi, tamamen geleceğin sislerinde gizli olarak duran bir şeydir. Bizim programımızda var olan, birkaç işaret direğinden başka bir şey değildir", (s. 69-70). Demek ki sosyalist önerilerin eksik, gelişmemiş ve deneysel niteliği; daha fazla tam demokrasiyi gerektiriyordu, yoksa daha fazla işlenemez ve geliştirilemezlerdi.

vardı. Lenin parti ve lider kadro içinde, de facto bir çoğulculuğun korunmasına hem anlaşmazlıkları iyice kışkırtarak hem de eski muhalifleriyle ittifak yapmaya hazır olarak kendisi katkıda bulunmuştu. Lenin Bolşeviklerin kendilerini eleştirmelerinde ısrar ederken, kimseden asla pişmanlık getirmesini istemiyor, monolitik bir oybirliği dayatmaya çalışmıyordu. Disiplin istemi sözde sınıf düşmanına karşı mücadeleyle haklı gösteriliyor; parti üyelerinin liderlerin seçilmesi ile politikaların oylanmasında biçimsel bir rol oynamalarına izin veriliyordu. Lenin'in zamanında parti üyesinin rolü küçüktü, ama en azından birtakım gerçek tercihler yapabiliyorlardı. Olağanüstü Komisyon, rejimin siyasal muhaliflerine yönelik keyfi hareketlerle uğraşıyordu, ancak Bolşevik safların tasfiyesinde ya da tekdüze çalışma disiplininin korunmasında kullanılmamıştı. Sendikalar gibi parti-dışı örgütler, en azından kuramsal olarak, partiden özerk biçimde hareket edebiliyordu. Parti kongrelerindeki oylamalar bazı sorunlara kılpayı farklarla karar verildiğini ve Stalinist ya da Stalinizm-sonrası modelden köklü biçimde farklı olduğunu açıkça gözler önüne serer.[35]

Victor Serge şöyle yazıyordu:

> Genellikle, "Stalinizmin tohumunun en başta Bolşevizmde olduğu" söylenmektedir. Evet, buna itirazım yok. Ancak Bolşevizmde başka tohumlar -bir sürü tohum- da vardı; ilk muzaffer devrimin ilk yıllarının coşkusunu yaşayanlar bunu unutmamalıdır. Yaşayan adamı otopsi sonucu cesette bulunan -ve doğumundan itibaren vücudunda taşıyor olabileceği- ölüm tohumlarına bakarak yargılamak anlaşılabilir bir şey midir?[36]

Serge, ekonominin devletleşmesinin totaliter eğilimlere neden olduğunu düşünüyor, ancak yaklaşık on yıl kadar bir zaman boyunca her iki sürecin de ya tamamlanmadığını ya da herhangi bir itirazla karşılaşmadığını söylüyordu. Sovyet cumhuriyetinin ilk yıllarında, 1917'de kurulmuş olan devrimci özyönetimin pek çok kalıntısı hâlâ duruyordu. Eğitim ve kültür kurumları ile gazeteler

35. Marcel Liebman, **Leninism under Lenin,** (Lenin Döneminde Leninizm) Londra 1970.

36. Akt. P. Sedgewick; Victor Serge, **Memoirs of a Revolutionary, 1901-41** (Bir Devrimcinin Anıları, 1901-41) Oxford 1962, Giriş, s. XV-XVI.

ve basımevleri bir derece özerkliğe sahiptiler; 1925'lere kadar farklı okulların "özgür rekabeti"nin doğru kültürel politika olduğu ilan ediliyordu. Bölge ve belediye sovyetleri ekonomik inisiyatif kullanıyorlardı; tekstil sanayiinde, belki de (ağırlıkla kadınlardan oluşan emek-gücü diğer sanayi sektörlerindeki gibi zorunlu emek yasası ile parçalanıp dağıtılmadığı için) bir tür işçi denetimi modeli bir süre yaşamıştı."Toprak işleyenindir" politikasının, Savaş Komünizmi bunu ciddi biçimde baltalamaya çalışmış olsa bile, bir ölçüde ekonomik çoğulculuk yaratacağı muhakkaktı. Lenin'in Büyük Rus şovenizmine düşmanlığı, Finlandiya ile Baltık devletlerinin egemenlikleri anlamına gelen kendi yazgılarını belirleme haklarını kullanmalarına izin verilmesindeki ısrarı, totaliter bir projeye uymayan politikalardır. Yirminci yüzyıl totalitarizmi genellikle milliyetçilikle ittifak yapmıştır, çünkü milliyetçilik, totalitarizmin her yurttaşın ruhuna işleyen bir total kimlik oluşturma vaadini uygulamaya geçirmesine yardımcı olur. Lenin'in pratiği kendi ilkeleriyle her zaman tam anlamıyla uygunluk taşımıyordu, ancak Gürcistan örneğinde bile, Lenin'in, Stalin'in küstahça ve zalimce tutumunu onu genel sekreterlikten uzaklaştırmak için yeterli gerekçeler olarak gördüğü açıkça ortadadır.

Rosa Luxemburg, Bolşevik liderin kişiliğindeki hoşgörüsüz ve zalimce damarı hiç taşımadığından, Lenin'den çok daha cazip bir (sosyalist politikacı) örneğidir. Ama Rosa Luxemburg da, hem toprağı köylülere paylaştırma politikasının hem de ulusların kendi yazgılarını belirlemesi ilkesinin önemini kavrayamamıştı. Rosa Luxemburg'un Rus Devrimi üzerine hazırladığı bir kitapçık iki noktada da Lenin'e kuvvetli saldırılarla doludur.[37]

1927 ile 1931 arasındaki yıllar zora dayalı kolektifleştirmeyle, çılgınca bir lider tapınmasıyla, bütün muhalefetin suçlu ilan edilmesiyle, gizli polisin her tarafa uzanan etkisiyle ve yaşamın bütün alanlarında monolitik bir Marksizm-Leninizmin kabul ettirilmesiyle totaliter bir sistemin yerleşmesine tanıklık etti. Ekonominin rayından çıkması ve krize girmesi, Stalinist rejimin radikalleşmesi ile onun totaliter *fuite en avant**'ına güçlü bir katkıda bulunmuştu.

37. Luxemburg, **The Russian Revolution** (Rus Devrimi) s. 41-56.
*Öne geçiş. (ç.n.)

Kaldı ki zora dayalı kolektifleştirme de, köylülerin ürünlerini şehirlerin gereksinimlerini karşılayacak bir miktarda ve fiyatla teslim etmeyi reddetmelerine verilen bir yanıttı. Köylülerin inatçılığı şehirdeki sanayinin ve hizmetlerin başarısızlıklarının bir yansıması idi. Mühendislerin ve uzmanların yargılanması, yönetici bürokrasinin ekonomiyi denetleme yeteneğinin zayıf kalışından duyulan hayal kırıklığı ve öfkeyi yansıtıyordu. Beş Yıllık Plan'la birlikte, şehirli işçilerin harekete geçirilmesinde gözdağı ile rüşvetin ve Stahanovculuğun kabaca birbirine karıştırıldığı yöntemler gündeme gelmişti."Savaş Komünizmi"nin bir tür tekrarından ibaret kalan bu dönem, toplumsal ilişkilerin bütün yönlerinin ısrarla yeniden askerileştirilmesini de kapsıyordu. Totaliter rejim, krizin ve bir kuşatma ikliminin üstünde yükseliyordu.

Büyük tasfiyeler bütün kurum ve kişilerin monolitik ve yekvücut bir rejime bağımlı kılınması sürecini tamamladı. Açıkça akıldışı bir paranoya sergilenirken, bağımsızlık potansiyeli taşıyan her kurumu Stalin'in kendi hizbi, subaylar ve siyasal polis dahil olmak üzere parçalayıp yeni bir kalıba sokan, acımak bilmez bir totaliter mantık işletiliyordu. Lenin parti örgütünde kumandacı ve merkeziyetçi ilkeleri uygulamaya koymuştu ve partili aktivistlerin her alanda önderliği üstlenmelerini ısrarla istiyordu. Lenin'in esas olarak dışardaki gerçek bir düşmanı hedef alan teröristçe yöntemleri, devrimci dayanışmayı sağlamak düşüncesiyle tasarlanmıştı. Lenin'in taktik ve strateji anlayışı bütün toplumsal grupları kazanmayı amaçlıyordu. Leninist Parti, örgüte katılan bireyin artık ilk olarak ona sadık kalması nosyonuna dayanıyordu; ancak partinin bir programla tanımlandığına ve partiye katılmanın gönüllü bir hareket olduğuna da dikkat çekmek gerekiyor. Stalinizm her yurttaştan, Lenin'in parti üyesinden istemiş olduğu türden bir siyasal bağlılık ve disiplin istiyordu; bu istem, parti içi demokrasinin kalıntılarının da yok edilmesiyle birlikte, totaliter projenin temel bir unsuru haline geldi. Stalin'in terörü, her bireyin başka bütün bireylerde yönetici gücün potansiyel temsilcisini göreceği biçimde, bütün toplumsal ilişkileri parçalayarak toplumsal grupları darmadağın etmişti. Sistem bir kez oturunca, çok az dozda terör bile sistemin devamını sağlayabilirdi, oysa Stalin ender olarak küçük doz-

larla tatmin oluyordu. Stalin, kullandığı olağanüstü güce karşın, yaşamının son günlerine kadar, başında kendisinin bulunduğu siyasal aygıtın durmadan yeni bürokratik atalet ve kaçamak biçimleri üretmesinden hayal kırıklığına uğramanın işaretlerini sergileyecekti.

Pek çok Marksist eleştirinin Stalinizm çözümlemesinde kullandığı bürokrasi kategorisi, bize, hem bürokrasinin sözde taşıyıcılığını üstlendiği makro-toplumsal rasyonalleşme süreçlerini hem de kafa ve kol emeğinin ayrılmasını (kafa emeğinin kol emeğine egemen olmasının ifadesi olan memurla birlikte) anlatır. Anarko-sendikalist yazarlar olsun, Herbert Marcuse, T. W. Adorno ve Frankfurt Okulu'nun diğer üyeleri olsun, bu bağları çeşitli yollarla keşfetmişlerdi. Hem bu geleneklerden etkilenmiş birisi hem de Troçki'nin eski bir yandaşı olan Trinidad'lı devrimci C.L.R. James, şu satırları kaleme aldığı zaman bu tür bir çözümlemeyi en keskin biçimde ifade etmiş oluyordu: "Rusya'da 1928'de, tükenmiş ve umutsuz, çevresindeki dünyada hiçbir umut ışığı görmeyen bir devrimden aynı tip Sovyet... idareciler, yöneticiler, örgütçüler, işçi liderleri, entelektüeller çıkmıştı. Bu insanların başlıca amacı dünya devrimi değildir. Bu insanlar yapılmış olanlardan daha büyük fabrikalar ve elektrik santralleri kurulmasını ister, nehirleri birbirine bağlamayı, dağları ortadan kaldırmayı, havadan ekim yapmayı amaçlar ve amaçlarına ulaşmak için de insan ve doğa kaynaklarını eşi benzeri görülmedik ölçüde heba ederler. Bunların başlıca amacı savaş değildir. Amaçları 'plan'dır. Ekonomiyi planlama dedikleri şeyin peşinde koşarken, sanki belirli aralıklarla görülen bir veba salgını bütün ülkeyi kasıp kavuruyormuş gibi, Rusya'da on milyonlarca işçi, köylü ve memuru temizlemişlerdir."[38] James'in görüşünce, planlamaya bürokratik yaklaşım, zekânın yeteneklerine gözü kapalı bir inancı ve ister istemez totaliter olan bir mantığı ifade ediyordu. James, 'Plan'ı bürokratik gücün ideolojik ifadesi olarak çözümlerken, aslında ne Sovyet ekonomisini neyin işlettiğini ne de entelektüel işçilerin, emirleri yerine getiren kişilere her gün nasıl boyun eğdirdiklerini açıklamış oluyordu.

38. C. L. R. James, **Mariners, Renegades and Castaways,** New york 1953, s. 12.

Çarpıklıklar ve Kusurlar

Kautsky'nin Bolşevik rejim ve Stalinizm eleştirisi, her ne kadar 1930 yılı dolaylarındaki Sovyet devletini bir tür proleter mutlakiyetçilikle karşılaştırıyorduysa da onu yeni bir siyasal kategori icat etmeye götürmemişti; burada sözü geçen proleter mutlakiyetçiliğe göre, şehirli işçi sınıfından oluşan kadrolar, denetleyemedikleri bir siyasal düzene korku ve küçük ayrıcalıklarla zincirlenmiş, gücü kuvveti tükenmiş bir küçük soyluluğun acıklı rolünü oynuyorlardı. Kautsky, Sovyet sisteminin modernliğini doğru biçimde ele alan bir kavram üretememişti, ama girişilen modernleşmenin sınırlarını saptamıştı. Kautsky, Stalinist diktatörlüğün ve bürokrasinin, işçici ve üretimci propagandasına karşın, yaratıcı ve özgüvene sahip işçiler gerektiren türde bir ekonomik gelişmenin yolunu tıkayacağına inanıyordu. Kautsky'nin 1920'li ve 1930'lu yıllardaki Sovyet ekonomik biçimlerine ilişkin, tek-yanlı olsa da haksız yere gözardı edilmiş eleştirisinde; bu ekonomik biçimlerin gerçek toplumsallaşma açısından gerekli toplumsal temelden ve kapasiteden yoksun olduğuna, kalıcı ve çeşitlenmiş bir ekonomik büyümeyi sağlayamayacağına dikkat çekilmişti. Kautsky, belli bir ilkel sanayileşmenin sağlandığını yadsımıyordu, ama bunun yanında "bütün başarıların askeri yöntemlerin uygulanabildiği alanlarda elde edildiğini" gözlemlemişti.[39]

Kautsky, karmaşık bir modern ekonomiyi yürütmenin Sovyet bürokrasisinin gücünü aştığını, bürokrasinin yalnızca kendi dar çı-

39. Kautsky, **Bolshevism at a Deadlock,** s. 81. Kautsky şöyle diyordu: "Sovyet liderleri, var olan sanayi işçilerinin üretken kapasitesi, zekâsı ve bağımsızlığını asgariye indiren yöntemleri benimseyerek, mevcut makinelerin sayısını üç kata çıkarmanın araçlarını bulsalar, kendilerinin çok zeki ve ekonomist olduklarını düşünecekler. Onlar, can alıcı sorunun emeğin etkinliğini yükseltmek olduğunu, emek ürünlerinin o zaman otomatik olarak bir artık üreteceğini, ama böyle bir politikanın aynı zamanda yeni bir geliştirilmiş üretim araçları üretme yeteneğini arttıracağını fark edememişlerdir. Bolşeviklerin bunu kabul etmekle bir çıkarları yoktu, çünkü işçilerin üretken kapasitesini bu yöntemle arttırmak yüksek derecede özgürlüğü önvarsayar ve bu da kapsamlı bir demokrasiyi gerektirir." A.g.y., s. 14-15. Ayrıca bkz. Salvadori, **Karl Kautsky,** özellikle s. 301-12. Kautsky'nin hem Sovyet Taylorizminden hem de ona karşı çıkan önde gelen Menşeviklerin rolünden haberi vardı.

karları ve yeteneklerine denk düşen tipte bir gelişmeyi destekleyeceğini ileri sürmekteydi. Sovyet devletinin köylülükle ve başlangıçta bütün doğrudan üreticilerle özünde bürokratik-kapitalist türde bir ilişki kurduğunu düşünüyordu. Köylüler ile proleterler, kol işçileri ile kafa işçileri arasında uyumlu bir işbirliğini ve sınai gelişmeyi sağlamak için demokratik haklar ve demokratik denetim gerekliydi. Kautsky yalnızca "demokratik bir devrim" savunmakla kalmıyor, aynı zamanda, gönüllü işbirliği biçimlerini özendirdikçe küçük mülk sahiplerine yardımcı olacak ve kamu sektörünü süregiden bir özel sektörle rekabette üstünlüğünü kanıtlamak zorunda bırakacak bir ekonomik gelişme yolunu da savunuyordu.

Stalin de, Beş Yıllık Planlar adına yapılan bütün iddialara karşın, kapitalizmde görülen para-meta ekonomisinin unsurlarını muhafaza eden kendi yönetsel modelinin sınırlarının farkındaydı. Gerçekten, Sovyet tipi rejimlerin çoğunda böylesi kurumların anahtar bir rol oynadığı şimdi görülebilmektedir: Para esas mübadele aracıydı, ücretler emeğin temel ödülüydü, küçük üretim tarım sektöründe yaygındı, dış ticaret önemli dallarda ciddi bir yer tutuyordu, vb. İster basit ütopyacılık isterse bürokratik iradecilik türünde olsun, belirli bir ortodoks Marksist çizgiye göre, bu ekonomik mekanizmalar kapitalizmin unsurları olarak görülmüştür (oysa bu mekanizmaların neredeyse her biri aslında kapitalizmin yükselişinden çok önceye dayanmaktadırlar). Komünist devletler ulusal otarşi stratejilerinin çekiciliğine kapılmış oldukları halde, bu stratejiler genelde durgunluğa ve yoğun baskılara yol açmışlardır (bu ülkeler en sonunda, 1970'lerde Çin'de olduğu gibi, kapitalizme göz göre göre tavizler vererek, otarşiyi terk etme işaretleri vermişlerdi).

Stalin bazen (özellikle 1945'ten sonra, genişlemiş ama hâlâ geri olan "sosyalist kamp" bağlamında) otarşik gelişme modellerini teşvik eder ve uygular görünüyordu. Ne var ki Sovyet ekonomik gelişmesine yönelik araştırmalar, bunun en hızlı biçimde 1930'larda ve 1940'larda, Batı'yla yoğun mübadelelerin yapıldığı zaman görüldüğünü göstermektir. 1930'ların başlarında İngiltere ve ABD'nin makine ihracatının yarısından fazlasının Sovyetler Birliği'ne ayrılmış olması neredeyse inanılmaz bir gerçektir. Bazı

sanayi dallarında bu rakamlar % 90'ın bile üzerine çıkıyordu. 1950'lerin sonuna kadarki Sovyet gelişmesinin temelini, 1930'larda ve 1940'larda Batı'dan dev çapta teknoloji ithal edilmesi oluşturmuştu.[40] Batı'nın Soğuk Savaş politikalarının -Cocom'dan diğer ekonomik ve askeri abluka biçimlerine kadar- Sovyetler Birliği'ni Batı teknolojisinden koparmak amacıyla tasarlandığını ve ayrıca Sovyet planlamacılarını dev miktarda kaynakları askeri harcamalara ayırarak çarçur etmeye zorladığını unutmamalıyız. Stalin 1930'larda ve 1940'larda, en güçlü kapitalist devletler arası çatışmalar biçimine büründüğü için, dünya kapitalist sistemi içindeki çelişkilerden bir ölçüde kabaca yararlanabiliyordu. 1945'ten sonraki dönemde kapitalist dünya siyasal bakımdan gün geçtikçe daha çok birlik sağladı ve böylece Sovyet diplomasisine çok az açık alan bıraktı. Buna alternatif bir yaklaşım, belli başlı kapitalist devletler içindeki işçi hareketleri ve toplumsal hareketler biçiminde başka potansiyel müttefikler aramak olurdu. Gelgelelim Stalin'in Sovyetler Birliği içinde baskıya ve siyasal yalnızlığa başvurması, böyle bir çizgiyi başarıyla uygulamasını olanaksızlaştırmıştı. Sovyetler'in yeni "Halk Demokrasileri"nin Marshall Yardımı'nı reddetmeleri gerektiğinde ısrar etmesi, kapitalist saldırının tehlikelerinin ciddi bir rahatsızlık yarattığını ortaya koyuyordu.

Daha güvenilir Sovyet verileri ele geçtikçe, Stalin'in baskılarının -zora dayalı kolektifleştirme olsun Gulag sistemi olsun- Sovyetler'in "ilkel birikim"ine yaptıkları katkıyı saptamak mümkün olacaktır. Çıkarılacak tam kapsamlı bir bilançonun gerek insani gerekse salt ekonomik temelde eksiyle sonuçlanması da mümkündür. Bir süre köylülükten daha fazla artık çekilmiş olmakla birlikte, tarımsal üretim sürekli gerilemekteydi. Donmuş Uzak Doğu'yu Gulag'ın perişan mahkûmlarının tarıma açtığı doğrudur; Gulag mahkûmları, hiçbir özgür işçinin katlanmayı düşünmeyeceği korkunç koşullarda elektrik santralleri ve demiryolu hatları inşa etmişlerdi. Ne var ki bu projeler, genel olarak kötü planlanmışlardı ve hem insan yaşamının hem de değerli malzeme ve makinelerin

40. A. C. Sutton, **Western Technology and Soviet Development** (Batı Teknolojisi ve Sovyet Gelişmesi) Cilt II, Stamford 1971.

aşırı derecede heba edildiği bir şekilde yürütülüyorlardı. Baskı aygıtı pahalı, asalak bir kaynaktı. Kolima altın madenlerinde bile bugünkü özgür emek, geçmişin zorunlu emeğinden daha üretken görünür. Bunların dışında, 1953'te Vorkuta'da olduğu gibi zorunlu çalışma içindeki emekçilerin isyan etme eğilimleri rahatsız edici boyutlara ulaşmıştı. 1950'lerde Gulag'dan milyonlarca kişi serbest bırakıldığı zaman, neden olarak bir ölçüde toplumsal baskı gösterilmişti; belki başka bir neden de zorunlu çalışma sisteminin hantal, pahalı ve etkisiz bir sistem olduğunun görülmesiydi.[41]

Plan, Piyasa ve Demokrasi

Ama, bir alternatif var mıydı? "Tek ülkede sosyalizm"in muhalifi olarak Troçki, bir alternatifin varlığını göstermeyi denemişti. Troçki'nin bu alandaki en iyi fikirlerinden bazıları, aynı zamanda onun en az bilinen fikirleridir. Troçki 1930'da ikili bir amacı gözeten cesur bir planla ortaya çıkmıştı: Birincisi, Sovyetler Birliği'nin ekonomik alandaki yalıtılmışlığını kırmaya yardımcı olmak ve ikincisi, Batı Avrupa işçi sınıfı hareketlerinin davasını desteklemek. Troçki, Sovyet hükümetinin, Batı ve Orta Avrupalı sosyal-demokratları Beş Yıllık Plan'ın tasarlanıp hayata geçirilmesi sürecine katılmaya çağırmasını öneriyordu; Sovyetler Birliği'nin yoğun bir makine satın alma gereksinimi duyduğuna işaret ediyordu. Ayrıca, Avrupa'nın diğer kısımlarında işsizlik belasının yayıldığını belirtmekteydi. Böylesi koşullarda enternasyonalist (ya da Marx'ın adlandıracağı biçimiyle "kozmopolit") yaklaşım, Sovyet hükümeti ile işbirliği yapmaya istekli olacak diğer Avrupa hükümetleri (örneğin, işçi partilerinin hükümette yer aldığı ya da bir hükümet oluşturmayı umabilecekleri Avusturya, Almanya ve İngiltere'de) arasında bir ekonomik ve toplumsal gelişme programı hazırlanması yönünde olmalıydı.

Troçki bu öneriyi, Birleşik İşçi Cephesi kurulmasını öneren il-

41. Kamplardaki yaygın huzursuzluğun bir anlatımı için, bkz. Alexander Solzhenitsin, **The Gulag Archipelago** (Gulag Takımadaları) Cilt 3, Londra 1978, s. 229-86.

keli stratejinin ekonomik karşılığı olarak görüyordu.[42] Sovyet hükümeti ile sosyal-demokrat hükümetlerin plan üzerinde ekonomik işbirliği yapmalarının kapitalist unsurları doğurarak geçiş ekonomisinin rasyonalitesini "kirletmesi"nden korkmuyordu, çünkü Sovyet ekonomisi kapitalist unsurları kendi bünyesine almaktan kaçamazdı; yapabileceği tek seçim, bu unsurları kapitalizmin ya ileri ya da geri biçimlerinden alacak olmasıydı. Troçki planlamadan yana olmakla birlikte, planlamayı kapsamlı ya da kendine yeterli bir toplumsal süreç olarak değerlendirmiyordu. *İhanete Uğramış Devrim*'de (1937) ağır sanayinin hızla ilerleme gösterdiğini kabul etmekteydi, ancak Beş Yıllık Planlar'ın övgüyle söz edilen başarılarının pek çoğunun yanıltıcı olduğunu iddia ediyordu. Zora dayalı kolektifleştirmenin yol açtığı kalıcı zarara değinmiş ve sanayide üretilen malların çoğunun kötü kalitede olduğunu vurgulamıştı. Troçki'nin ekonomik eleştirisi çeşitli açılardan Sol Muhalif Christian Rakovski'nin çözümlemesini yansıtıyordu. Rakovski'ye göre, Sovyet ekonomik sistemi aslında seçilmiş amaçlardaki bütünsel bir gelişmeyle karakterize ediliyordu ve iç içe geçmiş bir koordinasyondan yoksundu. Rakovski ayrıca kalite kontrolünün neredeyse hiç yapılmadığını ileri sürüyordu: "Biz tek tek kusurlarla değil, kusurlu ürünlerin sistemli üretilmesiyle uğraşıyoruz."[43]

Troçki *İhanete Uğramış Devrim*'de, Stalin'in "totaliter" aldatmacaları dediği yanlarına saldırıyordu. Yaklaşık aynı sıralarda Sovyet toplumunun, her şeyi bilen bir merkezden denetlenen bir beyin gibi yapılanamadığını -hiçbir toplumun böyle yapılanamayacağını- yazmıştı. Troçki bu iddiasını 1932'de tam olarak aktarılmaya değer bir makalede ifade ediyordu:

> Eğer Laplace'ın bilimsel arzusuna göre uyarlanmış bir evrensel zihin -doğanın ve toplumun bütün süreçlerini aynı anda kaydedebilecek, onların hareket dinamiklerini ölçebilecek ve etkileşimlerinin sonuçlarını

42. Bu öneriyi işleyen makaleler şu yapıtta bulunabilir: Leon Trotsky, **Writings 1930** (Yazılar 1930) New York 1975, der: G. Breitman ve S. Lovell, s. 123-9, 147.

43. "The Five Year Plan in Crisis" (Krizdeki Beş Yıllık Plan) **Bulletin of the Opposition** (Muhalefet Bülteni) No: 25/26, 1931. Bu makale İngilizce bir çeviride yayımlanmıştı, **Critique,** No: 13, 1981.

önceden kestirebilecek bir zihin- varsa, böyle bir zihin elbette kaç dönüm buğday ekileceğinden tutun, bir yeleğin son düğmesine kadar tam kapsamlı ve kusursuz bir planı önsel olarak hazırlayabilir. Bürokrasi genellikle kendisinin böyle bir zihin olduğunu hayal etmeye eğilimlidir; bunun için kendini pazarın ve Sovyet demokrasisinin denetiminden çok kolay biçimde kurtarır. Oysa gerçeklikte bürokrasi, manevi kaynakları hesaplarken korkunç derecede yanılır. Yaptığı tasarılarda, ister istemez, gerçek performans olarak kapitalist Rusya'dan devraldığı oranlara (aynı derecede haklı olarak oransızlıklara da denebilir), çağdaş kapitalist ülkelerin ekonomik yapısının verilerine ve son olarak bizzat Sovyet ekonomisinde görülen başarı ve hatalara bağlı kalmak zorundadır. Ne var ki bu unsurların en doğru bileşiminde bile ancak en kusurlu bir plan çerçevesi ortaya çıkar, daha fazla değil. Kolektif biçimde olsun bireysel biçimde olsun ekonomiye katılan sayısız canlı unsur, yalnızca plan komisyonlarının istatistiki belirlenimleriyle değil, arz ve talebin doğrudan baskısıyla da kendi gereksinimlerini ve göreli kuvvetlerini ortaya çıkarmalıdır. Plan piyasayla denetlenir ve önemli ölçüde piyasa aracılığıyla gerçekleşir. Piyasanın kendi düzeni, piyasa mekanizmalarıyla sağlanan eğilimlere bağlı olmalıdır. Departmanların ürettikleri projeler etkililiklerini ticari hesaplamayla kanıtlamalıdır. Geçiş ekonomisi sistemi rublenin denetimi olmadan düşünülemez.[44]

Demek ki Troçki, bir yandan Sovyet demokrasisinin "ekonomik yapı içindeki kitleler tarafından aktif olarak düzenlenmesi" gerektiğine inanırken, aynı zamanda, yeniden doğmuş bir Sovyet demokrasisinin piyasadan, planlamanın yeterliliğini ve rasyonalitesini denetlemekte yararlanacağı, çünkü, kendi sözleriyle "ekonomik muhasebenin piyasa ilişkileri dışında düşünülemeyeceği" konusunda ısrarlıydı.[45]

Buharin'in piyasadan yararlanılmasını ve küçük üreticilerle uzun dönemli bir ittifak kurulması gerekliliğini savunduğu iyi bilinmektedir. Ancak "Savaş Komünizmi"ni ilk sorgulayan Bolşe-

44. Leon Trotsky, "The Soviet Economy in Danger" (Tehlikedeki Sovyet Ekonomisi), **Bulletin of the Opposition,** No: 31 Kasım 1932, İngilizce olarak der: G. Breitman ve S. Lovell, **Writings 1932** (Yazılar 1932), New York 1973, s. 258-84, aktarılan pasaj, s. 273-4. Bu metnin ilginç bir tartışması için bkz. **Alec Nove, Socialism, Economics and Development,** (Sosyalizm, Ekonomi ve Gelişmeler) Londra 1987, s. 97-8.

45. Trotsky, **Writings 1932,** s. 273, 276.

vik lider de Troçki'ydi;[46] Alec Nove'nin belirttiği gibi, Troçki ile Sol Muhalefet yönetsel-kumanda sisteminin aldatmacalarına karşı çıkmışlardı. Troçki daha 1922'de, Komintern'in Dördüncü Kongresi'nde şunları söylüyordu: "Geçiş çağı boyunca her işletme ve her işletmeler grubu az ya da çok derecede bağımsız olarak piyasaya yönelmeli ve kendini piyasada sınamalıdır. Bir teknik müdürü olan devlet mülkiyetindeki her fabrikanın yalnızca yukarıdan - devlet organları tarafından- denetime değil, aynı zamanda gelecekte daha uzun bir süre devlet ekonomisinin düzenleyicisi olarak kalacak olan piyasa aracılığıyla aşağıdan denetlemeye de tabi olması zorunludur."[47]

Troçki, 1933'te, Sovyet ekonomisi geliştikçe paranın ve meta dolaşımının rolünün büyüyeceğini ileri sürmekteydi: "Kapitalizmde geliştirilen ekonomik ve parasal hesaplama yöntemleri reddedilmeyip toplumsallaşmaktadır".[48] Gerçi, oldukça uzak bir gelecekte, geçiş ekonomisini geride bıraktıktan sonra, para ve piyasalar toplumsal planlamanın zorunlu araçları olmaktan çıkacaklar ve yeni bir ekonomik mekanizma içine alınacaklardı, ama Troçki, ekonomik rasyonalitenin o zaman, global bir düzeyde işlemesi gerektiğinde ısrar etmenin ötesinde, nasıl işleyeceğine ilişkin hiçbir imada bulunmuyordu.

Sosyalist bir ekonominin kuruluşu sürekli olarak dünya ekonomisinin gelişen güçlerine bakarak yönlendirilmek zorundaydı; Troçki'nin Orta ve Batı Avrupa'da sosyal-demokrat hükümetlerle ortak planlamayı savunmasının nedeni buydu. Troçki'nin önerisi bir yandan Sovyetler'in gelişmesinin Batı'nın üstün teknolojisinden yararlanmasına olanak tanırken, öbür yandan Batı işçi hareketlerinin kitlesel işsizlik sorununa ilişkin pratik ve geçiş niteliğinde amaçlar belirlemelerini sağlayacaktı.

46. Deutscher, **The Prophet Armed** s. 496-7. Deutscher, Troçki'yi yeniden düşünmeye kışkırdan yaşamsal bir olayı canlı biçimde anlatmaktadır. Troçki, askeri treninin içinde, emeğin seferber edilmesiyle ilgili etkili bir yeni kararname hazırlarken, tren ani bir sarsıntıyla bir kar yığınına saplanır. Demiryolu trafiğini sözde gözleyen denetimlere ve yakında bir köy bulunmasına karşın, Sovyet Askeri Komite Başkanı ile yanındaki ekibi, mahsur kaldıkları iki gün boyunca planlamanın ve halkın motivasyonunun kusurları üzerinde kafa yoracak zamanı bulmuşlardı.
47. Akt. Nove, **Socialism, Economics and Development,** s. 89; burada Troçki'nin bu sorunlar üzerindeki görüşlerine ilişkin yararlı bir tartışma yapılmaktadır.
48. Akt. a.g.y., s. 98.

Stalin, Troçki'nin önerisini asla benimsemezken, 1930'lu yıllarda ve savaş yıllarında ileri ülkelerle ekonomik işbirliğini geliştirmeye yöneldi. Stalin döneminin zalimce ve pahalıya mal olan yöntemlerle sağlanan "başarıları" kısmen bu olgudan, kısmen sanayileşmenin ilk aşaması ile savaşın ilk dönemlerinde ekonomik görevlerin basitleştirilmesinden, kısmen de SBKP'nin kendi kadroları, üyeleri ve yandaşlarından hâlâ fedakârlık isteyebilmesinden kaynaklanıyordu. Dış müdahale tehditlerine karşı koyma ve mutlu bir gelecek vaadini gerçekleştirme gereksinimi, Andrey Saharov gibi bir adamı bile elinden gelen her şeyi yapmaya, Stalin öldüğü zaman gözyaşı dökmeye inandıracak kadar güçlüydü.[49] Ama bütün bu faktörlerin katkısı zamanla azaldı. Uzayan Soğuk Savaş yüzünden konan teknolojik abluka giderek katılaştı ve bir stagnasyon durumuna yol açtı. Sanayileşme ilerleyip "sosyalist kamp" geliştikçe ekonomik koordinasyon görevleri daha karmaşıklaştı.[50] Batı teknolojisine açılış son bulmuştu. Cocom'un Comecon'dan daha güçlü olduğu ortaya çıktı. Hayal kırıklıklarının ve şaşkınlıkların yinelenmesi kadrolarla aktivistlerin ideolojik motivasyonunu düşürüyordu. Sinisizm ve kokuşma yaygın bir durum olmuştu.

Demek ki Batı teknolojisine açılışın sona erişi Sovyetler'in gelişmesindeki duraklamanın özelliklerinden yalnızca birisiydi. Ayrıca şu sorunun sorulması gerekiyordu: Bir zamanlar belli bir başlangıç yapmış olan Sovyetler Birliği niçin kendi teknolojisini yaratamamıştı? Üstelik, 1970'li yılların başlarında büyük Sovyet işletmelerinden pek çoğuna alınan gelişkin bilgisayarlar gibi ithal edilebilen teknoloji bile genellikle niçin çok kötü biçimde kullanılmıştı? Bu soruları yanıtlamak için, planlı yani kolektivist bir toplumda temel bir sorun olan ekonomik hesaplama yönteminin üzerinde kısaca durmak yerinde olacaktır.

---

49. Andrey Saharov, **Memoirs,** (Anılar) Londra 1990, s. 164.

50. Stalin'in sosyalist bir ekonomide değer yasasının sürekli işleyişi konusundaki son yazıları, planlamanın Sovyet ekonomisinin problemlerinin üstesinden gelemeyeceğini kendisinin de üstü kapalı biçimde ve kısmen kabul edişi olarak yorumlanmalıdır. Gerçekdışı tartışmalara tutkun olan Stalin, bunun bir nedeninin, kooperatif çiftliklerin **solhoz**'dan farklı olarak bağımsız bir mülkiyet biçimi oluşunu gösteriyordu. J. V. Stalin, **Economic Problems of Socialism in the USSR** (SSCB'de Sosyalizmin Ekonomik Problemleri) Moskova 1952.

Hesaplama Yöntemi Tartışması

1920'li, 1930'lu ve 1940'lı yıllarda Avusturya okulunun önde gelen üyeleri Ludwig von Mises ve Friedrich von Hayek ile Oscar Lange ve H. D. Dickinson gibi sosyalist ekonomistler arasında, piyasa mekanizması kaldırıldığı zaman kaynakların çok çeşitli amaçlara dağıtılmasına hangi ölçütlerin yön verebileceği sorunu ekseninde bir "sosyalist hesaplama yöntemi" tartışması çıkmıştı. Aslında Mises, 1920 ve 1922'deki ilk yazılarında, emeğin ve kaynakların alternatif kullanımlarını değerlendirebilecek *numéraire** olmadığı için planlı bir ekonomide hesaplamanın olanaksız olacağını iddia ediyordu. Emek-zamanı temelindeki bir hesaplamanın, yapılabilse ve farklı beceri tiplerine farklı değerler atfetmenin bir yolu bulunabilse bile, yine de rasyonel sonuçlar vermeyeceğine, çünkü, piyasanın olmaması durumunda, nihai ve ara mallar için karmaşık bir talep modelinin ortaya çıkarılamayacağına inanıyordu. Mises aynı biçimde, Otto Neurath'ın iddia ettiği gibi demir cevherini eritmek için gerekli kömür miktarı cinsinden fiziksel ve doğal koordinatlara dayalı bir ekolojik ekonomi geliştirilebileceği düşüncesinden de etkilenmemişti. Böylesi bir yöntem ne nihai talebi (bütün karmaşıklığı içinde) değerlendirmeye yarayabilir ne hammaddelerin ve ara ürünlerin alternatif kullanımları (*onların* bütün karmaşıklığı içinde) arasında bir ara yol bulabilirdi.[51]

Mises'in ilk eleştirisi planlı bir ekonominin yavaş yavaş çıkmaza gireceği düşüncesini kapsar görünürken, ondan daha sonra üçüncü derece çözümlere, daha doğrusu sosyalistlerin ilan ettikleri amaçlarla uyuşmayan çözümlere varılabileceği argümanını geliştirmişti. Örneğin plancılar, hesaplamalarını yaparken kapitalist dünyadan ya da kapitalist geçmişten aldıkları fiyatları kullanabi-

* Mutlak fiyatların belirlenmesinde kullanılan birim fiyatı. (ç.n.)

51. Mises'in 1920 yılındaki denemesi Hayek, **Collectivist Economic Planning,** s. 87-130'da bulunabilir; bu denemenin büyük bölümü, der: Alec Nove ve Mario Nuti, **Socialist Economist** (Sosyalist Ekonomi) Harmondsworth 1972'de yeniden basılmıştı. Neurath'ın yazıları Max Weber'i yaklaşık aynı sıralarda benzer bir eleştiri yapmaya yönlendirmişti, bkz. Max Weber, **The Theory of Social and Economic Organization** (Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı) (1921), New York, 1966, s. 202-18. Weber ve büyük olasılıkla Mises, savaş ekonomisinin başarısızlıklarından etkilenmişlerdi (bkz. s. 209.)

lirlerdi. Aynı biçimde paranın, ücretlerin ve kısıtlı bir tüketim malları piyasasının varlığı, ekonomik rasyonalitenin beceriksizce taklit edilmiş bir biçimini ortaya çıkarırdı. İşçilerin fiilen çalıştıkları kuruluşları işletmelerine izin verilseydi, o zaman bir tür "sendikalist kapitalizm" gelişebilirdi. Mises ayrıca, genel ölçütlerinden yoksun olan bir planlı ekonominin, ulusal ya da etnik kategorilere dayalı kategoriler gibi ister istemez sahte bir "doğal" karakter taşıyan özel çıkarları besleyeceği görüşünü geliştirmişti. Kuşkusuz hükümet de ancak otoriter çözümler dayatmaya hazırsa tüketicilerin ve işletme yöneticilerinin işlevlerini fiilen kendi eline geçirebilirdi. Seçimle gelmiş hükümetler bile bu şekilde davranacaktı, çünkü onların programları daima, toplumsal gereksinimlerin keyfi biçimde özetlenip basitleştirilmesinden ve belirli bir anda anlamlı olduğu düşünülse bile koşulların, şansın ve beğeninin sürekli değişmesinden dolayı, yerini kısa sürede başka bir programa bırakacaktı.

Mises, kapitalizmin kararlara katılımı, ulusallaştırmaya ve planlamaya tapınmanın olanak tanıdığından çok daha geniş bir biçimde sağlayacağını ileri sürüyordu: "Sosyalizmin ayırıcı işareti, bütün toplumsal sistem içinde bütün üretken faaliyetleri yönlendiren iradenin tekliği ve bölünmezliğidir. Sosyalistlerin üretim 'anarşi'sinin yerini 'düzen' ve 'örgütlenme'nin, kapitalizmin sözde plansızlığının yerini bilinçli eylemin, rekabetin yerini gerçek işbirliğinin, kâr uğruna üretimin yerini kullanım için üretimin alacağını söyledikleri zaman akıllarında bulundurdukları şey, daima, tüketicilerin, girişimcilerin ve kapitalistlerin isteklerini yansıtan planlar ile bireysel tüketicilerin planlarının sonsuz sayıdaki çeşitliliğinin yerini yalnızca *tek bir* ajanın tekelci ve başka her şeyi dışlayıcı gücünün almasıdır." Mises, planlama bilinçli toplumsal denetimi ifade ederken, piyasanın kendi içinde aktif ajanlardan gizli olarak hareket eden bir toplumsal mekanizma olduğu eleştirisini reddediyordu: "Gerçek şu ki, alternatif, bir yanda ölü bir mekanizma ya da katı bir otomatizm ile öbür yanda bilinçli planlama arasında bir seçim yapmak değildir. Sorun, kim(ler)in planlaması olduğudur. Toplumun her üyesi kendi adına mı plan yapmalıdır, yoksa hayırsever bir hükümet tek başına onların hepsi adına mı

plan yapmalıdır? Sorun, *özerkliğe karşı bilinçli eylem değil; hükümetin herkesi dışlayan eylemine karşı her bireyin özerk eylemidir."*[52]

Solun büyük bölümü, kapitalizmin başarısızlığının elle tutulur kanıtlarına, Sovyetler'in Rus ekonomisini düzeltmekte ve sanayileşme yolunda ilerlemekte görünürde kazandığı başarılara işaret ederek, bu eleştiriyi görmezlikten gelmeyi tercih etmiştir. Bununla birlikte az sayıda sosyalist ekonomist, yanıt bekleyen önemli bir sorunun varlığını görmüş ve Mises'in kendine güvenli iddialarına karşı onun en iyi sosyalist çözümleri dikkate almadığında ısrar etmek durumunda kalmışlardır. Mises'in ilk eleştirisine, Kautsky'nin Toplumsallaştırma Komisyonu'nda görev yapmış bir sosyal-demokrat olan Eduard Heimann karşılık vermiştir. Heimann aynı zamanda toplum tarihçisi Karl Polanyi ile 1920'li yıllarda kendi piyasa sosyalizmi modellerini geliştirmişlerdi.[53] 1930'lu yıllarda, İngiliz "liberal sosyalist" H. D. Dickinson, Oskar Lange'nin de içinde olduğu bir grup Polonyalı sosyalist ve refah ekonomisi alanında kesin bir katkı yapacak olan A.P. Lerner, piyasa mekanizmalarını sosyalist amaçlara adapte etmeyi gözeten başka girişimlerde bulunmuşlardı. Heimann ile Polonyalı sosyalistlerin önerdiği ekonomik modeller, her biri belirli bir sanayinin sorumluluğunu üstlenecek bir işçi konseyleri sistemini öngörüyorlardı; piyasa, her biri tekelci doğrultuda düzenlenecek olan bu sanayiler arasındaki ilişkileri koordine edecekti. Sosyalistlerin kapitalizm eleştirisi rekabet sisteminin savurganlığını vurguladığı için, belli başlı her sanayi dalında -ayakkabı, demir ve çelik, kömür, tekstil vb.- birleşik gruplar oluşturulmasını önermek çok doğal görünüyordu. Bu modellerin, gelişmemiş biçimleriyle, Mises'in ortaya attığı bütün sorunlara yanıt vermeleri beklenemezdi. Ancak Dickinson, Lange ve Lerner, Avusturya'dan gelen saldı-

52. Bkz. L. von Mises, **Socialism,** Londra 1936, özellikle Karl Polanyi'ye ve Eduard Heimann'a yönelik eleştirileri için s. 113-50 ve s. 516-21. Aktarılan pasajlar için, bkz. İlkin İsviçre'de 1943'te yayımlanan bir çalışmaya dayanan, L. von Mises, **Human Action** (İnsan Eylemi) Chicago 1947, s. 60-71, 698.

53. Bkz: Carl Landauer, **European Socialism** (Avrupa Sosyalizmi) Cilt II, Berkeley 1959, s. 1641-50. Ayrıca bkz. der: K. Polanyi-Levitt, **The Life and Work of Karl Polanyi** (Karl Polanyi'nin Yaşamı ve Yapıtları) Montreal 1991'de Rosner ile Mendell'in makaleleri.

rıya karşı daha dayanıklı görünen neo-klasik denge kuramı üzerinde durarak karmaşık matematiksel modeller geliştirmişlerdi. Buna bağlı olarak Lange, Mises'in meydan okumasına, planlamanın, en demokratik yönetimler tarafından uygulamaya geçirilse bile, doğru ekonomik ölçütlerden yoksun olacağını kabul ederek karşılık vermişti. Lange ve Dickinson, yine kaba ve otoriter çözümlere yönelinmesini önlemek için, farklı kalkınma yollarını karşılaştırmakta kullanılacak gölge fiyatlar sistemiyle birlikte, sosyalist planlama yetkililerinin taklit edilmiş bir piyasa geliştirebilmelerini öneriyorlardı. Lange ve Dickinson, bundan başka, plancıların geçmişteki fiyat çizelgelerinden yola çıkıp onları düzeltmek ve geliştirmek üzere, bir tür *tatonnement** diye adlandırılan deneme-yanılma sürecinden yararlanabileceklerini söylüyorlardı. Şöyle ki, belirli bir üründen yeterince satılmazsa fiyatlar düşer, darlık ortaya çıkarsa fiyatlar yükselirdi. İşletmelerin elde ettikleri kârlar bir gösterge işlevi de görecekti. Mali otorite faiz oranını bir düzenleyici olarak kullanacak ve tek tek her bireye düzenli bir temelde toplumsal temettü ödeyecekti. Bu sosyalist modeller yeni kavramları somutlaştırır ve matematiksel ekonominin ustalıkla kullanılmasını gerektirirken; kurumsal açıdan, örneğin hem işçi kolektiflerine hem de bireysel işçilere daha fazla özerklik alanı tanıyan Oskar Lange ve Marek Breit'in daha önce geliştirdikleri sosyalist ekonomik düzen anlayışıyla karşılaştırıldığında, merkeziyetçi kalıyorlardı.[54] Abba Lerner'e göre, bu tür modeller çok sta-

* El yordamı. (ç.n.)

54. H. D. Dickinson, **Economic Journal,** Haziran 1933'de kendi modelinin ana hatlarını ortaya koyan bir deneme yayımlamıştı. Lange/Breit modeli 1935'te **Zeitscrift für Nationalökonomie**'de (Ulusal Ekonomi Dergisi) yayımlanmıştı ve A. Chilosi, "The Right to Employment Principle and Self-Managed Market Socialism", EUI, Floransa 1986'da tartışılmaktadır. Lange'nin sayılara boğulmuş denemesi olan "On the Economic Theory of Socialism", **Review of Economic Studies,** C. IV, No: 1 ve 2, 1936-37'de iki bölüm halinde çıkmıştı. Daha sonra kitap biçiminde yeniden basılan bu denemenin kısaltılmış bir versiyonu, Nove ve Nuti, **Socialist Economics**'de yer almaktadır. Lange, denemesinin ikinci bölümüne yazdığı ekte, özellikle Kautsky'nin onayladığı yapıtından ve Troçki'nin 1932'deki denemesi "Sovyet Ekonomisi Tehlikede"den geniş alıntılar yaparak, sosyalizmin ekonomisiyle ilgili Marksist yazımı değerlendiriyordu; Lange bu değerlendirmesinde kuşkusuz Lerner'in, Dobb'un fikirlerini eleştirdiği eski denemesinden ("Economic Theory and Socialist Economy", **Review of Economic Studies,** C. II, No: 1, 1934) yararlanmaktaydı. Pek çok yararlı referansla birlikte, "hesaplama

tikti ve dinamik bir dünyada, Oscar Lange'in gözleri "denge tablosuyla kamaşmıştı."[55]

Hayek, bu yeni sosyalist modellere karşılık verip Avusturya okulunun eleştirisini iyice geliştirmeyi kendi üzerine almıştı. 1940'da ve 1945'de yayımlanan denemelerinde, Lange ve Dickinson'un fırsatların değerlendirilmesinde ve basitçe verili olmayan fiyat ilişkilerinin "yaratılmasında" girişimcinin vazgeçilmez rolünü atladıklarını ileri sürüyordu. Lange ve Dickinson'un işletmelere fon sağlayan bir sosyalist merkez bankası görüşleri, banka yetkililerinin şu ya da bu projeyi desteklemek için özel olarak gerekli ekonomik yol gösterici bilgilerden yoksun olacaklarını öngöremiyordu; kendilerine fon sağlanmasını isteyen işletmeler, sonuçla ilgili hiçbir korku duymadan gerçekçi olmayan kazanç sözleri verebilirlerdi. Hayek'in çekince noktalarından birisi, kolektif mülkiyetin, yatırım kararlarını merkezi otorite ile işletme yöneticileri arasında ayrım gözetmeden dağıtarak bu kararların sorumluluğunu ortadan kaldıracak olmasıydı. "Herhangi bir yerde kurulan bir tesisin başka bir yerde kurulmuş başka bir tesisten daha fazla genişletilmesi gerekip gerekmediğine karar vermek merkezi otoriteye kalacaktır. Bütün bunlar, merkezi otoritenin bir işletmeyi sanki fiilen çalıştırıyormuş gibi planlama yapmasını gerektirir. Tek tek işletme yöneticileri her olasılıkta sorumluluğu kendilerine bırakılan tesisi yönetmek için belirli bir sözleşmeyle tanınmış yetkilerle belirli bir görevi yürütürken, bütün yeni yatırımlar ister istemez merkezi olarak yönlendirilecektir. Bu bölünme; işletme yöneticisinin de merkezi otoritenin de planlama yapacak bir konumda olmaması, hataların sorumluluğunun kime düştüğünün değerlendirilememesi gibi bir sonuç verir. Hataların sorumluluğunu taşıyanlara bunun bedelini ödetmeden tam rekabet koşullarının yaratılabilece-

---

tartışması"yla ilgili en iyi yeni kaynak, Don Lavoie'nin **Rivalry and Central Planning** (Rekabet ve Merkezi Planlama) adlı yapıtıdır. Gelgelelim Lavoie, Lerner'in Avusturyalıların temel saptamalarını ne derecede önceden kestirdiğini tam olarak kabul etmemektedir. Lerner daha sonra kendi bakış açısını **The Economics of Control** (Denetim Ekonomisi) Londra 1944'te iyice geliştirecekti.

55. A. P. Lerner, "A Note on Socialist Economy", **Review of Economic Studies**, C. IV, No: 2, 1936-37, s. 72-6. Lerner; Paul Sweezy ve Ursula Hicks'le birlikte bu derginin üç yayın yönetmeninden birisiydi.

ğini düşünmek katıksız bir yanılsama gibi görünmektedir."[56]

Hayek *American Economic Review*'da (1945) yayımlanan "Toplumda Bilginin Kullanımları" üzerine denemesinde, ekonomik bilgilerin kaçınılmaz olarak parçalı ve dağınık bir nitelik taşıdıklarına dikkat çekmişti. Bir kaynağın ya da metaın gerçek ekonomik potansiyeli, tamamen nerede ve ne zaman bulunabildiğine bağlıydı. Pek çok işletme yöneticisi yeni olanaklarla ilişkiler saptayabilecek ve yüklerini de kendileri taşıyabilecek durumdayken, plancılar, büyük bölümü kendi bağlamlarının dışında kesinlikle anlaşılmaz ya da anlamsız olan bu dağınık ve soyut bilgi yığınına ulaşamazlardı.[57]

---

56. Hayek'in ilk denemesi, Lange'nin denemesinin kitap halindeki versiyonuyla Dickinson'un kitabı **The Economics of Socialism**'in (Sosyalizmin Ekonomisi) bir değerlendirmesi biçimini almıştı: F. A. von Hayek, "Socialist Calculation: The Competitive Solution", **Economica,** 1940, s. 145. Mises, 1920'lerde, Karl Polanyi ile Eduard Heimann'ın "piyasa sosyalizmi" kuramlarına karşılık verirken bu çerçevede tartışılıyordu; bkz. Don Lavoie, **Rivalry and Central Planning,** Cambridge 1985, s. 174-6.

57. Bu noktada Hayek, öğretmeni Böhm-Bawerk'in çalışmasından etkilenmiş olabilir; Böhm-Bawerk, kapitalizmde hangi bilgi türlerinin işlerlikte olduğunu tartışma bağlamında şunları yazmıştı: "Ekonominin, bilinçli ve hesaplı insan eylemiyle çok büyük oranda ilgilenmek zorunda olduğumuz alanında, iki bilgi kaynağından ilki olan nesnel kaynak, olsa olsa ulaşılabilir toplam bilginin çok zayıf ve (özellikle tek başına alındığında) bütünüyle yetersiz bir parçası olarak değerlendirilebilir", **Karl Marx and the Close of His System,** s. 115. Ne var ki Böhm-Bawerk sözlerine hemen, ekonomik aktörlerin bilgisi ve güdülerinin Marx'ın sisteminde rol oynadığını kabul ederek devam etmektedir (s. 116). Gerçekten de Marksist okul ile Avusturya okulu arasındaki pek çok benzerlik noktasından birisi, sosyo-ekonomik ilişkilerin bir dizi matematik denklemle gösterildiği yerlerde aşırı genelleştirilmiş ya da somutlaştırılmış toplamlara güvenmeme eğilimi taşımalıdır. Marx bir sömürü aritmetiğinden söz ederken, aynı zamanda, kapitalizm ile piyasanın niteliği niceliğe indirgediğini ileri sürüyorlardı (Girişimci temellük süreçlerinin çift yanlı karakterine ışık tutabilecek bir fikir). Hayek'in bilgiye dayandırdığı argümanı konusunda, Abba Lerner'in 1935'de bu saptamayı daha zayıf bir biçimde formüle ettiğine de dikkat çekmek gerekmektedir: "Milyonlarca farklı üretim biriminde uygulanan binlerce farklı yolla birlikte binlerce faktörün bulunduğu, faktörlerin yeniden harmanlanmasının en karmaşık biçimlere bürünebileceği bir yerde, her yerde olup biten her şeyi bilen teknik bir uzmana rastlamak kolay olmayacak gibidir." A. P. Lerner, "A Rejoinder to Mr. Dobb," **Review of Economic Studies,** 1935, s. 153.

Tek Beyin Safsatası

Hayek'in Lange ve Dickinson'a yönelttiği eleştiri göstermelik, taklit edilmiş bir piyasanın etkililiğine gerçek kuşku tohumları ekmekte başarılı olsa bile, aynı zamanda Mises'in geliştirdiği katıksız planlama karşıtı savları da pekiştiriyordu. Demek ki Hayek, söz konusu argümanı, tüketici tercihleri yerleşiklik kazandığı sürece, uygun üretim mallarına gereksinim duyulacağını söyleyerek yanıtlamaktadır: "Ancak, üretim faktörlerinin değerlerinin yalnızca tüketim mallarına bir değer biçilmesine değil, aynı zamanda çeşitli üretim faktörlerinin temin edilme koşullarına da bağlı olduğu açıktır. Bütün bu olguları aynı anda tek bir beynin bilmesi, yanıtların da ister istemez onda verili olan olgulardan çıkarılmasını gerektirir. Oysa pratik sorun, tam da bu olguların hiçbir zaman bu şekilde tek bir beyinde verili olmamasından ve buna bağlı olarak problemlerin çözümünde pek çok insana dağılmış bulunan bilgilerden yararlanılmasının bir zorunluluk olmasından kaynaklanır."[58] Hayek'in argümanı, Troçki'nin yukarıda aktarılan bazı saptamalarıyla önemli bir paralellik taşır. Her iki yazar da ekonomiyi yöneten tek bir beyin safsatasına işaret ederler; gerçekten de Hayek, aynı makalesinde, Troçki'nin 1932'de kalema aldığı "Sovyet Ekonomisinin Karşısındaki Tehlikeler" adlı denemeden alıntı yapmaktadır.[59]

58. F. A. von Hayek, "The Uses of Knowledge in Society", **American Economic Review,** Eylül 1945, s. 530. Hayek'in 1935 ile 1945 yılları arasında "hesaplama tartışması"na yaptığı çeşitli katkılar, **Individualism and Economic Order** (Bireyselcilik ve Ekonomik Düzen), Londra 1948'de yeniden yayımlanmıştır.

59. A.g.y., s. 529. Hayek, hem burada değinilen pasajı hem de yukarıda aktardığım uzun alıntıyı aktaran Lange'nin ekinde bu makaleyi okumuş olmalı (s. 201). Troçki'nin Rus Devrimi'nin en önemli liderlerinden birisi olma konumu, onun piyasa mekanizmalarını koşullu biçimde onaylama tavrına kuşkusuz büyük bir çekicilik kazandırıyordu. Ancak Troçki'nin kumanda ekonomisi problemini kavramlaştırma tarzı, kendisi Kızıl Ordu'nun kurucusu olmasaydı bile, başlı başına entelektüel bir katkıydı ve aktarılabilirdi. Bu noktada Troçki'nin bu konudaki fikirlerine nasıl ve niçin ulaştığı sorunu gündeme gelmektedir. Troçki'nin, yapıtıyla tek-beyin argümanına zemini hazırlayan Friedrich von Wieser'i okumuş olması olanaksız değildir. Deutscher'in vurguladığı gibi, Savaş Komünizmi döneminde Sovyet hükümetinin başında yer alması ona ilk elden deneyimler sağlamıştır. Bu saptamaya, 1920'li yıllarda Sovyet entelektüel yaşamının, Voloşinov/Bahtin örneğinde olduğu gibi, "diyaloğ"a ve karmaşık yapılara etkileyici bir ilgi duyulması-

"Hesaplaşma yöntemi tartışması" 1940'lı yıllarda herhangi bir çözüme ulaşmadan gündemden çıkmaya yüz tutmuş, ama her iki tarafın da eleştirel saptamaları olumlu önerilerinden genellikle daha kuvvetli olduğu için pek çok sorun halledilmeden kalmıştı. Planlamaya Marksist-olmayan bir perspektiften bakan, ama sempati besleyen Joseph Schumpeter, etkili çalışması *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*'de (1943), Hayek ve Mises'in kendi savlarını kanıtlayamadıklarını ileri sürmüştü. Hayek'in 1945 yılındaki denemesi Marksistlerden daha çok Schumpeter'i hedef alıyordu. Tartışmanın sosyalist tarafına göre, kapitalist bir piyasa, ekonomik gücün eşitsiz ve irrasyonel yapısını yansıtacaktı. Dobb, denetimsiz bir piyasaya başvurmanın kitlesel işsizlik doğurabileceği uyarısında bulunmuştu. Dobb, ekonomik gelişmenin genel planlanmasının, piyasa aktörlerinin tek tek hesaplandığı yönteme göre asla geçerlilik taşır gibi görünmeyen, büyük-ölçekli projelere girişilebilmesi anlamına geldiğini belirtiyordu. Dobb, Hayek'in plancının her şeyi bilemeyeceği argümanına önem vermedi; ama Hayek'in işletme yöneticisinin bilgisiyle ilgili açıklaması onun kendi konumunu sosyalist ekonomistlerle tartışma içerisinde geliştirmiş olduğunu göstermektedir.[60]

Öbür yandan, Mises olsun Hayek olsun, ilk başta Lange ve Breit tarafından ortaya atılan sendikalist piyasa sosyalizmini ele almamışlardı. Bunun anlaşılabilir bir nedeni vardı, çünkü Lange'nin kendisi bu yaklaşımı zaten bırakmıştı (Breit savaşta ölmüştü). Sosyalizm içindeki sendikalist eğilim, 1940'lı yıllarda özellikle zayıftı, büyük işçi taburlarına duyulan inanç ise özellikle güçlü bir durumdaydı. Benim bildiğim kadarıyla, hiç kimse, Hayek'in bilginin dağınık niteliğine dayandırdığı argümanının, toplumsal ve işçi özyönetimi savunucuları tarafından dar kapitalist girişimciliğe karşı da kullanılabileceğine dikkat çekmemişti.

---

na tanıklık ettiğini de ekleyebiliriz. Son olarak, Troçki'nin totaliter projelerden ansızın uzaklaşması ve siyasal çoğulculuğu (bir parça gecikmiş olarak) onaylaması da ekonomik problemin köklerine inme yeteneğine yardım etmiş olmalıdır.

60. Der: Ellen F. Paul vd., **Capitalism,** New York 1990'da İsrael Kirzner, Hayek'in sosyalistlerle girdiği tartışmada yeni fikirler geliştirdiğini ileri sürmektedir. Dobb, Hayek'in **Collectivist Ekonomic Planning**'ini 1935'te **The Economic Journal**'de değerlendirmiş, ancak daha sonraki denemelerini doğrudan yanıtlamamıştı.

Kuşkusuz, dağınık bilgiye dayalı argüman ayrımsız ve tutarsız bir popülizmi haklı çıkarmaz, çünkü özneler-arası ilişkinin demokratik ifadelerinin gelişmesini, toplumsal yaşamın yapılarının eskisinden daha eksiksiz biçimde kolektif olup iç içe geçtiği bir dünyada başarmak yaşamsal olduğu kadar zordur da.

Politika ve ekonominin çıkış noktası bireysel seçim olması gerekirken, modern bir ekonomideki pek çok olanak kaçınılmaz olarak kolektif bir karakter taşımaktadır. Kolektif kararların bir bireyin seçiminin görünürdeki netliği ve kendine yeterliliğine asla denk düşememesi, kaçınılmaz bir karmaşıklık kaynağıdır. Ancak bu, bizim, daha büyük, gerçek bir kendi yazgısını belirleme olanağı sağlayabilecek daha iyi kolektif düzenlemeler yapılabileceği umudunu yabana atmamızı gerektirmez. Sosyalistler, bilinçli olarak uyumlu kılınmış bir dizi önlemin hem istenilir hem de kaçınılmaz bir şey olduğu, genel olarak herkesin toplumun maddi kaynaklarında aynı hakka sahip olması gerektiği düşüncesindedirler. Avusturyalılar, bireylerin isteklerini karşılaştırarak ölçmenin hiçbir gerçek yolu olmadığı gerekçesiyle eşitliği reddediyorlardı. Avusturyalılar, bireylerin istekleri ve eğilimlerinin çatışmasıyla ortaya çıkan "kendiliğinden düzen"i güvence altına alıp korumak üzere tasarlananlar dışında, özgür (kapitalist) mübadele ya da "catallaxy"* sistemine her türlü müdahaleyi reddediyorlardı. En ılımlı reformizm, en kapsamlı devrimcilik kadar temelsizdi. Onlar, toplumun tek bir beynin tek yanlı mantığına göre işleyebilmesi düşüncesini haklı olarak kabul etmezlerken, kolektif kararların piyasanın dışında verilebildiği bir ekonomik yaşam alanı bulunmadığını iddia etmekte haksızdılar. Tekdüze sosyalizm ya da basit koşullara uyarlanmış bir sosyalizm, toplumsal seçimin mantığının bir bireyin bir bardak su içme isteğini giderme kararı kadar anlaşılabilir ve kesin olabileceğini tasarlamıştır. Ancak sosyalizmi tamamen terk etmeden de, toplumsal gereksinimlerin ve kamu hizmetlerinin karmaşık, değişken ve görüşmelere dayalı yollarla sağlanabileceğini kabul etmek olanaklıdır: Aslında bu, hakiki sosyalizmin özü olarak görülebilir. Sosyalistler, bireyin kendi yazgısını belirlemesi ideali ve denektaşını reddetmeden ya da onu yanlış biçimde ko-

* "Catallaxy": Belirsizlikler ülkesi. (ç.n.)

lektife yansıtmadan şunları kabul etmişlerdir: (1) Maddi koşullarda genel bir eşitlik, kendi yazgısını belirlemenin genelleşmesi açısından çok önemlidir; (2) bireyselliğin kendine özgü yapıları, olabildiğince zengin olması gereken bir toplumsal dokudan çıkar; (3) insanın varoluşunun, kolektif olarak özen gösterilmesi ve yaşatılması gereken ortak koşulları vardır; (4) bu tür sonuçları elde etmek için çeşitli demokratik kendi yazgısını belirleme süreçlerine gereksinim duyulur. Üretim, tüketim ve elbette iletişim, toplumsal önvarsayımlara dayanır. Sosyalizmin bir önermesine göre, yokluğun ortadan kaldırılması, her bireye kendini-gerçekleştirmenin maddi araçlarının sağlanması, sınıf ayrımlarının önlenmesi ve doğal çevreyle onu koruyabilecek bir ilişkinin kurulması amacıyla, ekonomik süreçler üzerinde bilinçli insan denetimine olanak tanıyacak toplumsal yaşam biçimlerini geliştirmek zorunludur. Bunun içerdiği şey, tek bir beyin değil, beyinlerin bir arada bulunmasını özendirecek kurumların olmasıdır. Avusturyalılar ise eşitliği reddeder, bireyselliğin toplumsal boyutunu daraltır, insanlığın ortak koşullarının kendi kendine sağlanabileceğini ve kolektif düşünme ve karar verme alanının en aza indirilebileceğini savunurlar.[61]

"Hesaplama yöntemi tartışması"na katkıda bulunan sosyalistler bu tür pek çok saptama yapmışlardı. Polanyi klasik çalışması olan, Mises ile Hayek'e kesin bir yanıt olarak yorumlanabilecek *Büyük Dönüşüm*'de (1944), piyasanın kendi olanaklı kıldığı yaşam alanını korumadığını ileri sürüyordu. Polanyi gerçek metalar bakımından piyasa hesaplamasının yararlılığını reddetmiyor, ancak kapitalizmin, piyasa güçlerinin kendi makul sınırları dışına çıkmasına ve emek ile doğanın sanki satılacak mallardan başka bir şey değillermiş gibi ele alınmasına meydan verdiğini savunuyordu. Dickinson piyasanın başarısızlıklarını madde madde sıralamış, Lerner kamu refahı ile toplumsal maliyet ölçütlerini saptamıştı. Otto Neurath da kendisi belki ekonomistten çok felsefeci olduğu için, Mises ya da Hayek'in gerçekte asla üzerinde durmadıkları argümanlar geliştirmişti. Neurath, piyasanın gelecek ku-

61. Avusturya okulunun varsayımlarının bir eleştirisi için, bkz. Geoffrey M. Hodgson, **Economics and Institutions** (Ekonomi ve Kurumlar), Cabridge 1988.

şakların değil, şu anda yaşayanların çıkar ve gereksinimlerini yansıttığını gözlemlemişti; bu şekilde ekonomik kaynaklar dar görüşlü ve yenilenemez bir şekilde sömürülecekti. Neurath, demokratik tartışmayı etkisizleştirmenin ekonomistlerin işi olmadığını da vurguluyordu; bu yüzden ekonomistler muhtemel geleceklere ilişkin birbirlerine karşıt senaryolar çıkarmalıydılar. Neurath, pek çoğu sezgiyle anlaşılabilen ve birbirlerinden ayrılamayan kamusal hizmetler ile toplumsal gereksinimleri değerlendirmeye ne bir piyasanın ne de bir birim fiyatın *(numéraire)* uygun düştüğünü ileri sürüyordu. Neurath'a göre, nasıl generaller "savaş birimleri"yle uğraşmazlarsa, hükümetler de "eğitim birimleri"ni ya da "sağlık birimleri"ni yaratmak ya da en fazlaya çıkarmayı değil, sağlıklı bir nüfusun yurttaşların istenilir bulduğu bir düzeyde eğitim görmesini sağlamak için gerekli kaynakları temin etmeyi amaçlamalıydılar. Demek ki Neurath, toplumun, refahın ve kamu hizmetlerinin istenilir ölçüde sağlanması konusunda, çoğunluk görüşü anlamında bir "ortak beyin" geliştirebileceği görüşündeydi; doktorlar ve klinikler kendilerini hastalarının rahatsızlıkları hakkında bilgilendirecek bir piyasaya gereksinim duymayacaklardı.[62] Avusturyalıların konumu daha da geliştirildiğinde, hem ekolojiye dayalı argümanlara karşı zayıf kalması hem de kamu hizmetlerine bakışında hep minimalist bir nitelik taşıması dikkate değer. Dahası Hayek, demokratik yönetimin kapsamının ciddi ölçüde daraltıl-

62. Neurath'a ilişkin ilginç bir tartışma için, bkz. Juan Martinez-Alier, **Capitalism, Nature and Society,** No: 2, Yaz 1989 içinde. Neurath, Münih Sovyeti'nin ekonomi danışmanıydı ve daha sonra Viyana'daki Mantıkçı Pozitivistler çevresinin, ondan sonra da analitik felsefecilerin önde gelen üyelerinden birisi olmuştu. Neurath'a ilişkin bir tartışma için, ayrıca bkz. Martinez Alier, **Ecological Economics** (Ekolojik Ekonomi), Oxford 1989, ve Carl Landauer,**European Socialism** (Avrupa Sosyalizmi), C. II, s. 1636-39. Polanyi ile Neurath'ın fikirleri, piyasa indirgemeciliğini reddetmeleri ve doğal sınırlara duydukları ilgiyle birlikte, Weil ve Pollock'un yazıları aracılığıyla Frankfurt Okulu üzerinde belli bir etki yapmış olabilir. Karl Polanyi, **The Great Transformation** (Büyük Dönüşüm), Londra 1944 kitabında, özellikle s. 68-76, 163-200'de Mises'e ve genelde laissez-faire ekonomisine unutulmaz bir saldırı yöneltecekti. Aynı konuda Lange'nin bir eleştirisiyle birlikte Mises'e soldan verilen başka bir yanıt, bir "konsey komünisti"nin bakış açısıyla "Rusya'daki gelişmenin, devletin denetimindeki bir ekonomik sistemin arzu edilirliği... konusundaki pek çok yanılsamayı ortadan kaldırdığı"nı (A.g.y., s. 241) ileri süren şu yapıtta bulunabilir: **Living Marxism** [(Chicago), Eylül 1939, s. 235-44].

masını savunma noktasına gelmişti.[63] Gelgelelim Naurath, Avusturyalıların hiçbir zaman doyurucu ölçüde yanıtlamadıkları soruları gündeme getirdiği halde, Mises'in belirttiği çeşitli nedenlerden dolayı inatla piyasanın bütünüyle ortadan kaldırılabileceği düşüncesini savunuyordu. Dickinson ile Lerner bu fanteziyi kabullenmeyip piyasanın sosyalist amaçlara uyarlanmasını savunmuşlardı. Ancak piyasa sosyalistleri de, bir piyasanın ya da planlı bir ekonominin işleyişini değiştirmek amacıyla kullanabilecek özgül mekanizma ve kavramlardan öte, tam anlamıyla işler bir model ortaya attıklarını iddia etmiyor; özellikle de 1940'lı yıllardaki Hayek/Mises argümanlarına ve onların girişimciliği, risk almayı, yenilenmeyi ve kaynakların kullanımında ekonomik ajanları sorumlu tutma gerekliliğini onaylamalarına tepki göstermiyorlardı.

Avusturyalıların eleştirisine karşı, gerçekte ancak, ekonomik bilginin dağınık karakterine dayanan ve total düzeyde planlanmış sonuçların göz kamaştırıcılığını reddeden bir sosyalist özyönetim ve kamu girişimi savı çıkarılabilirdi. O zaman, Avusturyalıların argümanları daha kolayca görmezlikten gelinebilirdi, zaten sosyalistlerin yanı sıra önde gelen neo-klasik ve Keynesçi ekonomistler de onları toptan reddediyorlardı. Hayek'in 1930'lu yılların başlarındaki özgül tavsiyeleri feci sonuçlar doğurabilecek kadar yanlıştı.[64] Hayek 1940'lı yılların ortalarında, 1930'lu yıllarda karşılaşı-

63. Hayek'in ekolojik argümanlardan duyduğu rahatsızlık ve "çevre etkileri"ni tekrar tekrar gündeme getirme çabaları için, bkz. **The Constitution of Liberty** (Özgürlüğün Anayasası), Chicago 1960, s. 367-75. "Çevre etkileri" terimi, kitap için gereğinden fazla yerleşmiş ve sıcak bir çağrışım yapmaktadır. Hayek'in **Law, Legislation and Liberty** (Hukuk, Yasalar ve Özgürlük) dizilerindeki gibi daha sonraki yazılarında hem kimlerin ve genellikle nasıl oy kullanmalarına izin verilmesi gerektiği konusunda ağır sınırlamalar getirilmesi hem de günün hükümetinin yetkilerinin daraltılması önerilmektedir (bütün bunların temelinde yatan kaygı, "cantallaxy"nin "kendiliğinden düzen"ini korumaktır. Bu konunun tartışılması için, bkz. Nick Bosanquet, **After the New Right** (Yeni Sağ'dan Sonra), Londra 1983, s. 26-42. Oysa biz sosyalistler, devletin sönüp gittiği bir dünyadaki "özgürce birleşmiş üreticiler" nosyonunun açıkça ilk örneklerinden olduğu için Avusturya okulunun "catallaxy" nosyonuna yönelik eleştirilerimizde ölçülü olmak zorundayız.

64. Bkz. F. A. von Hayek, **Prices and Production** (Fiyatlar ve Üretim), 2. basım, Londra 1931; Hayek bu yapıtta, s. 125, "depresyona karşı biraz enflasyonla mücadele etmeyi savunan iyi niyetli ama tehlikeli öneriler"e saldırmaktadır. Bununla birlikte, zamanın en önde gelen sol düşünürlerinden olan John

lan problemlerin sorumluluğunun kapitalizme değil, beceriksiz hükümet müdahaleleri ve düzenlemelerine yüklenmesi gerektiğini belirtiyordu. Günümüzün sosyalistleri, Hayek'in gerçek anlamıyla liberal kapitalizmin henüz yaşanmadığı, dolayısıyla başarısız kalmadığı şeklindeki cüretkâr inancına bakarak biraz rahatlayabilirler, çünkü bunu hakiki sosyalizm hakkında da söyleyebiliriz. Hayek'in bin yıllık ilkel kolektivizmde şekillenmiş insan doğasının sosyalist düşünceye baştan eğilimli olduğu şeklindeki görüşü de sosyalistleri cesaretlendirebilir.[65]

Öbür yandan, Dickinson, Lange ve Lerner'in görüşleri, kendilerinin popüler ve etkili göründükleri İngiltere'de, savaş sırasındaki ve savaştan sonraki ekonomik politika ile refah politikasının geliştirilmesinde rol oynamışlardı. Abba Lerner'in *Denetim Ekonomisi* (1944) adlı yapıtı refah ekonomisi alanında klasik bir metin haline dönüşürken Lord Beveridge ile Evan Durbin doğrudan bu çalışmaya dayanıyorlardı. Toplumsal maliyet ve eşitlik gibi önemli kavramlarıyla bu dönemin "piyasa sosyalizm"i, reformist ve teknokratik bir tarzda özümsenebilirdi. Dickinson kapitalist-olmayan bir toplum tasarlamıştı, ancak onun modeli, üretim faaliyeti içinde işçi temsilinin hiçbir öğesini kapsamıyordu. Hem Lange hem de Dickinson, sosyalist bir ekonominin siyasal demokrasinin işlemesi, bireysel özgürlüklerin korunması ve tüketici gereksinimlerinin karşılanmasıyla bağdaşabileceğini, aslında bunun bir zorunluluk olduğunu göstermekle ilgileniyorlardı. Onlar Lerner'in Dobb eleştirisinden, özellikle Dobb'un otoriter bir modeli benimsemesine ve sözde-uzak görüşlü planlama yetkilileri lehine tüketicilerin isteklerini bir kenara atmaya hazır olmasına yönelttiği eleştirilerden etkilenmişlerdi.

Tüketimciliği ne Dickinson ne de Lange övüyordu. Aslında Dickinson, onun teknokratik eğilimini de gösteren aşağıdaki tavsiyede görüldüğü gibi, tam zıt doğrultuda bir düşünce çizgisine yö-

Strachey'in, Hayek'in Keynesçiliğin denetlenmesi olanaksız bir enflasyon doğuracağı görüşünü paylaştığına dikkat çekilmelidir; bkz. John Strachey, **The Coming Struggle for Power** (Geleceğin İktidar Mücadelesi), Londra 1934. Bu yapıtta Hayek'in Keynes eleştirisi en azından kısmen onaylanmaktadır.

65. Bkz. Hayek'in **Individualism and Economic Order** ile ve daha sonraki çalışması **Knowledge, Evolution and Society** (Bilgi, Evrim ve Toplum), Londra 1985'te yeniden basılan, Montpelerin derneğindeki konuşması.

nelmişti: "Kâr elde eden özel sanayinin pazarlamacıları ve yaltakçıları yerine kamusal eğitim ve aydınlanma organlarının çalıştırdığı güçlü propaganda ve reklam aygıtı, bir yandan talebi toplumsal bakımdan istenilir yönlere çevirebilirken, öbür yandan özgür seçimin öznel etkisini de koruyabilirdi. Gösterişli olduğu kadar etkili de olan satıcılık ve reklam uzmanlığı tarafsız ve çıkar gözetmeyen uzmanlık kurumlarının -diyetçiler, mimarlar, ısıtma sistemi mühendisleri, tekstil uzmanları, ortopedistler, psikologlar- emrine verilseydi, yiyecek, konut, giyecek, çorap ve ayakkabı ile oyuncak standartlarında ne büyük bir ilerleme olurdu!"[66]

Bu içten paternalizm kısa sürede İngiltere'nin savaş zamanındaki Gıda, Enformasyon ve Uçak Üretimi Bakanlıkları tarafından ülke çapında genişletilecekti. İngiliz ekonomisi çok geçmeden, özel otomobil üretimine 1944'e kadar bile devam edecek olan Nazi Almanyası'ndan daha kolektif bir duruma gelmişti. İngiltere'de Gıda Bakanlığı çeşitli alanlarda markalı malları yasaklıyor, tüketicilere standart bir tayın sağlayıp raşitizmle kötü beslenmenin diğer biçimlerini önemli ölçüde azaltan, tıbbi açıdan onaylanmış diyetler sunuyordu. Hayek'in *Serflik Yolu* (1944) böyle bir ortamda kaleme alınmıştı. Bu yıllarda girişilen toplumsal reformlar, kesinlikle itici gelen devletçi özellikler taşırken, Hayek'in bu oldukça yoğun polemikte dikkat çektiği ürkütücü sonuçları doğurmayacaklardı.[67]

66. H. D. Dickinson, **The Economics of Socialism,** Londra 1939. Bu kitapta, tüketime canalıcı bir önem atfedilmesinin yanı sıra, sosyalizmin kadınlara eşitlik getirmesi gerektiği ileri sürülmektedir. Hayek'in eleştirisinin saygılı tonu, hem onun niteliğine hem de Wieser'in Dickinson'un düşüncesindeki etkisine ödenen bir borçtu; Wieser'in Dickinson üzerindeki etkisi için, bkz. H. D. Dickinson'un NLR 21, Eylül-Ekim 1963'te çıkan Ernest Mandel'in **Treatise on Marxist Economics** (Marksist Ekonomi Üzerine İnceleme) adlı yapıtına ilişkin değerlendirmesi. O sıralarda Dickinson, Tony Benn'i destekleyen bir akademik grubun içindeydi.

67. Dickinson, Lerner ve diğer "piyasa sosyalistleri"nin İşçi Partisi'nin düşüncesindeki etkileri için, bkz. Elizabeth Durbin, **New Jerusalems: The Labour Party and the Economics of Democratic Socialism** (Yeniden Kudüs'ler: İşçi Partisi ve Demokratik Sosyalizmin Ekonomisi), Londra 1985, s. 169-71, 232-41. Bu çağın reformizminin en azından, Ulusal Sağlık Hizmetleri gibi gerçek reformlar ürettiği dikkat çekmeye değer bir olgudur. "Hesaplama yöntemi tartışması"na kenardan katılan başka bir kişi olan A.C. Pigou, **Socialism Versus Capitalism** (Kapitalizme Karşı Sosyalizm), Londra 1947, adlı yapıtında 1945 İşçi Partisi hükümetinin ulusallaştırma yaklaşımını neredeyse eksiksiz biçimde öngörmüştü.

Bu dönemin sol ekonomisi, hem büyük iş çevrelerinin hem de hükümetin gücünden çok fazla etkilenmeye yatkındı. Avusturyalıların piyasa inancı, tekelin ve oligopolün piyasayı çarpıtma ve onu yönlendirme yollarına karşı kör görünüyordu. Piyasaya duyarlı yeni sol ekonomistler, artık kartellerle tröstlerin sözde ekonomik rasyonalitesinin sosyalizmin bir modeli olduğunu düşünmüyorlardı, ama tekel biçimlerinin gücünü ve dayanıklılığını abartmaya eğilimliydiler. Gerçi Schumpeter'in kapitalist toplumsal ilişkilerin gerektirdiği "yaratıcı yıkım" fırtınasıyla ilgili sözlerinde, kapitalist rekabetin dinamiğine ilişkin daha doyurucu bir açıklama bulunabilir; ne var ki "tekelci devlet sermayesi" nosyonu propaganda açısından daha uygundu ve büyük olasılıkla "tekelci devlet sosyalizmi"ni daha fazla kabul edilebilir gösteriyordu. Savaşın yerle bir ettiği Doğu Avrupa'da yeniden inşa görevleri, gerçekten de büyük çaplı devlet inisiyatifini gerekli kılıyordu. Soğuk Savaş yayılır ve Stalinizm Polonya'da ağırlığını duyururken, Oskar Lange de şematik çerçeveli demokratik bir piyasa sosyalizmi düşünü terk ediyordu.

Toplumsal inisiyatifin yayılması ve doğrudan üreticilerin potansiyeli nosyonu Marksist yazılardan bütünüyle kaybolmamış, ama artık yalnızca geçmişle ilgili tartışmalarda görünür olmuştu. Maurice Dobb, *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler* (1946) ile daha sonraki "geçiş tartışması"nda, ticaret tekeliyle değil; rekabet mekanizmasıyla işleyen üretimin aşağıdan örgütlenmesinin nasıl sanayi kapitalizmine giden gerçek devrimci yol olduğuna ışık tutmak üzere Marx'ın çalışmalarından yararlanıyordu. Dobb, Sovyet planlamasının ilk zamanlarda başarı kazandığı noktasında ısrarlı davransa da daha sonra, bu tür bir planlamanın çok dar biçimde 1930'lu yıllarda yoğunlaştığına ve savaştan sonraki yeniden inşa döneminde oldukça farklı problemlerle karşılaştığına dikkat çekecekti. Dobb, İkinci Beş Yıllık Plan'da yalnızca 300 kadar özgül üründen söz edilirken, 1960'taki planda, karmaşıklığın katlanarak geliştiğini düşündüren bütün göstergelerle birlikte 200.000 işletmenin ürettiği 15.000 farklı ürünün geçtiğine işaret ediyordu.[68]

68. Maurice Dobb, **Soviet Economic Planning since 1917** (1917'den Beri Sovyet Ekonomisi) Londra 1966, s. 373. Basit bir korelasyon kurarak, daha gelişkin

Stalinist ekonomiyi eleştirenlerin argümanları neredeyse tamamen yıkıcı bir nitelik taşıyordu. Gerçekten rasyonalite hiç yoktuysa, kalite ve koordinasyon çok kötüydüyse, Sovyetler Birliği halkı fiilen nasıl beslenmiş ve Sovyetler'in üretimi o kadar hızlı biçimde nasıl artmıştı? Avusturyalılar ile Sol Muhalifler, farklı açılardan, toplumu birkaç basit amaç uğruna seferber etmek için totaliter siyasal yöntemlerin kullanılabildiğini ileri sürebilirler; Rakovski ile Troçki'nin, kalite ve ürünün uygunluğu problemine dikkat çekip Sovyet gelişmelerinin korkunç maliyetini vurgulayarak yaptıkları gibi, Sovyet istatistiklerinin geçerliliğini sorgulayabilirlerdi. Bu gelenek çerçevesinde yazan David Rousset, 1949'da Sovyetler Birliği'nde zorla çalıştırmanın büyük çapta kullanılmasına ilişkin ilk incelemelerden birisini yayımlamıştı. Gelgelelim Sputnik'i ve resmi destalinizasyon politikasıyla Kruşçev döneminin Sovyetler Birliği, hem ekonomik açıdan daha başarılı görünüyor hem de daha insanca bir düzene doğru yol alıyordu. 1950'li yılların sonuna gelindiğinde Hayek bile kendi argümanına, terk etmediyse dahi, hafif bir sınırlama getirmiş görünüyordu: "Rusların belirli alanlar-

denetim tekniklerinin bulunması ve bilgisayarların kullanılmasıyla Gosplan'ın yeteneği arttıkça, Sovyet ekonomisinin büyüme oranlarının düştüğü ileri sürülebilirdi. 1970'li yıllara gelindiğinde, merkezi bilgisayarlara milyonlarca ürünle ilgili veri yükleniyor ve bakanlıklarla işletmeler arasında yüzmilyonlarca kâğıt parçası gidip geliyordu. Gene de Sovyetler'in başarıları, her zaman, herhalde fabrikalardaki kadroların motivasyonuna daha çok şey borçluydu. Polonyalı Marksist ekonomistler karakteristik biçimde bunu vurguluyorlardı. Böylece Wlodzimierz Brus, **The Market in a Socialist Economy** (Sosyalist Bir Ekonomide Piyasa), Londra 1972, s. 97, 100'de okurlarına cesaretle, Rosa Luxemburg'un Rus Devrimi'yle ilgili yargısını hatırlatıyordu. Dobb, bu İngilizce basıma, bir saptamaya dikkat çektiği ve piyasa sosyalizminin bir çeşidini desteklediği bir giriş yazısı yazmıştı. M. Kalecki 1942'de şöyle yazıyordu: "Hiçbir sosyalist hükümet, çabaları toplumun bütününe yayılan yoğun bir gelişme temposu duygusuyla ve her şeyden önce işçilerle toplumun alt katmanları arasında bir **özgüven** duygusunun rastlanmasıyla teşvik edilmedikçe, başarı kazanmayı umamaz. Böyle bir ruh hali yapay yollarla yaratılamaz; bu ruh hali propagandayla yaratılabilir, ama ancak ona uygun bir gerçek temel varsa." Akt. J. Osiatynkski, **Michal Kalecki on a Socialist Economy** (Sosyalist Bir Ekonomi Üzerine Michal Kalecki), s. 184. Kuşkusuz Alman işgali korkusunun yanı sıra yanılsama, terör ve propagandanın karışımından oluşan etkiler kadrolarla "küçük dişliler"i bir süre fiilen harekete geçirebilirdi, ne var ki Kalecki, böylesi bir hareketliliğin on ya da yirmi yıldan daha fazla sürdürülemeyeceğini düşünmekte haklıydı. Kalecki'nin kendi önerisi, bir yandan daha geniş bir işçi katılımının sağlanması, öbür yandan önceliği tüketim malları sanayilerine, yatırıma verecek perspektif planların hazırlanmasıydı.

da kazandıkları, bilimsel çabanın bilinçli biçimde düzenlenmesine duyulan ilginin canlanmasına neden olan çarpıcı başarılar bizi şaşırtmamalı, özgürlüğün önemi hakkındaki düşüncemizi değiştirtmemelidir. Bütün kaynakların merkezi dağıtımında öncelik tanınması halinde, varılabileceği zaten bilinen bir hedefe ya da sınırlı sayıda amaçlara daha çabuk biçimde ulaşılabileceği tartışma götürmez bir doğrudur."[69]

Mises ve Hayek, geliştirdikleri kuramsal eleştirinin keskinliğine karşın, bunu ne Sovyet ekonomisinin işleyişine ilişkin ampirik araştırmalarla tamamlamışlar ne de planlamanın ve taklit edilmiş bir piyasanın ötesinde, diğer sosyalist ekonomik modelleri kapsayacak derecede genişletmişlerdi. 1960'lı ve 1970'li yıllarda Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa ve Küba'daki önde gelen ekonomistlerin yoğunlaştıkları tartışma konusu ekonomik sistemlerinin işleyişini düzeltmenin en iyi yollarıydı. Bu tartışmalarda kesinlikle önemli sorunlar gündeme getirilmekle birlikte, egemen olan tekparti devleti modeli kısıtlayıcı bir ortam sağlıyor ve tartışmalar parti diktasıyla, hatta tanklarla çözümleniyordu.[70]

Alec Nove'nin araştırmaları ve kuramsal argümanları da 1970'li ve 1980'li yıllarda sosyalist ekonomi tartışmasına yeni bir yön kazandırmıştır. Nove uzun uzun komünist dünyanın deneyimi ve tartışmaları üzerinde dururken, demokrasiyi tek başına sosyalizmin bütün ya da çoğu ekonomik problemlerinin çözümü olarak değerlendirmeksizin savunduğu için, siyasal momenti bütünleştirmede daha iyi bir konumdaydı. Nove sıradan yatırımların belirlenmesinde piyasa mekanizmalarının göreli etkililiğini kabul etmekle birlikte, kıtlık çekilen bir dünyada bu mekanizmaların bölüşümcü ve ekolojik açıdan mantığını sorguluyordu. Piyasaların yalnızca özel mülkiyet temelinde işleyebileceği görüşünü reddeden Nove, ampirik çalışmasında, hem Sovyet planlaması sisteminde ekonomik performansın etkili bir ölçüsünün bulunmaması hem de ekonominin işlerliğini sürdürmek amacıyla alınması gereken temel

69. Hayek, **The Constitution of Liberty**, s. 392.

70. Rasyonel bir fiyatlama sistemi yerleştirmekteki başarısızlığa dikkat çeken bu tartışmaların bir değerlendirilmesi için, bkz. Charles Bettelheim, **The Transition to Socialist Economy** (Sosyalist Ekonomiye Geçiş), Brighton 1975, s. 184-243.

kararların artık milyon kere daha karmaşık hale gelmesi konusunda pek çok örnek sunuyordu.[71] Prag Baharı'nın başarı kazanmasına olanak tanınsaydı Doğu'da açıkça bu tür bir düşünce tarzı gelişirdi; ne var ki bunun yerine karşımıza rakip sosyalizm modellerinin tartışmalarının tamamen bastırılması çıktı.

Sovyet Stagnasyonunun Dersleri

Kapitalizm 1970'li ve 1980'li yıllarda, kendi problemleri ve adaletsizliklerine karşın, üretkenlik açısından Sovyet-tipi ekonomilerden daha üstün olduğunu kanıtladı. Sosyalist ekonomiler hangi özgül frenleri ve setleri yaratmışlardı? Bunların herhangi bir sosyalist ekonomi projesi üzerinde nasıl etkileri vardır?

Sosyalist demokrasinin baskıcı önlemlerle yadsınması, kesinlikle, özellikle bilgi teknolojisi çağında işçi kolektiflerinin yaratıcı gelişmesini ve yenilenmeyi engelleyen faktörlerden biri sayılmalıdır. Stalinizm en iyi durumda, genellikle teknik gelişmenin sınırlarını karakterize eden bilimsel araştırmacılar ile vasıflı işçiler arasındaki bu özgür etkileşimi önleyebilirken; en kötü durumda Lisenko gibi sözde-bilimcilerin teknik fantezilerini zorla kabul et-

71. Nove kuşkusuz piyasa sosyalizmini savunan tek kişi değildi ve Şik, Komai ile Brus gibi Doğu Avrupalı ekonomistlerin önemli çalışmalarından rahatça yararlanmıştı. Bununla birlikte, yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı, Nove'nin çalışmaları İngilizce konuşulan dünyada sosyalist ekonominin tartışılmasında canalıcı bir rol oynamıştır. Bkz. **The Soviet Economic System** (Sovyet Ekonomik Sistemi), Londra 1977; "Market Socialism and its Critics", **Soviet Studies,** C. XXIV, No: 1, 1972; "Problems and Prospects of the Soviet Economy", NLR 119, Ocak-Şubat 1980; **The Economics of Feasible Socialism** (Uygulanabilir Sosyalizmin Ekonomisi), Londra 1983, gözden geçirilmiş basım, Londra 1991. Bu temaların "hesaplama yöntemi tartışması"yla yeniden görünüşünün örnekleri için, bkz. Milton Friedman, **Plan and Market** (Plan ve Piyasa), Alec Nove, Komünist Ekonomileri İnceleme Komitesi'nin bir yanıtıyla birlikte, Londra 1984. Nove üzerine tartışmanın bir yönü için, bkz. W. Brus, "Viable Socialism?", NLR 153, Eylül-Ekim 1985; Ernest Mandel, "The Case for Socialist Planning", NLR 159, Eylül-Eylül 1986; Alec Nove "Reply to Mandel", NLR 161, Ocak-Şubat 1987; Ernest Mandel "The Perils of Marketization", NLR 169, Mayıs-Haziran 1988: Meghnad Desai vd., "The Transition from Actually Existing Capitalism", NLR 170, Temmuz-Ağustos 1988; Diane Elson, "Socialization of the Market", NLR 172, Kasım-Aralık 1988.

tirmelerine yol açmıştı. Ancak bu argüman tek başına Sovyet stagnasyonunun tam kapsamını açıklamaz, çünkü Güney Kore, Tayvan ve Singapur gibi devletler bir yandan yeni teknolojiden üretkenlik üstünlükleri elde etmişlerken, öbür yandan sistemli bir sansür uygulamakta, siyasal muhalifleri baskı altına almakta ve benzeri uygulamalara gitmektedirler.

Güneydoğu Asya'daki hızlı ekonomik gelişme daha fazla demokrasi isteyen toplumsal güçleri ortaya çıkarmıştır. Göreli refah koşulları yöneticilerin bazı demokratik ödünler vermelerine olanak tanımaktadır. Buna karşılık, Sovyet-tipi ekonomilerin ekonomik başarısızlıkları, siyasal reform ve demokratikleşme açısından en elverişsiz koşulları yaratmıştır.

Sovyet-tipi ekonomilerin temel başarısızlıklarının yattığı yer, mikro kararlar ile makro kararlar arasındaki bağların işlenmemişliği -ya da, aynı saptamayı farklı bir yolla ifade edersek, toplumsal bakımdan gerekli emek-zamanını belirlemeye yatkın bir sistemin olmayışı- olarak kendini gösterir. (Bununla birlikte, üretimde harcanan emeğin toplumsal bakımdan gerekliliğinin, doğal olarak, ancak *post festum**, tüketicilerin söz konusu ürünün gerçekten toplumsal bakımdan geçerli bir gereksinimi karşıladığını satın alma edimleriyle doğrulamalarıyla geçerlilik kazandığına dikkat edilmelidir. Ve teknik değiştiği için, toplumsal bakımdan gerekli emek-zamanı nosyonu ne sabit ne de önceden belirlenmiş bir şeydir, bu yüzden plancıların yüz yüze geldikleri problemler baştan belirlenmiş bir dizi adımla çözülebilecek bir nitelik taşımaz.)

Sovyet-tipi ekonomiler, en çok, tek bir büyük müşterinin olduğu sektörlerde, özgül siparişlerde bulunabilecek ve kabul edilebilir bir kalitede olmazsa ürünü reddedebilecek "tüketici" gereksinimini karşılayabilirler. İşte bu yüzden Sovyet silah üretimi genellikle global rekabet gücüne ulaşır, çünkü silah sağlamadan sorumlu bakanlık yetkileri, üretim sürecini gözetlerler ve standartların altındaki donatımı reddetme yetkisine sahiptirler. Oysa sıradan Sovyet tüketicisi bildiğimiz gibi böyle bir konumda değildir ve fiilen hiçbir kurumda temsil edilemez. Gorbaçov'un 1980'li yılların sonralarında etkili kalite denetimini *(gospriemka)* uygulamaya sokarak

* Sonradan. (ç.n.)

bu eksikliğe bir çözüm bulma girişimleri, hem işçilerin hem de yöneticilerin muhalefetini çekerek suya düşmüştü.[72]

Oysa sorun, talebin karşılanması kadar, belirli bir ürünün maliyetlerinin en aza indirilmesiyle ilgilidir. Buna rağmen, Sovyet askeri üretimi ya da sanayileşme kampanyasının başarıları için bile aşırı bir bedel ödenmişti. Ancak birkaç temel girdinin bulunduğu ve ikame olanağına fazla yer bırakmayan dallarda planlama ve hesaplama problemleriyle en azından başa çıkılabilirdi. Geleneksel ağır sanayide girdilerin sayısı görece azdı ve ana değişken basit insan çabasıydı.[73]

Sovyet-tipi ekonomilerde, işletmeler, hassas alternatif hesaplamaları gerektiren pek fazla problemle karşılaşmazlar. Sovyet işletmeleri, ya çok fazla ya da çok az düzenlilikle karşılaştıkları bir ekonomik iklimde var oldukları için bilgisayarlara gerek duymamışlardır. İlke olarak, ne üretecekleri ve hangi girdileri kullanacakları kendilerine eksiksiz olarak bildirilmiştir. Pratikte darlıklar görüldüğünde ise uçurumu kapatmak için gayri-resmi ilişkilerden yararlanılması gerekecektir. Burada, ekonomik bir mantığın taşıyıcısı işlevini gören, rasyonel bir girişimcinin değil, bir rüşvetçinin ustalığına gereksinim duyacaktır. Farklı işletmeleri idare edenler, aralarında karmaşık bir yükümlülükler ağı örerek birbirlerini kayırırlar. İşletme yöneticileri kendilerine kolay bir plan hedefi verilmesine can attıkları için, merkeze maliyetlerle ve kapasiteyle ilgili gerçek bir tablo sunmayınca, ortaya "sıkı" bir plandan çok "gevşek" bir plan çıkar. Ne en ucuz mal sağlayıcıyı bulmak ne de tüketicinin tepkisini ölçmek için bir alan vardır, çünkü her ikisi de

72. Bkz. Anders Aslund, **Gorbachev's Struggle for Economic Reform** (Gorbaçov'un Ekonomik Reform Mücadelesi), s. 76-87.

73. Ben 1960'lı yıllarda Küba'da Sovyet Ticareti Bakanlığı bünyesinde çalışmıştım. Bölüm şefimiz bize, ekonomik alanda genel sorumluluğu üstlenmiş olan o zamanın başkanı Oswaldo Dorticos'un topladığı ekonomik konferanstan bir hikâye anlatmıştı. Ekonomik danışmanlardan birisi, belirli bir sektör için bir plan hazırlarken amacın asgari çaba ve harcamayla azami çıktı üretmek olması gerektiğini ileri sürmüştü. Dorticos buna, "devrimci yol bu değildir" diye kuvvetle karşı çıkıp şu görüşte ısrar etmişti: "Bunun yerine, azami güçlerle **(fuerzas)** çıktının azamiye çıkarılmasını amaçlıyoruz." Ne yazık ki Dorticos'un dile getirdiği tutum, ekonomik seferberliğin süvari hücumu yöntemi, 1970'te denenen On Milyon Tonluk Hasat girişimi gibi Küba ekonomisinin yürütülmesinin tipik bir özelliğine dönüşecekti.

planda belirtilmiştir. Gerek işletmeler gerekse planlama otoritesi piyasadaki rekabetle ortaya çıkan karşılaştırmalı ve marjinal maliyet hesaplamaları yanında talep esneklikleri tahminlerini de yapamazlar. Örnek olarak yan-ürünler sorununu ele alalım. Batılı bir menajer bir işletmenin yan ürünlerine kârlı bir satış kanalı bulmakta zorlanmazken, Sovyet işletme yöneticisi belirli bir bakanlık adına çalışmaktadır ve kendi sanayi atığının başka bir alanda yaşamsal bir girdi olabileceğini görebilmesi olanaksızdır. Bakanlık da önceliği kendi kesiminin çıkarlarına verecektir. Bu olgu, kayıtsız toplumsal denetim ve *val* (ek-değer) fetişizmiyle -eklenen şeyin gerçekten toplumal bir değer taşıyıp taşımadığına ilişkin hiçbir kanıt olmadan- birleşince, Sovyet-tipi ekonomilerin ekoloji alanında sergiledikleri kötü sicile katkıda bulunan bir faktör haline gelir. Bu tür etkenler, Sibirya'daki petrol sahalarından çıkan sözde "atık ürünler"in niçin bir plastik sanayiinin temeli işlevini görmek yerine, atmosferi ve toprağı zehirlediğini açıklamaya yardım ederler.

Sovyetler'in yönetim bilgisayarlarındaki deneyimi, yönetsel kumanda sisteminin gerektirdiği hesaplamaların kabalığını su yüzüne çıkarmıştır. Bu örneğin gösterdiği gibi, 1970'li yıllarda sıkıntısı duyulan nakit parayla satın alınmış güçlü bilgisayarlar Sovyet işletme yöneticileri tarafından hiçbir zaman çalışanların ücret paketlerini hesaplamanın dışında bir amaçla kullanılmamıştı. Bir Sovyet işletmecinin elinde artı kaynaklar varsa, bunlar, daha da büyük tampon stoklar yığarak, parça fabrikaları açarak en yararlı işçilerin gereksinimlerini karşılayarak işletmenin kendine yeterlilik düzeyini yükseltecek biçimde yatırıma dönüştürülecektir. Demek ki büyük bir Sovyet kombinası kendi gereksinim duyduğu parçaların çoğunu imal etmekle kalmayacak, aynı zamanda, güvenilmez ve etkisiz bir piyasaya başvurmadan kendi işçilerinin gereksinimlerini doğrudan karşılayabilmek amacıyla çiftlikler, sığır çiftlikleri ve tuğla ocakları işletecektir. Bu örgütlenme yönteminin kendine özgü, belirli, garip bir ekonomik mantığı vardır, ama daha geniş bir rasyonaliteye yol açmaz ya da böyle bir rasyonalite tarafından düzenlenmez. Bu örgütlenme yöntemi kâğıt üzerinde kapitalist üretimden daha toplumsal bir nitelik taşırken, pratikte hiç de

böyle değildir.[74]

Sovyet işletmesi ya "emir altında" ya da "kendi başına"dır. İlk durumda, yönetimin fiili toplumsallaşması plancıların büyük, karmaşık bir ekonomiyi tanıma ya da denetleme gücünden yoksun olmaları yüzünden sınırlı kalırken; ikinci örnekte dizginlenmemiş bir fabrika özerkliği vardır. Buna karşılık, piyasa rekabetinin temel mekanizmaları, bir işletmenin sağladığı kaynakların kullanımını benzer kaynakları sağlayan başka işletmelerin kullanımıyla karşılaştırır. Kapitalist girişimcilerle menajerler rakiplerinin maliyetlerini tam olarak bilemezler, ama onların hangi fiyatla ne sattıklarını bilirler ve genellikle değişen tekniklerle malzeme kaynakları konusunda bilgiye dayalı bir tahminde bulunabilirler. Girdileri satın aldıkları zaman da farklı malzeme satıcılarının önerdikleri fiyatları karşılaştırabilir, ayrıca girdi temin etmenin üstünlüklerini değerlendirebilirler.

Son zamanlara kadar Sovyet planlamasının büyük bölümü maddi bir temelde yürütülüyordu. Kendi iktidarını savunmanın ötesinde rasyonel ölçütlerden yoksun olan yönetici bürokrasi, bu yönteme, en azından gelişme vaat eden bir yöntem olarak bakıyordu. Oysa bu yöntem, hedefleri ton olarak belirtildiği için işletmelerin gereksiz yere ağır donatım üretmeleri gibi apaçık saçmalıklara yol açabilirdi ve açıyordu. Aynı şekilde taşımacılık kuruluşları da faaliyetlerinin ton-mile göre ölçüldüğünü görünce yüklerini en kısa yoldan götürmek için hiçbir dürtü duymuyorlardı. Bu tür problemlerin kökünde rasyonel bir fiyatlama sisteminin geliştirilememesi yatıyordu. Kuşkusuz ürünlerin belirlenmiş fiyatları olabilirdi, ancak bu fiyatların, belirli bir maldan ne kadar çok ya da az üretildiğini değiştirmeyen, üretkenlikle olsun diğer malların fiyatlarıyla olsun açık bir ilişki kurmaya yaramayan, durağan bir nitelikleri vardı. Sonuç olarak, Kafkasya'daki bostan sahipleri ürünleriyle Moskova'ya uçmayı (hava yolculuğu taze ürüne kıyasla daha ucuz olduğundan), kolektif çiftçiler de domuzlarını sübvanse edil-

74. Sovyet yöneticilerinin bilgisayarlardan etkili biçimde yararlanmayı başaramamaları için, bkz. Mark R. Beissinger, **Scientific Management, Socialist Discipline, and Soviet Power** (Bilimsel Yönetim, Sosyalist Disiplin ve Sovyet İktidarı), Londra 1988, s. 246-60.

miş ekmekle beslemeyi anlamlı bulabiliyorlardı.[75]

Piyasa fiyatlarını reddeden ya da yok sayan, bunun yanında piyasa fiyatından ayrı bir temelden yoksun olan Sovyet-tipi ekonomiler, dünya ekonomisinin genel seyrinden kopuk, durağan havuzlar oluşturmaya eğilim göstermişlerdir. Bu durum 1950'li yıllarda savaştan sonraki yeniden inşa döneminin olağan dışı niteliğinden dolayı çok açık görülmüyordu. Ancak Che Guevara bunu Şubat 1964'teki kolay anlaşılır ve gerçekten öngörülü bir makalesinde dile getirecekti:

> Çıkış noktası, belirli bir maddeyi üretmek için toplumsal bakımdan gerekli olan emeği hesaplamaktır, ancak bu noktada, toplumsal bakımdan gerekli emeğin ekonomik ve tarihsel bir kavram olduğu gözardı edilmiştir. Dolayısıyla yalnızca yerel (ya da ulusal) düzeyde değil, dünya çapında da değişime uğramaktadır. Kapitalist dünyada rekabetin ürünü olan süregen teknolojik gelişmeler, zorunlu emek harcamalarını azaltır ve buna bağlı olarak ürünün değerini düşürürler. Kapalı bir toplum, bu tür değişiklikleri belirli bir süre için gözardı edebilir, ancak ürün değerlerini karşılaştırmak için her zaman uluslararası ilişkilere dönmek zorunda kalacaktır. Belirli bir toplum bu değişiklikleri eskilerinin yerine yeni ve doğru formüller geliştirmeden uzunca bir süre gözardı ederse, kendi değer yapısını, ülke içinde tutarlı olabilecek; ama daha ileri derecede gelişmiş teknolojinin (örneğin çelik ve plastik alanlarında) eğilimleriyle çelişkiye düşecek şekilde biçimlendirecek iç ilişkiler yaratır. Bu da görece önemli aksaklıklar doğurabilir ve değer yasasında uluslararası ölçekte, başka ekonomilerle karşılaştırma yapmayı olanaksızlaştıracak çarpıklıklar üretebilir.[76]

---

75. "Geleneksel" Sovyet modelinin irrasyonelliklerinin geniş kapsamlı bir anlatımı için, bkz. Michael Ellman, **The Socialist Economies** (Sosyalist Ekonomiler), 2. basım, Cambridge 1989, s. 17-52.

76. "Planning and Cosciousness in the Transition to Socialism (On the Budgetary Finance System)", **Che Guevara and the Cubon Revolution: Writings and Speeches of Che Guevara** (Che Guevara ve Küba Devrimi: Che Guevara'nın Yazıları ve Konuşmaları), der: David Deutschmann, Sydney 1987, s. 203-30, 220-1. Che Guevara kuşkusuz planlamanın bir savunucusu olarak kalmış, ama bunun doğurduğu problemleri de yüreklilikle ortaya koymuştu. Burada aktarılan argüman, dünya piyasasındaki fiyatların mutlak düzeylerinin tehlikeye girmeyi göze almadan görmeklikten gelinemeyeceğini göstermektedir. Gelgelelim, piyasaların bölünmesinden ve asıl etkili olan faktörün mutlak fiyatlar değil, karşılaştırmalı fiyatlar olmasından dolayı, herhangi bir kalkınma stratejisi ancak kasıtlı biçimde "fiyatları saptırarak" yürütülebilir. Örneğin bkz. Amsden'in Güney Kore

İlginçtir, Che Guevara burada, ekonomik planlamanın piyasa ilişkilerinin bir ifadesi olan "değer yasası"ndan yararlanması gerektiğini, kısmi biçimde parçalanmış bir dizi piyasa olabileceğini düşünmektedir. Bu da ekonomik düzenlemenin etkili olması isteniyorsa karmaşıklığın kabul edilmesinin ve sonuçların başka yerlerdeki gelişmelere göre denetlenmesinin gereğine işaret eder.

Etkinlik Ölçüleri

Marx, *Kapital* ile diğer yapıtlarında, değer yasasının kapitalizmdeki işleyişine hayranlık uyandıracak derecede incelikli bir açıklama getirir. Ama aynı zamanda, sermaye birikiminin önüne çıkan her şeyi ezip geçen gücünün, kapitalist piyasada hiçbir şekilde temsil edilmeyen bazı insani ve ekolojik bedelleri görmezlikten gelerek, kendi yarattığı problemleri basitleştirdiğini de açıklığa kavuşturur. Sosyalist bir ekonominin işleyişinin kaçınılmaz olarak kapitalizminki *kadar karmaşık* olacağı akılda tutulmalıydı. Ama sosyalist ekonomistler, şaşırtıcı biçimde, dava uğruna propaganda yapmaya öylesine dalmışlardı ki, olguyu araştırmak ya da görmek için soluklanmak yerine daha önce tartışılmış olan basitleştirme tezinin peşine düştüler. Kuşkusuz modern ekonominin kaçınılmaz karmaşıklığı, karar vermeye en uygun konumda olanların güncel bilgiler ışığında ve demokratik yollarla belirlenmiş, geçerli toplum normlarının etkisiyle karar almalarına olanak tanıyan çeşitli mekanizmalar bulunuyorsa, mutlaka bir bulanıklık yaratmak zorunda değildir.

Marx piyasanın enformasyonu yayma rolüne karşı kör kalmayı cesaretlendirmekte ve sosyalizm de ister istemez pek çok ekonomik aktörün inisiyatifini engellemekte midir? Bazen, Marx'ın piyasa ilişkilerini, gerçek üretim tarzını ve temellük ilişkilerinin işleyişini gizleyen basit yüzeysel olgular olarak gördüğü düşünülür. Oysa Marx'ın kendi anlatımına göre, farklı sermayeler arasındaki rekabet en temel düzeydeki üretim ve bölüşüm süreçlerine biçim

pratiğiyle ilgili anlatımı, "Third World Industrialization: 'Global Fordism' on a New Model?", NLR 182, Temmuz-Ağustos 1990, s. 5-31.

verir ve bir yapı kazandırır. Marx'ın işçinin "özgül emeği"ne toplumsal bakımdan gerekli "soyut emek"in yön verdiği argümanı, bize doğrudan doğruya rekabetin işleyişini ve piyasayı anlatır. Aynı biçimde, Marx'ın argümanı, her özgül sermaye yoğunlaşmasının kendisini "soyut sermaye" normları temelinde haklı çıkarmak zorunda olduğunu kanıtlayacak şekilde genişletilebilir. Gerçekten de Marksist çerçevede, piyasanın üretim ilişkilerinin basit bir gölge-fenomeninden çok üretim güçlerinin bir boyutu olarak görülmesi gerektiğini yadsımak güçtür.[77]

Marx'ın kapitalizmin karmaşıklığı ve dinamizmini kavrayışı, herhalde, bizim planlamanın ve toplumsallaşmanın anlamı konusundaki bakışımıza ışık tutmalıdır. Bu, örneğin çokuluslu kuruluşların, bankaların, kredi kartı ajanslarının ve Avrupa Topluluğu gibi organların yarattığı ekonomik koordinasyon biçimleri üstünde yükselen ve onlara yeni bir doğrultu kazandıran bir planlama ve toplumsallaşma anlayışı olmalıdır. Bazı kişiler, sosyalist bir ekonominin piyasa rekabetinin öne çıkardığı etkinlik türünü geçmeye çalışması gerektiği nosyonuna itiraz edebilirler. Sosyalist bir ekonomik modelde talebin genel dağılımı kapitalist bir toplumdakinden çok farklı olacak, dolayısıyla kamusal düzenlemenin bağlamı ve kapasitesi de değişecektir. Birikim sürecinin otomatizmine - büyüme uğruna büyüme- rastlanlanmayacağı gibi, açgözlü bir tüketimcilik de teşvik edilmeyecektir. Toplumsal maliyetler ve "dışsallıklar" daha fazla gözle görülür hale getirilecektir. Gelgelelim hem üretim hem de işlem etkinliği hâlâ yaşamsal bir önem taşıyacaktır.

Ekonomideki çeşitli işletmeler ne kadar üretken ve kaynak-etkinliğine dayalı bir yönelim izlerlerse, eşitlikçi ve toplumsal açıdan sorumlu hedeflere o kadar katkıda bulunabilirler ve yasalarla vergiler onları o kadar katkıda bulunma zorunda bırakabilir. Piya-

77. Bu saptama için, Jaques Bidet, **Théorie de la modernité, suivi de, Marx et le marché** (Marx ve Piyasa İlişkisini İzleyerek, Modernlik Kuramı), Paris 1990, s. 161-7. Kapitalizm koşullarında rekabetin mantığı için, bkz. Robert Brenner, "The Origins of Capitalist Development: A Critique of Neo-Smithian Marxism", NLR 104, Temmuz-Ağustos 1977; yine Robert Brenner'in, der: J. Elster, **Analytic Marxism** (Analitik Marksizm), Cambridge 1987'deki yazısı; ayrıca Israel Kirzner, **Competition and Entrepreneurship** (Rekabet ve Girişimcilik), New York 1973, ve aynı yazarın, der: Ellen F. Paul vd., **Capitalism,** s. 165-82'deki yazısı.

sa pek çok toplumsal maliyete karşı kesinlikle kör kalır, promosyon ve yönetime yersiz harcama yapılmasını gerektirebilirken, üretim maliyetini en aza indirmek için girişimlere gerek duyar. Aynı biçimde kapitalist piyasa, saptanmış maliyetlerden daha önemli olabilen toplumsal yararları kaydetmekte başarılı olamaz, ama yine bu, üretim maliyetinin yabana atılabileceği anlamına da gelmez. Kapitalist bir ortamda üretim maliyetleri ya hammaddelere ya emeğe ya da sermaye donanımına ilişkindir. Sosyalist ya da "yeşil" bir perspektifle bakıldığında, hammaddelerin kullanılmasını, donanımın tüketilip bitirilmesini ve belirli bir çıktı düzeyi için gerekli emek harcamasını en aza indirmek genelde anlamlı olacaktır; bununla birlikte emek fiyatı piyasa tarafından belirlenen bir meta olmayacağından, emek tasarruf etme eğilimi hiçbir zaman kapitalizmde yapılabileceği gibi ücretleri azaltma biçimine bürünmeyecektir. Kapitalist etkinlik ile sosyalist etkinlik oldukça farklı kavramlar oldukları halde, aralarında belirli bir örtüşme de söz konusudur.

Piyasanın Toplumsallaşması

Çözülmesi gereken anahtar önemdeki kurumsal problemlerden birisi, sosyalist mikro-ekonominin (yani, sosyalist bir ekonomide işletmelerin, bencil ya da dar ufuklu bir biçimde kendi yollarını izlemekten çok, tam ve uygun bir toplumsal gereksinim ve toplumsal maliyet ölçüsü bulmalarını cesaretlendiren mekanizmalar) geliştirilmesidir. Kestirilebilir bir gelecek açısından bu, Diane Elson'ın deyişiyle "Piyasanın Toplumsallaşması"nı da kapsamalıdır.[78] Piyasadan yararlanan bir sosyalist ekonomi, modern bir ekonomide gerekli olan milyonlarca ekonomik aktörün -küçük kooperatiflerle ortaklıklar da dahil olmak üzere- faaliyetini hem cesaretlendirebilir hem de düzenleyebilir. Vergiler ve sübvansiyonlar, toplumsal hedefleri karşılayacak ve doğal kaynakların korunmasını destekleyecek biçimde ayarlanabilir. İşletmelerle ilgili bir yasa, fiyatlar, kârlar ve yatırımlar hakkındaki işletme kararlarının arkasında

78. Bkz. NLR 172, Kasım-Aralık 1988.

yatan ticari verilerin herkesin öğrenebileceği şekilde gözler önüne serilmesini buyurabilir. Elson, Fiyat Daireleri'nin, piyasanın işleyişine bir saydamlık ve sorumluluk kazandırmaya yardım edebileceğini düşünmektedir (Elson piyasanın genellikle pahalıya mal olan ve üretkenliği baltalayan bir eğilim taşıdığını belgelemektedir).[79]

Piyasa göstergeleri yardımıyla optimizasyonu kontrol etme gereksinimi, Sovyet ve Çin deneyimlerinin sağladığı ve kapitalizmi dünya çapındaki kalelerinde bozguna uğratmayı isteyen sosyalistlerin kesinlikle görmezlikten gelemeyecekleri bir derstir. Çok yakın zamanlarda Alec Nove ya da Su Shaozhi'nin hipermerkezileşme eleştirilerini bırakın, Troçki, Lenin ve Buharin'in Sovyet "Savaş Komünizmi" eleştirileri, daha sonra Troçki ve Buharin'in Stalinist planlama ve sanayileşme eleştirileri, ekonomi karmaşıklaştıkça fiilen daha geçerli hale gelmektedir. Gelişmiş bir sosyalist ekonomi korkunç derecede karmaşık olan planlama

79. Elson'un yaklaşımı, üretimin "görüşmelere dayalı koordinasyonu"na ilişkin kaba taslak bir şema çıkarmasıyla, Pat Davine'in **Democracy and Economic Planning** (Demokrasi ve Ekonomik Planlama), Oxford 1988'deki yaklaşımıyla benzerlik taşımaktadır. Pat Devine, sosyalist bir ekonomide "piyasa güçleri"ne olmasa bile, bir piyasaya gereksinim duyulacağını kabul etmeye isteklidir. Ancak, Devine'in yaklaşımında ele alınmayan pek çok temel sorun vardır. Modern bir ekonominin milyon kere karmaşıklığı gözetlenebilirken, bunun olumlu biçimde "görüşmelere bağlı" olması gerekliliği, çok fazla işlem gerektirmektedir. Devine, sanayi-içi müzakere kurullarını düşünmektedir, ancak en uygun bağların hangisi olacağına kim karar verecek, ortaya çıkan sonuçların özgürce ve ayrı ayrı görüşmelere bağlı olsa bile birbirleriyle uyuşabilmesini kim sağlayacaktır? Görüş ve belki de çıkar farklılığının olduğu yerlerde görüşmeler yoluyla herkesin kabul ettiği fiyatların saptanması nasıl gerçekleşecektir? Demokratik bir siyasal yapıda bir kişinin yalnızca bir oyu vardır. Bir piyasa yapısında ekonomik kaynakların dağılımı, gücü ya eşit ya da başka bir biçimde dağıtırsa da hiç değilse bir karara varılabilir. Ama görüşmelerle sağlanan bir koordinasyon sürecindeki farklılıklara nasıl karar verilmektedir? Açık ki bu, büyük işletmelerin küçük işletmelere egemen olmasına ya da stratejik bir konumda yer alanların her zaman kendi durumlarına göre davranmalarına engel olmaz. Piyasa güçleri büyük servet birikimlerinin bulunmadığı yerlerde bile yanılabilirken, en azından "toplumsallaşmış bir piyasa" deneme-yanılma yoluyla hem genel olarak eşitlikçi ve sorumlu hem de kabul edilebilecek ölçüde etkili sonuçlar elde etmeye çalışabilir (burada sözünü ettiğim etkinlik, kuşkusuz, hem maliyetler hem de kazançlar farklı şekillerde oluşacağı için kapitalist etkinlikle özdeşleştirilemez). Devine'in kitabı, bu yorumlarına karşın, sosyalist bir ekonomide demokrasi sorunlarına el atılmasına büyük katkıda bulunur; Devine'in bu alandaki önerileri, "görüşmelere dayalı koordinasyon"a gücünün ötesinde görevler yüklenmese, herhalde çok daha yararlı olacaktır.

ve düzenleme problemini halletmek (tüketicilerin gücünü kurumsallaştırmak, yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası düzeylerde demokratik danışma yöntemine olanak tanımak, hem ekolojik maliyetleri hem de alternatif kullanımları dikkate almak, milyonlarca sayıdaki özerk ekonomik ajanların faaliyetlerini uyumlulaştırmak vb.) zorunda kalacaktır.

Demokrasiyi, toplumsal sorumluluğu ve özyönetimi hakikaten benimsemiş olan bir sosyalist ekonomi sistemi, yönetsel-kumanda sisteminin zora dayalı -ve genellikle yanıltıcı- basitliği ve önceden kestirilebilirliği gibi özellikleri taşımayacaktır. Öyle ki modern bir ekonomide her işletme bir sürü mal sağlayıcı ve satış kanalına bağlı olarak iş yapmaktadır. İşleyen her çalışma kolektifi deney yapıp iyileştirmelere gitmek için bir alana gereksinim duyar; ama aynı zamanda, bütün yapışıklığını korumak istiyorsa, daha etkili ve sorumlu çalışmayı ödüllendiren, geçici -uygun- bir kısıtlamalar sistemi olmalıdır. Bazı çokuluslu şirketlerin ve kamu kuruluşlarının piyasanın işleyişini taklit etmek için yararlandıkları "iç piyasa" teknikleri aşırıya varan maliyetleri saptamaya yardım edebilir; yine de bunlar karmusal tercihlerin yerine kullanılmamalıdırlar.

Modern işletmelerin kullandığı, sosyalist bir üretim sistemine çok iyi uyar görünen başka bir teknik, Japon elektronik şirketlerinin öncülüğünü yaptıkları ünlü "can ban", yani parçaları düzene koymada tersine-akış sistemidir. İlkesel olarak böyle bir sistem, üretim sürecinin her farklı aşamasında malzeme sağlayıcıların siparişlerinin yukarıya doğru birinden diğerine aktarılmasıyla, tüketiciyi plancı haline dönüştürür. Bunun, belirli bir ekonomik mekânda, birbirinden farklı mülk sahiplerinin çıkarlarını temsil etmek üzere farklı ajanların bulunmasını gerektirmeyen bir koordinasyon aracı olduğuna işaret edilmelidir. Her ne kadar piyasa-yönelimli olsa da kendi başına piyasa-dışı bir koordinasyon mekanizmasıdır bu.[80]

Komünist deneyim, ekonomik yenilenmenin belirli bir rekabet biçimini gerektirdiği görüşüne güçlü bir geçerlilik kazandırır. Sovyet ekonomisi salt niceliksel bir büyümeyi gerçekleştirmekte çok

80. "Can ban" sistemi için, bkz. Masahiko Aoki, **Information, Incentives and Bargaining in the Japanese Economy** (Japon Ekonomisinde Bilgi Özendiriciler ve Pazarlık Yapma) Cambridge 1988, s. 20-26.

kötü bir sicile sahip değildi. Gerçekten, 1980'lere gelindiğinde, Sovyetler Birliği dünyanın en büyük kömür, çelik, elektrik ve çimento üreticisiydi. Ne var ki enerjinin ve kaynakların böylesine dev miktarlarda harcandığı koşullarda insani amaç kaybolmuştu. Emek üretkenliği hâlâ çok düşüktü, her alandaki savurganlık yüksek boyutlardaydı ve bu ürünleri toplumsal bakımdan yararlı bir şekilde kullanma kapasitesi hemen hemen bütünüyle kaybedilmişti. Sovyet "planlama"sı düşüncesizce nicel artışları öne çıkarırken, her tesis ya da işletme önceki dönemlere kıyasla mal ya da hizmet çıktısını arttırmanın yollarını arıyordu.

Bazı durumlarda, bir ekolojistin ya da teknisyenin hesapları, özgül ekonomik hesaplama yöntemine başvurmadan belirli bir malın üretilmesine son vermenin zorunluluğunu ortaya çıkarabilir. Ancak rekabet ortamında belirlenen fiyatlar, maddi darlıkları yansıttıkları sürece, onu ikame edebilecek, yararlı ikame malları ve alternatiflere yönelik araştırmaları teşvik edecektir. Bir projenin reel maliyet ve kazançları her zaman önceden saptanamaz; yaşamsal önemdeki bazı hesaplar, şu ya da bu yönde mutlak göstergelerden daha çok (ya da onun yanı sıra), kaynakların en iyi kullanılmasıyla ilgili olacaktır. Demek ki ekolojik hesaplama özgül bir tekniğin ya da hammaddenin kullanımına mutlak bir sınır getirebilir, ancak ekonomik hesaplamanın hâlâ en iyi kullanım yolunu göstermesi gerekebilir. Eğer gerçek bir piyasa rekabetine olanak tanınırsa, o zaman çeşitli sonuçlar elde edilebilir. Elson'ın ayrıntılarıyla gözler önüne serdiği türde, piyasanın kaçınabileceğimiz yanılgılarını gözleyip en aza indirmenin mekanizmaları olmalıdır. Ancak bazı bedellerden kaçınılamayacağının, bütün risklerden kaçınmak için ağır bir bedel ödeneceğinin de ayrımında olmalıyız. Ekonomik rekabetin izin verdiği, aslında teşvik ettiği yenilenme, üretkenlikte yaşamsal kazanımlar doğurabilirken, kesinlikle kazananları ve kaybedenleri de yaratacaktır. Toplumsallaşmış bir piyasanın sağladığı ortam şu ya da bu doğrultuda (örneğin, üretimin azamiye çıkarılmasından çok kıt malzemelerin daha iyi kullanılması doğrultusunda) bir yeniliğe yol açabilir. Ayrıca, ekonomik ajanların kendi kararlarındaki sorumluluklarını kaldırmadığı sürece, sağlam net teminatlar yoluyla kazançlara ve kayıplara belli sı-

nırlar getirebilir.

Ekonomik yenilenmenin teknik yenilenmeyle aynı şey olmadığı akılda tutulmalıdır. Komünist ekonomiler bazı teknik yenilikleri oldukça başarılı biçimde benimsemişlerdi, ancak toplumsal gereksinimi ekonomik yenilenme aracılığıyla sağlamakta çok kötü bir sicilleri vardı. İnsanların öğlen aralarında taze, fırında pişmiş bir ekmeği ya da ayçöreğini isteyeceklerini saptayan bir girişimci, her ne kadar kullanılan fırınlar tamamen geleneksel, hatta teknik açıdan büyük fırıncılardan aşağı nitelikte olsa bile, ekonomik bir keşif yapıyor olabilir. Avusturya ekonomi okulu bu tür girişimciliğe büyük değer vermekte ve haklı olarak kumanda ekonomisinde böyle bir şeye rastlanmayacağını ileri sürmektedir. Ancak riske giren bir toplumsallaşmış piyasa sistemi bu tür ekonomik yenilenmeyi teşvik edebilir. Gelgelelim o zaman, başarısızlığın değil, başarının neden olduğu bir problem doğar. Girişimcinin varlıklı bir kapitalist olması nasıl önlenecektir? Kapitalist bir ekonomide yeniliklerin geliştirilmesi girişimcinin bankası tarafından finanse edilir ya da yenilik getiren fikir, daha sonra yenilikçiyi çalıştırabilecek olan büyük bir kuruluş tarafından satın alınır. Toplumsallaşmış piyasa ekonomisinde özel firmaların yatıracağı sermaye miktarına bir tavan konabilir; bu tavan aşıldıktan sonra, yeni gelişmeleri desteklemek ve -mülkiyetin varlığı düşünüldüğündebunun doğurabileceği ekstra kazanç ya da kayıpları üstlenmek için kamusal bir mali kurum ya da toplumsallaşmış bir işletme bulmak gerekecektir.

Avusturya okulunun yatırımda ya da başarılı girişimcilikte ekonomik sorumluluğun özel mülkiyeti gerektirdiği düşüncesi, kapitalist ekonomilerde bile bazı işletmelerin performansıyla çelişkiye düşmektedir. Bask bölgesinde kooperatiflerden oluşan Mondragon Grubu'nun işleyişi, kapitalist-olmayan mülkiyetin etkili ekonomik performans yaratabileceğini düşündürür. Emilia-Romagna (İtalya), Jutland (Danimarka) ve Kerala'da (Hindistan) yerel yetkililer, kolektif olanakları kooperatif ve küçük-çaplı özel mülkiyetle birleştirerek karma bir ekonomik yapıyı desteklemişlerdir. Friends Provident gibi bazı "etik" yatırım tröstleri ile Volkswagen, Renault, ENI, Yeni Zelanda Süt Kurumu ve Tayvan dev-

let bankaları gibi devlet kuruluşları, özel girişimin toplumsal yenilenme ve ekonomik etkinlikte hiçbir tekellerinin olmadığını göstermektedir. Ayrıca, Almanya'da Zeiss ve İngiltere'de John Lewis Partnership gibi çalışanların sahip oldukları büyük işletmeler örneği vardır. Yine, kamu hizmetindeki bir radyo yayıncılığı ticari medyanın gözardı ettiği gereksinimleri saptayıp karşılamaya yönelmiştir. Bu alanda, örneğin kendi programlarının çoğunu kendisi hazırlayan BBC ve programlarını çok çeşitli bağımsız üreticilere ısmarlayan kamu mülkiyetindeki Channel Four gibi farklı modeller ve bileşimler söz konusudur. Ortamın baskısı nedeniyle, bu tür örneklerin hepsi, kapitalist-olmayan girişimciliğin neye benzeyebileceğine ilişkin ancak çok kısmi bir bakış olanağı sağlarlar. Sosyalist bir ekonomide toplumun mülkiyetindeki çeşitli mali kurumlar -devlet ve bölge bankaları, emekli fonları ve hayır kurumları- rekabetçi bir ortamda işletmelere, fiilen nasıl kullandıklarına bakarak artırıp azaltmak zorunda kalacakları fonlar sunabilirler. Vergilendirme ve sosyal sigorta ile bunun yanı sıra güvence altına alınmış bir asgari (ve yasal olarak azami) gelir kurumu, sınıf-benzeri eşitsizliklerin ortaya çıkmasını önleyebilir. Çağdaş bir kapitalist ekonominin bazı unsurları "sosyalist girişimcilik"in bazı özelliklerini önceleyebilirken, "sosyalist girişimcilik"te en çok kapitalist birikimin ivmesi ve bu birikimin yağmalayıp bölme eğiliminin eksikliği hissedilecektir.

Burada ortaya atılan argüman, herhangi bir türde bir piyasa reformunun hoşnutlukla karşılanacağı ya da doğru yanıtın piyasayla devlet mülkiyetinin birleştirilmesi olacağı değildir. Halen komünist olan bazı devletlerde uygulamaya konmuş ve konmakta olan piyasa reformları genellikle iki ayrı dünyanın en kötü yönlerini alma başarısını göstermişlerdir. Bu reformlar, gelişkin bir kapitalist sistemin üretkenliğini ve tüketici (seçici) ilgisini yaratmadan eşitsizlik ve işsizlik doğurmaktadırlar. Yugoslav ve Sovyet deneyimlerinde gözlenen budur. Çok sayıda orta büyüklükte işletmenin var olduğu bir yerde, piyasa reformları en azından kendi kapsamlarında başarılı olmuşlardır (örneğin, Çin'de hem tarımda hem de hafif sanayide başarı sağlanmış, ancak ağır sanayide aynı başarıya ulaşılmamıştır). Çin'de 1980'li yıllarda piyasaya açılan

sektörde üretimin büyümesi, ekonomik eşitsizlik yaratacak, ama aynı zamanda kendi halkının gereksinimlerini çoğu büyük kapitalist Üçüncü Dünya devletlerinden daha başarılı biçimde karşılayacak kadar çarpıcıydı.[81] Artık % 70'i sınai mallardan oluşan Çin ihracatının ve GSMH'sının büyümesi, on yılı aşkın bir süredir Güney Kore ve Tayvan'ınkini yakalamış durumdadır. Kırsal sanayinin dinamik sektörü kamu mülkiyetinde olmakla birlikte, Pekin'deki bakanlıklarca denetlenmemektedir. Gelgelelim Çin deneyimi istisnai bir deneyimdir.

Piyasa rasyonalitesi açısından temel önemdeki başarısızlıklardan birisi, komünist iktidar sisteminin, üretken kaynakların dağıtımı gibi yaşamsal bir alanda rekabetin işlemesini önleyecek biçimde çalışmasıydı. Zarar eden işletmeler, Kornai'nin ünlü "yumuşak-bütçe" kısıtlamasıyla korunuyordu. Siyasal etki, büyük işletmelerin iflasa terk edilmemesini sağlıyordu. Bu yolla üretken aktif kıymetlerin yeniden dağıtılmasını sağlayan kapitalist mekanizma boğulmuş oluyordu. Kornai dahil olmak üzere pek çok piyasa reformcusu, yatırım dağılımında gerçek bir etkinliği ancak tepeden tırnağa yapılacak bir özelleştirmenin gerçekleştirebileceğini düşünmeye başlamışlardı. 1970'li ve 1980'li yıllardaki kapitalist yeniden yapılanma, bu görüşü destekleyen bir görünüm sunuyordu.

Son dönemki kapitalist gelişme asla yalnızca büyük kuruluşlarda yoğunlaşmamıştır. Rekabet mekanizmaları, sayısız miktardaki küçük ve yeni şirketlerin kendileri için bir konum elde etmelerine ve rust-belt dinozorlarının* dönüşüme zorlanmasına olanak sağlıyordu. Bu kapitalist yeniden yapılanmanın Sovyet ekonomisinde karşılığı yoktu, çünkü Sovyet ekonomisinde kaynakların en etkin ve yenilikçi işletmelere kanalize edilmesini sağlayacak hiçbir mekanizma yoktu. Gerçekten, çok az istisnayla, Sovyet işletmeleri ne kadar büyük olursa kullanabildikleri siyasal etki de o kadar artar ve buna bağlı olarak kullanabildikleri sübvansiyon miktarı o kadar fazla olurdu. Komünist devletlerdeki yönetici partilerin işçiler karşısında hiçbir demokratik temsil yetenekleri yoktu,

81. Çin'deki ömür süresi 64 iken, Hindistan'da 52 yaştır. Çok aydınlatıcı bir tartışma için, bkz. Jean Dreze ve Amartya Sen, **Hunger and Public Action** (Açlık ve Kamusal Eylem), Oxford 1980, s. 204-25.

*rust-belt: Ağır sanayinin çöktüğü kuzeydoğu ve ortabatıdaki ABD eyaletleri. (ç.n.)

bunun yanında yöneticilerin işyerinde işçileri örgütlemenin yollarını aramaları genellikle hesaplı bir yaklaşımdı; sanayi sektöründeki parti aygıtı ile kadroların, hep büyük ölçekli tesisleri öne çıkaran belirli bir sınai modelin sürdürülmesinde maddi çıkarları vardı. Polonya'da büyük fabrikalar, komünist egemenliğin çöküşüne kadar ve ondan sonra, zarar eden tesislerin kapanmasını önleyebilecek ağırlıktaki nüfuzlarını muhafaza etmişlerdi.

Kapitalizmde üretkenliğin arttırılmasında rekabet mekanizmalarının rolüne işaret ederken, bugünlerde büyük işletme sektöründe kesin iflaslara ender olarak rastlandığına da dikkat çekmeliyiz. Şirket devralmaları ile birleşmeleri, iflas kurumu küçük iş sektöründe önemini korumakla birlikte, aktif kıymetlerin yeniden örgütlenmesinde daha önemli bir rol oynamaktadır. Dinamik Güneydoğu Asya ekonomilerinin büyük kuruluşlarında şirket devri ve iflasın onay görmesi olağan dışıdır. Bu yüzden Japonya'da bankalar müşterilerini izleyip korumakta aktif bir rol oynamaktadırlar. Birbirlerinden ayrı sektörlerdeki farklı büyük şirketler arasında ortak hissedarlığın ağırlıkta olması, soyguncu şirketlere karşı bir savunma mekanizması oluşturur. Bu *keiretsu*'lar çeşitli sektörleri bir arada idare ettikleri için, gerilemelerden etkilenmezler. Bankalar, belirli bir yönetim kurulu kötü performans gösterirse, geneli etkileyen bir iflas durumu ortaya çıkmadan yeniden örgütlenmeye gidilip eski yöneticilerin görevden alınması gerektiğine inanırlar. Aslında bu, belirli yöneticilerin başarısızlıklarından doğan etkileri kendileriyle sınırlamak yerine bütün üretken gruplara yayabilecek olan klasik laissez faire yaklaşımından daha akılcı bir yoldur. Japonların ya da Korelilerin yaklaşımı da Amerika Birleşik Devletleri'nde ve İngiltere'de görülen, genellikle aktif kıymetlerin tüketilmesinin ya da uzun dönemli olmayan taahhütlerle yatırımcı kurumları etkileme arzusunun yol açtığı şirket devralmaları ve birleşmelerinin yüksek oranına ters düşmektedir.[82] Sosyalist bir merkezi planlama otoritesi de iflasın ve işsizliğin yerine, etkili ama toplumsal bakımdan daha az rahatsız edici ve daha sancısız araçlar geliştirebilir. Kamu mülkiyetindeki bölgesel ve sınai grup-

82. Japon bankaları ile **kleretsu**'ya karşılaştırmalı bir bakış için, bkz. Aoki, **Information, Incentives and Bargaining,** (Enformasyon, Özendiriciler ve Pazarlık) s. 119-22, 148-9, 232-3.

ların örgütlenmesi, ekonomik yeniden yapılanmanın toplumsal maliyet ve kazançlarının eşit derecede yapılaşılmasını sağlamaya yardımcı olabilir. Azami ve asgari gelirler arasında dar bir boşluk bırakan yüksek ücret ve yasal önlemleri yeniden denemek de yardımcı olacaktır.

"Özyönetim sosyalizmi" ya da "piyasa sosyalizmi"nde şöyle bir risk vardır: Toplumsal mülkiyet nosyonu, ya gevşekliğe ve etkisizliğe ya da ayrıcalıklı bir konumun ya da ayrıcalıklı kaynaklara ulaşabilme olanağının bencilce sömürülmesine yol açarak, çok zayıf ve belirsiz bir hale gelmektedir. Kapitalizme dönülmesine yol açan büyük çaplı özelleştirme etkisizliği azaltabilir, ama eşitsizlik ve adaletsizlik problemini ağırlaştıracaktır. Gerekli olan, doğrudan üreticileri, kendilerine emanet edilen kaynakların etkili kullanımı konusunda gerçekten hesap verebilecek bir duruma getiren toplumsal mülkiyet biçimleridir. Kapitalist bir ekonomide özel mülk sahiplerinin -hissedarların- işletme yöneticilerini denetleyecek profesyonel izleme şirketleri vardır. Ayrıca, iş dünyasındaki bilgilerin yayımlanmasına ilişkin, oldukça gevşek de olsa, birtakım kurallar vardır. Özyönetimin çalışan kolektiflere etkinlik ve kârlılıkta çıkarları olduğunu düşündürmesi gerekirken; bilgilerin (diyelim, maliyetler ve fiyatlarla ilgili) ortaya dökülmesi hakkındaki yasalar ile periyodik bir "toplumsal izleme" kurumunun olması aşırı boyutlu ve kendini yeniden üreten ayrıcalık eğilimlerini denetleyebilir ve ekolojik, eşitlikçi normların çiğnenip çiğnenmediğini izleyebilir.

Yeni Piyasa Sosyalizmi Modelleri

Alec Nove'nin çalışmalarının peşinden, İngiltere'de Fabyan Derneği içinde bir "piyasa sosyalistleri" okulu gelişti. Bu okulun üyeleri, kapitalizme yama vuran "sosyal-demokratlar" olmadıklarını vurgulamaya can atmakta, toplumsal mülkiyetin ağırlıkta olacağı ve işletmelerde demokrasi ve toplumsal eşitliği öne çıkaracak çeşitli yasalarla kurumların var olacağı bir ekonomiye zemin hazırlayacak politikaları savunmaktadırlar. Öbür yandan, bütün açık-

kalplilikleriyle, piyasayı; bu amaçlarla yalnızca bağdaşmakla kalmayan, aynı zamanda bu amaçlar için zorunlu olan bir kurum olarak benimsemektedirler. Wlodzimiers Brus ile Kazimiers Laski'nin *Marx'tan Piyasaya* (1989) adlı yapıtları, bu çabaları hem tamamlayan hem de sorgulayan bir çalışmadır. Brus ve Laski'nin piyasa sosyalizmine verdikleri oldukça koşullu destek ile Anthony de Jasey'ın üstünkörü eleştirisi, "hesaplama tartışması"nın en önemli temalarını hatırlatmaktadır.[83]

Yeni "piyasa sosyalizmi" modelleri, aynı olmamakla birlikte benzer olan "toplumsallaşmış piyasa" kavramıyla, tekçi (monist) olmayan bir ekonomik kurumlar nosyonunu paylaşırlar. Bu, bir yandan hiçbir tek ekonomik kurumun toplumsal bakımdan arzu edilir bütün sonuçları güvence altına almasının beklenemeyeceği anlamına gelirken, öbür yandan ortak yasalar çerçevesi içinde birbirleriyle rekabet ederken yatırıma girişen çok sayıda holding kuruluşu, bankalar ya da kamu fonları olacağı anlamına gelir. Demek ki kısmen büyük ölçekli özel mülkiyet kaldırılarak, ayrıca ek gelirler ve vergilendirmeyle genel bir toplumsal eşitliğe ulaşılacaktır. Genel amaç, bir yandan gelirin dağılımındaki adaletsizlikleri ortadan kaldırırken, öbür yandan yatırımlarda piyasanın dağıtımcı üstünlüklerini ele geçirmek olacaktır.

Gelgelelim bu tür öneriler, Avusturya okulunun klasik itiraz noktası olan, kapitalist mülkiyet ve eşitsizlikler olmadan girişimcilerin yenilikleri cesaretlendirecek kadar motive edilemeyeceği ve kendilerine emanet edilen aktif kıymetleri kullanırken yeterince sorumlu davranmayacakları düşüncesine karşılık olabilecek midir? Girişimciler gerçekte kapitalizmde parasal etkenlerle motive olurlarken, girişimci yenilikleri ile mali ödüller arasında birebir nicel ilişki yoktur. Bütün girişimciler mülk sahibi değillerdir. Onlar girişim becerilerini sergileyerek büyük kazanç sağlayabilirlerken, asıl kazançlı çıkanlar normal olarak gerçek mülk sahipleri

83. Der: Julian Le Grand ve Saul Estrin, **Market Socialism** (Piyasa Sosyalizmi), Oxford 1989, 1986 yılında çıkan daha eski bir Fabyan kitapçığının geliştirilmiş halidir; Wlodzimiers Brus ve Kazimierz Laski, **From Marx to the Market** (Marx'tan Piyasaya), Cambridge 1989, özellikle s. 103-53; Anthony de Jasay, **Market Socialism: A Scrutiny** (Piyasa Sosyalizmi: Bir İnceleme), Institute of Ekonomic Affairs 1990.

olacaktır. Eski Guinness genel müdürü Ernest Saunders (şirket sahipleri adına, Distillers Company'nin oldukça kârlı biçimde devralınmasını gerçekleştiren kişi) hapishanede olmasa bile, asıl kazançlı çıkan kişi olmayacaktı. Gerçekten, ücretli müdürler, bankerler ve simsarların hepsi, ilkesel olarak, sorumluluğunu üstlendikleri kazanç ya da kayıpları tam olarak paylaşmayan ekonomik ajanlardır. Aktif kıymetlerin sahipleri, rekabetçi bir piyasada girişimci becerisine sahip kişileri ücretle tutabileceklerini bilirler. Bu tür mekanizmalar kapitalizm koşullarında "müdür/ajan" problemini çözmeye yardımcı oluyorsa, piyasa sosyalizminde de niçin bulunmasınlar ki?

Günümüz kapitalizminde bankaların ya da emekli fonlarının yaptıkları gibi, kamu mülkiyetindeki bankalar da niçin ücretle yatırım uzmanları ya da menajerler tutamasınlar ki? Başarılı sosyalist girişimci, ister yatırım bankeri isterse menajer olsun, kuşkusuz kendi uzmanlıklarının sonucu olarak ortaya çıkan hipotetik "bütün meyveler"de hak iddia edemeyeceği gibi; günümüzün profesyoneli de böyle bir hak iddia edemez. Yaptıkları işten gerçek doyumlar alabilirler ve motive edilmeleri için, gerekli görülürse, kendilerine kolayca ortalama ücret oranının bir hayli yukarısındaki bir ücret teklif edilebilir. Genel kapsamıyla eşitlikçi bir sosyalist toplumda oldukça küçük ücret farklılıkları bazı bireyler tarafından oldukça değerli sayılabilecektir. Bundan başka, bir tesisin kapatılmasıyla başka insanları geçim olanağından yoksun bırakmak gibi kapitalizmde başarılı yöneticilik örneği sayılan tutumların ahlaki açıdan çirkin sonuçlarına bakarak kendini geri çekmiş potansiyel girişimcilerin var olduğu da görülebilir. İşçi katılımını ve işletme demokrasisini cesaretlendiren bir sosyalist ekonomi modelinde bile, "mevki çıkarları"na yine rastlanacaktır; seçimle gelen menajer, gerçekte, mülk sahibinin atadığı menajerden oldukça daha meşru biçimde, üstlendiği sorumluluklarını yerine getirmekten doyum alabilir. Daha kabul edilebilir motivasyon araçları yoksa, farklı ekonomik ödüllere başvurmak sınıf bölünmesini yeniden yaratmayacak mıdır? İlkeli bir gerçekçilikle gelirler çok küçük oranlarda değişir ve gelirlerin üretken mülk sahipliğine yatırılması önlenirse, o zaman bu kendini yeniden üreten sınıf-

benzeri boyutlar ve biçimler alacak bir toplumsal farklılaşmaya meydan vermeden özendirici bir unsura zemini hazırlayabilir.[84]

Bankalar ya da holding kuruluşlarının mevcut fonlarının bir kısmını vergi kesintileriyle toplumsal bakımdan istenilir yatırımlara ya da daha riskli yatırımlara yatırmaları özendirilebilir. Bankalar ya da holding kuruluşlarının, emekli fonlarına ya da belediyelerin geliştirme dairelerine dayanan şirket birimlerine bağlanarak, hem sorumluluk üstlenmeleri hem de inisiyatif almaları özendirilebilir. Toplumsal mülkiyetteki "toplumsal" unsurunun kaynağı ayrıcalıklı bir ekonomik ajanda -ulus devlet- değil, farklı yapılanmış, ama topluma hesap verebilen çok sayıda kamusal organlarda aranmalıdır. Bu organların kesin niteliği kuşkusuz toplumsallaşma yoluna yansıyacaktır. İsveç'te Meidner planının ilk biçimi toplumsallaştırmayı emekli fonlarının müthiş derecede artan önemine dayandırıyordu. Bu planda, emekli fonlarına (onları, Anglo-Sakson kurumsal yatırımcıların tercih ettiği rol olan pasif rantiyelerden çok işletme sahipleri haline getirerek) belirli bölgelerde daha yoğun ekonomik yetki tanınıyordu. Tabii buna böyle kuruluşların başarısız kaldığı yerlerde, nüfusun suçsuz kesimlerinin emeklilik haklarını kaybedecekleri söylenerek itiraz edilebilir. Bu itiraz iki şekilde yanıtlanabilir. Birincisi, bireylerin çeşitli gelir kaynakları (güvence altına alınmış sabit ve mesleki bir gelir) olacaktır ve emekli gelirleri yasal bir asgari oranla iki ya da üç fon arasında dağıtılabilir. Böylece kazançlar ve kayıplar tamamen silinmeyecek, birbirlerini dengeleyebileceklerdir. İkincisi, öyle görü-

84. Engels böyle bir tavize gülümserdi. Engels, Dühring'in "ılımlı bir ölçüde ek tüketim olanağı yaratarak daha yüksek mesleki yetenek türlerine ayrıcalık tanımakla kendini onurlandırır" şeklindeki şatafatlı iddiasıyla, "Bay Dühring de yılanın kurnazlığıyla güvercinin masumluğunu birleştirerek, geleğin Dühring'lerine ılımlı bir ek tüketim olanağı sağlamaya dokunaklı bir ilgi gösterdiği zaman kendini onurlandırmaktadır" karşılığını yapıştırarak alay etmişti, **Anti-Dühring,** s. 365. Engels'in bu metinde Dühring'in önerileri üzerine eleştirel yorumları, genel hatlarıyla, piyasa sosyalizmi projelerine belirli bir etkide bulunmuştur ve kendisinin tamamen planlanmış bir alternatif doğrultusundaki özet taslağı inandırıcılıktan uzak olsa bile hemen yabana atılmamalıdır. Ücret farklılıkları konusunda, bütünüyle global nitelik taşımayan sosyalist ekonomilerde görülmeyen bir sorun uzmanların göç etmesini önlemek sorunu olacaktır; bu pratik etken, uzmanların genellikle eğitim sırasında destek gördüklerini dikkate almak zorunda kalacak olan toplumsal adalet konusunda hiçbir yenilik getirmez.

nüyor ki olgun kapitalist ekonomiler, sözde yarar sağlayan kişilerin ancak çok sıradan mülklere sahip oldukları bir durumla karakterize edilen, giderek daha geniş bir kurumsal yatırım sektörü yaratmak doğrultusunda hareket etmektedirler. Bu sektör, ajanların nominal patronlara iyi hizmet vermedikleri açıklığa kavuştukça (bunun en son örneği, yakın dönemdeki ABD tasarruf ve borç dalavereleridir), eksik performansa ya da skandallara açıktır. Bu alandaki gerçek problemlere cesaretle göğüs geren piyasa sosyalizmi ya da toplumsallaşmış piyasa, kamusal şeffaflığı ve topluma hesap vermeyi büyük ölçüde arttıracaktır.

Ortuno, Roemer ve Silvestre ise farklı, ama büyük olasılıkla tamamlayıcı bir yaklaşımla başka bir "piyasa sosyalizmi" modeli önermişlerdir. Bu modelde toplumun mülkiyetindeki çeşitli işletmeler, işletmelere borç veren, faiz yükleyen ve her yurttaşa eşit bir toplumsal temettü biçiminde kazançları dağıtan bir merkez bankası ya da bir dizi mali kurum aracılığıyla düzenlenmektedir. Bu model, Fabyan "piyasa sosyalistleri"nin öngördüğünden daha büyük oranda merkezi planlamaya olanak tanır. Ortuno, Roemer ve Silvestre, farklı faiz oranları yükleyen kamusal fon kuruluşlarının eşitlik, etkinlik ve refahın sağlanmasında güçlü bir kaldıraç olduğunu göstermektedirler.[85] Bu anlayışa göre, demokratik planlama, ister yerel ister ulusal isterse uluslararası düzeyde olsun, kaynakları, diyelim ekolojik ya da eşitlikçi amaçlarla kullanmaktan yana olan sektörlere kaydırarak, kredi bulunabilme koşullarını saptamaktan ibaret olacaktır. Bununla birlikte, böylesi kısıtlamalar çerçevesinde yatırım yapma ya da yapmama kararı işletmeler tarafından bağımsız olarak alınacaktır. Büyük olasılıkla mali otoriteler de borçlarını ödemeyen işletmelerin mülkiyetinin devralınıp alınmamasına karar vermekte inisiyatif sahibi olacaklardır; işletmelerin devredilmesine karar verilirse, eski çalışanların kullanabilecekleri toplumsal temettüleri ve bunun yanı sıra sosyal sigortaları olacaktır. Ortuno, Roemer ve Silvestre bu toplumsal temettüyü, eşit kamusal haklardan dolayı (ayrıca belki de birleşik emeğin toplumsal bağlamının onun üretkenliğinin sırrı olması nedeniyle)

85. Ignacio Ortuno Ortin, J. E. Roemer ve J. Silvestre, "Market Socialism", Working Paper No: 355, Department of Economics, University of California. Açık ki bu etkileyici makaleye daha fazla açıklık getirmek bu makalenin kapsamını aşar.

herkese eşit olarak dağıtılması gereken bir "toplumsal artık" temelinde tanımlarlar.

Durmadan küçük-ölçekte ve desantralizasyon gerekliliğinde ısrar eden yeşil politikanın, herhalde komünizmin çöküşünden öğreneceği ya çok az şey vardır ya da hiçbir şey yoktur. Gene de nasıl komünizmin bazı türlerinde -örneğin, Maoculukta- küçük-ölçek ve desantralizasyon gerekliliğini savunan özgül sloganlar bulunabiliyorsa, yeşil politika da kendi içerisinden otoriter ve insana düşman özellikler sergileyen azınlık akımlar çıkarmıştır. İnsanlığın hastalıklı bir tür olduğunda, insanların sayısının birtakım yollarla beş milyardan beş yüz milyona indirilmesi gerektiğinde ısrar eden radikal ekolojistlere rastlanmaktadır. Bu tür nosyonlara, genellikle, bütün toplumsal ve ekonomik süreçlerin kökten basitleştirilmesi doğrultusunda kapsamlı planların savunulması da eşlik eder. Yirminci yüzyıl komünizminin deneyimi, bu tür önerilerin değerlendirilmesinde dikkate alınması gereken uyarıcı bir örnek olmalıdır.

Öbür yandan, önemli yeşil partilerin pek çoğu genel hatlarıyla "toplumsallaşmış piyasa"yla bağdaşabilen bir perspektif benimsemişlerdir. Bu partiler, kamu hizmetlerini seçici yatırım ölçütlerine sahip bankaların finanse ettiği çok sayıdaki mütevazı büyüklükte kooperatif ve ortaklıkla birleştiren bütünsel yerel ekonomilerin kurulmasından yanadırlar. Acil bir talep olarak, bütün yurttaşlara güvence altına alınmış bir sabit gelir sağlanması çağrısını desteklerler. Sabit gelir talebi Avrupa'daki pek çok "Yeni Sol" parti, özellikle Finlandiya'da yeni kurulan Sol İttifak tarafından da benimsenmiştir. Sabit gelirin güvence altına alınmasını savunanlar, bunun, hantal ve istenmeyen means tests* gereksinimini ortadan kaldırarak, evrensel refah sistemine gidişin çok daha esnek ve daha az bürokratik bir yolunu sağlayacağını ileri sürmektedirler. Bu önlem evsiz ve muhtaç olanların kötü durumlarına hemen bir çözüm bulurken, bazı savunucular da bunun işçilerin işverenlere bağımlılığının giderek hafifletilmesi sürecini (bazı anlayışlara göre, kademeli bir "proleterleşmekten çıkma" sürecini beraberinde

* Bir kişinin devletin sağladığı çeşitli olanaklardan yararlanıp yararlanamayacağına karar vermek için, sahip olduğu mali kaynakların araştırılması. (ç.n.)

getirerek) başlatacağına inanmaktadırlar. Açık ki güvence altına alınmış sabit gelirin, bu tür etkilerde bulunması için oldukça cömert bir düzeyde saptanması gerekecektir. Bu öneri, Oscar Lange'nin kaba hatlarıyla ortaya atıp Ortuno, Roemer ve Silvestre'in ayrıntılarıyla işledikleri, klasik piyasa sosyalizminin "toplumsal temettü" kavramıyla bağıntılıdır.

Bu argümanların bazılarının çekici bir özelliği, günümüzün hareketleri ile mücadelelerini kolaylıkla nihai amaçlarla bağlamalarıdır. Benzer bir şekilde, geleneksel ücret ve çalışma koşulları mücadelelerini, daha kısa çalışma haftası ile ekolojik ve feminist amaçlı kampanyalara bağlayan yeni bir sendikacılık anlayışı vardır.[86] Bunun yanında, solcu ya da "kızıl-yeşil" belediyelerin deneyimlerinden çıkan toplumsal mülkiyet ve denetimin başka uzantıları ve çeşitleri görülmektedir. Kamusal bir sözleşmeden yararlanan bir işletmenin belirli istihdam ve ekolojik normlara bağlı kalmasında ısrar edilmesi bu biçimler arasında yer alır. Bu tür belediyeler, çalışma kolektiflerinin rekabetçi bir teklif ortamında gerekli bina ve araçları kiraladıkları ve belirlenmiş bir dönemin sonunda faaliyetlerinin hesabını vermek zorunda oldukları "girişimci sosyalizm" biçimlerini de denemişlerdir.[87] Böylesi anlayışlar günümüzün mücadeleleri ile toplumsallaşmış bir piyasanın hedefi arasında bir köprü kurmaya yardım ederler.

Bu makalede toplumsallaşmış piyasanın zorunluluğu savunulmaya çalışıldığı için, toplumsallaşmış bir piyasanın, kapitalizmin tarihine damgasını vurmuş ve kapitalist birikimin acımasız süreçlerini zaptetmek için art arda yinelenen ama ancak kısmen başarılı olabilen denemelere yol açmış olan piyasa süreçlerine oldukça haklı olarak duyulan kuşkuyu bütünleştirip kurumsallaştırması gerektiğini aydınlığa kavuşturmam gerekiyor herhalde. André Gorz da *Ekolojik Aklın Eleştirisi*'nde, Avusturya okulunun "serbest" piyasaya tapınmasının, ekonominin dayandığı yaşam alanının bütünselliğini tehdit ettiğini ileri sürmüştür; "serbest" piyasa,

86. Örneğin bkz. André Gorz, bu kitaptaki "Yeni Gündem" başlıklı makalesi. "Temel gelir" önerisi için, bkz. Philippe van Parijs, **Arguing for Basic Income** (Asgari Gelir Savunusu), Londra 1992.

87. Bu ve başka örnekler için, bkz. Robin Murray, "Ownership, Control and the Market", NLR 164, Temmuz-Ağustos 1987, s. 87-112.

tüketimciliği pervasızca körükler ve işletme demokrasisini boğar. André Gorz, ardı ardına gelen toplumsal mücadelelerin -köleliğe ve köle ticaretine karşı, sekiz saatlik işgününü ve sendikal hakları savunan, ekolojinin bozulmasına ya da Kuzey ile Güney arasında derinleşen uçuruma karşı verilen mücadeleler- piyasanın doğurduğu yaygın hoşnutsuzluktan kaynaklanışına işaret etmektedir.[88] Gorz'un fikirleri, Karl Polanyi'nin 1944'te yayımlanan *Büyük Dönüşüm*'deki yaklaşımını hatırlatmaktadır. Polanyi emeğin, toprağın ve paranın meta statüsüne kuvvetle karşı çıkarken, Gorz bağımlı ve düzenlenmiş bir piyasayı pekâlâ kabul edilebilir görmektedir.[89]

İngiltere'de William Morris'den Raymond Williams'a kadar uzanan önemli bir sosyalist gelenek, her şeyi kapsayan ticarileşmenin ve pasif tüketimciliğin yozlaştırıcı ve yıkıcı mantığına karşı çıkmıştır. Ama piyasa, kendisine yönelik tepkiler aracılığıyla, insan dayanışmasının potansiyel kapsamını da genişletmektedir. Demek ki piyasa, yalnızca yukarıdan, devletin eylemleriyle değil, aynı zamanda "aşağıdan", çalışma kolektiflerinin ve toplulukların baskılarıyla da toplumsallaşmalıdır. Kapitalist piyasada ürünler ve hizmetler hakkındaki bilgiler ya onları sağlayanlar ya da konuyla ilgili reklamcılığa dayanan medya tarafından edinilir. Toplumsallaşmış bir piyasada reklamcılığın daha savurgan türleri en aza indirilebilir ve kaynaklar tüketicileri temsil eder organlara ve medyaya verilebilir.

---

88. Bkz. André Gorz, **The Critique of Economic Reason** (Ekonomik Aklın Eleştirisi), Londra 1989, s. 127-33. Ben kendim, **The Overthrow of Colonial Slavery** (Sömürgeci Köleliğin Yıkılışı), Londra 1988, özellikle s. 27-8, 59, 89, 93-5, 118-19, 223, 446, 499 ve 533-36'da kölelik-karşıtı hareketin oluşumunda merkantilizme karşı bir itkinin can alıcı ve ilerici bir rol oynadığını göstermeye çalışmıştım. Bu sorunda odaklanmaya yönelmemin nedeni, piyasayı Mises ile Hayek'in bile kuşkulanmadıkları ahlaki özelliklerle donatmayı amaçlayan yeni bir girişimdi. Bkz. Thomas Haskell, "Capitalism and the Origins of the Humanitarian Sensibility, Part I", **American Historical Review,** C. 90, No: 2, Nisan 1985; "Part 2", **Amerikan Historical Review,** C. 90, No: 3, Haziran 1985; aynı yazarın, **American Historical Review,** C. 92, No: 4, 1987'de çıkan eleştirilere yanıtı.
89. Piyasanın doğa ve insan kaynakları üzerindeki yıkıcı etkisini parlak bir dille mahkûm eden Polanyi, bunun yanında şunları da yazar: "Piyasa toplumunun sona ermesi asla piyasaların ortadan kalkması anlamına gelmez." **The Great Transformation,** s. 252.

Kirli Kapitalizmin Ekonomik Başarısı

Gelgelelim, Hayekçi eleştiri şöyle bir itiraz ileri sürebilir: İster parça parça isterse toptan biçimde piyasayı revize etmeye ya da düzeltmeye yönelik bu tür girişimlerin hepsi nihai olarak feci sonuçlar üretecekler, etkinliği yok ederek nihai olarak hepimizin daha kötü duruma düşmesine neden olacaklardır. Gene de günümüzün kapitalist dünyasında, piyasaya uymanın kapitalizm çerçevesinde bile başarıya gidişin en kısa yolu olduğu asla kesin bir biçimde söylenemez. Nitekim Güneydoğu Asya kapitalizmi de serbest-piyasa reçetelerinden büyük ölçüde uzaklaşmaktadır.

Gerçekten, Güney Kore ve Tayvan'ı komünist devletlerle karşılaştırırsak, bir paradoksla yüz yüze geliriz. Güney Kore ve Tayvan'ın başarıları genellikle komünist deneyime paralel görünen faktörlerle açıklanır: (1) Eski toprak beylerini ortadan kaldıran ve hükümet sübvansiyonlarıyla çiftçilerin gelirlerini güvence altına alan toprak reformu; (2) devlet planlaması ve kilit önemdeki sınai sektörlerde devlet mülkiyeti; (3) hükümetin, "fiyatları saptırmak" gibi yollarla ekonomiyi kendi isteğine göre yönlendirmesi; (4) çok çalışmayı ve haz almanın ertelenmesini vurgulayan konformist bir ideoloji; (5) halkın muhalefetini bastıran katı bir rejim; (6) "kalite halkaları" ve benzer yollarla işleyen işçi katılımı. Ekonomik sonuçlar çok farklıyken, benzerlik oldukça yakındır. Güneydoğu Asya devletlerinin kapitalist dünyanın diğer köşelerinde görülen aşırı zenginlik ve yoksulluklardan ne ölçüde kaçındığını kaydedersek paradoks daha da keskinleşir; ekonomik eşitlikçilik, Güneydoğu Asya'nın başarısında ender olarak bir faktör diye aktarılırken, genellikle komünist başarısızlığın bir faktörü olarak aktarılmaktadır. *The Economist*'in yakınlarda yazdığına göre: "Tayvan ve Kore, gelişmekte olan çoğu ülkeden farklı olarak, hızla büyürken, gelir eşitsizliklerini de aynı anda ciddi ölçüde azaltmıştır. 1970'de, Kore'nin kişi başına GSMH'sı hâlâ günümüzün parasıyla ancak 1.300 dolar dolaylarında iken, bir ölçüye göre Japonya ya da Amerika Birleşik Devletleri'nde görülenden daha eşit bir gelir dağılımına sahipti. 1952'de Tayvanlı ailelerin en iyi durumdaki % 20'sinin geliri en düşük % 20'nin on beş katı-

na çıkıyorken, 1980'de bu oran ancak 4.2 katıydı. Amerika'da aynı rakamlar o yıl için 7.5, İsveç'te bir yıl sonrası için 5.6, Japonya'da bir yıl öncesi için 4.4 katıydı. Tayvan, geçmiş iki yılın büyük bölümünde hem dünyanın en eşitlikçi toplumu hem de en hızla gelişen beş-altı ülkesinden biriydi."[90]

Bu sözde "burjuva Stalinizmi" gerçek olandan niçin çok daha iyi işlemektedir? Açık ki Kore ile Tayvan'ın Amerika Birleşik Devletleri'nden büyük çapta ve devamlı yardım paketleri alması önemli bir etkendir; daha da önemlisi, ileri ülkelerle belirli bir serbestlikle ticarete girebilmeleridir (gerek Sovyetler Birliği'nin 1930'lu ve 1940'lı yıllardaki performansı, gerekse Çin'in bugünkü dinamizmi benzer ticaret avantajlarının bir yansımasıdır). Sonuç olarak Güneydoğu Asya'nın "piyasayı yönlendirme" stratejisi ihracata dönük olarak ayarlanırken, önceliği yerel gelişmeye veren komünist devletler ticareti, tercihe bağlı ekstra bir etkinlik olarak görüyorlardı. Doğu Asya devletleri bir düzeyde (ihraç piyasasına yönelik olarak) piyasa-yönelimlilerken, başka bir düzeyde, ekonomik büyümeleri desteklemek ve korumak üzere piyasaların bölünmesinden, özellikle iç ve dış piyasalar arasındaki kopukluktan yararlanmaya tamamen hazırdılar. Doğu Asya devletlerinin sınai stratejileri, Sovyetler'in üretim mallarına ağırlık vermelerinin karşısında, tüketim malları sanayilerine yatırım yapmalarına dayanıyordu.[91] Burjuva demokratik normlara saygı göstererek Güneydoğu Asya modeline Japonlar öncülük yaptıkları için, askeri diktatörlük ekonomik başarıyı sağlayan karışımın yaşamsal bir parçasını oluşturur görünmemektedir. Batı'ya açılmayı sağlayan, geleneksel elit kesimlerin direnişini kıran, ama aynı zamanda toplumsal bütünlük, disiplin ve motivasyondan oluşan geleneksel kaynaklardan yararlanmayı sağlayan tarihsel koşulları incelemek herhalde daha uygun olur. Gene de her koşulda piyasa mekanizması bu hikâyede ancak ikincil bir rol oynamaktadır.[92]

90. **The Economist,** 14 Temmuz 1990.

91. Özellikle bkz. Alice Amsden, "Third World Industrialization"; ayrıca bkz. Robert Wade, **Governing the Market: Economic Theory and the Role of Government in East Asian Industrialization** (Piyasayı Yönlendirmek: Ekonomi Kuramı ve Hükümetin Doğu Asya Sanayileşmesindeki Rolü), Princeton 1990.

92. Bkz. Karel van Wolferen, **The Enigma of Japanese Power** (Japon Gücü Bilmecesi), New York 1989, s. 375-408. Benim burada yapmaya çalıştığım

Almanya ya da İsveç'in göreli ekonomik başarılarını da laissez-faire'e bağlılıkla açıklamak zor olacaktır. Sosyalistler Tayvan türü eşitliğe, kuşkusuz Kore *ya da Japon tarzı* işçi katılımına, Alman tarzı *Mitbestimmung** ya da İsveç tarzı refahçı gelişme eğiliminden daha fazla hoşnutlukla bakmayacaklardır. Bununla birlikte, bu toplumlar dünyanın en zengin ve başarılı toplumları arasında yer alırlar; bunun nedenlerinden birisi, belki de bazı küçük ama önemsiz olmayan alanlarda katıksız bir kapitalist mantığa ya da örgütlenme biçimine uymamalarıdır. Daha önce değinilen özelliklerin ötesinde, bu toplumların her biri, eğitim, araştırma ve yetiştirme etkinlikleri biçiminde "toplumsal sermaye"nin oluşumuna muazzam miktarlarda kamusal fonlar yatırmaktadırlar. Bu yatırımın meyvesi etkileyici bir toplumsal getiri olarak geri dönerken, dar ticari ölçütlere de bağımlı kalınmamıştır.

Söz konusu deneyimler, "kirli" bir kapitalizmin, kapitalizm koşullarında katıksız bir özel girişim sisteminden daha iyi işlediğini düşündürmektedir. Kapitalist özel mülkiyetin temelini ele alsak bile, özünde bir bilmeceler ve çelişkiler yumağı yatmaktadır. Söz gelimi, şirketi devralma tehdidi ve sözde "yönetimdeki rekabet", hisse senedi sahiplerine, menajerleri onların çıkarlarına karşı daha dikkatli davranmaya iter görünüyordu. Jasay şunları ileri sürmektedir: "Menajerlik görevinde mutlak bir paya sahip olan mülk sahibi-menajer, profesyonel anlayışla işletilen bir kuruluştan potansiyel olarak daha etkisiz kalır, çünkü "maksimize" etmemekte çok daha özgürdür ve -ailelerin mülkiyetindeki pek çok firmanın ve kaprisli soyguncu baronların tarihinin kanıtladığı gibi- kuruntulara kapılabilir."[93] Yönetimdeki rekabete yapılan bu övgü akla uygun görünmekle birlikte şirketleri denetlemekte piyasanın en kuvvetli biçimde etkili olduğu Amerika Birleşik Devletleri ya da İngiltere'de bu kuruluşların fiilen nasıl işlediğini kavrayamamaktadır. Söz konusu ekonomilerde, menajerlerin aylıklarını ve yan ödemelerini şirketin performansını çok gerilerde bırakan düzeylere çıkardıklarının her türlü işareti vardır. Şöyle ki *1980 ile 1989 yılları*

genel saptama, Hodgson'un "kirlilik ilkesi" tartışmasında söylediklerine benzemektedir: Bkz. **Economics and Institutions**, s. 167-71, 254-62.

* Mitbestimmung: Ortaklaşa karar alma. (ç.n.)

93. Jasay, **Market Socialism**, s. 15.

arasında ABD şirketlerinin kârları genel olarak durgunluk gösterir, üretim ve ücretler yaklaşık yarısı kadar artarken, genel müdürlerin aylıkları % 60 oranında yükselmişti.[94] ABD ve İngiltere'de sermaye oluşumunun büyükçe bir diliminden kurumlar sorumludurlar. Asıl olarak sigorta şirketleri ile emekli fonlarından oluşan bu kurumlar, *The Economist*'in "kumarbaz kapitalizmi" dediği olguyu üreterek, salt kısa dönemli mali performansı dikkate alan bir biçimde hisse alıp satmaktadırlar. Bu kurumların faaliyetlerini yürüten profesyoneller menajerlerin yaptıklarına göz yumma eğilimi taşırken, nakit parayı sağlayan poliçe hamilleri üçüncü-sınıf mülkiyete sahiptirler. Buna karşılık Japonya ve Almanya'da, son zamanlara kadar, büyük sınai şirketlerin başlıca finans kaynağı banka borçlanmalarıydı. Bankalar kendilerine yapılan borçları "satamayacakları" için, finanse ettikleri şirketlerin yazgısıyla daha uzun dönemli olarak ve yakından ilgilenmek zorunda kalıyorlardı.[95]

Burada yapılan saptamalar daha dar biçimde kavranan bireysel motivasyon nosyonundan çok, ekonomik ajanların kararların alınmasındaki sorumluluğunda odaklanıldığı için, bir ölçüde Hayekçi doğrultudadır. Öbür yandan, gerekli görülen ekonomik disiplin derecesini mülkiyet yerine krediler belirlediği sürece de Hayekçi-karşıtı bir doğrultudadır. Bu saptama, piyasa sosyalizmi yandaşlarının, kredilerden kaynakların etkin kullanımını özendirecek bir düzenleyici mekanizma olarak yararlanılması önerisini doğrular görünecektir. Bu, "sosyalist bankalar"ın kredi vermeyi reddetme ya da seçimle gelmiş menajerleri görevlerinden alma yetkileri taşıyabilecekleri anlamına mı gelir? Rakip bir sosyalist banka ya da holding şirketi, ilk sponsorunun aşırı derecede riskli ya da kötü yönetiliyor olarak değerlendirdiği bir işletmeyi devralmakta istekli olursa, bankaları ve holding şirketlerini kim disipline edecektir? *Quis custodet ipsos custodies?** Krediler uluslararası bir temelde nasıl dağıtılmalı ve hangi uluslararası nitelikli düzenleyici ilkelere bağlı olmalıdır? Burada pek çok problem ortaya çıkarken, bu problemler ilkesel olarak sosyalistler tarafından çözülemezler; ayrıca, Üçüncü Dünya borçlarının ve "müdür/ajan" probleminin gös-

94. **The Economist**, "Capitalism Survey", 5-11 Mayıs 1990, s. 10.
95. A.g.y., bu paragraftaki iddiaları doğrulayan kanıtlar sağlamaktadır.
* Lat. Gözcülerin kendilerini kim gözleyecek? (Çev: Evren Eren).

terdiği gibi kendi standartlarına göre bile kapitalizm tarafından da çözülememiştir.

Global Yoksulluk ile Ekolojinin Meydan Okuyuşu

Global bir piyasa sisteminde bazı ekonomiler diğerlerine kıyasla mutlaka daha iyi durumda olacaklardır. Bu eşitsizlikçi ivme çok kaba bir tarzda -artığın çoğunu en etkin ekonomilerden çekerek- denetlenseydi, bütün ekonomilerin durumu daha kötüye giderdi. Ancak uluslararası mali kuruluşlar yoksul ülkelerin satın alma gücünü destekler, hatta "yaratırlar" ve zengin ülkelerin korumacılığını cezalandırırlarsa, o zaman, düzeyi düşüren bir mantık yerine, eşitleyici bir mantık ortaya çıkabilir. Günümüzde ileri ülkelerin sınai ve tarımsal korumacılığı, Üçüncü Dünya'nın ve eski "İkinci Dünya"nın gelişmesinin önündeki başlıca engeldir. Üçüncü Dünya'nın borçlarının dağ gibi yığılması sonucunda, kredi olanaklarının neredeyse tamamen kuruması, yoksul ülkeleri zengin ülkelerin dar ufuklu, cimri hazinelerinin insafına bırakarak var olan problemi içinden çıkılmaz hale getirmektedir.

Sosyalistler, Hayek'in onların şemalarının ancak işlerine gelen birkaç soruna el attığı şeklindeki alaycı sözlerini görmezlikten gelemezler: "Sosyalistler, var olan sermaye kaynaklarının yeryüzündeki insanlar arasında eşit biçimde paylaştırılması konusunda ne düşünüyorlar? Hepsi de sermayeyi, insanlığa değil; ulusa ait bir şey olarak görüyorlar; gene de ulus içinde bile çok az insan, zengin ülkelerin sermayelerinin bir kısmının yoksul bölgelere yardım etmek üzere... ellerinden alınması gerekliliğini savunmaya cesaret edebiliyor."[96] Dünyanın giderek derinleşen eşitsizlikleri bir çırpıda ortadan kaldırılamaz; böyle bir adım atmaya kalkışmak siyasal açıdan olanaksız olur, hatta herkesin durumunu daha kötüye götürebilir. Ancak bu, Hayek'in üstü kapalı olarak ifade edeceği gibi yoksul ülkelerin "serbest piyasa"nın müşfik kollarına terk edilmesi demek değildir (bunun yanında, Avusturya ekonomisi Birinci Dünya korumacılığını savunmadığına göre, Hayekçi liberalizmin

96. F. A. Hayek, **The Road to Serfdom**, Londra 1944, s. 140-41.

burada en suçlu eğilim olmadığına dikkat çekmek gerekmektedir).

Genel amaç, kalıcı bir büyüme temelinde yeni bir üretim ve tüketim modeline geçişle uyumlu olarak, en kötü durumdakilerin mutlak konumunu durmadan iyileştirmek olmalıdır. Gümrük tarifelerinden ve kıt kaynakların kullanılmasına konan vergilerden elde edilen gelirler, böyle bir vergilendirmeden muaf tutulacak çevreye zarar vermeyen teknolojilerin de yardımıyla, yoksul bölgeleri geliştirmeyi amaçlayan fonlara ayrılabilir. Bu tür fonlara, ekolojiyi dikkatle kollayarak yürütülecek olan deniz yataklarından yararlanılması çalışmaları da katkıda bulunabilir. Piyasa sosyalistleri haklı olarak, her bireye eşit oy hakkı tanıyan siyasal demokrasinin, satın alma gücüne ayrıcalık tanıyan piyasadan daha eşitlikçi olduğunu savunurlar. Demek ki piyasanın performansını denetlemek üzere hem ulusal hem de uluslararası alanda demokratik kurumlardan yararlanılmalıdır.[97]

Global yoksulluğun korkunç boyutları ve ekolojiye yönelik global tehdit, dünya çapında kamusal girişim ve planlamalardan yana güçlü argümanlar ortaya atılmasına yardımcı olmaktadır. Ancak bu problemlerin bütün dünya çapında en şiddetli biçimleriyle görünmeleri, bize, yanıtın global bir kumanda ekonomisi olamayacağını hatırlatmaktadır. Daha önce işaret ettiğim gibi, bazı planlama türleri, doğal akışı destekleyebilecek mikro-hesaplamayı fiilen engellerler. Kuşkusuz, bir planlama otoritesinin inisiyatifi, yaşamsal alanlarda (örneğin, bir enerji kaynağı olarak fosil yakıtlara alternatifler geliştirilmesinde) kesin bir özendirici işlev görebilir. Ancak piyasa düzenlemesi, basit idari emirlere dayanarak üstlenilemeyecek olan ekolojik sorumluluğu destekleyici araçlar da sağlayacaktır. Demek ki fosil yakıtlara ağır vergiler konması hem bunların

97. Uluslararası organlarda nüfusa göre temsil görüşü ağır basmaktadır. Temsil etme niteliğini sağlamak, temsilciliği hükümetin yürüttüğü uluslararası organlarda zordur. Aşağıdaki öneri, her ne kadar bu amaç yıldırma yöntemiyle suya düşebilirse de, bu soruna bir çözüm getirecektir; klasik Atina modeline göre rastgele seçilmiş jürilerden, kendi hükümetlerinin temsil etme yeteneklerindeki başarılarını değerlendirişlerine göre kendi ülkelerinin oy oranlarını azaltmaları ya da arttırmaları istenebilir. Bu öneri oldukça işlevsiz görünebilirken, uluslararası organlarda yalnızca hükümetlerin temsil edilmesi ilkesi hemen kabul edilip geçerli sayılmamalıdır.

kullanılmasını engelleyebilir hem de yenilenebilir ve daha sağlıklı enerji kaynakları arayışlarını teşvik edebilir; bu, yenilenebilir ve daha sağlıklı enerji kaynaklarına yönelik araştırma ve yatırımların başka, daha doğrudan araçlarla da desteklenemeyeceği anlamına gelmez tabii. Diane Elson'ın yaptığı saptamanın, farklı toplumsal ortamları ve düzenleme biçimlerini yansıtan çok çeşitli piyasa türleri bulunduğunun da iyice farkında olmalıyız. Kapitalist piyasa, kıt kaynakların dayattığı kısıtlamalarla bağdaşmayan, doymak bilmez bir tüketim kalıbını teşvik eder. Toplumsallaşmış piyasanın aynı sonuçlar üretmemesini sağlamak yaşamsal bir önem taşıyacaktır; üstelik bunun böyle olmayacağını düşünmenin de geçerli nedenleri vardır, çünkü rekabet dürtüleri farklı yollarla izlenecek ve kısıtlanacaktır.

Sosyalist planlama eleştirisi, kapitalist-olmayan bir ekonominin herhangi bir projesi için de geçerlilik taşımaktadır. Sosyalist terimini kullanmaktan kaçınan, gene de kapitalist birikimin doymak bilmez ivmesini bastırma özlemi duyan kişiler, yukarıda belirtilmiş olan aynı engel ve itirazların pek çoğuyla karşılaşmaktan kaçamazlar. Ekolojik kriz, Otto Neurath'ın kuşaklararası sorumlulukları, doğal sınırlara karşı duyarlı bir ekonomiyi ve çoğulcu planlamayı savunan argümanını kesinlikle yeni bir ilgi odağı haline getirmektedir. Artık hem kıt kaynakların kullanılmasını hem de üretim kararları ile tüketim eğilimlerinin global ekoloji sistemleri üzerindeki olası etkilerini izleyen bir ya da birkaç uluslararası planlama kuruluşu olması yönünde güçlü bir düşünce birliği vardır. Bu nitelikteki kuruluşlara bilgi toplama yetkileri, hatta olağanüstü durumlarda veto kullanma hakkı tanınabilir. Bu kuruluşların kendi eğitim kampanyalarını sürdürecek kaynaklara da sahip olmaları gerekirken, üretim kalıplarını fiilen "son düğmeye kadar" düzenleme yetkisine sahip olmaları uygun düşmeyecektir. 1930'ların "hesaplama tartışması"na katkıda bulunan sosyalist yazarlar, planlama otoritelerinin, eylemlerine yön gösterecek "taklit edilmiş bir piyasa"dan yararlanmalarını savunuyorlardı. Hükümetlere ve seçmenlere, toplumsallaşmış piyasaların düzenlenişini geliştirmekte ve değiştirmekte kullanılabilecek "taklit planlar" verilmesi daha da uygun bir önlem olacaktır.

Uluslararası ticaret artık o kadar yaygın ve önemli bir hale gelmiştir ki, bir ülkedeki ya da bir ülkeler grubundaki "toplumsallaşmış piyasa"nın kurumları kendi ilkelerinin başka kurumlara yayılmasına yardımcı olabilirler. Avrupa Parlamentosu Sosyalist Grubu'na tekstil konusunda bir tebliğ sunan "Working Women Worldwide"*, üretim koşullarına ilişkin belirli kalite ölçülerini tutturamadığı sürece nerede üretilirse üretilsin hiçbir giyim eşyasının Topluluk sınırları içerisinde pazarlanamayacağını karara bağlayacak biçimde, tekstil ticaretine "toplumsal düzenleme" getirilmesini öneriyordu. Açıklama şöyleydi: "Üretim koşullarının mutlak ölçütlerine, sağlık ve güvenlik koşullarının sağlanması, işçilerin fazla mesai ücreti, kıdem tazminatı, annelik primi, hastalık yardımı haklarından yararlanması, işçilerin örgütlenme haklarının olması ve işçilere örgütlenme olanakları tanınması da dahil edilmelidir." Üstü kapalı korumacılığı önlemeyi gözeten öneri şöyle devam ediyordu: "Farklı ekonomik gelişme düzeylerinin varlığı, çalışma saatleri ya da ücretler için mutlak ölçütler konamayacağı anlamına gelir. Çalışma saatleri ve ücretlerin göreli ölçütleri de her ülkenin normlarının birbiriyle ilişkilendirilmesini sağlamak için gerekli olacaktır. Ölçütler işletme düzeyinde saptanmalıdır. Bir ülkenin yasa kitaplarında hangi düzenlemelerin olduğunu incelemenin bir yararı yoktur... Ama öyle sıkı etiketleme koşulları yürürlüğe konabilir ki, tüketim ürünleri, üretim koşulları saptanan ölçütleri tuttursa ya da aşsa bile, yalnızca bir marka ismini değil, ana firmanın ve üretici ülkenin ismini de taşımak zorunda bırakılabilir."[98]

Piyasanın başarısızlığına yol açan benzer riskleri göğüslemek amacıyla, bugün bütün tarım ve birincil mallar üretimi sektörü, geniş ulusal ve uluslararası düzenlemelere tabidir. Bazen ayrıcalıklı özel çıkarlar bu tür düzenlemelerde yuvalanacakları bir yer bulurlar. Gelgelelim, doğru yanıt tam bir düzensizlik değil, ayrıcalığın temellerini saptama ve kökünü kazıma çabasıdır. Genellikle, tarım ve birincil mallar üretimi, belirli bir topluluğun bütün geçimini ve bütünlüğünü sağlayan alanlardır; böylesi durumlarda piya-

* Çalışan Dünya Kadınları. (ç.n.)

98. Future of the Multifibre Arrangement, Women Working Worldwide, Textile and Garment Project, University of Manchester 1990.

sa faktörlerinin işlemesine olanak tanımadan önce toplumsal maliyetleri yakından gözden geçirmek için kusursuz gerekçeler vardır.

Uluslararası bir sosyalist planlama organının, yürürlükteki düzenleme ve müdahalelerin, global üretimin tamamının sorumluluğunu üstlenmeden toplumsal eşitliği, ekolojik sorumluluğu ve kamusal görevlerin yerine getirilmesini gerçekten teşvik ettiğini kanıtlamak için yapacağı pek çok şey olacaktır. Marx'ın söyleminin bazı yönleri şimdi açıkça basit görünüyorsa bile, bu, onun geleceğin toplumunu yönlendirmesi gereken ilkeye bakışını özetleyen ve daha önce aktardığımız özdeyişi ("tek tek herkesin özgürce gelişmesinin önkoşulu, hepimizin özgürce gelişmesi olacaktır") için geçerli değildir. Burada ele aldığım sorun, gerçekte, bu ilkeyi global bir ekonominin bütünsel kalıbı içerisinde hem dağınık hem de yoğunlaşmış bir biçimde somutlayan ekonomik mekanizmaları keşfetmektir. Modern dünyadaki zenginlik ve yoksulluğun ağır kısıtlamaları (ve ekolojik felaket hayaleti) global ve bölgesel planlamayı gerekli kılmakta, ama bunlar da çok sayıda yurttaşta sorumlu inisiyatifi ve yenilenmeyi cesaretlendiren bir ekonomik işbirliği çerçevesini gerektirmektedir.

Komünist Çöküşün Dinamiği

Tam da eski komünist devletlerin halklarının, laissez-faire'in şok tedavisini, özelleştirme girişimini ve doktriner aşırı-liberalizm denemelerinin dehşet verici toplumsal maliyetlerini keşfettikleri bir anda, benim "toplumsallaşmış piyasa"yı savunmam yanlış bir değerlendirme olarak görülebilir. Toplumsallaşmış bir piyasanın geliştirilmesi özelleştirmeyi değil, etkili ve çeşitli toplumsal mülkiyet biçimlerini, bunun yanı sıra yetkin, becerikli ve demokratik nitelikli bir dizi yerel, ulusal ve bölgesel devlet kuruluşunu gerektirmektedir. Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği halklarının şimdi keşfettikleri gibi canlı bir sivil toplum ile bütünlüklü bir piyasanın ikisi de güçlü bir kamusal otorite ve destek çerçevesi gerektirir. Yaşamsal önemde alanlar olan iletişim, kültür ve eğitim alanları değişmez biçimde kamusal destek iste-

mektedir. Dar ticari ölçütlerin dayatılması sivil toplumun bütünselliğini tehdit eder ve inisiyatifi, Rupert Murdoch ile Robert Maxwell'in medya imparatorlukları gibi doymak bilmez ticari çevrelerin ellerine verir.[99]

Demek ki laissez-faire'e ve özelleştirmeye karşı çıkış, pek çoğu güven vermeyen ve gözden düşmüş bulunan belirli devlet yapılarına destek vermek anlamında yorumlanmamalıdır. Bugünkü Sovyetler Birliği'nde, ya "kendi kendini yöneten" kapitalizme ya da "kendi kendini yöneten" sosyalizme yönelebilecek merkeze karşı yaygın bir toplumsal başkaldırıya rastlanmaktadır. Sovyet "Yeni Sol"unun özelleştirmeye karşı çıkması, ancak "piyasa"ya karşı geniş kapsamlı bir muhalefet önermemesi çarpıcı bir olgudur.[100] Siyasal bakımdan daha aktif ve solcu Sovyet işçilerinin tavrı da bu yöndedir; Eylül 1990'da Togliatti'deki bir fabrika komiteleri toplantısına katılanlar bakanlık denetiminin kaldırılmasını istemişlerdi. Bu insanlar kendilerine özgü doğru düzgün bir ekonomik alternatif öneremezlerken; meşruiyeti yaygın biçimde kabul edilen bir devlet ve mülkiyet sisteminin varlığının ekonomik canlanmayı kolaylaştıracağı açıktır. Devlet söz konusu olduğu zaman, bu, demokrasinin tam anlamıyla kabul edilmesi demek olmalıdır. Mülkiyet sistemi söz konusu olduğu zaman ise, henüz Sovyet kamuoyundan geniş bir destek görmediği için büyük çaplı özel mülkiyet kapsam dışı bırakılabilir.

Polanyi *Büyük Dönüşüm*'de, piyasayı, ticari üretimle ortaya çıkmadıkları için ticari bir ürün gibi tüketilmemeleri gereken "kur-

99. Görüldüğü gibi devlet müdahalesi ve toplumsal planlama savının en son ve en iyi özet açıklamalarından birisi, Margaret Thatcher İngiltere'sindeki deneyimlerini temel alan Alec Nove'den gelmektedir. Bkz. Alec Nove, "The Role of Central Planning under Capitalism and Market Socialism", der: Jon Elster ve Karl Ove Moene, **Alternatives to Capitalism** (Kapitalizme Alternatifler), Cambridge 1989, s. 89-109.

100. Sovyet Sosyalist Partisi'nin Leningrad'daki aralık toplantısında yayımlanan bildiride şöyle deniyordu: "Piyasa ilişkileri gereklidir, ama ekonomik ve toplumsal yaşamın başlıca düzenleyicisi olmamalıdır. Piyasa, ekonominin karşılık verme yeteneğini kolaylaştırarak düzenleyici bir mekanizma rolünü oynamalı, ama piyasanın hareketi ekonomi-ötesi alanlara kadar genişletilmemeli ve gelişmenin önceliklerini belirlememelidir." NLR 179, Ocak-Şubat 1990'da yapılan görüşmede Peter Uhl, muhalif mektubu **International Viewpoint**, 204, 15 Nisan 1991'de yayımlanan yılların Vietnamlı devrimcisi N. K. Vien gibi benzer bir tutum takınıyordu.

gusal metalar"ın -yani, emek, toprak ya da Polanyi'nin bakışıyla paranın- yazgısından kurtarmanın ölümcül bir hata olacağını ileri sürmektedir. Komünist ve eskiden komünist olan devletlerde, döviz değeri açısından değersiz olmakla birlikte, bütün toplumsal değerlerini yansıtabilen muazzam kültürel, altyapısal ve üretken kaynaklar vardır. Bu kaynaklar piyasa ölçütlerine uyarak ortaya çıkmamışlardı; bu kaynakların varlıklarını şu ya da bu şekilde sürdürdükleri toplumlar en gelişmemiş piyasa olanaklarından bile yoksundurlar. Sağlık ve eğitim gibi bazı sektörlerin piyasa baskılarının büyük oranda dışında tutulmaları gerekirken, ihracat sektörü ve bireysel tüketimle ilintili alanlarda piyasaya yönelişten yararlanılabilir. On ya da yirmi yıl öncesine kıyasla bugünkü Sovyetler Birliği ya da Çin'in dikkat çekici bir özelliği, enerjilerin ortaya çıkmasına ve gereksinimlerin karşılanmasına olanak tanıyan halka açık geniş pazar yerlerinin yeni işlevidir. Ancak bu tür gelişmeleri cesaretlendirmek, özellikle diğer komünizm-sonrası toplumların Doğu *Lande*'si gibi bir tedavi programına alınmadıklarını akılda tutarsak, Federal Cumhuriyet tarafından emilmesinden sonra Doğu Almanya'da tanık olunan türde bir yıkıma izin verilmesinden çok farklıdır.

Sosyalistlerin kapitalist piyasanın doğurduğu ideolojik güçlerden kuşkulanmaları nedensiz değildir; yukarıda, toplumsallaşmış bir piyasanın savurgan ya da sorumsuzca tüketim çağrılarını önleyebileceği ya da caydırabileceği bazı yolları önermiştim. Ancak kabul edilmelidir ki, komünist devletlerdeki ulusallaşmış mülkiyet biçimi hoş olmayan ideolojiler (Özellikle hoşgörüsüz bir milliyetçilik ile geleneksel patriyorşiye karşı aşırı derecede hoşgörülü bir tutum) da üretebilir. Bunun bir nedeni ulusallaşmış kumanda ekonomisinin ulusal düzeyde kendi kendine yeterliliği gözetmesi ve farklı ulusal gruplar arasındaki çeşitli sözleşmeleri azaltması ise, başka bir nedeni yurttaşları ekonomik bölüşümü tamamen zero-sum* bir yaklaşım çerçevesinde değerlendirmeye özendirmesidir. Pratikte pek çok mal, akrabalık ve etnik köken bağlarını kolayca yansıtıp pekiştiren kayırmalar ve yükümlülükler ağıyla edinilir. Kapitalist piyasanın kişisel-olmayan niteliği toplumsal

* Zero-sum: Birinin yararına olanın mutlaka ötekinin zararına olması. (ç.n.)

maliyetler ile insani sömürü de dahil olmak üzere pek çok şeyi gizlerken, komünist kumanda ekonomilerinin piyasa-dışı yönleri zararlı ve geniş kapsamlı bir bireyciliği besler, öyle ki en önemsiz kişisel gereksinimlerin karşılanması bile bıkıp usandırıcı yükümlülükleri ve diğer yurttaşlara karşı gayriresmi bir gizliliğin uygulanmasını gerektirir. Başka meşruiyet kaynaklarından yoksun olan ve ekonomik başarısızlıklarının farkına varmış bulunan devlet yetkilileri ise genellikle milliyetçiliği ve komünizmi sömürmenin yollarını ararlar.

Komünizmin krizine ilişkin buradaki sözlerimde komünizmin ekonomik düzeydeki başarısızlıklarına büyük ağırlık verdim. Bu ağırlığın nedeni, diğer ciddi başarısızlıklara daha az önem vermem değil, ekonomik başarısızlığın son derece ölümcül etkileri bulunan bir kısıtlama doğurmasıydı. Martov'un, Kautsky'nin ve Troçki'nin ısrarla vurguladıkları gibi, demokrasinin, kişi haklarının ve özgür birlikler kurma haklarının tanınmaması, ekonomik başarısızlıkla karmaşık biçimlerde iç içe geçmektedir. Bu saptamaya, komünizmin çöküşüne komünist devletlerin resmi kültüründeki konformizmin ve uyuşukluğun da katkıları eklenebilir. Komünist devletlerin kültür alanındaki ataletleri, aralarında kesinlikle bir bağ bulunmakla birlikte, demokrasiyi yadsımalarının bir yan ürünü değildir. Komünizm kurtarıcı (messianic) bir arzuyu uyandırabilecek güçteyken, bunun yanında en parlak devirlerindeki Hıristiyanlık ile İslamiyet gibi, ciddi kültürel başarılara esin kaynağı olabilecek güce de sahipti. Stalin zamanında dağıtılan ödülleri alanların (Ayzenştayn, Pudovkin, Ehrenburg, Şolohov) en iyi çalışmaları ya da başka ülkelerdeki yol arkadaşlarının (Brecht, Neruda, Nazım Hikmet, McDiarmid, Aragon, Picasso, Chaplin vb.) yapıtları tamamen Stalinizm yanlısı değildi, ama kesinlikle kuvvetli bir anti-Stalinist renk de taşımıyorlardı. Kötü politikaların her zaman kötü bir sanat ürettiğini düşünmek bir safsatadır. Stalinizmin yaratılan ortam üzerindeki kuşkusuz genellikle bunaltıcı ve baskıcı bir etkisi vardı. Gelgelelim Moskova'daki metro sistemi, kamuya ait mekânların yalnızca temiz ve etkili değil, aynı zamanda gerçekten etkileyici ve coşku uyandıracak bir biçimde kullanılmasının bir örneğidir (buna, kitsch'ın pervasız öğeleri de

katkıda bulunuyordu); metro, diğer prestijli projelerden farklı olarak, halk kitlesine doğrudan bir yarar getiriyordu ve bu da onun gerçekleştirilmesini kolaylaştırmış olabilecek bir etkendir. Stalin'den hemen sonraki dönemin en iyi yapıtları, Lukacs'ın Soljenitsin örneğinde işaret ettiği gibi genellikle eleştirel gerçekçiliğin bir türü olarak yorumlanabilmekle birlikte, kesinlikle anti-Stalinist renk taşıyorlardı. 1970'li ve 1980'li yıllarda komünist devletlerin kültür alanındaki ataletleri onları komünist-olmayan dünyanın kültürel canlılığı karşısında zayıf bir konumda bırakmıştı. Komünist yetkililer kendi halklarını Batı'nın kültürel ürünlerinden yalıtamadıkları gibi, zaman zaman onları aktif biçimde öne bile çıkardılar; Doğu Almanya'da DAC yetkilileri Batı televizyonunu, ülkenin Dresden gibi, Federal Cumhuriyet'ten sinyal almakta zorluk çeken bölgelerine fiilen kendileri yaydılar. Kuşku yok ki Batı'da ya da Güney'de halk kültürünün canlılığı kapitalist nitelikte değildir ve genellikle bazıları ütopyacı ya da direnişçi içerikte olan çeşitli itkilere dayanırlar. Bununla beraber, "gösteri toplumu" ya da postmodernizm kuramcılarının değindikleri gibi, geç kapitalizmin kültürel mantığı, Stalinizm-sonrası kumanda ekonomilerinin gücünü aştığı görülen yollarla elektronik medyayla bir ittifak kurabilmektedir. Doğu halkları satın alma gücünden yoksun oldukları için, onların "Batı" kültürüne Doğu'da ulaşmaları, müziğin ya da imgelerin, meta biçimine ya hiç ya da çok az şey borçlu oldukları biçimlerde yayılması ve yeniden üretilmeleriyle büyük oranda kolaylaşıyordu. Radyo yayınları ile "korsan" bantlar ideolojik tekçi yapının çözülmesinde yaşamsal bir rol oynamışlardı. Vygotsky, Bierman ve Siem Reap gibi gayri-resmi ve muhalif baladçılar bürokratik kültürün başarısızlıklarının altını çiziyorlardı.

Demek ki komünizmin yenilgisi, ekonomik yaşamda, politikada ya da kültürde, halkın inisiyatifine ve çoğulculuğa ya da (ister kolektif isterse bireysel kapsamda olsun) kendini-tanıma ve kendi başına hareket etmeye çok az alan bırakan bir toplumsal formasyon tipinin yenilgisi olmuştur. Komünizmin uğradığı bu yenilgi, kısmen Polonya'daki Dayanışma ya da Çekoslovakya'daki Charter 77 gibi iç güçlerden, kısmen de halkın çıkarları ve enerjileriyle çeşitli biçimlerde uzlaşan bir kapitalizm türünün müthiş derecede-

ki dış baskısından kaynaklanıyordu. Tarihsel ve kültürel materyalizm yöntemi, Batı'nın üstünlüğünü, yukarıdaki geniş anlamıyla anlaşılan ekonomi politik alanında aramamızı önerecektir. 1989-90'ın komünist krizleri, bütün olay dış baskının iç baskıya dönüşmesinden ibaret olmakla birlikte, sistemli rekabetin "dış" baskısının daha çok öne çıkmasıyla, 1956 Macaristan ayaklanması ya da 1968 Prag Baharı'nda odaklanan krizlerden ayırt edilebilir. Çünkü, Gorbaçov'un 1988'de Birleşmiş Milletler'deki konuşmasında Che Guevara'nın 1964'teki gözlemini bilinçli ya da bilinçsiz olarak yinelerken söylediği gibi, modern bir dünyada "kapalı bir toplum" olamaz.

Bu devrimci dönüşümü toplumsal aktör temelinde nitelemek zorunda kalsaydık, bir burjuva devrimle karşı karşıya olduğumuz görüşüne karşı çıkmak zor olurdu. Marksist tarihçiler, bir süreden beri, klasik burjuva devrimlerinin, yakın ya da uzak vadedeki sonuçları kapitalizmin gelişmesine yardımcı olsa bile, katıksız ya da basit biçimde kapitalizm-yanlısı bir karakter taşımadıklarını anlatmaktadırlar bize. Belli başlı komünist şehirlerde oturanların gösterilerinin 1989-90 krizlerinde can alıcı bir rol oynaması, eski düzenin, başarabildiği kadarıyla, hem Doğu Avrupa'da eski yönetici partilerin hem de Çin ve Rusya'daki yönetici grubun "muhafazakâr" kesimlerinin dayanağı olan kırsal kesimden sık sık destek alarak yerini koruması çarpıcı bir olgudur. İşçi-sınıfı güçleri şehirlerde kuşku götürmez biçimde hareketli olabiliyorken, henüz kapitalistleşmemiş liberal profesyonellerle idarecilerden oluşan orta sınıflar, üçüncü bir yol aramaktan çok, sistemi kapitalizmle birleştirmenin baştan çıkarıcı perspektifine sarılarak hareketin liderliğine soyunabiliyorlardı. Kapitalizme bu geçişin kolay ya da pürüzsüz olmayacağı zaten bellidir. "İkinci Dünya" ülkelerinin yaşayabilir bir sistemleri yoktur ve kapitalist dünyayla daha geniş kapsamlı alışverişe, kapitalizmin daha gelişkin kurumlarının bazılarını ithal etmeye gereksinim duymaktadırlar. Gelgelelim, bu ülkelerin çok çabuk biçimde "Birinci Dünya"ya katıldıklarından söz edilemezken, kendilerine Üçüncü Dünya'nın kapitalizmi dayatılmış olsaydı da yaygın bir direnişle karşılaşılabilirdi. Demokratikleşme şimdilik Doğu Avrupa'da sağlam biçimde yerleşmekten

uzakken, Çin'de ve Sovyetler Birliği'nde siyasal ve askeri bir bürokrasi egemenliğini hâlâ korumaktadır. Sovyet ve Çin ekonomilerinin boyutları, bürokratik düzen bu iki devlette de hem zayıf hem beceriksiz olduğu halde, bu toplumların kapitalizm tarafından hızla fethedilmelerini gündem dışına çıkarmaktadır. Demokratik hareketler Sovyet toplumunda daha kuvvetli biçimlerde kök salmışken, görece çok daha başarılı olan Çin ekonomisi reformcu komünizmin yenilenmesine daha elverişli bir alan sunmaktadır. Bu tür olasılıkların gündemde olduğu bir on yıllık ya da daha uzun bir zaman diliminde, demokratik sosyalist hareketlerle kurumların gecikmiş biçimde boy gösterebilecekleri yeni bir melez biçimin, belki başka yerlerdeki anti-kapitalist formasyonlarla birlikte gelişebilmesi olanaksız değildir.

Bazı reformcu komünistler, burjuva-demokratik aşamayı atlamanın ne olanaklı ne de istenilir bir şey olduğu, kendi ülkelerinin sosyalizmi inşa etmeyi umabilmesinden önce modern kapitalizm okulundan geçmek zorunda olduğu şeklindeki eski Menşevik argümanı canlandırma eğilimi taşımaktadırlar şimdi. Böyle bir argümanın ciddi biçimde ele alınması gerekmektedir. Ancak dünyanın tek tek her köşesindeki konjonktür bir ölçüde bir bütün olarak dünyadaki gelişmeleri yansıtmaktadır. Çin ve Sovyetler Birliği, yalnızca teknolojiyle değil; onun yanı sıra örgütlenme ve hesaplama biçimleriyle de ilişkilendirerek, kapitalist dünyanın ekonomik derslerini kesinlikle özümsemek zorunda kalacaklardır. Bu ülkeler ayrıca, o tür kurumlar kapitalizmde asla önceden saptanmış bir paketin parçası olarak doğmazlarsa bile, demokrasiyi ve hukukun egemenliğini geliştirmeye yoğun bir gereksinim duymaktadırlar. Komünizm-sonrası toplumların, kapitalizmin bazı unsurlarıyla birlikte, sosyalist antikorları (yeni eşitsizlik ve ekolojik bozulma türlerinin karşısında demokratik kamuoyu ve hareketler gibi) geliştirmeleri gerekecektir. Şimdiki görünüm bunun tam tersi olsa bile, bu ülkelerde hâlâ az ya da çok demokratik sosyalist bir çözümün bulunabilmesi olasılığını baştan dışlamak yanlış olacaktır.

Sosyalizm ve Toplumsal Güçler

Sosyalizmin ve Marksizmin krizi burada, ona miras kalmış olan programların bir krizi olarak değerlendirilmiştir. Bu programlar asla bütünüyle yararsız değillerdir ve bazı yönleri günümüz kapitalizmi bünyesinde bile halkın desteği sayesinde istikrarsız biçimde de olsa varlıklarını korumaktadırlar. Ne var ki sosyalizmin krizi, bu programları yaşatabilecek toplumsal güçlerin zayıflığında yansımaktadır. Bir dizi seçim bozgunu ile daha temel bir düzeyde yandaşlarının etkinliği, coşkusu ve köklülüğünde görülen gerileme geleneksel sol partileri zayıflatmıştır. Eski tarzdaki solcu ulusal-kurtuluş hareketleri de neredeyse tükenmiş durumdadır.[101]

Öbür yandan, yeni proleter ve Yeni Sol denebilecek hareketler görülmektedir. Güney'de bunlar arasında Brezilya İşçi Partisi (PT), Meksika Devrimci Demokrasi Partisi (PRD), Güney Afrika'daki UDF/ANC ya da Güney Kore muhalefeti sayılabilir; sayılan hareketlerin hepsi de eski işçici modele bağlı kalmadan sendikalarla güçlü ilişkiler kurmuşlardır. Bu hareketler, en iyi oldukları örneklerde halkın demokrasi ve toplumsal adalet özlemlerini somutlaştırmışlardır. Emek dünyasıyla bağları, özgül etnik ve dinsel toplulukların sınırlarını aşan siyasal ve toplumsal kimliklerin oluşmasına olanak tanımaktadır. Avrupa'da sol partilerin tepeden tırmağa yenilenen programları Finlandiya, Norveç, Danimarka, İspanya, Türkiye ve Hollanda'da ciddi büyüklükte yeni oluşumlar ortaya çıkarırken, yeşil ve feminist fikirler de yaygın bir etki kazanmışlardır. "Yeni Sol" oluşumlar kendilerini tipik olarak, ulusal siyasal yaşam alanına giren sorunlardan çok, asıl olarak ekoloji, göçmen işçiler, anti-ırkçılık ve anti-militarizm gibi anahtar önemdeki bölge, kıta ve dünya çapındaki sorunlar bağlamında tanımlamaktadırlar. Komünizm-sonrası devletlerde, "toplumsal-olmayan" piyasanın ve eski *nomenklatura* ile mafyayı kollayan bir özelleştirme biçiminin dayatılmasına karşı toplumsal direnişin ilk kıvılcımları görülebilmektedir.[102] Komünist ve komünizm-sonrası dev-

101. Joe McCarney, **Social Theory and the Crisis of Marxism** (Toplum Kuramı ve Marksizmin Krizi), Londra 1990'da Marksizmin krizinin sosyalizmin potansiyel kuruluşlarının zayıflığında yattığını ileri sürmektedir.

102. Bkz. Lewis Seigelbaum ve Theodore Friedgut, "The Soviet Miners' Strike

letlerde geniş bir genellikle iyi eğitimli bir işçi sınıfı vardır. Bazı örneklerde yeni isimler altındaki reformcu komünistler, halkın oylarının onda bir kadarını toplayarak, işçilerin çıkarlarının savunucuları olma kimliklerini kabul ettirmeye çalışmaktadırlar. Yeni düzenin toplumsal bakımdan gerileticı ve demokratik-olmayan özellikleriyle ideallerinin artık lekelendiğini gören eski muhalifler, canlı bir sivil toplumun serbest piyasa deneyleriyle, demokratik değerlerin ise canlanan bir ulusal popülizmle yok edilmekte olduğunu görüyorlar. Bu yeni toplumsal güçler Sol'un tarihsel programlarını zaten değiştirmektedirler. Hemen hemen hiç kimse kumanda ekonomisini özleyen bir nostalji duygusu taşımıyor. Bir alternatif oluşturmaya yardım edebilecek pek çok farklı unsur (sendikalara, özyönetime, kooperatif ve belediye işletmeciliğine, sözleşmelere uymaya ve asgari gelire, piyasa sosyalizmine ve toplumsallaşmış piyasaya, eşitlikçi ve ekolojik sorumluluğa ilişkin yeni anlayışlar) görülürken, bunlar henüz, herhalde, kapitalizmin mantığının yerini alabilecek kadar tam kapsamlı ve bütünlüklü bir paket oluşturmamaktadırlar. Ancak etkili bir program geliştirmeyi vaat eden çeşitli model, önlem ve hareketler vardır. Geleneksel hareketlerin pek göremedikleri ciddi sorunlar olduğu gibi, geleneksel solun değerleriyle de açık bir bağ vardır. Kautsky, bütün erdemli yanlarına karşın, kuşku götürmez biçimde daha duygusuz ve imgelem gücü daha zayıf geleneksel Marksistlerden biriydi. Gene de Kautsky, "bizim amacımız genelde sosyalizm değil, daha çok, ister bir sınıfa, ister bir partiye, ister bir cinse, isterse bir ırka yönelik olsun, sömürü ya da baskının her türünün kaldırılmasıdır"[103] demekte hiç duraksamamıştı. Böyle bir açıklama, övgüye değer bir özellik taşımakla birlikte, tartışma kabul etmez biçimde yeni bir tüketim ve üretim modeli de gerektiren günümüzün ekolojik krizine hitap etmez. Ekolojik sorunları ele alan sosyalist düşünürler -örneğin, Morris ya da Bebel- toplumsal yaşamın ciddi ölçülerde basitleştirilebileceği görüşüne çok daha fazla yatkındılar. Gele-

---

and its Aftermath", NLR 181, Mayıs-Haziran 1990, s. 5-32. Ayrıca bkz. Sovyet madencileri liderinin sözleri, akt. **International Viewpoint,** No: 207, 27 Mayıs 1991.

103. Kautsky, **Dictatorship of the Proletariat,** s. 3. Kautsky burada Erfurt programının bir deyişini yinelemekteydi.

cek ancak çok renkliliği başa alan bir sosyalizme, "güvencelerin olmadığı bir sosyalizm"e, hatta solun amaçlarını ve anti-kapitalist hareketlerin yaratıcı itkilerini daha yeterli biçimde somutlaştıran yeni bir anlayışa aittir. Bu bağlamda Raymond Williams'ın sanayi kapitalizmi üzerine düşünceleri bütün gücünü korumaktadır: "Kaotik bir çözülmenin, zorla dayatılmış bir düzenin ya da bir alternatifin yalnızca isminin olmasının yerine daha fazlasını, çok daha fazlasını istiyoruz. Dolayısıyla meydan okumamız, zorunlu karmaşıklığadır. Bütün yaşamım basitlikle karmaşıklık arasında... gidip gelmekle geçti ve beni her iki yöne doğru çeken gerilimi hâlâ hissedebiliyorum. Ancak deneyimle ve tarihle ilgili her argüman şimdi kararımı -umarım bu genel bir karar olacaktır- açıklığa kavuşturuyor. Biz ancak çok karmaşık yollarla ve güvenle çok karmaşık toplumlara doğru yönelerek emperyalizmle kapitalizmi yenilgiyi uğratabilir, gerçek olan ve şu anda tehdit altında bulunan enerjilerimizi serbest bırakıp yararlanacak pek çok sosyalizmin kuruluşuna başlayabiliriz."[104]

Ocak 1991

104. Raymond Williams, **Politics and Letters: Interviews with New Left Review** (Politika ve Mektuplar: New Left Review'la Görüşmeler), Londra 1979, s. 437.

II. "FIRTINADA KAYBOLMUŞ ÇOCUK"*

Eduardo Galeano

Lenin'in heykeli Bükreş'te bir vinçle devrildi. Moskova'daki McDonalds'ın önünde sabırsız bir kalabalık kuyrukta. İğrenç Berlin Duvarı, hatıra niyetine küçük parçalar halinde satılıyor. Varşova ve Budapeşte'de ekonomi bakanları tıpkı Margaret Thatcher'ın dilini konuşuyor. Pekin'de de öyle; bir yandan da tanklar öğrencileri eziyor. Batı'daki en büyük komünist partisi olan İtalyan Komünist Partisi intiharını ilan ediyor. Etiyopya'ya Sovyet yardımı kısılıyor ve Albay Mengistu ansızın kapitalizmin iyi bir şey olduğunu keşfediyor. Dünyadaki en güzel devrimin payandasını oluşturan Sandinistler seçimleri kaybedince, manşetler "Nikaragua'da

* Makaleyi İspanyolcası ile karşılaştıran Ayşen Gür'e teşekkür ederiz. (y.n.)

devrim yıkıldı" diye çığlık atıyor.

Öyle görünüyor ki, devrimlere arkeolojik müze vitrinleri dışında yer kalmadığı gibi, bankerlerin sağına oturmaya hevesli, nedamet getirenlerin dışındaki sola da alan kalmıyor. Hepimiz sosyalizmin dünya çapında gömülmesini izlemeye davetliyiz. Bütün insanlığın cenaze töreninde olduğunu iddia ediyorlar.

İtiraf etmeliyim ki ben inanmıyorum. Bu cenaze töreni yanlış ceset için düzenleniyor.

Nikaragua'da Haklılar Günahkârların Bedelini Ödüyor

Perestroyka ve onun zincirlerinden boşandırdığı özgürlük tutkusu, her yerde dayanılmaz bir deli gömleğinin dikişlerini patlattı. Her şey patlıyor. Toplumsal adalet, niçin özgürlük ya da etkinliğin düşmanı olsun düşüncesine dayanan değişiklikler baş döndürücü bir hızla boy atıyor. Bir ivedilik, kolektif bir zorunluluk vardı: İnsanların sabırları taşmıştı; insanlar kendilerine Marx adına düşündükleri şeyi söylemelerini ve hissettiklerini yaşamalarını yasaklayan, işe yaramaz olduğu kadar kudretli bir bürokrasiden bıkmış usanmışlardı. Her tür kendiliğindenlik ihanet ya da delilik sayılabiliyordu.

Sosyalizm ve komünizm, acaba tarihsel bir sahtekârlıktan başka şey değil miydi? Ben Latin Amerikalı gözüyle yazıyor ve kendi kendime şöyle diyorum: Durum böyle olsaydı ya da olabilseydi bile, bu sahtekârlığın bedelini niçin biz ödeyelim? Bizim görüntümüz o aynada asla yansımadı.

Ulusal onur, son Nikaragua seçimlerinde savaşı kaybetti. Açlık ve savaş alt etti onu; ama sola her zamankinden daha büyük bir öfkeyle karşı koyan uluslararası rüzgârlar da bu yenilgiye katkıda bulundu. Haklılar, haksız yere günahkârların bedelini ödedi. Oysa Sandinistler, ne savaştan ne de açlıktan sorumluydular. Üstelik Doğu Avrupa'da olup bitenlerde de en ufak bir sorumlulukları yoktu.

Paradoksların paradoksu: Sovyetlerden, Çinlilerden, Kübalılardan ya da başkasından hiçbir şey ödünç almayan demokratik, ço-

ğulcu, bağımsız bir devrim, başkalarının kırdığı çanak çömleğin bedelini öderken, yerel Komünist Partisi Violeta Chamorro'ya oy veriyordu.

Savaşın ve açlığın sorumluları şimdi kurbanları cezalandıran bir seçimin sonucunu kutluyorlar. Seçimin ertesi günü ABD hükümeti, Nikaragua'ya karşı ekonomik ambargonun sona erdiğini bildirdi. Yıllar önce Şili'deki askerî darbe zamanında da böyle olmuştu. Başkan Allende'nin ölümünün ertesi günü bakır fiyatları dünya pazarında mucizevi bir şekilde yükselmişti.

Gerçekte, Somoza ailesinin diktatörlüğünü yıkan devrim, son on yılı aşkın zamanda bir an bile soluk alamadı. Yabancı bir devlet ve onun kiralık canileri tarafından her gün işgal ediliyor, aynı zamanda dünyanın bankerleri ve ticari patronları adına bir kuşatma durumunun amansız baskısını hissediyordu.

Bütün bunlara karşın, kimseyi giyotine göndermeden ya da duvar dibine dizmeden Fransız Devrimi'nden daha uygar; sömürge derebeylerinin yerel sözcülerine belli kısıtlamalarla ifade özgürlüğü tanıyarak ise, ABD'ninkinden daha hoşgörülü bir devrim olmayı başarmıştı.

Sandinistler, Nikaragua'ya okuma yazma öğrettiler, çocuk ölüm oranını önemli ölçüde azalttılar ve toprakları köylüye dağıttılar. Ama savaş ülkenin her şeyini tüketiyordu. Savaşın verdiği zarar toplam milli gelirin bir buçuk katına çıkmıştı; bu demekti ki Nikaragua bir buçuk defa harap olmuştu. Lahey'deki Uluslararası Adalet Divanı yargıçları, ABD'nin aleyhinde karar verdiler, ama kararlarının hiçbir etkisi olmadı. Birleşmiş Milletler'in eğitim, yiyecek ve sağlık alanındaki uzman kuruluşlarının kutlamaları da bir işe yaramadı. Övgü, yenilir bir şey değildir.

İşgalciler nadiren askerî hedeflere saldırıyorlardı. Başlıca hedefleri kooperatif çiftlikleriydi. Geçmiş on yılda ABD hükümetinin emriyle kaç bin Nikaragualı öldürüldü ya da yaralandı? Oranlarsak, sayı üç milyon Kuzey Amerikalıya denk düşer. Yine de Nikaragua'yı ziyaret eden binlerce Kuzey Amerikalı daima iyi karşılandılar ve hiçbirinin başına bir şey gelmedi. Yalnızca bir kişi öldü. Onu da Kontralar öldürdü (Ben Linder adında çok genç bir mühendisti. Aynı zamanda palyaçoydu. Peşine bir sürü çocuk ta-

kılıyordu. Nikaragua'daki ilk palyaço okulunu örgütlemişti. Kontralar onu, inşa edilmekte olan bir su deposu için bir gölün suyunda ölçüm yaparken öldürdüler).

Küba'nın Trajik Yalnızlığı

Peki, ya Küba? Orada da Doğu Avrupa'da olduğu gibi iktidar ile halk arasında bir ayrılık çıkmadı mı? İnsanlar orada da tek parti, tek basın ve tek bir doğrudan bıkıp usanmadılar mı?

Fidel Castro, "Eğer ben Stalinsem ölülerim de şu anda gayet sağlıklı yaşayan insanlardır" demiştir. Kuşkusuz tek farklılık bu değildir. Küba, Moskova'dan prefabrik bir dikey iktidar modeli ithal etmedi, ama kendini çok güçlü düşmanın yemek tabağına gitmekten koruyacak bir kaleye dönüştürmek zorunda kaldı. Bu koşullarda, gelişmekte olan bu küçücük ülke hayret verici sıçramalar yaptı. Bugün Küba'daki okuma yazma ve bebek ölüm oranları ABD'dekinden daha azdır. Dahası, pek çok Doğu Avrupa ülkesinin tersine, Küba sosyalizmi yukarıdan ve dışarıdan dayatılmamış, en içeriden doğmuş ve aşağıdan gelişmişti. Angola için ölen ya da en iyi evlatlarını hiçbir karşılık beklemeden Nikaragua'ya gönderen Kübalılar bunu yüreklerindeki duygulara karşı, bir polis devletinin emirlerine kuzu gibi boyun eğerek yapmadılar. Durum böyle olsaydı, bir tekinin bile asla firar etmemesi, tersine hepsinin daima coşku dolu olması anlaşılamazdı.

Küba şimdi trajik bir tecrit koşullarında, tehlikeli bir dönem geçirmektedir: Panama işgali ve sözde sosyalist kampın dağılması, korkarım iç sürecini en kötü biçimde etkilemekte, bürokratik inatçılığı, ideolojik katılığı ve toplumun militarizasyonunu iyice kışkırtmaktadır.

Yeni Zamanların İki Yüzü

ABD hükümeti, Doğu Avrupa hükümetlerinin sosyalizm çağrısı yaptıkları biçimde -bir özür olarak- Panama, Nikaragua ya da

Küba'ya demokrasi çağrısı yapmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri bu yüzyıl içinde Latin Amerika'yı en az yüz kere -daima demokrasi adına ve daima tehlike içinde olan sermayeyi kollayan askerî diktatörlükler ya da kukla hükümetler kurdurmak için- işgal etmiştir. Emperyal güç sistemi demokrasi istemez, boyun eğdirilmiş ülkeler ister.

Bombardımanlarla yerle bir edilen yoksul mahallelerinin yıkıntıları altında 7.000 kurbanın kaldığı Panama işgali tam bir skandaldı. Ama işgalin kendisinden daha fazla skandal olan, bu işgalin gerçekleştirilmesinin hiçbir yaptırımla karşılaşmamasıydı. Cezasız kalma, kötülüğün tekrar edilmesi konusunda cesaret vererek, suçluyu tahrik eder. Başkan Mitterrand, bu egemenlik ihlalini ihtiyatlı bir alkışla selamlarken, bütün dünya -şurada burada telaffuz edilen birkaç sıradan açıklamanın ardından- yerine oturuyordu.

Bu bağlamda, Doğu Avrupa ülkelerinin bazılarının suskunluğu, hatta gizliden gizliye göz yummaları çok şey anlatır. Doğu Avrupa'nın özgürleşmesi, Batı'nın baskılarına yeşil ışık mı yakmaktadır? Ben, Karayipler'de emperyalizmi mahkûm eden, ama ulusal egemenlik Macaristan, Polonya, Çekoslovakya ya da Afganistan'da ayaklar altında çiğnendiği zaman alkış tutan ya da ağızlarını kapatan insanların tutumlarını asla onaylamadım. Bunu söyleyebiliyorum, çünkü ben hiçbir zaman çifte standartla hareket etmedim: Ulusların kendi yazgılarını belirleme hakkı her yerde ve her zaman kutsaldır. Gorbaçov'un demokratik reformları, Sovyetler Birliği, Sovyetler Birliği tarafından işgal edilme riskiyle karşılaşmadığı için gerçekleşebildi diyenler ve aynı biçimde Amerika Birleşik Devletleri'nin, ABD'de bir ABD Büyükelçiliği olmadığı için darbelerden ve askerî diktatörlüklerden korunduğuna işaret edenler doğru söylüyor.

Özgürlüğün daima iyiye işaret olduğuna, Doğu Avrupa ülkelerinin şimdi bundan kendileri ve bütün dünya adına yararlandıklarına dair en ufak bir kuşku bile yoktur. Ama aynı zamanda, paraya ve piyasanın erdemlerine şükran duymak da iyi haber midir? Peki, ya Amerikan yaşam tarzına tapınma? Uluslararası Zenginler Kulübü'ne üyelik daveti gibi naif yanılsamalar? Yalnızca daha iyi mevkilere tırmanmaya hevesli olan bürokrasi, hızla yeni duruma adap-

te olmakta ve bu eski bürokratlar, yeni bir burjuvaziye dönüşmeye başlamaktadırlar.

Latin Amerikalı ve Üçüncü Dünyalı gözüyle, yıkılmış Sovyet blokunun en azından bir temel erdeminin bulunduğu anlaşılmalıdır: Onlar yoksulların sırtından palazlanmadılar ve uluslararası kapitalist piyasanın yoksulların ırzlarına geçmesine ortak olmadılar. Tam tersine, Küba, Nikaragua ve başka ülkelerde adaletin finanse edilmesine yardımcı oldular. Kuşkum o ki çok uzak olmayan bir gelecekte bu durum nostaljiyle hatırlanacaktır.

Gerçekleşen Kâbus

Bize göre, kapitalizm gerçekliğe dönüştürülecek bir rüya değil, bir kâbusun gerçekleşmesidir. Biz devletin özelleştirilmesine değil, özelleştirilmemesine karşıyız. Bizim devletlerimiz, toprağa, bankalara ve başka her şeye sahip olanlarca satın alınmıştır. Bize göre piyasa -yerel piyasa ve dünya piyasası- bir korsan gemisinden başka bir şey değildir: Özgürlük ne kadar büyükse, o da o kadar kötüdür. Dünya piyasası bizi iki eliyle birden soymaktadır. Ticari eli sattığı şeyler için bizden giderek daha fazla ister ve bizden satın aldıkları için giderek daha az para öderken, kendi paramızı bize ödünç veren malî eli bize daha az ödeyip daha fazla almaya devam eder.

Biz Avrupa fiyatlarının ve Afrika ücretlerinin egemen olduğu, kapitalizmin "yoksullara o kadar düşkünüm ki, onlardan asla yeterince yok gibi" diyen kibar adam işlevi gördüğü bir bölgede yaşıyoruz. Örneğin yalnızca Brezilya'da, sistem her gün hastalıktan ya da açlıktan 1.000 kişiyi öldürmektedir. Seçimler yapılsın yapılmasın, Latin Amerika'daki kapitalizm anti-demokratiktir: İnsanların çoğu gereksinimlerini karşılamayan, yalnızlığa ve şiddete hükümlü kişilerdir. Açlık yalan söyler, şiddet yalan söyler: Onlar doğanın bir parçası olduklarını iddia ederler, kendilerini şeylerin doğal düzenine aitmiş gibi gösterirler. Bu "doğal düzen" düzensiz biçimde geliştiği zaman, sahneye yüzüne bir maske geçirmiş, ya da yüzü açık ordu çıkar. Kolombiya'da dedikleri gibi, "yaşamın maliyeti ne kadar yükselirse, yaşamın değeri de o kadar azalır."

Adım Adım

Nikaragua'daki seçimler çok acımasız bir darbe, şairin deyişiyle, Tanrı'nın nefreti gibi bir darbeydi. Sonuçları işittiğim zaman, fırtınada kaybolan bir çocuk gibi hissettim kendimi, hâlâ da öyle hissediyorum. Kaybolan bir çocuk, evet, ama tek başına değil. Biz çoğuz. Dünyanın her tarafında çoğuz.

Bazen sanki sözcüklerimizi bile çaldıkları hissine kapılıyorum. "Sosyalizm" terimi Batı'da adaletsizliğin üstünü örtmek için kullanılmakta, Doğu Avrupa'da Araf yerini, belki de cehennemi çağrıştırmaktadır. "Emperyalizm" sözcüğünün bir özgüllüğü kalmamıştır ve artık, emperyalizm var olmaya, yağma yapıp öldürmeye devam etse bile, egemen siyasal sözlükte yer almamaktadır. Ya, "militanlık" terimi? Militan coşku gerçeği? Gözü açılmanın kuramcılarına göre, bu, gülünç derecede eski bir kalıntıdır; pişmanların gözünde ise bir bellek rahatsızlığı.

Birkaç ay içinde, sosyalizmi gaspeden, insanlara asla büyümemiş ve kulağından tutup sürüklediği yeniyetme bir oğlanmış gibi davranan bir sistemin gürültülü biçimde dibe vurduğuna tanık olduk.

Üç ya da dört yüzyıl önce engizisyon mahkemesi üyeleri onun emirlerini uyguladıklarını söyleyerek Tanrı'ya iftira etmişlerdi; oysa ben Hıristiyanlığın kutsal engizisyon olmadığına inanıyorum. Bizim çağımızda ise, bürokratlar umuda leke düşürdüler ve insan serüveninin en güzelini rezil ettiler; ama ben, sosyalizmin Stalinizm olmadığına da inanıyorum.

Şimdi yeni baştan başlamalıyız; adım adım, kendi bedenlerimiz dışında hiçbir kalkana sığınmadan. Keşfetmek, yaratmak ve hayal etmek gerekiyor. Jesse Jackson, yenilgisinden kısa süre sonra yaptığı bir konuşmada, düş kurma hakkını savunmuştu: "Bu hakkı savunalım" diyordu. "Kimsenin bu hakkı elimizden almasına izin vermeyelim." Ve bugün, düş kurmak her zamankinden daha fazla gerekli. Birlikte düş kurmak, başka bir şairin dediği ve dilediği gibi, kendi uyanışını görmek, ölümlü maddede yeniden vücut bulmaktır. Benim en iyi dostlarım bu hak uğruna dövüşerek yaşıyorlar ve bazıları bu uğurda canlarını verdiler.

Bu benim tanıklığım. Bir dinozorun itirafı mı? Belki de. Ama ne olursa olsun, insanlık durumunun bencilliğe ve iğrenç biçimde para peşinde koşturmaya mahkûm olmadığına, sosyalizmin ölmediğine, çünkü henüz görünmediğine -bugünün, onun önünde uzanan uzun yaşamın ilk günü olduğuna- inanan birinin iddiasıdır bu.

Mayıs 1990
İngilizceye çeviren: Asa Katz

III. YENİ DÜNYA DÜZENİ ÜZERİNE KONUŞMALAR

Fredric Jameson

Dünya tarihi, odalardan çok merdivenleri olan bir evdir.

Börne

Doğu Avrupa'da parti-devletinin çöküşü (Çin'de çökmemesine karşın), daha dün manşetlerde olan üç büyük haberde - sosyalizmin başarısızlığı, komünizmin çöküşü ve Marksizmin iflası- içerili olanlardan önemli ölçüde farklı sonuçlar doğurmuştur. Gazeteciler bunun yerine klasik emperyalizmin hışımla geri dönüşünden söz etmeliydiler aslında; liberallerin ve yakınsama (convergence) kuramcılarının geliştirdikleri Kuzey-Güney ikiliğinden çok "üç" dünyanın varlığında ısrar eden bizler, şimdi süngüsü düşmüş bir halde, Kuzey Amerika süper devleti eski Üçüncü Dünya'ya "yeni dünya düzeni"ni dayatarak postmodern teknolojisini sınama uğraşı içindeyken, bu ikiliğin ortaya çıkışına kafa yormaktayız.

Sanırım, bu haberdir; ama, Marksizm'in, Marksizmin ölüm sözleriyle global zaferi ilan edilen tam da o kapitalizmin bilimi ve incelenmesi olduğunu düşünürsek, Marksizmin iflasından söz etmek fazla anlamlı gözükmemektedir. Marksizm, Bağdat semalarındaki "barış payı" dağıtmak için yapılan yarışı ve ölü doğmuş "yıldız savaşları" araştırmasının fiilen bilinmeyen bir gelecek için var olan silahlar bütçesine aktarılmasını önceden görebilmişti. Çünkü, Marx'a göre, canavarın doğası genişlemektir ve ülke dışında yeni emperyal görevler üstlenilmesi ve toplumsal yatırımların belirsiz bir süre ertelenmesi demektir:

Das Vahre Tier, das wilde Schöne Tier,
Das -meine Damen!- sehen Sie nur bei mir!h*

Sosyalizmin başarısızlığına gelince, acaba ona hiç başarısız olma şansı verildi mi? Ama burada bile önermenin konusu yerinde değildir, çünkü gerçeklikte ortaya çıkan şey, bir nesne (şimdi, Lacancıların diyebileceği gibi, kayıp bir nesne, bir *object petit a)* olarak Sovyetler Birliği'ndeki derin belirsizliktir. Son yıllarda Sovyet sistemine hayranlık besleyecek çok az kişi bulunabilirdi, ancak (Doğu Avrupa'yı ve belki Afganistan'ı istisna tutarsak) sistemin dış siyaseti farklıydı ve genellikle haklı davaları destekliyordu: Onları şimdi kim destekleyecek? (Ya da doğru bir yapısalcılıksonrası ifadeyle, desteğe neden olan "davalar"ın kendisi miydi, yoksa dava destekten dolayı mı vardı?) Bu arada komünist olmayan ya da anti-komünist sosyalistler ile sosyal-demokratlar bile şaşkına dönmüş görünüyorlar ve yas tutuyorlar. Sovyet totalitarizmini bıkıp usanmadan, "gerçek sosyalizmle hiçbir ilgisi olmayan" bir sistem olarak mahkûm eden bu insanlar, bilinçdışının derinlerinde besledikleri kuşku götürmez bir inancın varlığını açıkça keşfetmişlerdir: Sovyet sisteminin, tıpkı tanık olduğumuz türden bir liberalleşme sürecinden geçerek, şu ya da bu yolla gerçek sosyalizme dönüştürülebilmesi... Oysa bu solcular gerçekte liberal (Amerikancı anlamında) kişilerdi; hâlâ bir tür ilerlemeye inanıyor-

* Gerçek hayvanı, güzel yabani hayvanı;
Evet -sevgili bayanlar!- bunu yalnız bende görebilirsiniz!
(Çev: Erol Özbek)

lardı. Ama tarihe daha diyalektik bir açıdan baktığımızda, ilerlemenin var olduğunu, ancak bunun felaketlerle ve yenilgilerle yol alan bir ilerleme olduğunu görürüz. Aslında, Doğu Avrupa'daki gelişmeler, Immanuel Wallerstein'ın bıkıp usanmadan tekrarladığı görüşü fazlasıyla haklı çıkarmış görünüyor; yani, Sovyet sistemi bir "sistem" olarak görülemez; bugün -dün olduğu gibi- hâlâ tek bir sistem vardır ve yetmiş yıllık Sovyet iktidarı bile yalnızca "anti-sistemik" bir bölgenin geçici işgali olarak düşünülmelidir. İşte o bölge şimdi sırası geldiğinde sömürgeleştirilmektedir (ya da yeniden-sömürgeleştirilmektedir). Özerkliğini yitirmesi ve bağımsız yapılarının çöküşüyle bu bölge şimdi uzak-batı Amerika'daki madenci kasabalardan hiç farklı değil: Maden kuşağı boyunca bozuk bir çehre ve daha kötüsü, altüst edilmiş toprak; her yana dağılmış yeraltı tünelleri, bir karınca yiyicinin girdabı gibi çöken ağaç oyma evleri emerek, her şeyi (sessiz sedasız) yıkıp geçiyor -iyi tıkınmalar, ihtiyar köstebek!-. Ama bu bizim gördüğümüz köstebek bir yokluk; ve o tozlu, terk edilmiş, ama ölümcül boşluk kolektif bir projenin görünmeyişine; kitlesel bağlılık ile çözümlerin zayıflaması ve sonra gözden kaybolmasına; parti-devletinin "moral güçler" yerine (polis ve ordu dahil) "sosyalist kurumlar"ı ikame etme yolundaki naif inancına işaret ediyor. Diğer toplumsal formasyonlar ve üretim tarzlarına yaraşır mekanik ve politik-olmayan ekonomik ve kurumsal toplumsal yeniden üretim tarzlarından sakınmak için, sosyalizmin politik olanın önceliğini gerektirdiği ve "savaşın gerçek moral karşılığını" oluşturduğu düşünüldü.

Ve sosyalizmin başarısızlığa uğradığı söylenemezse, aynı şekilde, genelde piyasa sisteminin hiçbir anlamlı yorumuna dayanarak, kapitalizmin de başarılı olduğu söylenemez. Geç kapitalizmin müdahaleci devleti koşullarında artık hakiki bir serbest piyasanın olmadığından şikâyet eden gerçekten gerici bütün ideologlar bunu doğruluyorlar ve Galbraith yıllarca önce, bizim için, ("sosyalist" anlamda) planlamanın yerini oligopolün aldığı bir yol kaldığına işaret ediyordu. Ortaya çıkan üç büyük geç kapitalizm merkezinin -Japonya 1992- sonrası Avrupa ve Kuzey Amerika süper-devleti akıbeti ne olursa olsun, kapitalizmin Üçüncü Dünya (ya da olayla-

rın akışına karşıt fikirler ileri sürmeye hevesli birkaç ekonomiste bakarsak, İkinci Dünya) için hâlâ bir gelecek vaat etmediğini düşünmek kuşkusuz doğrudur. "Sosyalizmin çöküşü" nasıl bir zamanlar masalsa, periferinin ya da yarı-periferinin çoğu azgelişmiş ülkeleri -borç ülkeleri- için Rostowcu bir "kalkış aşaması" da aynı şekilde saçma görünüyor: Şimdiki tek farklılık, bu ülkelere ucuz emek ve hammadde kaynağı müşteri ve bağımlı ülkeler olarak bir gelecek pekâlâ sunulabilir. Bu da yalnızca refaha ermiş bir komprador burjuvazinin yüreğine su serpeceği düşünülen bir gelecektir; kalabalık ve işsiz kitleler hâlâ alternatif bir sistemin (artık ona sosyalizm demek istemiyorsanız, başka bir isim bulsanız iyi olur) yeniden keşfini sabırsızlıkla bekleyecekler.

Komünizmin kendisine gelince, kabul etmeliyiz ki bu son gelişmeler onun başarısızlığı değil, başarısı anlamına gelir. Marksizm-Leninizmi ve tek-parti devletini azgelişmiş ülkelerin hızlı sanayileşmeleri için bir araç (ister İkinci isterse Üçüncü Dünya'da olsunlar) olarak övgüye boğanlar sol-kanat ekonomistleri değildi. Şimdi, sağ-kanat tarihçilerin, "eğer liberaller rahat bırakılsalardı, Rusya bugün çok yüksek üretkenlik düzeylerine erişmiş olacaktı" diyerek bizi temin etmeye çalışmalarını duymak ilginçtir. Stalinizmin, modernleşme misyonunu yerine getiren, yeni tür bir politik ve toplumsal özne yaratan bir başarı olduğu gerçektir. Ağırlıkla köylü bir Polonya'nın sınai dönüşümünü baştan bir kenara koyarak, Dayanışma'nın bile komünist devlet biçiminde tek bir işverene karşı işgücünün bir araya toplaşması olmaksızın mümkün olamayacağına işaret eden yalnızca ben değilim. Ama çok genel bir anlamda ve Sovyetler Birliği'nin üzerinde özellikle daha fazla durarak, sınai komünizminin çöküşünü inkâr etmek yalnızca, Marx'ın sözleriyle, "bir zamanlar tarih vardı, ama artık yok diyenler" için paradoks görünecektir. Diyalektik bir bakış açısından, bir şeyin başarısını olumlamak, bu yeni başarıda içkin yeni çelişkilerin ortaya çıkmasına da işaret etmektir. Bu çelişkiler elbette erken tarihli bir başarısızlığa eşlik etmiş kargaşadan farklıdır. Yakın dönemdeki bu gelişmeler (kuşkusuz bir şeyler oldu, buna kesinlikle katılıyorum, ama bize anlatılanlar gerçeği yansıtmıyor) karşısında düşünülmesi gereken tam da böyle bir kargaşadır.

Olan şu: Birden bire geç kapitalizmin bütüncül bir yeni dünya sistemi -ani bir altüst oluş ve eski sistemin eşi görülmedik bir biçimde global düzeyde yayılması- ortaya çıktı (ya da daha iyi bir ifadeyle, ortaya çıktığı belli oldu) ve bütün kurucu parçalarla elementler buna göre kökten değerlendirilmeye ve yapısal bakımdan değiştirilmeye başlandı. Bu bağlamda ekonomik üç olgu ya da kategoriye değinmek istiyorum: Ulusal borç, verimlilik ve üretkenlik. Karşılaştığım en garip gelişmelerden biri, görebildiğimiz kadarıyla öz olarak değişmeden kalan büyük ulusların zenginlikten yoksulluğa anlaşılmaz geçişleridir: 1960'larda yeni okullar ve yeni refah programlarından yeni savaşlara ve yeni silahlara kadar; her şey mümkündü, 1980'lerde, aynı ülkeler artık böyle şeylere dayanamazlar ve herkes bütçe denkliğinin zorunluluğu (tartıştığımız konularda sızlanıp duran ortak görüşü önceleyen ve formüle eden bir medya görüşü) üzerine ilahi kelamlar etmeye başladı. Ama Heilbroner ve diğerlerinin gösterdiği gibi, ulusal borcu kapatmak felaket olmakla da kalmaz, bizim gerçek değerimiz ve sağlamlığımızdan kuşku duymaya başlayarak öncelikle bizi bütçemizi denkleştirmeye zorlayan asıl olarak öteki ülkelerdir. Nüfusunun kolektif güvenine sahip kuvvetli bir rejim gayet güzel tahvil çıkarabilir ve borca batabilir, yeter ki komşuları gözündeki saygınlığı hakkında endişe etmesin; ama zaten o endişe tam da bir zamanların özerk bir ulus-devletinin kendisini şimdiki gibi bir dünya sisteminin içinde bulduğunda duyduğu endişedir. Aynı şey verimlilik için söylenebilir (ve çok önceleri Paul Sweezy ve Harry Magdoff'un tespit ettiği gibi bu, Çin Devrimi örneği için de geçerlidir): Modernleşme durumlarında bile üretimdeki verimlilik hiçbir zaman mutlak ve vazgeçilmez bir değer değildir, -pekâlâ- eşit ağırlıkta başka öncelikler tasarlanabilir; örneğin, köylülerin sınai eğitiminden geçmeleri ya da yeniden eğitilmeleri ya da sınai işçilerinin politik eğitimi ve kendilerini yönetmeye alıştırılmaları. Ama bir dünya sistemi içinde, rekabete dayanmayan sınai pratikler (ve fiziki işletmeler) açıktan bir felaket halini alır ve devrimci bir kolektiviteyi sefil Üçüncü -ya da hatta Dördüncü- Dünya statüsüne doğru sürükler. Marx'ın çok zaman önce *Kapital*'de bize öğrettiği gibi, üretkenlik de aynı şekilde tekleşmiş bir pazarın sonucudur;

o da zaman dışı bir mutlak değildir: Yalıtılmış bir köyde ya da bölgede mükemmel bir biçimde üretken olan şey o yörenin malları daha tekleşmiş bir sistemin metropollerinin mallarıyla karşı karşıya konduğunda birden çok düşük bir verimlilik düzeyine düşer. Kapitalist dünya pazarına dalma şanslarını -ya da, daha doğrusu, savaş arabalarını- son yirmi yıl içinde ortaya çıkan geç kapitalizmin yeni ayağa dikilen dünya sistemine bağlama projesini gündeme getirdiklerinde Sovyetler Birliği ve müşterisi olan devletlerin başına gelen tam da buydu.

"Doğu" ülkelerinin bir dizi entelektüelleriyle, görece daha tarafsız bu ülkelerin birinde, bazı tartışmalar yapma fırsatı bulduğumda aklımdan geçen benzeri düşüncelerdi. Tam da şimdi garip bir biçimde Almanya ile "birleşme" denen, ama bizim "yeniden birleşme" demeye alıştığımız, o gün bir zamanların bölünmüş Berlininde yolda kala kaldım. İnsanların telaşı, resmi ve biçimsel olmaktan öteye geçmeyen neşe gösterileri (kentin her tarafında bütün gece süren kasım şenlikleri ya da Amerika'daki o sonu gelmez, herkesin sarhoş olduğu Yeni Yıl gecesine çok benziyordu) karşısında çarpıldım. Bir de iki taraftan entelektüellerin hayal kırıklığı karşısında çarpıldım: Batı Berlinlilerde kendilerinin, yani salt Almanların, her zaman ondan farklı ve ayrı olduklarını düşündükleri bir şey haline gelivermenin üzüntüsü -sanki New Yorklular kendilerini birden Ohio'nun bir mahallesinde bulmuşlar gibi; eski işverenleri kim olursa olsun çoğu şimdi işsiz kalan Doğu Berlinlilerin paniği. Eski Doğu'daki tüm bilimsel kurumların kapısına kilit vuruldu; yayınevleri gözden kayboldu; parasal yeniden birleşmenin ardından aniden yerden mantar gibi biten pahalı yeni kafeler ortaya çıktı; evi olanlar Batılıların 45 yıl geriye uzanan hak iddiaları nedeniyle sokağa atılmaya hazırlanıyorlar; apartman dairelerinde oturanlar kiraların üçe, dörde katlanmasını bekliyorlar. Batılılar ise federal yardımlar kesilmek üzere olduğundan şimdi kira ve diğer giderlerindeki muazzam artışlarla karşı karşıya kalıyorlar. Berlin'in, yeni Avrupa'nın Doğu sınırına kadar, yeni başkent olacağı sözü veriliyor, ama o aynı zamanda işsizlerle dolu bir kent de olacak; bir kere daha Weimar döneminde olduğu gibi daha doğudan ekonomik ilticacıların -Polonyalılar, Ruslar,

Rus Yahudileri- kenti olacak, ama bu defa o şahane gösterişli ve gizemli parıltıları içinde çekici Weimar Berlin'i olmayacak. Bugünlerde kimse Weimar'ı pek düşünmek istemiyor; birleşme günlerinde şehirdeki en gözde sergi muazzam bir Bismarck dönemi ve yaşamının sergisiydi.

Doğu Almanların bir tür sömürgeleştirme olarak gördükleri ve kuşkusuz birkaç tarihsel öncülü (sosyal ya da sosyalist mülkiyet ilişkilerinin bu yüzyıl öncesinde olmadığı açık gerçeğine rağmen) olan sistemler arası bu eşsiz değişim örneği üzerinde bir parça durmakla konumuzdan kopmuş sayılmayız. Açık ki salt iktidardan, galip parti personelinin yenik parti personelinin yerini almasından, daha başka şeyler söz konusu. Tek aklıma gelen şu uzak örnek: Yani, İç Savaş'tan sonra Güney Amerika'nın yeniden kurulması. Bu örnekte, politika ve mülkiyet ilişkilerinde devrimci bir değişim adına ne varsa galiplerin işgalci bir askeri rejimi tarafından dağıtılmıştı.

Bu kendine has Thermidor ardından kültür ve politikanın başına nelerin geleceği belli değil. Son dönemde Batı Alman "yeni ekspresyonist" ressamlarının bitmez tükenmez bir hammadde kaynağı olarak Hitler'e sahip olmaktan mutlu olduklarını duyduk[1] örneğin. Şimdi eğer savaş kesinlikle sona ermişse, o çok meşhur Duvar'la birlikte, hammadde de açıkça tükendi demektir. Eski Batı Alman entelektüeller, küçük de olsa şu ya da bu dava arayışı içinde ne yaptığını bilmeksizin sendeleyen, işsiz bir kitledir; bu arada eski Doğu Alman entelektüeller ise sersemlemiş bir halde (şimdi onlar Batı Alman yazınına yetişmek zorundalar), ama Heiner Müller ya da Christa Wolf gibi birkaç tane yürekli kişi, halihazırda başarısız olsa da, olası bir Doğu Alman kültürel ve politik özerklik fikrinin akla yatkınlığını savunmayı sürdürüyor. İş dünyası her zamanki gibi arsa spekülasyonu ve işsizlik demektir; gelgelelim, entelektüeller için iş yeni konular ve esin kaynağı ve aynı zamanda uzun ömürlü üçüncü partinin yeni biçimlerinin arayışı anlamına gelir.

Şimdi Doğu'nun öteki ülkeleri derken yalnızca Yugoslavya,

1. Son dönem Rus resminin Stalin'e borcu hakkında Christo'nun ne düşündüğü kaydedilmemiştir; ancak benzer bir durum Boris Groy'un **Gesamtkunstwerk Stalin** kitabında fiili bir manifesto biçimini almaktadır.

Bulgaristan ve Sovyetler Birliği'nden söz edeceğim; tıpkı -kötüye kullanarak ve uyum adına- "biz", yani Kuzey Amerikalılardan olduğu kadar birbirlerinden de görece farklı sorunlarla boğuşan çok farklı üç ülke. Üçünün de zihinlerini Stalin sistemi ya da *nomenklatura*'nın değişen oranlarda işgal ediyor olması göründüğü kadar doğal ya da tartışmasız değildir. Onların hep birlikte "bizim" (Batı'da yaşayanların) bunu hiç anlayamayacağımıza, tam anlamıyla hayal bile edemeyeceğimize tüm kalpleriyle inanmış olmaları belki daha az anlaşılmazdır, çünkü bu her ciddi uluslararası alışverişte elimizdeki kartın orijinalliğini ileri sürmek için daima başvurulan açış oyunudur; karşı tarafın zaten önceden hakkınızda her şeyi bildiğini kabul etmek kendi yenilginizi hazırlar. Ne yazık ki, Soğuk Savaş anti-komünizmi, son kırk beş yıllık dönem içinde, özellikle de 1940'lar ve 50'lerde, bu çizgide akla gelebilecek olası tüm beylik kalıpları fazlasıyla sağlamıştır; öyle ki Doğu'dan gelen deneysel doğrular bile artık yalnızca medyanın bıktırıcı tekrarlarından ve taklitlerden değil, en eski Soğuk Savaş biçimlerinden bile ayırt edilemez görünüyor. İşte tam burada dil ve temsil en basit iletişim biçimlerini karıştırmak üzere araya giriyor; onların gerçekleri ne kadar çok Orwelci bir dile sokulursa, bizim için o kadar sıkıcı oluyor; bizim gerçeklerimiz en zayıf biçimiyle bile -yalnızca sosyal-demokrasi örneğin ya da refah devleti, sosyal adalet ya da eşitlik- Marksizan bir dille ifade edilmek istense, o kadar çabuk Doğulular kulaklıklarını kapatıyorlar.

Yalnızca tekil sözcükler ya da mesajlar değil, özgül-durumu dilin kendisi yaratıyor. Batıda, Marksizm bir kod olarak hâlâ belli bir sayıda özgül muhalefet sinyalleri veriyor: Evrensel saadet, toplumsal eşitlik ve politik demokrasi üzerine liberal mazaretlere inançsızlık hâlâ geçerli; mevcut kâr için üretimden kolektif çıkar sağlanacağı ve özel olarak yerli ya da yabancı "azınlıklar"ın kalkınma olabilirliği konularındaki şüphecilik (cazibesi konusunda sıklıkla çelişik duygular uyandıran şirket kültürü için değilse bile); şirket dünyasının getirdiği yeni tarzlar karşısında bir tiksinti ya da -tüm bunları pozitif olarak ifade edersek- yapısal bir birlik olarak sistemin bağnaz geleneksel liberal bir anlamda ya da onun sinikçe iyimser postmodern varyantına göre yeniden düzenleneme-

yeceğine duyulan derin inanç hâlâ sürüyor. Sonuçta, Marksizan kod Batı'da hâlâ "sistem" hakkında inatçı ve bilinçli bir şüpheciliğin son ışığıdır; çünkü sistem zorunlu toplumsal yan-ürün olarak sefalet üreten ve kendisinin bile farkında olmadığı dayanılmaz bir zorlama ile savaşa sürüklenen bir sistemdir.

Gelgelelim Doğu'da aynı kod otorite, devlet ve polis anlamına gelir; bunu değiştirme girişimi, Batılılar nihayet Doğulu insanların, tuvalet adabı sorununda olduğu gibi, söylemeye gerek duymadan zaten Marksist bir biçimde düşündüklerini kavramaya başlayana kadar, tartışmanın önünde sonunda neden öncelikle bu kodu kullanıyoruz noktasına gelmesi demektir. Doğulular daha çok çoğu Stalin karşıtı yeni masal ve kişiliklerin zenginliği (örneğin, şimdiye kadar yeni edebiyatın hemen hemen kalıplaşmış bir tipi olarak sosyalizm koşullarında mumyalaşma imgesi) üstüne düşünmekle ilgileniyor. Bu insanlar açısından Stalin'in bütün bir sisteme bedel olduğunu söylemek önemli görünüyor; yani, her şeyden önce, Stalinizmin olumsallık ve diyalektik açısından tarihsel açıklamalarının (Marx'da olmasa bile, Lenin'de zaten mevcut olan olgun biçimini almış embriyo) kesinlikle istenmediği ortada ve tersine, kapitalizme -herkesin bildiği kutsanmış ismiyle "sivil toplum"a- gelince, o bir sistem değil, sadece basit yaşamın kendisi, kamu ve özel olmak üzere büyük iki alt-tür içindeki doğal yaşam. Bu anlamda sivil toplumun şirketleşen Batı'da sona ermekte olduğu ve artık gerçekte klasik anlamda ne bir kamusal alana ne de bir özel alana sahip olmadığımıza ilişkin yakın dönemin Batılı kavrayışı, en uçuk kuramsal markalar ve ambalajlarla bile dile getirilemez oldu.

Ama şimdi Stalin'in ne anlama geldiği daha da ilginç; artık özel olarak terör ve şiddet değil de bizi kendine has özellikleriyle şaşkınlığa sürükleyebilecek üç başka şey söz konusu: Kolektivite, ütopya ve modernizm. Medyanın, daha gelişmemiş biçimlerinde bile, mutlak gücünün göstergelerinden birisi şudur; medya sayesinde nasıl bizim için (kuşkusuz dar çevrelerde ve farklı nedenlerle de olsa) "totalite" ve "totalleştirme" otomatik olarak kötü bir anlama geliyorsa Doğulu entelektüeller için "ütopya" sözcüğü de otomatik olarak aynı oranda kötüdür. Stalin'i ütopyacı

dürtülerin en çarpıcı somutlanışı olarak resmeden, onun derinlerdeki güdülerinin, itilimlerinin ve tasarılarının en katıksız anlamda (kesin olarak bir ütopyacılık fikriyle kavranamayacak Hitler'le arada bir ve yanlış biçimde karşılaştırılmakla birlikte) ütopyacı olduğu yolundaki grotesk fikir artık sorgusuz sualsiz kabul edilir bir ilke haline gelmiştir. Ütopyanın ya da Lafargue'nun "tembellik hakkı"nın, erken dönemin modernleşme ve sanayileşmesindeki zorunlu emek ve değerin ilkel birikimi ile uzlaşmasının zor olduğuna işaret etmek işe yaramaz; burada konu olgulardan çok, entelektüller ve ideologların, otomatik olarak (klasik idealist, hatta dinsel bir tarzda) birbirini doğuran ideal değer ve konumları içeren eklentisiz bir ağ tasarlama iradeleridir. Tarih ve olaylar, bir kere daha, etik dinlerden bu yana entelektüellerin olaylar hakkında tercih ettikleri düşünme tarzı olarak kalan böylesi etik "total sistemler"den, moral ideal tiplerden; yani, çok sağlam açıklamalar gibi görünen, ama aslında bizim eski dostlar İyi ve Kötü'nün yeni ısıtılmış kopyalarını imal etmeden önce ilk olarak olayları fikirlere çeviren idealizm sistemlerinden uzak tutulmalıdır. Doğuda bugünlerde tam anlamıyla kural haline gelen anti-ütopyacılık kadar bizim görünüşte post-idealist postmodern felsefe ve kuramlaştırma çalışmalarımızda etkin rol oynadığını görebildiğimiz tarihin "total sistemleri" hakkındaki bu tür ahlaki görüşlerin önüne geçmek için, öyle görünüyor ki (olumsallıkları, süreksizlikleri, rastlantıları ve diyalektik sıçramaları ile) eski moda materyalizme hâlâ ihtiyacımız var.

Batı'da hegemon bir felsefe öznenin ya da merkezi öznenin, kendini yönlendiren bireyin, bireysel dehanın değilse bile, tekil kişiliğin, ölümünü değilse bile, sonunu ilan ettiği bir zamanda - bireysel düzeyde ortadan kaybolduğu sanılan o aynı "özne"nin çok yönlü parıldamasını bize sunan, Batı'daki diğer marjinal ya da alt grupların aksine yerel kolektif kimlikleri ele geçirmekten söz ettikleri bir zamanda- ilginç olan eski Sovyet Doğusu'nda birey öznenin öncelikle kendisini kurmaktaki başarısızlığının hissedilmesidir (Japonların hiçbir zaman yapı-çözüme ihtiyaçları olmadığını, çünkü başlamak için hiçbir zaman merkezi öznelerinin olmadığını söyleyen bir Japon arkadaşı anımsadım, Klasik Habermascı bitmemiş bir projenin bütün kayıpları ve duygu yüküyle sahneye

konmuş Sovyet Doğusu'nda bireysellik momentinin yokluğu, Stalinvari kolektif bir bedenin kâbusu andıran görünüşü ile pekişir -bir kuramcının dediği gibi, bu bedenin hegemonyası altında, "bedenler ayrı ayrı var olamazlar"; ya da büyük Sovyet ütopyacı yazarı Andrei Platonov'un dile getirdiklerine uygun olarak, orada açlığın ve iç savaşın sefaleti bireysel bedenlerin ısınmak için birbirine sokulmasına yol açar. Stalinizm, öyleyse, böyle bir kolektif bedeni güç ve terörle kamçılayarak bir arada tutmayı hedefleyen titizlikle hazırlanmış plan ya da stratejidir- bu yüzden de bunu Orwell'in "iktidar hırsı" saçmalığına başvurmasak bile, belli bir dozda paranoya katmadan söylemek zordur.

Mevcut Sovyet anti-ütopyacılığı içinde pek çok unsur, söylediğim gibi, bana büyük oranda bir retorik olarak 1950'li altın yıllarda pekişen en bayağısından Batılı anti-komünizmin bir türevi gibi görünüyor; ancak bu kolektif beden parçası göreli orijinal görünüyor ya da en azından daha önce Soğuk Savaş ideologları tarafından aynı biçimde hiç vurgulanmadı ya da öne çıkarılmadı. Eğer onlar bunu yapmadılarsa, belki de Batı'da tam da böyle bir kolektif beden görüşünün anti-ütopyacı olmaktan çok ütopyacı -ama Stalinci ya da Doğulu kötü değil bugünkü iyi anlamda ütopyacıizler taşımaya yatkın olması yüzündendir. Şimdi sosyal psikolojiyi ya da insan doğasını bir kenara bırakalım ve seviyeyi psikolojik orta duyunun kaba bir biçimine indirelim: Aşırı bir bireysellik ve kuralsızlıktan mustarip insanların kolektif yaşamın tam da bu tür bir telafi edici görünümünden etkilenmeleri benim için anlamlıdır; ama öte yanda kendine ait bir odası olmayan, uzun zamandır ısınmak için birbirine sokulan diğerleri, birilerinin bir zamanlar benzer bir durum için söylediği gibi, doğal olarak her gün yaşadıkları durum olan birliktelikten yeterince korkacak ve bireyin ya da bireysel psişenin özel mülkiyet özlemi gibi bir parça özel alan özlemi duyacaklardır. Gerçekten, konuşmalarımıza katılan Ruslar anti-ütopyacılık denen bu görünüşteki kavrayış ya da değerin ardındaki yaşantısal güdüler hakkında çok açıktılar. Bu yankılar ve bir duygu biçiminde taşıdıkları bilinçdışının derinliklerindeki aile ve çocukluk izlenimleri, bana göre, henüz politik ya da toplumsal konumlardan çok, politik ya da sınıf mücadelesinde (her iki tarafta

da diyebilirim) harekete geçen libidinal mekanizmayı ifade ediyor.

Ama biz Batılılar için, bu hikâyeyi başka bir biçimde anlatmak belki daha ilginç olacaktır. Söz konusu anlatım kısaca üzerinde duracağım köklü Doğu-Batı karşıtlığını öngörmektedir. Bir araya sokulmanın Amerikan versiyonu -Sovyetler'deki açlık, iç savaş ve zorla kolektifleştirmenin Amerika'daki karşılığı olan 30'lardaki büyük kolektif kriz- kuşkusuz Büyük Bunalım'dı. Simgesel olarak Bunalım bizim için yalnızca bir araya sokulmak değil, yoksullaşma ve nesnelerin apaçık kalmaları anlamına da geliyordu. 30'ların nihayet sona ermesi, önemli II. Dünya Savaşı deneyimi (Amerikan tarihindeki tek gerçek ütopik dönem) ve 1947-48 patlama döneminin ardından, sıkıntılar nihayet aşıldığı ve savaş sonrası tüm yeni ürünlerin pazarlanmaya başlandığı zaman, ortaya çıkan şeyin 30'ların şoku karşısında şiddetli bir tiksinme olması böylece "doğal"laşır ve bir "sağduyu" sorunu haline gelir. Artık kolektif yaşamdan duyulan korku; fiziksel olarak tüketimdeki bir bireycileşme ve her tür malın ve yeni nesnenin bir güvenlik örtüsü tarafından bertaraf edilir. Bu anlamdaki tüketim sonuçta insanın kendi doğasında değildir: Tüketim tutkusu, somutlaştırılan ve ardından, simgesel anlamından sıyırıp ebedi insan doğasının bir niteliğine dönüştürerek, bir değer olarak bütün dünyaya yansıtılan tarihsel, Kuzey Amerikan bir deneyimdir. 60'larda Eisenhower-sonrası neslin yeni dayanışma biçimlerinin hayalini kurarak ve yaşamlarında göstererek kolektivite karşısındaki tepkiye giderek tepki göstermeleri de bu nedenle aynı oranda "doğal" hale geldi (ona karşı da mevcut yuppiler nesli tam bir tarihsel tepki sergiliyor gibi). Ve tarihsel bakımdan simgesel bu tarz ya da kuşaklar arası değişim kuşkusuz Doğulu bir anti-ütopyacılık ve kolektivite korkusunu anlamanın da bir yoludur.

Bana gerçekten orijinal gelen mevcut Doğulu ya da Sovyet anti-ütopyacılığının başka bir özelliği, estetik ve modernizm ile ilişkilidir; Boris Groys'un ilgiye değer kitabı *Gesamtkunstverk Stalin*'de çok programatik olarak işlediği bir konumdur bu.[2] Bu görüş -ve sık sık estetik modernizmin yükselişine neden olduğu söylenen çok yıpranmış daha eski bir anlatının yerini alacak çar-

2. Münih: Hanserverlag, 1988 (İngilizce baskısı Princeton University Press, 1991 içinde yayımlanacak).

pıcı ve sapkın, kışkırtıcı tarihsel revizyon ve hayret uyandıracak biçimde canlı bu tarihsel anlatı- uzun süreler birbirine zıt olduğu kabul edilen iki dönem ve gelişmeyi, 1920'ler Sovyet kültürel devriminin büyük öncü modernizmi ile Stalin döneminde ortaya çıkan standart ve bir kalıp sosyalist gerçekçiliğin boğucu hegemonyasını, özdeşleştirmekten ibarettir. Biz Batılılar için bu iki dönem Hollywood ve kitle kültürünün öne çıkmasıyla görsel sanatlardaki büyük estetik öncülerin yerlerini kaybetmesine denk düşer; ve gerçekten de Sovyet sanat tarihinin daha önceki ve çok ilginç bir gözden geçirilmesi, SSCB'de sosyalist gerçekçiliğin genelde bir kitle kültürü *olduğu* teziyle Katarina Clark tarafından yapılmıştı. Ama Groys ve kuşağı (kişi olarak onu bugün bir bütün olarak Sovyet entelejensiyası içinde standart gibi olan bir konuma yerleştirmek istemiyorum) açısından bu iki dönemin bir kopuştan çok bir süreklilik olarak görülmesi gerekir. Onlara göre, sosyalist gerçekçilik, Stalinizm ve Wagneryan total bir sanat eseri olarak Stalin'in kendisi yüce modernist öncü projenin başka araçlarla sürdürülmesidir. Stalin Malevich'in gerçek ardılıdır; Malevich'in ruhun mistik alanında diktatörlük ve denetimle kuramadığı şeyi Stalin gerçek dünyada bedenler alanında gerçekleştirmiştir. Zaten Hitler'in yirminci yüzyılın en büyük film-yapımcısı olduğu (Syberberg tarafından) söylenmişti; ama şimdi bir bütün olarak Stalinist sistem bir bütün olarak yüce modernist projedeki diktatörce ve ütopyacı her şeyin hayata geçmesi olarak görülüyor. Gulaglar gerçek bir Mallarmé tarzı *Livre,* Dünya'nın Kitabı ve füturist ve sürrealistlerin ancak savaşta ve rüyalarda yaşadıkları estetik ve politikanın nihai bileşiminin yükü altında ezilen bir gündelik yaşam haline geliyor. Postmodern olsun ya da olmasın bu konum, kesinlikle bir bütün olarak postmodern çağda en iyi anlaşılan yüksek estetik modernizmin değerlerinin baştan sona reddi anlamına gelir. Hem Joyce hem de Zdanov'un, Mallarmé, Picasso ya da Schoenberg'in, Yezov ve Vişinski'nin, Ulbrich ve Gottwald'ın gerçekte Lenin'in kendisinin orijinal günahı Edmund Burke'nin bilinen görüşüyle istencin kötülüklerinde -planlama ve plancılaştırma yoluyla verilen zararda, tüm var olanın ve olumsuz olanın bireysel dehanın her şeyi kapsayan tek bir iradesine teslim edilmesinde- yatar.

Bu, bir Doğu-Batı diyaloğu açısından, tam anlamıyla Batılı bir postmodernizmde, kesinlikle elverişli bir konu olacak görünüyor; Batı'da bu gibi konular üzerine tartışmanın Galbraith'ın Doğu'daki planlamanın Batılı ya da kapitalist eşdeğerine oligopol dendiği ve kapitalist Batı'nın Stalinci Doğu'dan hiç de daha az insan eseri olmadığı, iş dünyasının kararlarına ve doğrudan, keyfi ve yalın demokratik olmayan iradesine daha az tabi olmadığı (bizim şansımız aktif olanın Politbüro değil de şirketlerin iradesi ve son derece modernist ya da postmodernist iş dünyasının iradesi olması) doğrultusundaki temel tespitleri ile başladığı anlaşılıyor. Eğer örneğin, özgürlüğün çoğu zaman görünmeyen ve bilinmeyen başka insanların keyfi kararlarından arınmış olmayla ilişkili olduğunu düşünüyorsanız, yönetim kurulu kararlarını kısa ve çarpıcı politik ve gündelik yaşam sloganlarıyla birleştiren -"yaşam tarzı", "dumansız", "cinsel tercih" ya da gerçekte "anti-özcü" ve "totalleştirme" gibi daha felsefe yüklü kavramlar- şirketleşmiş dünyanın döküntü dili Amerikan-İngilizcesi için ne diyeceğiz. Dille ilgili böylesi kararların öz olarak liberal eğilimli hegemonik şirketleşmiş kültür tarafından alınıyor olması, nasıl Stalin kültüründeki Marksist çeşni Marksizmi kurtarmadıysa, özel olarak bu kararları hiçbir şekilde kurtarmaz (ancak, böylesi bir açıklama, tutucu ve gericilerin elinde bu tür sorunlar söz konusu olduklarında kullanabildikleri daha eski, halen yaşayan bir dil ve kod olmasına bağlıdır; ama postmodernitede bu dil ve kodlar, kendilerine rağmen, yeni sözcükleri pek seven şirketlerde çıraklık yapmak zorunda kalır).

Ancak, bırakın diyalogları, bu tür argümanların bile, Doğu'dan aldığımız eksi puanlar karşısında dayanması zordur ve zorluk tarafların birbirleri hakkında temel bilgilenme eksikliğinden gelen kuşkularla da ilgili değildir -örneğin, Doğulu arkadaşlarımızın Allende'nin devrilmesini Amerikalıların tezgâhladığını reddettiklerinde ya da (belki de haklı olarak) bizim Stalin ya da Brejnev döneminde yaşamanın neye benzediğini tam olarak kavrayabileceğimizden şüphe ettiklerinde durum budur. Temel zorluk, daha çok, iki tarafın da söylemlerini sergilemekte kullandığı açıklayıcı terimlerin aşırı uyumsuzluk ve oransızlığında yatıyor. Kısaca,

Doğu iktidar ve baskı açısından konuşmak isterken, Batı kültür ve metalaştırmaya göre konuşmak istiyor. Söylemsel kurallar için yürütülen bu başlangıç mücadelesinde gerçekten ortak bölenler yoktur ve sonuçta varılan nokta iki tarafın da kendi gözde dillerinde alakasız yanıtlar mırıldandığı o kaçınılmaz komedidir.

Ama bu durum ancak çeşitli ulusal ya da kolektif durumlar arasında ilk planda gürültüsüz patırtısız bir iletişimin olanaklı olduğunu düşünüyorsanız sıkıntı verici olacaktır. Ancak kibarca "yeni dünya düzeni" dedikleri şeyle birlikte bütün ulusal kalıpların (bu sürece milliyetçilikler ve yeni etnik ayrılıklar dahildir) ve aynı zamanda kolektif Öteki'nin böylesi imgelerini takınmış hemen hemen Lacancı bir hayali kostümün dönüşüne tanık oluyoruz. Kolektif Öteki imgeleri söz konusu olduğunda onlarsız asla yapamayacağımızı ve onların asla "sahici" ya da hatta düzeltilmiş (ne anlama geliyorsa) olamayacağını -yorumlar ya da yanlış yorumlar gibi, onlar zorunlu olarak ve yapısal bakımdan çarpılmıştır- anlamak temeldir. Bu anlamda global diyalog her zaman iki tarafın da ötekinde gördüğü olmak istemediği şeyle büyülenme demektir.

Her halükârda, bizim (Batılıların) reddimiz muhtemelen şöyle bir şey olur: Bu Birleşik Devletler'in süper devleti -bu muazzam güçlü ve bilinçdışı güç, trajedi ya da tarihteki masum, ahlakçı Protestan geleneğiyle son derece ikiyüzlü ve başkaları için bir futbol takımı ya da düzenbazlar tayfası kadar tehlikelidir- şimdi, Sovyet karşı ağırlığının aniden gözden kaybolmasının ardından, dış dünya için ipini koparmış bir top arabası kadar tehlike yüklüdür. Sovyet sisteminin ilkesel farklılıkları öteki güçlerin sistemik kan bağından dolayı veremeyeceği bir güvence sağlamış olsa bile, insanlar en azından yakın zamanda başka iki süpergücün ortaya çıkışının -1992 sonrası Avrupa ve Japonya- Kuzey Amerika'nın sorumsuzluğunu güvenli bir biçimde sınırlayacak yeni bir güç dengesi yaratacağını düşünmüş olabilirler. Ancak, yakınlarda patlayan Körfez Savaşı bu iyimser düşünce için kötü haberler getirdi; kültürel birleşme ise daha elverişsiz durumda.

"Kültür emperyalizmi" denen -şimdi sanki başka bir çağda kalmış- bir şey üzerine konuşmaya alışmıştık; o da ağzına kadar Hollywood film kasetleri ve hit parçalarla yüklü bir hücumbot gibi

gerçek emperyalizmle birlikte ortaya çıkıyordu sanki. Ancak, içeriği doldurduldukça ve daha doğru gelişip daha tam gerçekleştikçe, sanki içinde biçimin orijinal olarak formüle edildiği sözcüklerin hiç farkına varamadığımız birer yalanmışçasına biçiminin de dağılması, böyle bir dilin kendine has özelliğidir; birçok bakımdan diyalektiği doğrulayan bir özelliktir bu. Böylelikle yıllar önce, modernleşmenin bu biçimine "Amerikanlaşma" dendi; süreç kendini giderek artan bir sadakatle gerçekleştirdikçe, terim giderek daha yersiz ve işe yaramaz hale geldi ve aslında yine aynı şeyleri söyleyen; ama sistemi adlandırma doğrultusundaki orijinal girişimi reddettiği görülen "postmodernizm" sözcüğüyle yer değiştirdi.

Buna benzer bir şey, bana öyle geliyor ki, kültür emperyalizmi düşüncesinin de başına geldi. Kültür emperyalizminin eski isminin ölü kabuğunu parçalayıp muhteşem kanatlarını, önüne geren her yeri talan eden bir çekirge sürüsü gibi kararttığı yeni gökyüzüne açtığı yalan değil, gerçekte her zaman olduğundan daha doğrudur. Çünkü, postmodern global pazarlama stratejileri ve "post-Fordizm"[3] çağında, eski malların tiranlığı, Amerikan tarzı metanın (ister süt tozu, şampuan, isterse 50'lerdeki TV programı ve silahlanma sistemi olsun) dayatılması ve zorla tek ölçü kılınması sona ermiş gözüküyor ve egemenlik ya da hegemonya ile bağdaşması zor yeni bir esneklik günümüzdeki düzeni oluşturuyor. Gerçekten de ister toplumsal ya da politik bir slogan, isterse kuramsal ve felsefi yaşamın bir olgusu olsun, "çoğulculuk" post-Fordizmin

3. Robin Murray'ın uzmanca nitelemesiyle şöyle: Birkaç çeşit ve hızlı satan malla sınırlı indirimli satış mağazalarının tersine Sainsbury's, büyük caddelerde yer yer ortaya çıkan bir dizi dükkân gibi piyasanın değişik kesimlerinden gelen talepleri karşılayabilen çok çeşitli ürünler satabilmektedir. Pazar ayarlama büyük iş merkezlerinin sloganı haline geldi. Pazar araştırmacıları pazarı yaşa (genç, genç yetişkin, "gri güç"), ev ekonomisine (sosyete, tek cinse dayalı çiftler, tek ebeveynli aileler), gelire, mesleğe, konut biçimine ve giderek bölgeye göre parçaladılar. "Yaşam tarzları"nı, mallara göre tüketim kalıpları ilişkisi kurarak, yiyecekten giyecek, sağlık ve tatile kadar çözümlemektedirler. En başarılı üretim alanları, yenilikçi örgütlenmelere giden ve "müşteri" tasarımı ve niteliği üzerinde duran esnek üretim sistemlerine bağlı alanlardır. Esneklik kısmen yeni teknoloji ve küçük bir düzenleme ve az bir zaman kaybıyla üründen ürüne kaydırılabilen programlanabilir makinelerin devreye sokulmasıyla yaratılmaktadır. Benetton'un otomatik boyama işletmesi, örneğin, talebe göre renkleri anında değiştirme olanağı sağlar. "Fordizm ve Post-Fordizm", **New Times**, Stuart Hall ve Martin Jacques editörlüğünde, Londra: Lawrence ve Wishart, s. 43-4.

aslına sadık bir üstyapısal yansımasıymış gibi görünüyor: Yine de, çoğulculuk, bir zamanlar açık ve tartışmasız bir şiddet türü olan ne varsa metafizik dolambaçlar içinde belirsizleştirerek, emperyalizm ve egemenlik olgusunu çok daha karmaşık biçimlerde metalaştırma yapılarına bağlar. Sonuçta sahte mutluluk üzerine eski Marcusecu-Platonik sorun, sanki bizim görünüşte yeni ve orijinal kültürel ve politik sorunlarımızın, 60'lardaki biçimiyle, öngörülmesiymiş gibi, geri dönmeye başlıyor.

Kılavuz ipi rolünü Amerikan şirketlerinin (bazı kereler belli belirsiz ve yanlışlıkla çokuluslular olarak adlandırılır) gücü oynamalıdır. Bu bana, daha önce gördüğüm bir olayı, şehir planlamacılarının gurur duydukları Rotterdam'daki yeni bir su bendi projesini anımsattı. Plan şimdi çökmekte olan dokların ve liman teçhizatının (bunlar postmodern değil, moderndi) yerine yeni bir konut, eğlence ve iş merkezi kompleksinin kurulmasını içeriyordu. Kuşkusuz, bu yeni kentsel "iç sömürge"den para kazanılacaktı, ama merkezi olarak denetlenen plan Londra liman arazisi felaketinden -şehir arazisinin spekülatörler tarafından talan edilmesinin ve parçalanmasının gerçekten korkunç bir örneğinden- kaçınmayı amaçlıyordu ve gerçekten de eski, modern, "deha" yapıtlarının yerini zamanımızda Haussmann devrinden beri görülmeyen türden yeni bir kolektif bütünsel estetiğin almasının yeni bir örneği olarak mimari öğrencilerine gösteriliyor. İşte böylece Kuzey Amerikalı bir izleyici de korkunç bir hayret içinde bütün bu işlerde Rouse şirketinin rolünü keşfediyordu; Amerikan danışmanlık şirketleri şimdi uzman meslektaşlarının karşı-operasyon teknikleri ve yerel polis güçlerinin eğitiminde oynadıkları rolün aynısını postmodern global kültürel gelişmede oynuyorlar. Güven belgeleri Baltimore limanı girişinde sergilenen ve Disney imparatorluğu ile yakın ilişkileri olduğu ileri sürülen bu topluluğun birleşik bir Avrupa projesi arefesinde bir eski dünya projesinin arkasındaki taşıyıcı olması kuşkusuz hâlâ kültürel özerlik nosyonunun belli belirsiz kalıntılarına bağlananlar için şok etkisi yaratacaktır. Uygun bir otel odası tasarlayamayan Rusya ve arkadaşlarının ilk yardımcı olarak Hiltonlara başvurmak zorunda olmaları -bunun da yalnızca sosyalizmin iflası anlamına geldiği!- kimin umurunda. Burada Av-

rupa'nın en eski burjuva kültürü -belki de hâlâ tarz ve *Weltanshauung* bakımından, gündelik yaşamda ve toplumsal davranış ve önceliklerde özellikle Avrupalı sanılan her şeyin en uygun ilk örneği- şimdi kendilerinden daha yaşlı yeni dünyanın işadamları ve tasarımcılarına mecbur olmalarına, Rembrant'ın Walt Disney'le ve 20 ve 30'ların büyük sosyal konut projelerinin Epcot ve Horton Plaza ile tamamlanmasına baktığımızda, postmodern çağda kültürel olarak iflasını ilan etmek durumunda kalmıştır.

Kültürel özerkliğin de sönük bir başarısızlık olacağı görülen bir zamanda -çeşitli Avrupa ulus devletlerinin gururlu bir milliyetçilik yayan gezgin mega-şovlarına rağmen- yeni Avrupa için politik ve ekonomik özerkliğin geleceğinden nasıl emin olabiliriz? Mimaride "eleştirel akılcılık" denen ve yeni global Amerikanlaşma karşısında en azından ulusal ve yerel tarzlarda bir direnme çabası vaat eden bu son umut, kendinden emin her Amerikan post-Fordist uluslaraşırı şirketin ürünü uygun yerel renkler ve ulusal tarzda paketlemenin önemini anladığı yeni bir çağda gerçekten hâlâ gündemdeki yerini koruyabilir mi? Bugün kültür emperyalizmi uzman ihracına dayanıyor; kazandıklarında ise ulusal gelenekler bile artık güven içinde olamıyorlar; ama hâlâ onların kaybetmelerini umabilir miyiz?

Bütün bunların çok karamsar olduğunu düşünenlere, şimdi haddim olmayarak Nietzsche'yi düşmana terk etmemiz gerekmediğini, tam tersine gönülden bağlandığı, en derin karamsarlığın ancak gerçek gücün kaynağı olduğu inancında kendi tesellimizi bulmamız gerektiğini söylemek istiyorum. Tıpkı Doğulu arkadaşlarımın kendi sistemleri hakkında duydukları gibi, bu sistem hakkında da biz derinden, giderilmez bir kuşku duymalıyız; kullanılmaları ve manipule edilmeleri karşısında ellerinden hiçbir şey gelmeyenler için önerebileceğimiz tek şey, en zayıf bir çeşidinden de olsa, iyimserliktir.

Mart 1991

IV. ENTELEKTÜELLER İKTİDARDA MI?

Iván Szélenyi

1974'te George Konrad'la birlikte yazdığımız *Entelektüeller Sınıf İktidarı Yolunda*[1] aşağıdaki cümlelerle bitiyordu:

> Paradoksal olarak, entelektüeller entelijensiyanın bir sınıfa evrilmesinin kendi doğasından geldiğini formüle etmedikleri sürece, Doğu Avrupa'da aşkın bir entelektüel etkinliğin varlığı düşünülemez. Ama bunun için yönetici elitin hegemonyasının kaldırılması ve bir bütün olarak entelektüel sınıfın iktidarının pekişmesinin beklenmesi gerekmektedir. Sosyalizmin hipotetik üçüncü dönemine ne zaman ulaşıla-

1. Andrew Arato ve R. E. Allen tarafından çevrilmiş, İngilizce çevirisi 1979 yılında yayımlanmıştır.

cağına gelince, bütün söyleyebileceğimiz, Doğu Avrupalı bir yayıncı bu denemenin yayınlanmasını kabul ettiği zaman -daha önce değil- üçüncü döneme ulaşılmış olacağıdır.

(Sosyalizmin daha önceki iki dönemini birbirinden ayırmıştık: Bürokrasinin iktidarı kendi tekeline aldığı Stalinizm ile bürokrasinin entelijensiyaya açılmaya başladığı, ama hegemonik konumunu da muhafaza ettiği Brejnevcilik).

Kasım 1989'da, çatırdayıp yıkılan duvarlar ve komünist rejimlerin ortasında, bizim kitabımız Budapeşte'de, hükümetin mülkiyetindeki bir yayınevi olan Candolat tarafından yayımlandı. Şimdi okurlarımızın gündeme getirebileceği birkaç soruya yanıt vermeliyiz:

(1) Bu, entelektüellerin egemen bir sınıf oluşturduklarının bir göstergesi midir; bu durum, Gorbaçov'un iktidara yükselişiyle "yeni sınıf projesi"nin yeniden canlandığının görülebileceği iddiasına geçerlilik kazandırır mı?

(2) Bu sorunun yanıtı "evet" ise entelektüellerin yeni elde ettikleri iktidar kalıcı bir fenomen midir, yoksa sadece kısa bir geçiş çağından mı ibarettir? Bütün bir *çağı* temsil etmesi söz konusu ise ona anlamlı bir şekilde "sosyalist" diyebilir miyiz?

Bu soruları doğru biçimde yanıtlamak için daha fazla zamana ve güncel olaylardan uzaklaşmaya gerek vardır. 1989 yazında, bu sorunları Budapeşte'de Konrad'la tartıştıktan sonra, nihayet entelektüeller ve iktidar üzerine "ikinci bir cilt" yazabileceğimizi düşündük. Ama şu anda bütün yapabileceğimiz, birkaç hipotez sunmaktır.

Benim ilk soruya yanıtım koşullu bir *evet*'tir. Bürokratik kast Doğu Avrupa'nın her tarafında çöktü, Sovyetler Birliği'nde bile darmadağın oldu. Bu durum, *Entelektüeller Sınıf İktidarı Yolunda*'da sunduğumuz yeni sınıf kuramıyla iki açıdan tutarlılık gösterir.

Birincisi: Entelektüeller (ya da daha özgül bir deyişle, bürokrasinin entelektüelleşmesi sürecinde yer alanlar) komünizmin pek beklenmeden çöküşünde, bürokrasiye karşı kansız "kadife devrimler"de ve elit kesimin kendisini ve Komünist Partisi gibi örgüt-

lerini dağıtmaya hayret verici bir isteklilik gösterişinde kuşku götürmez derecede büyük bir rol oynadılar.

Bürokrasinin çok az direniş göstermesinin nedenlerinden birisi, son yirmi yılı aşkın zamanda parti ve devlet bürokrasisine yeni katılanların değişik bir kalıbı sergilemelerine bağlanabilir. Macaristan'da, en azından rejimin yerini sağlamlaştırdığı Kadarcı dönemde, parti bilinçli olarak yüksek eğitimli insanları çekmeye çalışmış ve yetenekli genç profesyonelleri *nomenklatura*'yı oluşturan mevkilere, özellikle parti aygıtına getirebilmek için büyük çabalar harcamıştı.

Eski çizgideki bürokratların yerini "komünist yuppiler" alırken, parti aygıtının ethosu değişti. Bu genç profesyonel kadrolar, işçi sınıfı ve köylü kökenli kadrolardan farklı olarak, yalnızca siyasal patronlarına bağlı değildiler. Onların kişisel yazgıları partinin geleceğine bağlı değildir. Partideki işlerini kaybetseler bile, pazarlayabilecekleri hünerleri sayesinde kendi mesleklerine geri dönebileceklerine ve çokuluslu kuruluşlar için çalışarak parti için çalıştıklarından daha iyi ücret alabileceklerine inanmaktadırlar.

Bu eğilim, komünizme sadık olmayan, oldukça burjuvalaşmış bir parti eliti yaratmıştır. *Entelektüeller Sınıf İktidarı Yolunda*'yı eleştiren bazı kişiler partili bir kadronun bir entelektüel olabileceğini düşündüğümüz için bizimle alay ederlerken, bürokrasinin entelektüelleşmesi (ve bunun, bürokratik kast düzeninde yıkıcı bir etki yapması) konusundaki öngörümüz şaşırtıcı bir biçimde doğrulanmıştır.

İkincisi: Bugün Doğu Avrupa'da bir iktidar boşluğu vardır. Eski elit çökmüştür; yerli burjuvazi olmadığı için, eski elitin yerini almaya soyunabilecek tek ciddi alternatif entelijensiyadır.

Yeni bir siyasal sınıf oluşum halindedir ve yeni ortaya çıkan bu eliti oluşturanlar özellikle entelijensiya içinden gelmektedirler. Bu yeni sınıfın üyeleri tarihçiler, ekonomistler, sosyologlar, hukukçular ve medya profesyonelleridir. Bunların hepsi de profesyoneller olarak uzman oldukları gerekçesiyle iktidarı kendilerine istemekte; parlamento üyeliği, bakanlık, cumhurbaşkanlığı ve belediye başkanlığı gibi mevkilere gelmenin özlemini duymaktadırlar.

Bugün (Ocak 1990'ın son günleri) Doğu Avrupa'nın iktidar yapısını tanımlamaya kalkışırsak, oldukça güvenli bir biçimde, entelijensiyanın farklı franksiyonları arasındaki iktidar mücadeleleriyle karakterize edilir diyebiliriz. Macaristan'da toplum bu mücadeleyi sessizce ve tam bir kayıtsızlıkla izlemektedir. Yeni elit kesim bir yandan ücretleri dondurup fiyatları arttırır, grevleri kontrol altına almaya çalışırken, öbür yandan 1980'de *Solidarnosc*'un doğum yeri olan Gdansk'daki Lenin tersanesini ABD'li zengin Mrs. Barbara Piasecka-Johnson'a çalışma barışı vaat ederek satmayı teklif ediyor.

Kuşku yok ki bugün Doğu Avrupa'daki entelektüeller, tarihte şimdiye kadar sahip olduklarından daha fazla güce sahiptirler. "Toplum ile iktidarlar" arasındaki çatışma, hızla entelektüel elitler ile toplumun geri kalan kesimi arasındaki bir çatışmaya dönüşmektedir.

İkinci soruya yanıtım ise "bilmiyorum" şeklindedir. Bir toplumsal oluşum çöküp bir yenisi doğduğu zaman, entelektüeller devrimci toplumsal değişimde genellikle önde gelen, öncü bir rol oynarlar. Ancak bu öncü entelektüeller, devrimler sayesinde ele geçirdikleri iktidarı genellikle ellerinde tutamazlar.

Yeni toplumsal düzen yerini sağlamlaştırdıkça, entelektüeller güçlerini kaybeder ve bazı siyasal ayrıcalıklarını başka sınıflara ya da toplumsal kategorilere (Fransız Devrimi'nden sonra mülk sahibi burjuvaziye, Rus Devrimi'nden sonra bürokrasiye olduğu gibi) kaptırırlar.

Entelijensiya bu defa yeni bir tarihsel örnek oluşturabilecek midir? Kendisini iktidar konumunda yeniden üretebilecek şekilde gerçekten yeni bir sınıf haline gelerek iktidarını koruyacak mıdır? Yoksa basitçe iktidarını yeni bir burjuvaziye mi teslim edecektir? Başka bir deyişle, bugünkü devrimin kapsamı, sosyalizm ya da komünizmden kapitalizme doğru tarihsel olarak kısa sürebilecek bir geçiş döneminden mi ibarettir.

Kanımca, şimdiki tarihsel konjonktürde bu soruyu yanıtlamak olanaksızdır. Doğu Avrupa'da halihazırda var olan toplumsal formasyon, tartışma götürmez biçimde *kapitalist bir formasyon değildir. Bugünkü Doğu Avrupa,* hızla büyüyen bir özel sektörün yanı

sıra devlet sektörünün ya da devletçi üretim tarzının (emekgücünün herhalde % 85-90'a kadar varan oranı hâlâ full-time bu alanda çalışmaktadır) egemen olduğu, *sosyalist bir karma ekonomidir*. Demek ki günümüz Doğu Avrupa'sı, ekonomik kurumları ile toplumsal yapısı bakımından, hemen hemen George Konrad'la benim sosyalizmin üçüncü çağına ilişkin öngörümüzü doğrulamaktadır.

Aynı zamanda, devletçi sektörün tamamen çöktüğüne ilişkin göstergelere rastlanmaktadır. Entelijensiyanın önemli bir franksiyonu artık "her naneyi yemek" istiyor. Liberalizm; neo-klasik ekonomiyle ve Margaret Thatcher'la Ronald Reagan'ın ekonomik politikalarına duyulan derin sempatiyle birleştiğinde, dizginlenmemiş bir yeniden özelleştirmeyi, kamu mülkiyetinin toptan ve hiçbir sınır gözetmeden özel mülkiyete dönüştürülmesini kapsayan bir "şok terapi" gerektiren başlıca siyasal ideolojidir.

Yeniden özelleştirme; kamu şirketlerinin işletme yöneticilerinin özel mülkiyetine dönüştürülmesi (Elemer Hankiss'le Jadwiga Staniszkis'e göre, gerek Macaristan'da gerekse Polonya'da bu doğrultuda bir hayli yol alınmıştır) ya da Macar ve Polonya şirketlerinin yabancıların ellerine devredilmesi (bazen gerçek, ama daha sıklıkla simgesel orandaki para miktarlarıyla) anlamına gelebilir.

Yabancı sermayeye dönük bu yeniden özelleştirme süreci Macaristan'da, ABD Budapeşte Büyükelçisi Mr. Palmer'ın himayesinde gerçekleşmişti. Mr. Palmer, Ocak 1990'da *New York Times*'la yaptığı bir görüşmede, Budapeşte'yi bir "boom town"* ile karşılaştırarak Macaristan'da bir "altın tutkusu"nun varlığından söz etmişti. Bir hafta sonra da büyükelçilik görevinden istifa edip Macaristan'daki yeniden özelleştirmeye fon sağlayan yatırım şirketinin genel müdürlüğünü kabul ettiğini bildirdi. Ne kurnaz bir adam. Neden söz ettiğini çok iyi biliyor.

Kapitalizme bu ani ve bir ölçüde beklenmedik açılış, Doğu Avrupalı entelektüeller açısından yeni perspektifler yarattı. Genç Macar Başbakanı -Mr. Palmer'ın tenis ortağı olarak bilinen Harvard eğitimli bir ekonomist- sonunda yeni "ortak girişimler"den

* İş hacmi, zenginliği, nüfusu vb. ansızın büyük bir patlama gösteren bir şehir. (ç.n.)

birisinin yönetim kuruluna girerse şaşırmam ve Mart 1990'da, Komünist Partisi'nin devamı olan kendi partisinin seçimden yenilgiyle ayrılmasının ardından ne mesleki olarak ne de mali açıdan geleceğine ilişkin bir kaygı duymam. Doğu Avrupa'da bir yeni sınıf projesinin gündeme geldiği görülüyor, ancak bu çok uzun sürmeyebilir. Tam da entelijensiya iktidarı yakaladığı bir sırada elinden uçup gidebilir.

Entelektüeller, bir hayli kolaylık sağladıkları yabancı yatırımcılardan ödül olarak alarak ya da işletme yöneticisi konumlarını eskiden kamuya ait olan şirketlerin sahipliğine çevirmenin yollarını düşünerek, ya çokuluslu kuruluşlarla dolgun ücretli işler bulmaya ya da özel mülk sahipleri -yeni bir burjuvazi- olmaya daha fazla ilgi duymayı kararlaştırabilirler.

Nasıl olursa olsun, Doğu Avrupa'nın hangi yolu seçebileceğini şimdilik bilmiyorum. Karma bir ekonomide kendini güçlendirme şansı var mıdır? Karma ekonomi, özel iş alanlarının da açılmasıyla, devlet sektörünün önemli bir oranının muhafaza edilmesi anlamına gelir. İkili ekonomide ikili bir yapı ortaya çıkabilir: Bir "süper-efendi"nin, yani entelijensiyanın oluşturduğu siyasal sınıfın gözetiminde bürokrasi ile yeni bir burjuvazi arasında toplumsal bir denge kurulabilir.

Ancak Doğu Avrupa'nın her şeyiyle piyasa kapitalizmine yönelmesi de aynı derecede olanaklıdır. Macaristan'daki liberal dostlarım, bunun "Avrupa'yla birleşmek" anlamına geleceğine bütün yürekleriyle inanıyorlar. Umarım haklı çıkarlar, oysa yanıldıklarından korkuyorum. Asla Batı'ya ait olmayan ve son kırk yılı aşkın zamanda hızla Doğu'ya yönelen Doğu Avrupa, "Avrupa"dan çok uzaktadır. Bu ülkelerin şimdi büyük bir sıçramayla Batı Avrupa'ya yönelmeleri bende bir parça maceracı olsa bile cesur bir adım izlenimi bırakmaktadır.

Bu sıçrama yeterince güçlü olmazsa, bölgenin sınırları, özlemini duydukları gibi Stockholm ya da Amsterdam'da değil, daha çok Macarların, Polonyalıların ve Romenlerin kendilerini rahat hissetmeyebilecekleri İstanbul, Seul ya da Honduras'ta çizilebilir.

Bitirirken: Evet, entelektüeller bir hayli güç kazandılar hem de yeni sınıf kuramlarını ya da *Entelektüeller Sınıf İktidarı Yolun-*

da'yı eleştirenlerin genellikle kabul etmek isteyebileceğinden daha fazla güç kazandılar. Ama iktidara sarılıp sarılmayacaklarını kim bilebilir? Herhalde iktidarı ellerinde tutamayacak ve "big bang"dan sonraki öncü entelektüeller gibi güçlerini başka bir tarihsel ajana aktaracaklardır.

Bu durumda bu yeni ajan, çok büyük olasılıkla uluslararası sermaye olacaktır.

V. HANGİ SOL? SOSYALİZM, FEMİNİZM VE GELECEK*

Lynne Segal

Siyasal kuşaklar şaşırtıcı bir hızla görünüp ortadan kayboluyorlar. Otuz yıl önce, yeni yetme bir anarşist ve altmışların öğrenci radikaliyken, kendi kuşağım ve sınıfımdan başkalarıyla birlikte, genelleşmiş bir anti-otoritarizmi ve özgür aşk politikasını savunuyordum. Soğuk Savaş'ın katı uyumculuğundan çıkan zamanın Avustralyası'nda, böyle bir politika bugün göründüğü kadar can sıkıcı değildi. James Joyce, James Baldwin ve seksin her çeşidiyle birlikte Komünist Partisi de tamamen yasaklanmıştı. Beyaz-

* Bu makale, Kasım 1990'da Londra Merkezi Politeknik Üniversitesi'nde düzenlenen Radikal Felsefe Konferansı'nda yapılan "Değerler, Direniş ve Toplumsal Değişim" başlıklı konuşmanın genişletilmiş bir versiyonudur.

olmayan insanların Avustralya'ya girmesine izin verilmiyor, siyah Avustralyalılara yasal hakları, hatta oy kullanma hakkı tanınmıyor, monarşiye, evliliğe ve süper ikiyüzlülüğe bağlılık kutsal ayrıcalığımız olarak kalıyordu. Tuhaf biçimde daha çok sağlam bir sosyalist gelenek olduğunu bilmeden, Reich, Nomad ve Bakunin okurduk.

On yıl sonra öğrenci anarşizmi çabucak 1970'li yılların daha sınıf-yönelimli, anti-emperyalist özgürlükçü sosyalizmine dönüştü. Şimdi İngiltere'de, günün yerel mücadelelerinde Londra sokaklarında "Halk İktidarı"na ulaşmak için çabalayan insanlara katılmış durumdayım. Ve tam zamanında -yalnız bir anne ve komik bir sömürge kalıntısı olarak- o sıralarda alternatif ya da özgürlükçü sosyalizmle yakından bağlantılı olan kadınların kurtuluşunu keşfettim.

Aradan yirmi yıl geçtikten sonra, 1960'lı ve 1970'li yılların sosyalistleri ve aktivistlerinin, kendi tek ve biricik (ve solun umut verici bir biçimde daha devrevi olan) parlak dönemimizin geçip gideceğini düşünmeleri gerçekten zordur. Bugün, yaşamlarımızı dönüştüren ve anlam kazandıran ideallerin, faaliyetlerin ve yaşam tarzlarının yenilgisiyle ve düzensiz biçimde geri çekilişiyle karşılaşan ilk insanlar olmadığımızı bilsek bile (ki biz böyle bir durumla karşılaşan son insanlar da olmayacağız), depresyondan, sinizmden ya da siyasal çizgi değişikliğinden uzak kalmak kolay değildir. Eski mücadeleler ve özlemlerin yok olmasını kişisel bir yenilgi gibi hissetmeye başladığımız zamanlar depresyon etkisini en ağır biçimde gösterir ve genellikle, geleceğe ilişkin bir iyimserlik duygusunun diri kalması için çok gerekli olan dostlukları, paylaşılan etkinlikleri ve kamusal ortamların gelişme fırsatlarını sona erdirerek noktalanır. Değişiklik için kolektif eylem yapılabileceğine inanmanın heyecanı, yerini, bu tür mücadeleler tarihinin silinmesine tanık olmanın kasvetine bırakır. Mücadelelerin ortadan kalkması yalnızca egemen medyadan değil, aynı zamanda eski fikirlerin yerine yeni fikirler benimsemekle meşgul ya da Sovyet sosyalizminin cesedini görünce belleksizmiş gibi irkilen sol kesimlerden kaynaklanır.

Özgürlükçü Sosyalizm

Gene de otuz beş yılı aşkın bir zamandır birçok Batılı sosyalist, yalnızca kapitalist gelişmenin yıkıcı sonuçlarıyla değil, bunun yanında Sovyet-tipi devlet ya da bürokratik sosyalizminin boğucu, otoriter rejimleriyle ve Stalinizmle de savaşmıştı. Şimdiyse, tam da İngiltere'de daha fazla sayıda insan Thatcherizmin düzensiz serbest piyasasının göz yumduğu, hatta aslında desteklediği eşitsizliklerin getirdiği bazı problemlerin -Major'ın başa gelmesi gibi ufacık bir değişikliği hoş karşılayacak kadar- yine biraz daha fazla farkında görünürken ve tam da Doğu'da Stalinizm nihayet dönüşü olmayan bir geri çekilişi yaşarken, daha demokratik bir sosyalizm adına en ağır ve en uzun biçimde çaba harcayanlar çoğunlukla suskun görünüyorlar. Neredeyse bütün eşitlikçi ve kolektivist çabaların on yıllık yenilgisi, solda yer alan pek çoğumuzun kronik bir karşılıklı suçlamaya kapılmasına, kendi kılıçlarının üstüne düşmesine ya da -bir daha asla ayağa kalkmamak üzere- deli doktorunun yatağına serilmesine neden olmuştur.

Sovyet bloku içinde, Yeni Forum'la demokratik bir sol muhalefete sahip görünen tek ülke olan Doğu Almanya'da muhafazakâr ittifakın geniş yankılar uyandıran bir zafer kazanması, siyasal yelpazede yer alan pek çok kişi tarafından, sosyalizmin hiçbir türünün asla popüler bir cazibe kazanamayacağının kanıtı sayılmıştır. Aslında, barış, çevre ve insan hakları aktivistlerinin Kilise'nin şemsiyesi altında kurdukları türdeş-olmayan bir ittifak olan Yeni Forum, hiçbir zaman, bırakın sosyalist bir muhalefet olmayı, siyasal bir muhalefet olarak bile örgütlenmemişti. Yeni Forum'un dramatik yükselişi ve düşüşü bize, hem Doğu Almanya'da muhalif entelektüellerin aşırı derecede tecrit edilmişliği hem de kırk yıllık Stalinist egemenliğin gerek sosyalist gerekse demokratik ideallerle değerlere korkunç derecede değer kaybettirip yoksullaştırmaktaki başarısı konusunda çok şey anlatır.

'60'lı yıllardaki Batılı radikalizmin yükselişine esin kaynağı olan ve arkasından '70'lerin feminist ve diğer hareketlerini doğuran, hiçbir koşulda, asla "fiilen varolan sosyalizm" olmamıştı. O günlerde radikal metropoller sahnesinde her türden anarşist, hayal-

perest, ütopyacı, sendikalist, Troçkist, pasifist, devrimci, reformist ve üçüncü yolcular görünmüştür. Ancak, varolduklarını çok iyi bildiğimiz halde, özlemleri ve inançlarıyla bugün güya "sosyalizm"in tipik örneği sayılan bir Stalinistle, bir kumanda-ekonomisi "sosyalist"iyle çok ender olarak karşılaşılırdı. Anti-Stalinizm, bizim ortak evimiz, hepimizin yola çıktığı yer, soluduğumuz havaydı. "Parti" üyesi bilmece gibi bir şeydi ve bence hâlâ öyledir: Sovyet toplumlarını eleştiren, demokratik geçişe bağlı, ama son zamanlara kadar (Gorbaçov gibi bazıları göz göre göre piyasanın eleştirel olmayan müttefikleri haline gelmeden önce) açıkça otoriter ve demokratik-olmayan Sovyet rejimlerini savunmaya hâlâ hazır. Leninist ve sosyal demokrat sol (mevcut ırk, cins ve genel olarak sınıf hiyerarşilerini yansıtmasına karşın) kendi partilerinden bütün çalışan insanların ve onlara bağımlı olarak yaşayanların çıkarları için merkezî bir devleti yönetmelerinin istenebileceği (Leninist sol devrimden sonra, sosyal demokrat sol seçimle) inancını paylaşıyorlardı.

1950'li yılların sonlarında E.P. Thompson, Raymond Williams ve Stuart Hall gibi Yeni Sol yazarlarının ve 1960'lı yılların sonlarından itibaren ortaya çıkan toplumsal hareketlerin -bunların en geniş ve en etkili olanı kuşkusuz kadınların kurtuluş hareketidir- reddettikleri, tam da bu öncücü ve bürokratik inançları olan hiyerarşik ve merkezî yapılardı. Bu kişiler, insanları kendi topluluk ve işyerlerinde güçlü kılabilecek, daha katılımcı örgütlenme yapıları ve pratiklerin arayışı içindeydiler. İngiltere'de 1970'lerde çiçek açan, kadın hareketi ile diğer kurtuluş mücadelelerin etkisinde kalan ve genellikle onlarla örtüşen, bağımsız ya da bağlantısız solun önemli bir kesiminde, günümüzün "yeni" moda sözcüğü olan "demokrasi" fetişleşmişti: Yönetim kurulları düzenli rotasyonla değiştirilmek zorundaydı, bürokrasinin gelişmesini önlemek için hünerler paylaşılmalıydı, komiteler kadınlarla erkeklerin eşit temsilini sağlamaya çalışıyorlardı, siyahların, işçi sınıfının ve diğer alt grupların yeterince temsil edilmemeleri üzerine bitmek bilmeyen tartışmalar yapılıyordu. Gerçekten de yaşama şansı olan ve uyumlu bir merkezî ekonomik planlama -bugünün yeni öcüsü- çeşitleri ortaya çıkaramama ya da taban inisiyatiflerine uzun süreli

destek sağlayabilecek ulusal yapılar inşa edememe, solun bu kesimi için problemdi. Kamu mülkiyetinin bir biçimine ilişkin sosyalist tez, yalnızca -geçmişteki başarısızlıklara karşın- kaynakları ve emeği daha eşitlikçi, yenilikçi ve destekleyici şekillerde kullanmanın en geniş olanaklarını sağladığı için bile olsa, eskisi kadar güçlüdür.

Özgürlükçü solun katılımcı demokratik idealleri kitlelerin gözüne asla çekici gelmedi, ama 1970'li yıllar boyunca halkın çok çeşitli gereksinim ve çıkarları için yürütülen taban ajitasyonunda kritik bir rol oynadılar. Bu solun, tek tek sorunlar etrafında kampanyalar örgütlemek, yerel enformasyon ve kaynak merkezleri kurmak için kariyer yapmaktan vazgeçmek, yerel ya da ulusal devlet politikalarını değiştirmeye kalkışmak ya da uluslararası mücadeleleri desteklemek gibi birçok sorunu vardı. Ancak bunlar baskıcı, bürokratik ya da ekonomist fikir ve pratikleri benimsemiyorlardı. Amaçların başarılarla ilişkisi genellikle çok sınırlı kalsa bile, çoktandır daha geleneksel işçi hareketi ve sol parti politikalarıyla birlikte anılan erkek egemenliği, sınıf ayrıcalığı, ırkçılık, homoseksüellik fobisi ya da başka dışlanma biçimlerine karşı duyarsız ya da ilgisiz kişiler değillerdi.

1970'li yılların sonuna gelindiğinde, kendi sosyalist gündemini kişisel ilişkilerle toplumsal kimlikleri kapsayacak kadar genişletmiş olan bu sol, üzerine hızla çöken engellere (Resesyon ve sağın iktidarda olması) karşı iyimserliğini koruma ve destek toplama gibi problemlerle karşı karşıya geliyordu. Devlet yapısında, belki de sendika yapılarında iş ya da başka kontakt biçimleri bulma temellerinin azalmasının doğurduğu demoralizasyonu aşarak pek çok kişiyi 1980'lerde yerel yönetim aygıtına ve diğer egemen kurumlara daha sıkı bağlanmaya götüren şey, parçalanmayı aşacak stratejiler bulmanın ve yeni ittifaklar oluşturmanın, giderek artan güçlükleriydi. Özgürlükçü sosyalizmin Thatcher'a karşı dayanamamasına neden olan bu içsel zayıflıklarının dikkatle incelenmesi gerekmektedir. Oysa bizim gördüğümüz -örneğin, Marxism Today'in "yeni" politikasında- özgürlükçü sosyalizmin yenilik ve etkilerinin (özerk grupların tam olarak tanınması, baskının çeşitli alanları, öncücülüğün ve otoritarizmin reddedilmesi), siyasî bağlı-

lıkların karmakarışık alanından kültürel incelemelerin sakin sularına ve daha rahat mekânlarına taşınmasıdır.

Kasıtlı, Bilinçli Bir Unutma

Jonathan Rutherford, Lawrence and Wishart'tan çıkan, *Kimlik* başlıklı denemeler derlemesine yazdığı önsözde,[1] "Özgürlükçü sol 1980'lerin başında, ekonomik resesyonun görülmesiyle birlikte yok olup gitmiştir" diyor. Ancak Rutherford'un bu özgül sosyalist geleneği gömme girişimi zamansız ve aslında karşılaşılan problemi aydınlatıcı bir girişimdir. 1980'li yılların ortalarına gelirken, İşçi Partisi'ne ve işçi hareketine egemen solu nihayet etkilemeye başlayarak, taban demokrasisinin yapılarını ve kaynaklarını yaratmaya, toplumun alt tabakalarındaki çeşitliliğin tanınmasını sağlamaya hâlâ bağlı kalmış alternatif sol fikirlerde gerçekten bir canlanma görüldü. Örneğin, İşçi Partisi'nin sol kesimi 1981'de Büyük Londra Belediyesi'nin kontrolünü ele geçirdi ve kurumsal güçle kaynakları, kendi başlarına örgütlenen marjinalleşmiş, avantajsız kesimlere kanalize etmenin yollarını arayarak, kapılarını siyah ve kadın gruplarıyla, sendikacılar ya da konut kooperatifleriyle doğrudan tartışmaya açtığı zaman, yaratıcılık ile demokratik ve eşitlikçi umutların patlamasının problemlerini görmezlikten gelmek ya da önemini abartmak aptallık olur. Ama, birkaç yıl gibi kısa bir sürede, böyle çabalara girişildiğini unutmak daha da aptalcadır. Kasıtlı ve bilinçli bir unutma.

GLC'nin Robin Murray dönemindeki ekonomik-politika birimi, ironik biçimde, İngiltere'de, post-Fordizmi kuramlaştıran ilk organdı; bu süreçte, daha insanî, yaratıcı ve eşitlikçi çalışma pratikleri benimsense bile, çokuluslu rekabetin sert koşullarına uyabilecek; sınai üretimin yaşama şansına sahip başka alternatif biçimlerini özendirmenin yollarını bulmaya çalışmışlardı. GLC ve onun politika birimleri birkaç yıl içinde kapandığı için bu inisiyatiflerin nihai yazgısını değerlendiremeyiz. 1980'lerin ortalarına

1 Jonathan Rutherford, 'A Place Called Home' (Ev Denen Bir Yer); Identity: Community, Culture, Difference (Kimlik: Toplum, Kültür, Farklılık) adlı kitabından, Londra 1990, sayfa: 14

gelindiğinde, seçilmeden önce sendikaları her türlü mücadelelere kışkırtıp yenilgiye uğratan Thatcher'ın generalleri, ondan sonra namluyu nereye çevireceklerini iyi biliyorlardı. Thatcher, ezici bir çoğunluğun karşı çıkmasını ve Ken Livingstone'un yaygın kişisel popülaritesini gözardı ederek, ilkin GLC'yi ve diğer metropolitan belediye meclislerini tamamen kaldırdı, sonra da yerel yönetimlerin halkın direnişine bir odak ya da umut sağlama yeteneklerine art arda saldırılar düzenlemeye başladı.

Yine de 1980'lerin büyük bölümünde, Thatcher'ın 1987'de kazandığı (ve bugün bile etkisi devam eden) zaferine kadar, yerel yönetimin yeni alanında ve sendikaların kadın ve diğer seksiyonlarında daha özgürlükçü, daha az bürokratik fikirler ortaya çıkmaya başlamıştı; bu alanlar, anlamlı biçimde, bir yandan ırkçılık, cinsiyetçilik, taciz etme, istismar ve diğer özgül ayrımcılık biçimlerinin resmî düzeyde tanınmasına olanak verirken, öbür yandan, en azından bir süreliğine, siyasal aktivistlerle -ister siyah, ister feminist, isterse kolektif tüketici kampanyaları olsun- çelişki doğurucu olsa bile yaratıcı bir etkileşime odak sağlıyorlardı. Ne var ki bu gelişmeler, her ezilen grubun kendini örgütleme ve kendi gereksinimleriyle kimliğini ortaya koyma çabalarında tam bir özerklik nosyonuna bağlılıklarından kaynaklanabilecek bazı zayıflıklara da ışık tutacaklardı. Bir grup en çok kendisinin ezildiğini iddia ederek başka bir grupla çatışmaya girdiğinde, siyasal hedeflerin peşine düşmekte, grupları hareketsiz bırakmasa bile genellikle demoralize eden bölünmeler ve düşmanlıklar ortaya çıkmaktadır.

Demokrasi anlayışlarımızı pratikte yeniden düşünmeye, temsilî demokrasinin ya da salt bireylerin hak anlayışlarındaki eşitsizliklerin giderilmesi konusundaki sınırlılıklarını aşmaya kalkıştığımız zaman, peşpeşe sorunlarla karşılaşılır. Ancak böylesi problemleri pratikte gidermek yerine, ana hatları çok yeni bir şeymiş gibi Marxism Today'de çizilen ve "kimlik" ya da (belirsizliği şaşırtıcı biçimde sergileyen) "farklılık" politikalarına dönüştürülerek yeniden kuramlaştırılan "Yeni Çağ"ın bu özerklik politikası benimsenmiştir. Gelgelelim, siyasal bağlılık noktalarından uzaklaşmış bulunan farklı ozanların yeniden seslendirdiği eski şarkılar, özerklik parçalanmaya dönüştüğü zaman açılan gedikleri orta-

dan kaldırmayacaktır ve farklılığın salt olumlanması stratejik düşüncenin yerini almaktadır (bize farklı kimlikler arasındaki kavramsal bir "eşdeğerler zinciri" yaratmamızı öneren Laclau ve Mouffe'nin düşüncesine umutla sarılınması bu durumu değiştirmez).[2]

Kimlik Politikası, Feminizm ve "Farklılık" Kuramı

Sorun, toplumsal kimliklerin ister istemez ya da arzu edilir biçimde siyasal kimlikler olmamasıdır.[3] Bunu, çağdaş feminizmin çektiği acılar ve karşılaştığı tehlikelerden daha iyi açıklayan hiçbir şey yoktur. Kadınlar olarak yaşamlarımızla övünmek isteyebilir, ama umutsuzca, erdem ve annelik bağlılığı olan büyüleyici kadın romansını (bildiğimiz ve tehlikelere göğüs gere gere yaşamaya çalıştığımız kadın kimliğini) bir kenara atmaya zorlanabiliriz. Cinse dayalı bir kimliği benimsememiz ya da reddetmemizden kaynaklanan hiçbir açık siyasal strateji yoktur. Kadınlar, kendi özgül gereksinim ve çıkarları adına, barış ve genel refah için savaşmışlardır. Ama o zaman da gönülsüz savaşların "korkakları" haline getirilmişler ve kadınların meslekî, yaratıcı ve iş beklentilerine karşı çıkmışlardır. Kadınlar, ortak insan hakları adına, erkeklerin egemen olduğu ekonomik, siyasal ve kültürel kalelerden dışlanmaya karşı azimle mücadele etmişlerdir. Ancak bu, kadınların omuzlarına bütün ağırlığıyla çöken bir realiteyi, yani birbirine bağımlılığın ve topluluğun önemini de geçersiz kılabilir.

Kadınların cinse dayalı kimliklerinin etrafında salınmasının kaçınılmazlığına ve çeşitli çelişkilerini reddetme ya da aşma girişiminden çok benimseme gereksinimine işaret eden ABD'li feminist Ann Snitow şunları belirtir: "Kadınların bir kadın olma baskısı ile kadın olmama baskısı arasında durmadan yaşadıkları doğrudan

2 Bkz. Örneğin, Chantal Mouffe, 'Radical Democracy or Liberal Democracy?' (Radikal Demokrasi ya da Liberal Demokrasi?); Socialist Review, cilt 90, no: 2, 1990, sayfa: 63.

3 Laclau ve Mouffe'nin düşüncesinin bu doğrultudaki yararlı bir açımlanması ve eleştirisi için bkz. Peter Osborne, 'Radicalism Without Limit?: Discourse, Democracy and the Politics of Identity' (Sınırsız Radikalizm?: Söylem, Demokrasi ve Kimlik Politikası); der. P. Osborne **Socialism and the Limits of Liberalism** (Liberalizmin Sınırları ve Sosyalizm) adlı kitabından, Verso, Londra, 1991.

çelişki, ancak tarihsel süreç içerisinde değişecektir; bu çelişki tek başına düşünceyle giderilemez."[4] Yine de feminizm, kadınlarla erkeklerin benzerliklerini vurgulayanlar ile 1970'lerin sonlarında sayılarının ve etkilerinin artmasının sonucunda kadınlarla erkekler arasındaki farklılıkları vurgulayanların süregiden ayrılıkları üzerine parçalanmıştır.[5] Çağdaş feminizm içerisinde bir araya gelen bu iki eğilimden ilki eşitlikten ve gücü paylaşmaktan yana stratejilere yatkın olurken, ikinci eğilim "kadın" hazlarını öne çıkarıp "erkek" şiddetini ve kötü davranışını mahkûm ederek ondan korunmanın "maternal" yollarının önemini vurgulamayı tercih etmiştir. Ancak feminist düşüncenin dışındaki kadınlar, oldukça değişik amaçları gözeterek ya benzerliği ya da farklılığı vurgulamışlardır: Bunun nedeni, belki insanın "aşağı türler" üzerinde ortak bir üstünlük kurması için benzerliği ön plana çıkarmak, belki de Ulu Tanrı'nın sözüne uyarak ya da ölümlü *Führer*'lere hizmet ederek cins farklılığını vurgulamaktır.

Önemli olan, kimliklerin, özgül bir toplumsal ve tarihsel ortama aidiyet duygusundan olduğu kadar, doğrudan cins, sınıf, ırk ya da etnik konumdan, cinsel, dinsel ya da başka bir yönelimden kaynaklanmamasıdır. Bu bağlamın sunabileceği kuvvet ve onay ile sol/sağ bölünmesindeki siyasal yönelimin artık moda olmayan bir şekilde dikkate alınması, günümüz Batısı'nda kimliklerin çoğalmasının değişim karşısında yeni direniş biçimleri mi yoksa tutucu mevzilenmeler mi doğurduğunu belirleyecektir.

Feminizmde gerek bu çatışmalar gerekse cinsel benzerlikler ya da farklılıkların tartışma odağı olması, 1970'lerin sonundan günümüze kadar feminizmin sosyalizmle ilişkisinin gerilemesinden, dolayısıyla sosyalizmin talihinin kararmasından ayrı düşünülemez. Aynı zamanda sosyalist de olan birçok feministin (geleneksel solla ve işçi hareketiyle birlikte çalışmanın zorluklarına karşın) politikamız açısından önemli ve öncelikli olan şeyin kadınların deneyi-

4 Ann Snitow, 'A Gender Diary' (Bir Cinsiyet Günlüğü), der. M. Hirsch ve E. Fox Keller, Conflicts in Feminism (Feminizmin Çatışmaları) adlı derlemeden; New York, 1990 sayfa: 19.

5 Son yirmi yılda İngiliz ve Kuzey Amerika feminizminde görülen bu çelişkilerin gelişmelerinin daha eksiksiz bir incelemesi için bkz. Lynne Segal, Is Future Female?: Troubled Thoughts on Contemporary Feminism (Gelecek Kadın mı?: Çağdaş Feminizm Üzerine Bulanık Düşünceler), Londra, 1987.

mi, özel yaşamı, kültürel politikası ve bütün ezilen grupların çıkarlarını kapsayacak biçimde erkek-merkezli sosyalist gündemlerle kuramları zenginleştirmek ve değiştirmek olduğuna inanmalarının üzerinden on yıldan biraz fazla bir zaman geçti. Bugün, solun kendi başına ayakta kalmaya çalıştığı soğuk, yıkıcı bir iklimde 1970'lerde ABD'nin önde gelen sosyalist-feminizm kuramcılarından olan Zillah Eisenstein'ın saptamasına çoğu kişi katılmaktadır. Eisenstein yakın bir dönemde (öfkeli ya da sekterce duygular dile getirmekten çok, yeni gerçeklikler olarak gördüğü şeylere uyum sağlayarak) "sosyalist feminizm tanımlamasının özgüllüğünün bugün siyasî bağlamla çok az ilgisi vardır" diyordu.[6] Eisenstein'a göre, sosyalizm kadınlara çok az şey vaat etmekte; feminizmin radikal kanadı "kadınların yaşamlarındaki tekil durumlar" üstünde durarak ayakta kalmaktadır. "Farklılık kuramcıları" olarak bilinen kişilerle görüş birliği içindeki Eisenstein, kadınların artık "farklılık" deneyimlerini ortaya koyup yeniden değerlendirmek yoluyla bütün kadınları birleştirecek bir politika gözetmelerinin kadın olarak onların özgül kimliklerinde yattığını savunmaktadır.

Eisenstein, tezini açıklarken, feministlerin kendini yeniden üreten haklar uğruna verdikleri mücadelelerden söz eder: "Burada politika ve kuramın çıkış noktası, hem birey (kadının özgüllüğü) hem de kadının (evrensel düzeyde) kendini yeniden üreten özgürlük hakkıdır."[7] Ancak bu, kürtaj konusunun önemine karşın, bütün kadınları birleştirmek üzere ortak bir siyasal mücadele açısından pek inandırıcı bir strateji sayılmaz. Aslında, kendilerine feminist diyen az sayıda kadın da dahil olmak üzere, kürtaj konusu kadar kadınları kutuplaştıran bir sorun yoktur: Batı'da kadınların kürtaj yapma haklarının esas ve en şiddetli muhalifleri diğer kadınlardır. Bu kadınlar, klinikleri basarak ve hamile kadınlar üzerinde terör estirerek, kavgalarını açıktan kadınların farklılığının, kadınların özgüllüğünün savunusu adına (elbette, Katolik kilisesi ve diğer ahlakçı sağ güçlerin desteğini arkalarına alarak) yürütüyorlar.

Bugün feministleri kadınların çıkarları uğruna mücadelede bir-

6 Zillah Eisenstein, 'Specifying, US Feminism in the 1990s: The Problem of Naming' (1990'larda Amerikan Feminizminin Tanımlanması: Adlandırma Sorunu), Socialist Review, cilt 90, no:2, 1990, sayfa:48

7 A.g.e., sayfa: 53.

leştirmek yerine en dramatik biçimde bölen şey, tam da en çok kadınlarla ilgili olan sorunlardır. "Farklılığı" vurgulayan feministler, olağan bir bakışla, kadın bedenine, cinselliğe ve insanın yeniden üretimine (ya da "Fransız feminizmi"nin daha gelişkin biçimlerinde, kadın bedenine ve annelik deneyimine yüklenen bilinçdışı ve psişik anlamlara) ağırlık veriyorlar. Gelgelelim, kadınlar açısından ekonomik alandaki taleplerde birleşmek, kadın bedeninin anlamları ve cinsellik etrafında birleşmekten daha kolaydır. Şimdilerde birçok feminist zamanlarının ve enerjilerinin çoğunu kadınların baskı altına alınmasının kökeni olarak gördükleri kadın bedeni ve cinselliğinin "pornografik" sergilenmesine karşı kavga verirken; bazı feministler de kadınları yeniden kadınlık erdeminin baskıcı ve patriyarkal kurgularına hapsetmekle tehdit eden pornografideki (ya da erotikadaki) yansıyan olumsuz cinsel konumlara karşı mücadele ediyorlar.[8]

Pek çok kişinin feminizmin temel taşları saydıkları şeyler üzerinde böylesi ciddi görüş ayrılıklarının bulunması; fazla şaşırtıcı görünmüyor. Hele en azından "kimlikler" etrafında dönen bütün tartışmaların merkezindeki karmaşayı gördükten sonra hiç şaşırtıcı gelmiyor. Bence biz, hem "kadınlık" hem de "erkeklik"in hiçbir kültürel simgecilikte göremeyeceğimiz kadar karmaşık ve ayrıntılı olduğunu asla yeterince vurgulayamıyoruz.[9] Bir an ortak baskıya karşın benimsemeyi arzuladığımız şeyleri, bir dakika sonra, bizi geleneksel kültürel söylemler, kurumlar ve pratiklerin

8 Bkz. Ann Ferguson, 'Sex War: The Debate Between Radical and Libertarian Feminists' (Cinslerin Savaşı: Radikal ve Özgürlükçü Feministler Arasındaki tartışma), Signs 10, 1984; Estelle Freedman ve Barrie Thorne, 'Introduction to the *Feminist Sexuality Debates*' (*Feminist* Cinsellik *Tartışmalarına* Giriş), Signs 10, 1984; Carol Vance, Pleasure and Danger: Exploring Female Sexuality. (Haz ve Tehlike: Kadın Cinselliğinin Keşfi), Londra, 1984; Catherine MacKinnon, Feminism Unmodified: Discourses on Life and Law (Modifiye Edilmemiş Feminizm: Yaşam ve Yasa Üzerine Nutuklar), Cambridge, Mass, 1987; G. Chester ve J. Dickey, Feminism and Censorship (Feminizm ve Sansür), Londra 1988.

9 Bu benim son kitabım olan Slow Motion: Changing Masculinities, Changing Men (Ağırçekim: Değişen Erkeklikler, Değişen Erkekler)'in, Londra, 1990. temasıdır. Snitow, uygun biçimde, bazı feministlerin cinsel eşitliği aramanın yalnızca kadınların erkeklere daha fazla benzemesine yol açacağı korkularına değinerek, "başkası haline gelmekten korktuğumuz anda belkide zaten erkeklere oldukça yakınlaşmış olmaz mıyız?" sorusunu sormuştur.Snitow, "A Gender Diary", sayfa 27.

tuzağına düşüren şeyler olarak dışlamak isteyebiliyoruz. Kadın özgüllüğünün göklere çıkarılması, feministler olarak bizim, bu tür farklılıkların getirdiği mevcut insan-merkezli değer sistemlerini temelden değiştirmeye çabalarken bile karşı çıkmamız gereken, cinsel farklılığı yerleştiren mevcut anlam yapılarından yararlanır. Ne kadar baskı altında olurlarsa olsunlar kadın olarak kadınlar, mutlaka muhalif kimlikler edinmezler. Aslında tam tersi daha fazla olanaklı görünmektedir. Feministler açısından farklılık kuramının yarattığı bu paradoks, kanımca, bütün kimlik politikalarınca paylaşılmakta, çünkü her özgül kimlik iddiasının hem içinde hem de etrafındaki bölünmeler kaçınılmaz olarak çoğalmaktadır.

Feminizmin Sosyalizme Gereksinimi Var mı?

Yirmi yıllık feminizmin, bazıları açısından pek çok kazanım sağlasa da bütün kadınların ekonomik ve toplumsal konumlarını iyileştirmede başarısız kaldığı kuşkusuz doğrudur. Bu, diğer çoğu Batı ülkesi kadar İngiltere için de geçerlidir. Ama gerek bu başarısızlık gerekse yirmi yıllık feminizmin ardından kadınların yaşamları arasındaki zıtlıklar, gerekse feminizm içindeki çatışmalar ve onların sosyalizmle ilişkilerinin zayıflaması hiçbir yerde ABD'deki kadar açık değildir. Feminizm, kimlik politikası ve solun içinde bulunduğu sorunların en iyi biçimde yansıdığı yer Amerika Birleşik Devletleri'dir.

Dünyadaki en geniş, en etkin ve şamatacı feminist hareketin varlığına karşın, diğer Batı demokrasileriyle karşılaştırıldığında, cinslerinin göreli dezavantajları konusunda en az kapsamlı değişime tanık olan kadınlar, ABD kadınlarıdır. Barbara Ehrenreich'ın aydınlattığı gibi, profesyonel orta sınıf içinde kadınlar, on yılda en gözde ve kârlı işlerde yüzde 300-400 daha fazla yer alarak muazzam kazanımlar elde ettiler.[10] Bu kadınlar aynı zamanda büyük şirketlerin, iş dünyasının kapılarını da açtılar. Şimdi yönetici düzeyinde çalışanların yüzde 30'u kadındır. Yine işletme okulların-

10 Barbara Ehrenreich, Fear of Falling: The Inner Life of the Middle Class (Yıkılma Korkusu: Orta Sınıfın İç Yaşamı), New York 1989, sayfa 217.

dan master derecesi alanların 1973'te yüzde 4.9'u kadınken, bu rakam 1986'da yüzde 40'a fırlamıştır.[11] Ancak profesyonel orta sınıf dışında pek çok kadın şaşkın ve bitkin durumda, önemli sayıda kadın da giderek artan sefaletle başbaşa yaşamaktadır.

ABD'de kadın hareketi ilk büyük yenilgisini 1977'de, "Hyde" yasa değişikliği kabul edilip çocuk aldırmaya verilen Tıbbi Yardım (Medicaid) geri çekildiğinde, yani her sınıftan kadının yararlanabileceği kürtaj hakkının kazanılmasından dört yıl sonra aldı. Bir sonraki, bütün ABD'de feminist örgütçü ve eylemcileri hayal kırıklığına sürükleyip yeniden mevzilendiren son derece simgesel yenilgi ise, ERA'nın (Eşit Haklar Yasası) 1972'de yankı uyandıran biçimde kabul edilişinden tam on yıl sonra kaldırılmasıydı. Bu arada, ERA yenilgisiyle bağlantılı olarak (Yeni Sağ'ın Phyllis Schlafy gibi kadınları "ERA'ya Hayır" sloganı etrafında seferber edilirken), Reagan'lı '80'li yıllar refah harcamalarına muazzam kesintiler getirmiş, özellikle siyah ve etnik azınlıklara mensup kadın ve erkekler arasında yoksulluğu arttırmıştı. Artık daha çok kadın, özellikle çocuklarını kendi başlarına yetiştiren kadınlar, yalnızca yirmi yıl önceki kendi sınıf ve ırkından kadınlara oranla daha yoksul olmakla kalmıyor, yoksullukları yeni kesintilerle birlikte daha da yıkıcı etkiler yapıyordu. Şimdi onlar, çocuklarını, son on beş yılda (New York sokaklarında Vietnam savaşında ölen Amerikalılardan daha çok insanın öldürüldüğü bir ortamda) yaşatmaya ve yetiştirmeye çalışıyorlar.[12]

Sağın ezici zafer kazandığı bu dönemde, Sylvia Ann Hewlett gibi eskiden kendisine feminist diyen bazı kadınlar, ABD'deki pek çok kadının kötü koşullarda yaşamasının sorumluluğunu feministlere yükleyerek medyanın dikkatini çekmektedirler. Sylvia Ann Hewlett feminizmi anne olan kadınları koruyamamakla suçlamakta, yanlış biçimde, feminizmin hiçbir zaman çocuk bakımı ve refahı için devletten herhangi bir talepte bulunmadığını ileri sürmekte-

11. Barbara Ehrenreich, The Worst Years of Our Lives (Yaşamlarımızın En Kötü Yılları), New York, 1990, sayfa 164.
12. Bkz. Kate Soper, Troubled Pleasures: Writings on Politics, Gender and Hedonism (Sorunlu Hazlar: Politika, Cinsiyet ve Hedonizm Üzerine Yazılar), Londra 1990, sayfa: 61.

dir.[13] Hewlett şimdi, kadınlara çocuk bakımı yardımı konusuna ayrıcalıklı bir ağırlık verme adına eşit hakkı gözeten bütün düzenlemelere karşı çıkıyor. Ancak onun, bütün bakım işini eninde sonunda kadınlar ve yalnızca kadınlar üstlendiği yolundaki argümanı, tutucu düşüncenin köşe taşlarından birine teslim olmaktır: Bu düşünce yoksulların yaşamlarındaki kötüleşmeyi uzaktan seyrederek zenginleri ödüllendirmiş ve (geleneksel aile söylemi ve ilgili kaynakların yasal bakımdan kurutulması yoluyla) cinsel ayrıma göre yapılan "kamu" ve "özel" kavramlarını da aşarak çocuk bakımı ve temel görevlerin kadın ve erkekler arasında karşılıklı paylaşıldığı bir dünyaya ilerleyen 1970'li yılların feminist bakışını yerle bir edene kadar mücadele etmiştir.

ABD'de yoksulların durumlarının giderek kötüleşmesi, feminist eşit-haklar ve kadınlar için olumlu-eylem programlarının başarısızlığının bir ürünü değildi; aslında, bunların çoğu başarıya ulaşmıştı. İçinde bulunulan durum, ABD işçi hareketinin erkek ya da kadın işçi haklarını korumada, kapsamlı bir refah sistemi oturtmada şimdiye kadar gösterdiği tarihsel zayıflığın bir sonucuydu.[14] 1950'lerin başlarında zaten harap ve daralmış durumdayken (yaklaşık yüzde 30), ABD'de sendika üyelerinin sayısı, hem büyük sermayenin hem devletin doğrudan saldırılarıyla, müthiş bir şekilde şimdiki oran olan yüzde 17'ye kadar düşmüştü. Pippa Norris ve diğerlerinin yaptığı araştırmaların da gösterdiği gibi, siyasal partiler ve sendikalaşma düzeyi, erkeklere oranla kadınların göreli dezavantajlarını değerlendirme açısından önemli görünmektedir. Uzun dönemli sosyaldemokrat hükümetlere ve güçlü sendikalara sahip olan ülkelerde, kadın-erkek arasında çok daha az ücret farklılığı ve meslekî ayrım (hem yatay hem de dikey) görülürken, sosyal harcamalar çok daha yüksektir. Sosyal Demokrat Parti'nin 1920'lerden beri iktidarda olduğu, hem kamu hem de özel sektörde sendikalaşma oranının yüzde 90'lara ulaştığı, pek çok bakımdan diğer İskandinav ülkelerine yakın bir örnek sayılan İsveç'te, sosyal

13 Sylvia Ann Hewlett, A Lesser Life: The Myth of Women's Liberation in America (Daha Dar Bir Yaşam: Amerika'da Kadın Özgürlüğü Miti), New York 1986.
14 Bk . Örneğin, Davit Plotke, 'What's So New About New Social Movements?' (Yeni Toplumsal Hareketlerde Bu Kadar Yeni Olan Nedir?), Socialist Review, cilt 90, no:1, 1990.

harcamaların en yüksek düzeylere ulaştığı, kadınlarla erkekler arasında ücret farklılığının en düşük olduğu (kadınların ücretleri erkeklerin yaklaşık yüzde 87'si) bir durumla karşılaşıyoruz.[15]

Kadınların ücretlerinin erkeklere oranla son yirmi yılda biraz olsun iyileştirilemediği belli başlı tek Batılı demokrasinin ABD'de olduğunu (erkeklerin saat ücretinin yüzde 59'u; İngiltere'de bu oran yüzde 69'dur), çocuk bakımı yardımları ile diğer sosyal hizmetler açısından ABD ile İskandinav ülkeleri arasındaki zıtlıkları (İngiltere yine arada bir yerde durmaktadır) ve ayrıca kadınların bu ülkeler parlamentosunda çok yüksek oranda temsil edildiğini düşündüğümüzde, feministlerin kendi hedeflerini ve stratejilerini araştırırken, sınırlılıkları ve zayıflıkları ne olursa olsun (bunların başarılması kadınların bu alanlarda çok sıkı çalışıp didinmelerine bağlı olsa da), sosyalist ya da sosyaldemokrat partilerin ve örgütlü işçilerin geleneksel amaçlarını gözardı etmeleri garip görünmektedir. Bazı kadınların kaydettikleri ilerlemelerin, başkalarının çok çıplak biçimde yaşadıkları yoksullukla (ve kendi sınıf ve grubundan erkeklerin işsizliğiyle) açıkça gölgelendiği bir zamanda kadınların özgül çıkarlarını geleneksel sosyalist hedeflerin yanına değil de karşısına dikmesi çok ters bir izlenim vermektedir.[16]

Şimdi ki sorun, çoğu insanın hissedip Einsenstein'ın dile getirdiği gibi, "sosyalizmin feminizm için bir parça yeni kuramsal ya da siyasal vaatler" verip verememesinde yatmaktadır.[17] Bunun yanıtı, sanırım, nereye baktığınıza, solun en yaratıcı ve dinamik biçimde yeniden düşünülmesi dediğimiz şeyin unutulmasına ya da "eski" (Yeni) Sol ve işçi hareketinin kuramsal ve örgütsel gücünden geriye kalan her şeye, uzaklığıyla böbürlenmeye can atan zayıf yeni modalar olarak tekrar diriltilmesine izin verip vermemenize bağlıdır. "Farklılığın merkeziliğini" onaylayan bir politika için sosya-

15 Pippa Norris, Politics and Sexual Equality: The Comparative Position of Women in Western Democracies (Politika ve Cinsel Eşitlik: Batı Demokrasilerinde Kadınların Karşılaştırmalı Konumu), Brighton 1987.

16 Burada **Sorunlu Zevkler** adlı mükemmel denemeler derlemesindeki Kate Soper gibi, "sosyalist" amaçlar derken, zenginliği sermaye birikiminin mantığıyla çelişen biçimde planlama ve yeniden bölüştürme biçimlerini gerektiren, "dizginlenmemiş piyasanın mantığıyla çelişen" amaçlan kastediyorum. (12. dipnota bak.)

17 Eisenstein, "Specifying US Feminism", sayfa: 50

lizme elveda diyecek günümüz eleştirmenleri, genellikle, toplumsalın "indirgenemez çoğulluğu ve belirlenimsizliği" adına her türlü sosyalist projenin "totalleştirmeleri"ni kaçınılmaz olarak baskıcı görüp reddederler. Ancak onların argümanlarının gücü, içrek felsefi şaşırtmaları bir yana, şimdiye kadar sosyalist politikanın Leninist ve işçici biçimlerinin bilinen eleştirilerinden gelir. Bırakalım solu, Marksizmin geçmişte ender olarak rastlansa da bugün artık Leninizme ya da İşçiciliğe indirgenmediği, Lenin'in özgürlükçü eleştiricileri bir yana, Marx ve Engels'in kendi yazılarına karşın gözardı edilmektedir.

Marksizmde, soldaki çoğu kişiye yüzyılı aşkın bir süredir esin kaynağı olan pek çok zayıflık (Marksizmin ekonomizmi, sınıf çıkarlarını homojenleştirmesi, kadınların konumunu ve diğer sınıfsal-olmayan baskıları yeteri kadar kuramlaştıramaması) vardır. Ancak bu gelenek, kendisini kitlesel desteğin yerine koyan Leninist öncü parti nosyonuyla nitelenen elitizm ve otoritarizmle hiçbir zaman benzerlik taşımadığı gibi, yukarıdan reformlar yapan, *parlamento-dışı kültür, hareket ve mücadelelere* düşman Fabyancı demokratik devlet nosyonuyla nitelenen Patriyarkallikle de benzerlik taşımaz.

Bugün öyle bir kültürel iklimle yüzyüzeyiz ki, soldaki çoğu insan, "Charter 88"e katılanlar gibi, 19. yüzyıl liberalizmini merkez alacak kadar sağa kaymıştır. Siyasal yelpazede yer alan çok az sayıda insan, "birey haklarını, modern ve çoğulcu bir demokrasinin kurumlarını koruyan bir anayasa" arayışı içindeki bir projeye karşı çıkabilir. Kolombiya gibi ABD de işte tam böyle bir anayasaya sahiptir. Thatcher'ın mevcut demokratik haklara çok pervasızca saldırdığı bir dönemde, "Charter 88" geniş bir muhalif demokratik ittifak için bir toparlanma noktası sağlamış; aynı zamanda, mevcut İngiliz devletinin çok sayıda anakronistik yapısına (Lordlar Kamarası'ndan tutun yargılamanın niteliğine kadar) ışık tutmuştu. Ancak, insanların yurttaşlar olarak haklarından yararlanabilmesinden önce karşılanması gereken, sağlık, barınma, eğitim ve yeterli refah gibi toplumsal gereksinimlerinin de güvence altına alınıp alınmaması sorunu tartışmaya açık bırakıldı. Çoğu insanın (devletle esas ilişki biçimleri özerklikten çok bağımlılığa

dayanan çoğu kadının) etkin yurttaşlar olarak katılımlarını sınırlayan ekonomik ve kültürel faktörler göz önüne alındığında, Charter 88 bir kere daha, ilerici olmakla birlikte yüz yılı aşkın bir süre önce John Stuart Mill'in çelişkilerinde ifadesini bulan liberalizmin gerçek sınırlarını açığa çıkarmaktadır.[18]

Bu yeni kültürel iklime uyum sağlama umudu olmayan İşçi Partisi'nin çok yakınlarda yayınladığı bir politika değerlendirmesinde sosyalist stratejilerin belli belirsiz bir izi vardı. Öbür yandan, şimdilerde kadınlar, siyahlar, homoseksüeller ve lezbiyenler etrafında oluşan yeni toplumsal hareketlerin söylemini kapan Troçkist solun önemli bir kesimi, yalnızca ya da ağırlıklı olarak, yerel hükümetler ve sendikalarda sosyal demokrasinin reformist yapılarından arta kalanlarla hesaplaşma politikasının bir parçası olarak aynı şekilde davranmaktaydı.

Ancak, sosyalizme elveda demeden önce, geçmişin hatalarından ders almak için bir soluk almamız, 1970'lerdeki toplumsal hareketlerin yaptığı gibi hem sosyal demokrasinin hem de Leninizmin otoriter, tepeden inmeci pratiklerini reddetmemiz gerekmez mi? Yeni toplumsal hareketlerin zayıflıklarını tanımak için de bir an durmamız gerekmez mi? Olabildiğince ademi-merkezi ve denetime açık, güçlü sosyal demokratik reformist yapıların kaynaklarını ele geçirmeden ve güçlü sendikalar olmadan, toplumsal hareketler (özellikle farklılık kuramcılarının anladığı biçimiyle) geniş bir kınılık tabelasında oynanıp biten sonsuz bir kendini-sömürme oyunu olmaktan öte bir anlam ifade edemezler.

Ocak 1991

18 Onun arkasındaki karmaşık ve şaşırtıcı politika ile içinde yer alan sosyalistlerin temel hatalarına işaret ederek "Charter 88"i hedef alan çok az sayıdaki sol eleştiriden birisi, Peter Osbome'un kısa ama kolay anlaşılır yazısıdır. 'Extensions of Liberty: What Charter 88 Leaves Out' (Özgürlüğün Uzantıları: Charter 88'in Atladıkları), İnterlink, Şubat/Mart 1989, sayfa: 22-3.

VI. YENİ GÜNDEM
André Gorz

Gelişkin geç kapitalist toplumlarda, örgütlü güç olarak sınıfın gerçekliği, sınıflı toplum alanında yok edilmektedir.

Detlev Claussen[1]

Gündelik dayanışma, egemenlik ilişkisinden kurtulmuş bir açık iletişim arayışına dayanmaktadır. Bu yüzden, öncelikle, işçi dayanışmasından daha kapsamlı olduğu gibi; işçi dayanışmasının durmadan yeniden doğurduğu sınırlılıkları yoktur, aslında evrensel eğilimler taşımaktadır bile denebilir.

Rainer Zoll[2]

Sosyalist hareketler ve daha sonra sosyalist partiler, ücretli kitlelerin sömürülmesi ve ezilmesine; bunun yanında burjuvazinin öncü katmanlarının toplumsal amaç ve anlayışlarına karşı verilen mücadeleler içerisinde gelişmişlerdi. Sosyalistlerin yeni bir toplum projesi ilk başta iki unsur içeriyordu. Bir yandan, üretim sürecini yönlendirme yeteneğini günlük pratikte sınayan bir vasıflı işçiler sınıfı, önderliğin kendilerinde olduğunu iddia ediyordu ve aynı zamanda üretici güçlerin gelişmesini kurtuluşun (emancipation) ve insanî gereksinimlerin hizmetine sunmak üzere, iktidarı, asalak ve

1 Detlev Claussen, "Postmoderne Zeiten", der: H. L. Krämer ve C. Leggewie, **Wege ins Reich der Freiheit,** içinde, Berlin 1979, s. 51.
2. Rainer Zoll, "Neuer Individualismus und Alltagssolidarität, a.g.y., s. 185.

sömürücüler gözüyle baktıkları mülk sahipleri sınıfından almaya kararlıydı. Öbür yandan ise, işliklerde ve fabrikalarda ancak açlıktan ölmeyecek kadar ücretlerle çalıştırılan, siyasal ve ekonomik hakları için savaşmak zorunda kalan kadınlar, çocuklar ve erkeklerden oluşan, oy hakkından yoksun bırakılmış ve ezilen proletarya vardı. Bu vasıfsız emekçi kitleler, ancak, vasıflı işçilerle ittifak yaparak baskıyı aşmalarını sağlayacak kültürel ve toplumsal perspektiflere ulaşabilirlerdi. Vasıflı işçilerin potansiyel öncü sınıfı da aynı ölçüde, liderliğin kendilerinde olduğu iddialarının meşruiyetini kısmen, kapitalist egemenliğin kaldırılması kendileri için bir ölüm kalım sorunu olan proleter kitlelerin katlanılmaz sefilleşmesindeki koşullardan alıyordu; oysa meşruiyeti sağlayan başka bir faktör, insanın, işçide -her şeyden önce becerikli zanaatkârda- somutlaşan doğa güçleri üzerindeki egemenliğiydi. Bu egemenliğin gerçek öznesi, yalnızca "global işçi" olarak değil, aynı zamanda yeri doldurulamaz insan yetenekleri ile insan hünerlerinin bireyselleşmiş taşıyıcısı olarak işçinin kendisiydi.

Bununla birlikte, emek ile sermaye arasındaki temel çelişkinin tarihselliğinin ötesinde, sosyalizm bunun toplumsal ve siyasal içeriklerinden daha fazlasını, oy hakkından yoksun bırakılmış, ezilen ve sömürülen kitlelerin kurtuluşundan daha fazlasını, doğanın dolayımsız efendilerinin iktidar talebinden daha fazlasını gösteriyordu. Direniş ve işçi sınıfının iktidar talebi, yalnızca kapitalist üretim ilişkilerinin değil, aynı zamanda meta, piyasa ve rekabet ilişkilerinde ifade edilen kapitalist rasyonalitenin de temel bir eleştirisini içermekteydi.

Eylemler, üretkenliğin azamiye çıkarılmasını hedefledikleri sürece, ekonomik bakımdan akılcıdırlar. Ancak bunun gerçekleşebilmesinin yalnızca iki koşulu vardır: 1) Üretkenlik emekçinin bireysel tekilliğinden ayrı tutulmalı, hesaplanabilir ve ölçülebilir bir nicelik olarak ifade edilmelidir; 2) üretkenliğin azamiye çıkarılması doğrultusundaki ekonomik amaç ekonomi-dışı toplumsal, kültürel ya da dinsel amaçlara bağımlı kılınamaz; bu amacın peşinde amansızca koşturmak olanaklı olmalıdır. Ancak serbest bir piyasadaki sınırsız rekabet bu tür acımasızlığı olanaklı hale getirir, daha doğrusu onu zorunlu kılar. Ancak "serbest piyasa ekonomi-

si", ekonomik rasyonalitenin kendisini, kapitalist-olmayan bütün toplumlarda kökleşmiş bulunan toplumsallık taleplerinden bağımsızlaştırmasını ve toplumun denetiminden kurtulmayı, aslında toplumu ekonomik rasyonalitenin hizmetine sunmayı sağlar.

Sosyalist işçi hareketi, kapitalist gelişmenin olumlu yadsınması olarak doğmuştu. Üretimin azamiye çıkarılması ilkesinin karşısına, işçilerin harcadıkları emek miktarını zorunlu biçimde kendilerinin sınırlamasını; yalıtılmış bireyler arasındaki rekabetçi mücadele ilkesinin karşısına, kendini sınırlamayı pratikte olanaklı hale getiren dayanışma ve karşılıklı destek ilkesini koyuyordu. Dolayısıyla, sosyalist işçi hareketi ekonomik rasyonaliteye bazı sınırlar getirmeyi ve son çözümlemede onları insanî bir toplumun hizmetine sunmayı amaçlıyordu.

Temel Çatışma

Sosyalist hareketi geliştiren temel çatışma, ekonomik rasyonalitenin piyasa ve meta ilişkilerinde herhangi bir şekilde engellenmeden evrilmesini sağlayan alanların genişlemesi ya da sınırlanması etrafında yürütülmektedir. Değer anlayışlarında, gündelik yaşamda ve politikada sermayenin gerçekleşmesine katkıda bulunan ilişkilerin ağırlıkta olması, kapitalist toplumun karakteristik bir özelliğidir. Sosyalist hareket bunun karşısına, üretkenlik ve kârın azamiye çıkartılmasına dayalı bir rasyonalitenin, nicelikle ölçülemez değer ve amaçlara bağımlı kılınacağı ve ekonomik bakımdan rasyonel emeğin artık toplumun ya da bireyin yaşamında temel rolü oynamayacağı bir şekilde, total bir toplumsal çerçeveye sokulduğu bir toplum uğraşının verilmesini koymaktadır. Ekonomik rasyonalitenin ortadan kaldırılması olarak anlaşılan sosyalizm, sonuç olarak, bunun şimdiden tamamen evrimleştiğini varsayar. Piyasa ve meta ilişkilerinin olmadığı, bu evrimleşmenin henüz yerleşiklik kazanmadığı koşullarda, "sosyalizm", ekonomik rasyonaliteyi, onu ortadan kaldırmayı tasarlayan bir toplumsal projenin hizmetine sunamaz. "Sosyalizm"in kendisini henüz varolmayan ekonomik yapıların planlı gelişmesi olarak kavradığı yerler-

de, ister istemez tam zıttına dönmekte, sermaye birikiminin ekonomik gelişmesine bağlanacak bir toplumu yeniden inşa etmektedir. Böyle bir toplum ekonomik rasyonaliteden bağımsız olduğunu iddia edemez. Böyle bir toplum her açıdan "ekonomikleşmiştir."

Ekonomik rasyonalitenin kapsamı ve sınırları konusundaki temel çatışma, keskinliği ve tarihsel öneminden hiçbir şey kaybetmemiştir. Sosyalizm, ekonomik rasyonaliteden kaynaklanan taleplerin toplumsal ve kültürel amaçlara bağımlı kılındığı bir toplum biçimi olarak anlaşılırsa, o zaman güncelliğini her zamankinden daha fazla koruyacaktır. Bununla birlikte, gerek somut tarihsel içerikler gerekse temel çatışmanın aktörleri değişmiş durumdadır. Bu çatışma kültürel ve siyasal açıdan işyeri mücadeleleri düzeyinde sürdürülürken, zamanla toplumsal yaşamın diğer alanlarına yayılmıştır. Canlı emek ile sermaye arasındaki çelişkiye başka türde antagonizmalar da eklenmiş ve bu çelişkiyi görelileştirmiştir. Kurtuluş uğruna, özgürce kendi gelişimini sağlama uğruna ve kendi yaşamını şekillendirme uğruna verilen kavga, işin ve çalışma koşullarının yeniden biçimlendirilmesini amaçlayan sendikal mücadeleler olmadan kendini ortaya koyamaz, ama ayrıca, aynı derecede, bazı zamanlarda daha da fazla önemli olabilecek başka düzeylerde ve başka cephelerdeki eylemleri de gerektirir. Demek ki temel çatışmayı çözecek ve pratikte sosyalist dönüşümü sağlayacak olan "özne" sorunu, geleneksel sınıf çözümlemesiyle yanıtlanamaz.

Marksizan çözümlemede, vasıflı işçi sınıfının geleceği, her işçide insanî yeteneklerin hepsinin gelişeceği biçimde bütün üretici güçlere hâkim olmakta yatıyordu. Pek çok açıdan gelişmiş olan birey, kendisini zaten olduğu şeyin öznesi durumuna getirebilecek; yani, her türlü dışsal belirlenime karşı duracak, üretim sürecine egemen olacak ve önüne amaç olarak üretken işbirliği alanının içinde ve dışında "bireyselliğin özgürce gelişmesi"ni koyacaktı. Ne yazık ki bugüne kadarki fiili gelişmeler, bu öngörüyü doğrulamamıştır. Bazı sanayi dallarında "görevlerin bütünsel adaptasyonu" (Kern/Schumann) olanaklı, hatta zorunlu hale gelmesine karşın, yeni, becerikli, vasıflı üretim işçileri örneğinde bile, üretken güçlere tümüyle egemen olan bir hünerler totalliğinin varlığından

söz edilemez. Bütünsel kapsamda uyarlanmış olan görev, her zaman için, yalnızca bitmiş bir ürünün (sözgelimi, krank millerinin, silindir başlarının, dişli mahfazalarının) parçalarının imal edilmesini ya da onların montaj ve denetim işlemlerini etkilemektedir. Total toplumsal üretim süreci giderek daha karmaşıklaşması nedeniyle, bütün alanlardaki görevlerin işlevsel biçimde uzmanlaşmasını gerektirmektedir. Max Weber bu bağlamda *Fachmenschentum*'dan (uzmanlaşmış insanlık) söz ediyordu. Ne var ki uzmanlaşma, inisiyatif, sorumluluk ve işe kişisel bağlılık gibi özellikler gerektirse bile, bireysel yeteneklerin özgürce ve çok yönlü olarak açığa çıkarılmasıyla her zaman çelişir. Bir bilgisayar uzmanı, bir bakım işçisi, kimya alanında çalışan bir işçi ya da bir postacı yaptıkları işlerde, duyumlarıyla yaşadıkları dünyayı kolları ve zihinleriyle maddi anlamda şekillendirecek biçimde yaratıcı insanlar olarak kendilerini geliştiremezler. Kendilerini geliştirmeyi ancak meslekî çalışmalarının dışında gerçekleştirebilirler. Uzmanlaşma -yani, tekil bir fabrikanın kapsamını aşan düzeyde total toplumsal işbölümü- üretim sürecinin saydamlaşmasını önler. Elemanlar iş sürecinde çıkacak ürünlerin karakteri, belirlenimi, kullanım-değeri ve toplumsal yararlılığı konusundaki kararları çok sınırlı derecede etkileyebilirler. Oskar Negt'e göre, bir üretim işçisi, yalnızca iş devrelerinin bölümlerinden ve kendi önlerine getirilen görevlerin titizlikle yerine getirilmesinden sorumlu olan, kamu kuruluşundaki bir görevliden hiçbir şekilde farklı değildir. Bir üretim işçisi, genellikle hakkında hiçbir şey bilmediği alanlardaki faaliyetlerin sürmesine katkıda bulunur.[3]

Hegel'de görünen ve daha sonra Marx'ın devraldığı, çalışmanın duyumlarla yaşanan dünyanın maddi anlamda şekillendirilmesi olduğunu, böylece insanın kendisinin üreticisi durumuna geldiğini öngören anlayış, yetmiş yıl önce işçi sınıfının ezici çoğunluğu açısından hâlâ geçerliliğini koruyordu. Bu anlayış, bireysel bilgi birikiminin, fiziksel kuvvetin, birbiri ardı sıra gelen görevlerin planlanması ve örgütlenmesinin belirleyici bir rol oynadığı biçimselleşmemiş faaliyetlerde geçerliydi. Günümüzde ücretlilerin çoğu, bireysel performansın genelde ölçülemez olduğu ve çalış-

3. Oskar Negt, **Lebendige Arbeit, enteignete Zeit**, Frankfurt 1984, s. 188.

manın maddiliğini yitirdiği bankalar, dükkânlar, ulaşım, posta, bakım ve eğitim servislerinde çalışmaktadır.

Eski çok yönlü, vasıflı işçinin yerini almış bulunan "modern erkek ve kadın işçiler", işlerindeki doğrudan deneyimleri bakımından, kendilerini işleriyle özdeşleştirerek üretimin anlamını ve toplumsal amacını sorgulayacak bir konumda değillerdir. "Modern erkek ve kadın işçiler" söz konusu olduğunda, hele kendilerini üretim sürecindeki konumlarıyla özdeşleştirerek, "emek-sürecindeki güç"ün siyasal bir iktidar talebine "dönüşmesi" durumu artık görülememektedir. Bu, tersine, toplumdaki total toplumsal ilişkilerden başlayarak, deneyimli işlerden uzaklaşmayı getirir. Böylesi bir yeti erkek ve kadın işçilerin toplumsallaşmasına temellenmekte, çünkü bu toplumsallaşma ilk planda toplumsal bir rolün öğrenilmesiyle gerçekleşmemektedir. Ek olarak, profesyonel eğitim, çalışma içerisinde asla son sınırlarına kadar yararlanılmayan yetenekleri geliştirir. Bu bir sorumluluk ve bağımsızlık duygusu gerektirebilir, ama her zaman için ancak önceden belirlenmiş işlevlerin yerine getirilmesi kapsamında: Profesyonel eğitim, "heteronomi içinde otonomi" ister.

Bununla birlikte, kapitalist üretim ilişkilerini temelden sorgulama yeteneği, aynı zamanda, bu doğrultuya yönelebilecek pratik olasılıkları otomatik olarak kucaklamaz. Erkek ve kadın işçiler bu tür olasılıkları işyerindeki konumlarıyla değil (hemen akla, otomatize edilmiş fabrikalardaki bakım uzmanları, nükleer santrallerdeki ya da kimya sanayiindeki görevliler geliyor), ancak yurttaş olma, tüketici olma, kiracı olma ya da özel ve kamu olanaklarından yararlanma yetenekleriyle kavrayabilirler; bu noktada toplumsal ilişkilere işyeri dışından katılmakta ve kendilerini çok daha geniş bir topluluğa ait birisi gibi hissetmektedirler.

Yeni Direniş Kültürleri

Sendikal çalışmaların görevi bu doğrultuda genişlemiş bir aidiyet, sorumluluk ve dayanışma duygusunu, buna bağlı olarak önceden belirlenmiş bir profesyonel rolden uzaklaşma duygusunu

canlandırmak olabilir ve olmalıdır. Gelgelelim, sendikal hareketin kendisini kavrayış biçimi de değişmek zorunda kalacaktır. Sendikal hareketin görevi artık yalnızca modern işçilerin çıkarlarını temsil etmek ve savunmakla sınırlı kalmayacak, meslekî faaliyetlerini, sermayenin gerçekleşmesinin mantığının belirlediği bir ekonomik ve siyasal gelişmeyle ilişki içerisinde görebilmelerini de kapsayacaktır. Bu pek çok biçim alabilir: Çalışma grupları aracılığıyla ya da açık tartışmalar ve eleştirel sorgulamalarla (bunların içeriği, teknolojik yeniliklerin toplumsal ve siyasal uzantıları ile bunların çevre üzerindeki etkisidir). Hinrich Ötjen'in yazdığına göre bir şirketin çalışanları açısından avantajlı olabilecek bir durum, belirli koşullarda başka şirketlerde çalışanların zararına olabilir ya da gelecekteki çıkarlarını zedeleyebilir. Hinrich Ötjen şöyle devam etmektedir: "Sendikalar gündemde kalmayı sürdürmek istiyorlarsa, o zaman en azından, çıkar çatışmaları üzerine yerel düzeyde açık tartışmalar düzenlemelidirler, aksi takdirde işçilerin çeşitli çıkarlarını savunabilecek yeni hareketler işçilere sendikalardan daha yakın gelebilirler. Şimdiye kadar, sendikaların hareketsizliği işçileri yurttaş inisiyatifleri oluşturmaya yöneltmiştir; işçiler, sendikaların böyle bir diyaloğu örgütlemekte içsel olarak karşılaştıkları güçlükler karşısında onlardan uzaklaşmaktadırlar."[4]

Bu noktada açıklığa kavuşan bir durum vardır: Modern işçiler açısından, sosyalist bilinç ile kapitalizm eleştirisinin genellikle, yaşanan çalışma deneyimiyle doğrudan bir bağı yoktur ya da ondan kaynaklanmamaktadır. Dolayısıyla sosyalist bir toplum projesinin "özne"si, artık sınıf bilinci kapitalist üretim ilişkisi içerisinde belirlenen işçi değil, daha çok, örneğin kendi oturduğu çevredeki bir yurttaş olarak, diğer insanların çoğu gibi, kapitalist gelişmenin sonuçları nedeniyle kendi toplumsal ve doğal yaşam alanından yoksun kalan bir işçide gelişmektedir. Horst Kern bu anlamda, "hegemonyadan kaynaklanan sınırlılıklar karşısında deneyimin doğal dikbaşlılığı" gibi bir şey olmadığını yazar. Daha çok şöyle bir durumla karşılaşılır: Modern işçilerin eleştirel düşünceleri, "fiilî meslekî rollerinin büyük ölçüde dışında -içinde

4. Hinrich Ötjen, **Krise der Gewekschaften,** MS, Hattingen 1989.
5. Horst Kern, "Zer Aktualität des Kampfs um die Arbeit", Krämer ve Leggewie, s. 217.

değil- modern yaşamın kapitalist biçiminin eksikliğiyle yüz yüze gelmeleri"[5] sonucu özgür kalmaktadır. Bu açıdan Alain Touraine'in tezi de geçerli sayılabilir.

Alain Touraine'e göre, temel çelişki, artık canlı emek ile sermaye arasındaki uzlaşmazlık değil, benim -Max Weber ile Lewis Mumford'ı izleyerek- "bürokratik-sınai megamakine" diye adlandırdığım büyük bilimsel-teknik-bürokratik aygıtlar ile bir uzmanlar kültürüyle, çıkarlarının dışsal olarak belirlenmesiyle, profesyonel bilgi bankalarıyla ve teknolojinin çevreye bir anlamda el koymasıyla kendi yaşamlarını şekillendirme olanaklarının ellerinden alındığını hisseden toplum arasındaki uzlaşmazlıktır.[6] Bununla birlikte hiçbir şey, bürokratik-sınai megamakinenin ve onun önde gelen katmanının, aynı zamanda kapitalizmin karakteristik özelliği olan bir ekonomik rasyonalitenin (sınai büyüme, sermayenin giderek daha büyük miktarlarının gerçekleştirilmesi, toplumsal ve kişilerarası ilişkilerin parasallaşması ve profesyonelleşmesi) ifadesi olarak da tanınmasını önlememelidir.

Asıl olarak, "yeni toplumsal hareketler"de görülen "yaşam alanının sömürgeleşmesi"ne karşı kültürel direnişe dayanan bir çözümlemenin yetersizliği, bu hareketlerin kapitalizmde somutlanan ekonomik rasyonalitenin egemenliğine bilinçli ve somut bir biçimde saldırmamasından gelir. Bu hareketler kesinlikle anti-teknokratik niteliktedirler, yani yönetici sınıfın önde gelen katmanının kültürel hegemonyasını hedef almışlardır, ama ancak, onların ekonomik-maddi temeline değil, egemenlik ilişkisinin kültürel tavrına ve toplumsal sonuçlarına darbe vururlar. Yeni toplumsal hareketler, yalnızca "modern işçi"yle değil, ayrıca oy hakkından yoksun bırakılmış, ezilen ve sefaletin kucağına sürüklenmiş proletaryanın çağdaş eşdeğeriyle (yani sanayi dönemi sonrasının işsiz, ara sıra iş bulan, kısa dönemli ya da part-time olarak çalışan, yaptıkları işle ya da üretim sürecindeki konumlarıyla ne özdeşleşebilen ne de özdeşleşmeyi isteyen proletaryasıyla) ittifak yaptıkları zaman sosyalist dönüşümün taşıyıcıları haline geleceklerdir. Bu grubun 1990'lı yıllarda ücretli nüfusun yüzde 50'sini oluşturabileceğini öngören hesaplamalar şimdiye kadar bunun

6. Alain Touraine, **Le Retour de l'acteur**, Paris, 1984.

gerçekçi olduğunu kanıtlamaktadır: Gerek Batı Almanya'da gerekse Fransa'da, son yıllarda çalışma yaşamına yeni atılmış bulunan işçilerin yarısından fazlası devamlılığı olmayan ya da part-time işlerde çalışmaktadır. Bu şekilde çalışan işçiler şimdiden ücretli nüfusun üçte birinden fazlasını oluşturuyor. İşsizlerle birleştirildiğinde, "sanayi dönemi sonrası proletarya" İngiltere'de nüfusun yüzde 40-45'ine, Amerika Birleşik Devletleri'nde yüzde 45-50'sine ulaşır. Toplumun üçte ikisi şimdiden saf dışı kalmış bulunuyor.[7]

Normal full-time çalışma ilişkilerinden dışlanmış olan yüzde 40'ın, yalnızca full-time iş bulma özlemi çeken insanlar olduğunu düşünmek yanılgı olacaktır. 35 saatlik çalışma haftasıyla ilgili olarak yakında yapılan bir araştırmada,[8] İtalyan maden işçileri sendikası FIOM-CGIL, Fransa ve Batı Almanya'da yapılan benzer nitelikli araştırmalarla aynı sonuca varmıştı. Bu araştırmaya göre, işin insanların yaşamında ancak sınırlı bir yer kapladığı bir ortam yaratacak olan bir toplumsal dönüşümün eşiğindeyiz. Ücretli emek olarak iş, temel önemini kaybetmektedir, ama bu işin reddedilmesinden çok toplumsallaştırma işlevinde bir gerileme anlamına gelir. İş, yalnızca özerk ve yaratıcı faaliyet niteliğini taşıyorsa istenir. Aksi takdirde yalnızca getireceği gelire göre, kadınlar için de aileden bağımsızlaşmanın bir yolu olarak, değerlendirilmektedir.

Rainer Zoll da öncelikle genç insanlarla ilgili kapsamlı araştırmasında benzer sonuçlar çıkarmıştı. Rainer Zoll, "eski kimlik yapılarının dağılması" genç insanları "kendilerine ait bir kimlik arayışı içinde" kendi başlarına bırakmaktadır demektedir. Genç insanlar, geleneksel aile ve meslekî rollerinden kaynaklanan total, sabit bir kimliği asla edinemezler; en fazla başarabilecekleri, iletişimsel ilişkinin meşrulaştırdığı, ama asla kesin olmayan "kendini gerçekleştirme" temelinde açık bir kimlik edinmektir. Genç bir insanın önünde potansiyel olarak bulunan meslek seçimi olanağı her zamankinden daha fazlaydı, ama kendisinin aradığı şeyi (yani

7. W. Lecher, "Zum zukünftigen Verhältnis von Erwerbsarbeit und Eigenarbeit aus gewerkschaftlicher Sicht", **WSI Mitteilungen** 3, 1986, s. 256.
8. Bruno Vecchi'nin **Il Manifesto,** 1 Temmuz 1989'daki raporuna göre.

kendisini gerçekleştirebileceği, yaratıcı ve toplumsal bakımdan yararlı yönleri bulunan bir işi) fiilen bulma şansı son derece sınırlıydı. Bu tür işyerlerinin sayısı yüzde 5 olarak hesaplanmaktadır. Bu yüzden, pek çok kişinin daha başlamadan önce yarışı bırakmaları anlaşılabilir bir durumdu. Ortaya çıkan sonuç, açıkça, bireylerin kendilerini gerçekleştirme arayışını başka alanlara aktarmalarıydı.[9] Dolayısıyla, birkaç yıl önce İtalya'da yapılan bir araştırmaya göre, gençlerin genellikle part-time iş bulmayı, devamlılığı olmayan ya da kısa dönemli iş ortamlarına girmeyi, olanaklıysa dönüşümlü olarak çeşitli alanlara el atmayı tercih etmeleri şaşırtıcı gelmemelidir; sınırlı araçlara sahip üniversite öğrencileri arasında bile, en sık tercih edilen meslekî etkinlik, kendi kültürel etkinliklerine en fazla zaman bırakan türde etkinliklerdi.[10] Bu yüzden ücretli nüfusun neredeyse yarısı açısından istikrarlı, toplumsal bakımdan yararlı ve ekonomik bakımdan rasyonel full-time iş yaratmanın olanaksızlığı, genç ücretlilerin önemli bir kesiminin, full-time çalışmak anlamında olsun yaşam boyu sürmesi anlamında olsun, bütün kişisel yeteneklerden çok ender olarak yararlanan ve kendini-gerçekleştirme olarak sayılamayacak bir kariyere ya da mesleki işe bağlanmama arzularıyla çakışmaktadır.

Ekonomik Rasyonalite Alanının Sınırlanması

Öyleyse kendilerini üretim sürecindeki konumlarıyla özdeşleştiremeyen sanayi dönemi sonrasının bu ücretliler proletaryasını, "modern işçi"yle bağlayan özellik nedir? Her iki katman da ölçülebilir bir iş performansına dayalı olan bir ücret ilişkisinin istikrarsızlığını yaşamaktadırlar. İster full-time olarak ya da bütün yıl boyunca çalışmayanlar isterse fiili emeklerine devamlı gereksinim duyulmayan "modern işçiler"in çekirdeğini oluşturan işçiler için olsun, bu durum değişmez. İlk gruba sınırlı, genellikle kısa dönemli öngörülebilir zaman dilimleri için, ikinci gruba genellikle

9. Rainer Zoll, **Nicht so wie unsere Eltern? -Ein neues kulturelles Modell?**, Opladen ve Wiesbaden 1988.
10. S. Benvenuto ve R. Scartenazzi, **Verso la fine del Giovanilism Inchiesta**, Bari 1981, s. 72.

önceden kestirilemeyecek, bazen günde birkaç kere ya da çok ender olarak çıkabilecek durumlar için gerek duyulmaktadır. "Süreç işçileri", bakım uzmanları, itfaiyeciler ya da bakıcılık, öğretmenlik vb. işlerde çalışanlar sürekli el altında tutulmalı ve olağanüstü durumlarda aralıksız günde yirmi saat bile çalışmalıdırlar. Bunlara yalnızca nitelikleri nedeniyle değil, her zaman hazır oldukları için de ücret ödenir. Aktif biçimde çalışmadıkları zaman bile görevdedirler. Buna karşılık, sürekliliği olmayan işlerde çalışanlara, esnek, istekli ve becerikli işçilerin kısa sürede bulunabileceği sanayi ve hizmetlerde yeri doldurulamaz bir önem taşısalar bile, ancak fiilen çalıştıkları zaman için ücret ödenir. Tam da bu nedenle, iş güvencesi olmayanların -genellikle yılda altı aydan daha az çalışırlar-, ücret ilişkisindeki kendilerinin kusuru olmayan, ama işyerine de avantaj sağlayan kesinti dönemlerinde de varoldukları için ücretlerinin ödenmesi talepleri oldukça yerindedir.

Geliri ve işi değil, ama geliri ve iş zamanını birbirinden ayırmak sorunu buradan doğmaktadır. Bu talep tamamen akılcıdır, çünkü teknik yenilenmeyle üretkenlikte görülen artışların sonucunda total ekonomik üretim süreci giderek daha az işi gerektirmektedir. Bu koşullarda, bir bütün olarak ekonominin ödediği ücretleri, yerine getirilen iş hacmine, bireysel geliri de bireysel olarak çalışma zamanına bağımlı kılmak saçmadır. Toplumsal bakımdan üretilen zenginliğin dağılımının temeli olarak çalışma zamanı, yalnızca ideoloji ve siyasal egemenlik gibi nedenlere bağlıdır. Sanayi dönemi sonrası proletarya açısından çalışma zamanı full-time çalışma ya da yıl boyunca çalışma olmadığı için, ücret ilişkisi, önceki meşruiyetini üretim etiğinin artık geçerli olmayan rasyonalitesinden alan bir egemenlik ilişkisinin açık ifadesine dönüşür. "Modern işçiler"in ve sanayi dönemi sonrası proletaryanın ortak amacı, kendilerini bu egemenlik ilişkisinden kurtarmaktır. Yalnız, bu amacın peşinde çok farklı şekillerde koşarlar. Marjinal erkek ve kadın işçilerden oluşan sanayi dönemi sonrası proletarya açısından, bu, asıl olarak, ücretli-emek ilişkisinde sık sık rastlanan kesintileri yeni özgürlük alanlarına dönüştürebilme; yani, ona mahkûm olmanın yerine, periyodik işsizliği hak etme olayıdır. Bu amaç doğrultusunda, yeni yaşam tarzlarına ve kendine ait etkinlik

biçimlerine olanak tanıyan yeterli bir asgari gelir hakkına gereksinim duyarlar. Full-time çalışan diğer işçiler için olduğu gibi "modern erkek ve kadın işçiler"in işgüçleri açısından da çalışma saatlerinin kendilerince belirlenebilme esnekliği, hatta çalışma haftasının uzunluğunda giderek azaltmalar yapılması biçimlerine bürünebilen çalışma zamanındaki denetim biçimleri daha cazip görünebilir.

Bu, bir yanda vasıflı işçilerin diğer yanda proletaryanın bulunduğu daha önceki toplumsal katmanlaşmanın yeni bir biçimi olarak görünebilir. Önceki dönemlerdeki gibi, çağdaş proletarya da asıl olarak, yeterince bulunmayan ücretli işlerden geçim sağlamak gibi saçma bir zorunlulukta ifadesini bulan egemenlik ilişkilerinin keyfiliğine isyan etmekteyken, "modern erkek ve kadın işçiler"in asıl arzusu profesyonel yaşamın içinde ve dışında özerklik kazanmak olmaktadır. İki katman arasındaki ayrılıklar, sonuçta, ilk başta görülebilecek olandan çok daha değişkendir ve büyük oranda giderilebilirler. Çalışma saatlerinde zamanla genel indirimlere gitmek mantıksal açıdan mutlaka işlerin yeniden paylaştırılmasına yol açar ve buna bağlı olarak ücretli işçilerin çok büyük bir oranı için vasıflı iş bulunması olanaklı olur; aynı zamanda ücretli-iş ilişkisine ara verme hakkı ve olanağı da herkes için geçerlilik taşıyabilir. Her iki katmanın ittifakı, böyle bir talebin bir deli gömleğine dönüşmeyip iş içinde ve dışındaki özerkliği arttırması koşuluyla, özellikle çalışma saatlerinin azaltılması sorununda gerçekten hayata geçebilir gibi görünmektedir.

Yıllık ortalama çalışma zamanının, hatta ücretli işçiye gelirinde kesinti yapılmaması hakkı tanınarak dört ya da altı yıl boyunca harcanan emek miktarının azaltılması, bu konuda en geniş tercih kapsamını ve olasılıklarını sunmaktadır. Örneğin, çoğu Avrupa ülkesindeki sendikalarla sol partilerin bir amaç olarak benimsedikleri 30 saatlik çalışma haftası, yıllık yaklaşık 1.380 saatlik, yedi yılda bir senelik izin hakkıyla birlikte hesaplandığında yıllık ortalama yaklaşık 1.150 saatlik çalışma zamanına denk düşmektedir. Bütün emek-gücünün full-time olarak ve bütün yıl boyunca çalışmasına artık gereksinim duymayan bir toplum, herhangi bir gelir kaybı olmadan, izin sürelerini uzatma hakkı biçiminde çalışma sa-

atlerinde indirime gidilmesini kolayca sağlayabilir. 20. yüzyılın başlangıcına kadar gezginler ile vasıflı işçiler bu hakkı her zaman kullanıyorlardı. Varyete, serserilik ve eğlence, onlar için insan onurunun birer parçasıydı. Sonuç olarak, çalışma zamanının azaltılması, yalnızca, herkesin toplumsal servetin paylaşılmasında bir payı olmasını sağlayan "daha adil iş paylaşımı doğuran teknokratik bir araç olarak değil", "ayrıca insanlar için 'daha fazla kullanılabilecek zaman' sağlamak doğrultusundaki toplumu dönüştürücü bir araç"[11] sayılmalıdır. Bu zaman, bir insanın yaşama karşı tutumuna bağlı olarak, istediği gibi başka yaşam tarzlarını ya da iş dışında ikinci bir yaşamı da denemekte kullanılabilir. Her koşulda, ekonomik rasyonalitenin alanı sınırlanmaktadır. Bu, ekonomik amaçları bireysel ve toplumsal özerkliğin hizmetine sunan bir toplumsal projeyle birleştirildiği sürece, sosyalist bir anlam taşımaktadır.

Jacques Delors kırk yıl önce, yirmi yaşındaki bir işçinin yaşamının uyanık olduğu bölümünün üçte birini çalışmakla geçirmeye hazırlanması gerektiğine işaret etmiştir. Günümüzde yirmi yaşındaki bir işçinin çalışma zamanı, uyanık geçen yaşamının ancak beşte birine ulaşmaktadır ve bu oran daha da azalacaktır. Bir kişi on beş yaşından sonra zamanın daha çoğunu artık çalışma yerine televizyon başında geçirmektedir.[12] Sosyalist hareket, çalışma yaşamında odaklandığı kadar yoğun biçimde kültürel, kişilerarası ve topluluk yaşamının üstünde durmazsa, sermayeyi gerçekleştiren boş zaman ve kültür sanayisine karşı başarılı olamayacaktır. Sosyalist hareketin tek şansı, alıp satmanın metalaşmış ilişkilerinden kurtulmuş olan, çok yönlü, iletişimci, gündelik kültür ve gündelik dayanışmanın gelişmesinin özgür alanlarının genişletilmesi konusu üzerinde bilinçli olarak durabilmesidir.

Ekonomik hesaplamadan ve ona içkin ekonomik zorunluluklardan kurtulmuş alanların genişlemesi, kapitalist ekonominin yerini sosyalist ya da alternatif bir ekonominin almakta olduğu anlamına gelemez. Şimdiye kadar, kapitalist olanın dışında başka hiçbir yönetim bilimi var olmamıştır. Sorun yalnızca, ekonomik rasyonalite

11. Peter Glotz, "Die Malaise der Linken", **Der Spiegel**, No: 51, 1987.
12. Jacques Delors, **La France par l'Europe**, Paris 1988, s. 107.

ölçütlerinin şirketler içindeki ve arasındaki başka rasyonalite türlerine hangi oranda bağımlı kılınması gerektiğidir. Kapitalist ekonomik rasyonalite, dolaşır ve sabit sermayenin her biriminden elde edilen "artık"la ölçülen, olabilecek en büyük etkinliği hedefler. Demokratik olarak belirlenmiş amaçlara ulaşılmasına hizmet etmesi ve bunun yanında elbette şirketler içindeki ekonomik rasyonalitenin sınırlılığında yansıması gereken, demokratik yollarla planlanmış bir çerçeve içinde, sosyalizm kapitalist rasyonaliteyi her yandan bağlayan bir tutum olarak kavranmalıdır.

Sonuçta, kamuya ait ya da özel kuruluşlara, gerçek maliyetleri ya da performansı hesaplamayı olanaksızlaştıran ya da ekonomik etkinliğe ulaşmayı hedefleyen inisiyatiflerle bağdaşmayan, buna bağlı olarak şirket yönetimlerinin ekonomik açıdan rasyonel olmasını önleyen koşullar dayatılması söz konusu olamaz. Çalışma zamanının azaltılması, adillik temelinde bir genelgeçerliliği olacaksa, yalnızca tek tek şirketler düzeyinde gerçekleşemez ve belirli bir şirketin üretkenlik artışına bağlı olamaz. Gelirlerin eşitlenmesi ve bununla beraber herkese garanti edilmiş çalışma saatlerinin genel olarak azaltılması, şirket üretkenliğindeki artışlara konacak bir genel vergiyle (makine vergisi) finanse edilemez, ama bu Avrupa Topluluğu'nun her üyesinde uygulanabilecek, işyerleri için eşit oranlı bir maliyet yaratan dolaylı vergilerle güvence altına alınmalıdır. Ancak bu, başka bir yazının konusudur.

Ocak 1990
İngilizceye çeviren: Martin Chalmers

VII. YENİDEN DÜŞÜNEREK ÖNE GEÇME*

Göran Therborn

Uzun dönemli bir sosyalist ya da öyle demeyi tercih ederseniz, radikal-hümanist proje, üç kavramla özetlenebilir: İnsan yaşamının gerçekleşmesi, evrensellik ve tarih. Evrensel insan yaşamının gerçekleşmesi, öz olarak, insanın yaşamının tarihsel zamanda bir yeri ve kapsamı bulunmakla birleştirildiğinde, sosyalizmin konusunu oluşturur. O bir an, hatta ömür boyu sürecek bir saadet değil, kökleri geçmişte bulunan ve kendini geleceğe bağlayan bir dönemdir.

İnsan yaşamının gerçekleşmesine ilişkin bir *bakış*, bırakın ödüllendirme ile geçinmeye ancak yetecek faaliyetleri ayırmayı, iş ya da oyun arasında ayrım yapmanın bile zor olduğu, sakin ve ba-

* Vorsprung durch rethink: Almanca ve İngilizce karıştırılarak yapılan bir dil oyunu. (ç.n.)

ğımsız biçimde çok çeşitli faaliyetlere girişen insanlarla günün değişik saatlerinde bazı mekânlarda karşılaşıldığı, ufku her yöne açık, bir kürenin yüzeyi olarak görülebilir. Bazı insanlar tek başlarına, bazıları irili ufaklı gruplar halinde hareket ederler, önderlik edenler ve edilenler var olabilir, ama onları uzaktan ayırmak olanaksızdır. Mekânlar görünüşte sonsuz bir çeşitlilik sergiler, ama kenar mahalleler, kırsal bölgelerdeki sefalet odakları ya da toplama kampları hiçbir yerde görülmez. Havada tertemiz bir canlılık asılmakta ve suları parıldamaktadır. Başka yerler karanlıkta, ama gören gözler karanlığı delip geçebilir ve güvenlik içinde rahatça uyuyan besili insanları, sevişme arzusuyla yanıp tutuşanları, kainatın yaratıcı ruhlarıyla boğuşan insanları ya da yatağı başında bekleşen eş dostun kollarında doğmuş, hasta yatan ya da ölen insanları görebilir. Gören göz yeryüzüne iç uzayından bakıyor ve sistematik baskı, şiddet, sefalet ve aşağılamanın olmadığı, bir kısım insanları çocuklarının büyük oranda daha bebekken ölümünü görmeye, açlığın, önlenebilir hastalıkların, yoksulluğun, hor görmenin, sömürünün, şefkatsizliğin ve hain ve boşu boşuna bir ölümün tuzağına düşmeye mahkûm eden kategorilere ayırmayan çok boyutlu bir insan yaşamı görüyor.

Bu bakış rasyonel bir siyasal söylemin parçasını oluşturduğundan, pek çok itirazla karşılaşacaktır. Başka bir deyişle, insanlığa günışığında ve gecede yerküresel bir bakış için yol alırken, rasyonel bir akılcının, kuşkuculara bunun muhtemel bir gelecek, uğruna çaba harcanmaya değer bir gelecek olduğunu gösterecek zemini hazırlama yükümlülüğü taşımasını kabul ederim. Gerçekte de burada, eleştirmenlerle diyalog çerçevesinde bir argüman geliştirmeye çalışıyorum.

LİBERAL KUŞKUCU VE MODERN SOSYALİSTLE BİR TARTIŞMA

Birinci Tur: Kötülük ve Kurtuluş Hakkında

Liberal Kuşkucu: Sizin sözde sosyalist bakışınız, kötülüğe

rastlanmayan bir dünya düşünü görmekten pek öteye gitmiyor. Bu yüce bir düş olabilir, ama oraya nasıl varılacağı konusunda hiçbir gösterge sağlamaz. Her şey bir yana, rasyonel bir toplum bilimcisinin (politikacı, yazar, aktivist, yurttaş -uygun olmayanın üstünü çizebilirsiniz) kötülüğe rastlanmayan bir dünya vaat etmesi ne işe yarayabilir?

Modern Sosyalist: Bu konuda, ama yalnızca bu konuda liberal düşmanımla tamamen aynı görüşteyim, ama ekleyeceğim şu ki...

Yanıt: Bir dakika bekleyin, burada bir an duralım. Benim bakışım, kötülüğe rastlanmayan bir dünya dileğinden ciddi ölçüde farklı ya da ondan daha az bir şeydir. Benim sözünü ettiğim dünya, kötülük sistemleri olmayan, servet ya da sefalet dağıtan sistemli mekanizmaları olmayan, neredeyse yarı yarıya unutulmuş bir Hollywood aktörünün sözünü yinelersek, "suç imparatorluğu" olmayan bir dünyadır. Ben, Mr. Smith ve Ms. Jones'un gündelik yaşamındaki iyi-kötü karışımında hiçbir değişiklik olmayacağını varsayıyorum. Kanımca, bir paragraflık cennet özetinde, hastalıktan yatağa düşmüş insanlara, ve ölen insanlara yer ayıran ender ütopyacılardan birisiyim.

Modern Sosyalist: Tamam, ama bu çok soyut ve uçucu. Dahası, yüksek ilkeler düzeyinde bile şeylerin içine sıçıyor gibisiniz. Komünist ve sosyalist projenin her zaman berrak bir amacı olmuştur, evrensel insanın evrensel düzeyde kurtuluşu. Kurtuluş amacını niçin atlıyorsunuz? Belki de size çok devrimci, belki de "fundamentalist" göründüğü içindir, ne dersiniz?

Yanıt: Modernizm ile post-modernite arasında temel bir farklılık olduğu kafama daha yeni yeni dank etti. Dürüst konuşursam, sosyalist ya da radikal bir projenin artık "kurtuluş" çerçevesinde özetlenebileceğini düşünüyorum. Kurtuluş, modernlik politikası (*ancien régime*'in ya da geleneksel toplumun, sözümona Tanrı'nın inayetine, sınıf sömürüsüne, bağnazlığa, önyargılara, pederşahiliğe, ırkçılığa dayalı monarşik egemenliğin prangalarından kurtulma politikası) açısından çok önemlidir. Kurtuluş dünyanın çoğu köşelerinde öncelikle kadınların kurtuluşu biçiminde, bunun yanı sıra etnik köken/milliyet ve sınıfsal kurtuluş biçiminde hâlâ gündemdedir. Bununla beraber, kurtuluş kavramı, açık bir kalkış nok-

tası olarak baskı/sömürü olgusunu önvarsayar. Gelişkin kapitalist demokrasilerde kadınlar ya da işçileri genellikle ve kayıtsız şartsız ezilen ve sömürülen kişiler olarak (muhasebecilere özgü bir akademik sınıf çözümlemesi anlayışı dışında) kavramak güçtür ve inandırıcılıktan uzaktır. Bu tür toplumlar baskının ve sömürünün bazı özelliklerini barındırırlar ve buna bağlı olarak kurtuluş gibi bir görevden söz edilebilir, ancak baskı ve sömürü bu toplumlarda yaşamın genel karakteristik özellikleri sayılmazlar. *İnsan yaşamının gerçekleşmesinin* baskıdan özgürlüğe giden doğrusal bir hareket bağlanmama, sonsuz çoğullukta bir yaşam projesini ve evrensel bir denektaşını (dünyadaki kaynakların ve tıbbi bilgilerin belirli bir düzeyinde evrensel ölçüde olanaklı olan bir insan yaşamı süresi) aynı anda çağrıştırma gibi bir üstünlüğü söz konusudur.

İkinci Tur: Yaşam ve Ekonomi Hakkında

Liberal Kuşkucu: Sizin bakışınız politikanın ve toplumsal yaşamın biyolojikleşmesini gerektirir gibi görünüyor. Bu, sizin bugünkü kapitalist ekonomiyi en etkili ekonomi saydığınız anlamına mı geliyor?

Yanıt: Bugün, olabilecek bütün dünyaların en iyisine sahip olduğumuzu ancak bir aptal söyleyebilir. Yalnızca umutsuz ütopyacılar kapitalizmin ebediyen kalıcı olacağının düşünü görebilirler. Ama, benim sosyalist projeyi, mülkiyet, piyasalar ve devlet çerçevesinde ifade etmekten uzaklaşıp insan yaşamının temel ilgileri kapsamında yeniden formüle ettiğim de doğrudur.

Liberal Kuşkucu: Ama bu, piyasaların ve kapitalizmin kabul edilmesi düşüncesini içerir, öyle değil mi?

Yanıt: Piyasalar için, evet; kapitalizm için, hayır. Marksist sosyalizm anlayışı, doğal çelişkiler taşıdığını iddia ettiği bir kapitalizm çözümlemesine dayanıyordu. Kapitalizmin gelişmesi, özel üretim ilişkileri ile giderek kamulaşan (kamuya bağımlı) üretim güçleri arasında artan bir işlevsel kopukluk doğuracaktı. Bu 1950'lere kadar gerçekleşti ve kitlesel iletişim ile kitlesel ulaşımın, hatta ekonominin "kilit noktaları"nı oluşturduğuna inanılan

doğal kaynakların toplumsallaşmasına yansıdı. Ondan sonraki on beş yılda ekonominin, büyüme oranının ve iş hacminin, kamu tarafından yönetilmesi sistemi yerleşti. 1930'larda doruk noktasına ulaşan uluslararası kartelleşme süreci aynı eğilimin parçasıydı. Ama o zamandan beri, dünya pazarı ile çokuluslu kuruluşlar, kamunun yönetimindeki ekonomi varlığını korumasını -ve hâlâ koruyacak olmasına- karşın, gerek kartellere gerekse devletlere karşı kendi güçlerini yeniden ortaya koymuşlardır.

Liberal Kuşkucu: Öyleyse kapitalist piyasanın üstünlüğünü niçin kabul etmiyorsunuz? Gerek Deng Xiaoping'in reformlarında gerekse Gorbaçov'un perestroykasında örtük olarak yok mu bu?

Yanıt: Piyasanın işlemesi kaynakların ilk dağılımına bağlıdır; dünyadaki kaynakların bugünkü dağılımı, yüz milyonlarca kişi için doğru dürüst bir insanca yaşam olasılığını yadsımaktadır. Bu dağılım biçimi değişmek zorundadır. Spekülasyona dayalı mali piyasaların, ciddi liberal ekonomistlerin bazen adlandırdıkları biçimiyle "reel ekonomi"de olumlu bir işlev gördüklerine ilişkin hiçbir ampirik kanıt yok gibidir; genelde mali piyasalar üretimi ve işi açıkça olumsuz biçimde etkilemişlerdir. Mali sermayenin giderek güçlenmesi süreci tersine çevrilmek zorundadır. Dahası piyasa, nadiren yinelenen ve/veya özel bilgi gerektiren tercihleriyle temel insanlık sorunlarına (ki bunlar için açık bir telafi edici alışveriş aracı yoktur) çözüm getirmek açısından kötü bir mekanizmadır. Piyasa sizin tüketim malları tercihlerinizde oldukça iyi bir biçimde işleyebilir, ama, örneğin sizin, becerikli, yaşı henüz ilerlememiş bir yetişkin olarak, uzak bir gelecekte yaşlandığınızda gereksinim duyabileceğiniz yaşlılık bakımı açısından oldukça kötü bir mekanizmadır.

Entelektüel açıdan, çağdaş rasyonel eylem kuramının en popüler metaforunun herhalde "mahkûm ikilemi" olması ilginçtir; bu acıklı hikâyeye göre, iki ya da daha fazla sayıda insan birbirleriyle iletişim kurup işbirliğine geçemezler ve bundan dolayı, rasyonel egoistler olarak, işbirliği yapabilselerdi olabilecekleri durumdan çok daha kötü koşullarla karşılaşırlar. Bu örnek bize piyasanın "görünmez el"inin dersinin tamamen zıttı olan bir ders öğretir.

Üçüncü Tur: Sosyalizm ve Liberalizm Hakkında

Modern Sosyalist: Ama siz bu görüşleri savunuyorsanız, niçin sosyalist bir ekonomiye ilişkin net bir tablo ortaya koymuyorsunuz? Bunun yerine, somut kurumlardan yoksun bir bakış çıkarıyorsunuz karşımıza. Sizin örneğinizde, sosyalizm fikrini, daha genel ve hümanist doğrultuda başka bir bakış ya da ütopya adına terk ettiğinizi söylemek daha dürüstçe olmaz mı?

Yanıt: Benim bakışım, kaynakların, mülkün ve mülksüzlüğün paylaşımının baştan sona elden geçirilmesini, mali ve üretken kurumlar arasındaki ilişkilerin tamamen değiştirilmesini önvarsayar. Bu değişiklikler, yaşam olanaklarının evrensel düzeyde eşitlenmesini, yalnızca el koyucu nitelikte olan yaratıcılık karşısında üretken yaratıcılığa belirleyici bir rol atfedilmesini gerektirecektir. Dolayısıyla, benim bakışım, hepsi de sosyalizmin geleneklerinde içerili olan bir dizi canalıcı kurumsal değişiklikleri kapsar. Bununla birlikte, klasik sosyalistlerin tersine, gerekli olan yeni kurumların tam olarak neye benzeyeceğinden emin değilim.

Liberal Kuşkucu: Güzel, ama bu, uygarlaşmış liberalizme eş değil mi?

Yanıt: Siz liberalizminizi ya da başka birisi sosyal-demokrasiyi, Hıristiyan demokrasiyi, ekolojizmi ya da x, y, z-izmi benim bakışımına göre kabul etse mutlu olurum, çünkü benim bakışıma desteğin genişlemesi anlamına gelir. Sekter biçimde ayrım çizgileri çekme saplantısına kapılmak bana yabancıdır.

Liberal Kuşkucu: Teşekkür ederim, ama bu özgül bir siyasal eğilim olarak sosyalizmin terk edilmesine varmaz mı?

Yanıt: Evrenselcilik açısından, tarihsellik açısından ve toplumsal ve siyasal biçimlerin içeriğini, siyasal kurumlarla hukuksal hakların toplumsal insani içeriklerini, dikkatle inceleyip değiştirmeye yoğunlaşma açısından, bir yanda bolluğun öbür yanda sefaletin sistemli sonuçları karşısında tercih yapma konumlarının yeniden yapılanması açısından, modern sosyalizmle temelde bir süreklilik vardır.

Dördüncü Tur: Tarih ve Tarihsel Eğilimler Üzerine

Modern Sosyalist: Üç kavramlık özetinizde tarihe niçin böyle bir vurgu yapıyorsunuz? Marksist tarih kuramı yerine ütopyacı bir bakışı koymanızın bir örtüsünden başka bir şey olmamasından mı?

Yanıt: Hayır; bunun nedeni, "bilimsel sosyalizm"le, yani sosyalizmin fiilen varolan tarihteki yeriyle bağı koruma amacı. Ama aklımda, benim yaşam politikası anlayışımla doğrudan ilintili başka bir şey daha vardı. Daha iyi bir dünya bakışı gelecek kuşaklar adına gelecekle bir bağ ve bundan dolayı bir sorumluluk duygusu da içermelidir. Hiçbir kuşağın daha sonraki kuşakların yaşam olanaklarını yok etme hakkı yoktur. Bu da evrensel yaşamın gerçekleşmesinde bir kısıtlamadır.

Modern Sosyalist: "Tarih"ten söz etmek yetmez! Tarihsel materyalizmin sosyalizm anlayışının bilimselliği, sosyalizmin kapitalizmin çelişkileri ve toplumsal çatışmalarından nasıl geliştiğini çözümlemesiydi. Ancak sizin bakışınız tarihsel çelişki ve çatışma eğilimlerinin herhangi bir çözümlenmesinden kaynaklanmıyor. Siz yalnızca, bazı insanların onu çekici bulacağını umarak, bir tablo sunuyorsunuz. Bu insanları ortaya çıkarmada çıkarı olan ya da buna eğilim duyan toplumsal güçler görüyor musunuz?

Yanıt: İlk sorunuza en somut yanıt, benim bakışımın bir evrenselleşmeyi ve en gelişkin refah devletlerinin kurumlarının derinleşmesini gerektirmesidir. İkinci olarak, bunun ardından, ilerici kadın hareketlerinin, yani cins ilişkilerinin, insanın yeniden üretilmesi biçimlerinin ve kurumsal biçimler sistemlerindeki kişisel ilişkilerin niteliğinin tarihin gündemine soktuğu yaşamsal sorunlar gelir. Üçüncüsü, benim bakışım, ekolojik hareketin ortaya attığı, insanın yaşadığı ortamın temel sorunlarının aktüelleşmesini ifade eder. Benim gördüğüm, yeni çağın bütün eğilimleridir.

Modern Sosyalist: Çağdaş kapitalizmin ekonomik eğilimlerine değinmekten kaçınmanız bilinçli bir tutum mu?

Yanıt: Refah devleti, kadınların başkaldırması, çevre kaygıları, bütün bunlar, süreçler çok karmaşık olsa ve salt ekonomik bir diyalektiğe indirgenemezlerse de, bolluk içinde gelişen kapita-

lizmden, onun içinde doğan güçler ve sorunlardan kaynaklanmışlardır. Bu eğilimler ile kapitalizm arasında köklü çatışmalar vardır, ama bu bir arada yaşamanın uygun düşmeyeceği ya da olanaksız olacağı anlamına gelmez. Her şey bir yana, yaşam, örneğin şiddetle, zalimlikle ve hilekârlıkla bağdaşmayan bir şey değildir. Ama siz, yaşamın onlarsız daha zevkli olacağını kabul etmez misiniz?

Liberal Kuşkucu: Post-endüstriyel bilgi ekonomisinin yükselişiyle, emek ve sermayenin yerini bilginin, hiyerarşinin yerini ağların (networks), katı kuralların yerini esnekliğin, merkezileşmenin yerini desantralizasyonun alışı arasında niçin bağ kurmuyorsunuz?

Yanıt: Çağdaş kapitalizmin eğilimleri toplumsal uzantıları açısından belirsiz kalmaktadır. Taylorist, ordu-tipi bürokrasilerin modası açıkça geçer, sınai üretimin ekonomik ağırlığı azalır ve bilgi ile bilginin kullanımının bilgisayarlaşması hızla büyüyen bir ekonomik öneme kavuşurken, best-seller ideolojiler dışında hiçbir net model ortaya çıkmamaktadır. Şirket gücünün global ölçüde merkezileşmesi şirket örgütlenmeleri içindeki desantralizasyonla aynı zamanda gelişiyor. Personelin özerk katkısının gelişmesi yanı sıra, sendika düşmanı, kişisel ve keyfi bir yöneticilik gelişiyor. Cazip ama giderek kıtlaşan doğal mülkler ile şehirdeki taşınmaz mülklerin rantının çağdaş kapitalizmdeki önemi hızla büyüyor. Bilginin manipülasyonu ya da bilgi edinme ayrıcalığı sermaye birikiminin giderek önemli bir aracı haline geliyor. Ve benzeri. Kanımca, bu belirsiz ölçüde çelişkili ekonomik eğilimlerin en önemli yanı, kol emeği/kol emeği olmayan ayrımlarının silinerek geniş bir kalifiye çalışanlar kategorisinin rolünün büyümesi, üretken sermayenin ciddi oranda bu çalışanların sofistike yaşam talepleri ve taahhütlerine bağlı hale gelmesidir. Bu tür insanlar yeni hümanist hareketlere zaten fazlasıyla destek sağlıyorlar; kurumsal fırsatlara kavuştuklarında da işçi hareketine yeni bir ivme kazandırabilirler. Bununla birlikte, sermayenin ve muhafazakârlığın karşı-stratejisi, şirketlerde ve yerel yerleşim bölgelerinde söz konusu çalışanları bölmeye çalışmak ve onları nüfusun geri kalan kısmından, hizmet işçileri, geleneksel üretim işçileri, işsiz ve emekliler yığınından

izole etmektir.

Refah devletlerinin iki temel kurumu (üyelik) haklar(ı) ve bakımdır. Bunlarla ilgili bir kategorinin bir üyesi olarak, bir yurttaş olarak ya da başka bir grubun üyesi olarak siz, bir kişi olarak, mülkiyet bakımından statünüz ve yürürlükteki piyasa fiyatını ödeme yeteneğiniz ne olursa olsun, belirli desteklerden ve hizmetlerden yararlanma hakkına sahipsiniz. İkincisi, var olan refah devletlerinin yaptıklarının çoğu, insanlara, hasta, güçsüz ve yaşlı olanlara bakım sağlamak, çocukların büyüyüp bir şeyler öğrenmeleriyle ilgilenmektir. Kişi hakları ile halk sağlığı, mülk ve satın alma nosyonlarında içerili olan dışlanma ilkesiyle ve metaların üretim ve dolaşımıyla yoğun, çelişkili bir ilişki içindedir.

Kadın hareketi, egemen olan özgürlük ve eşitlik, dayanışma ve sosyalizm anlayışlarındaki erkek partikülarizmlerine meydan okumuştu. Kadın hareketi bu açıdan bir evrensellik eğilimi barındırıyordu. Feminist başkaldırının bu bağlamda ilgili olan başka bir özelliği, kişisel insan ilişkilerinin (öncelikle erkekle kadınlar arasındaki ve bunun yanı sıra kadınlar arasındaki, erkekler arasındaki ve yetişkinlerle çocuklar arasındaki) niteliğine duyduğu ilgidir. Özerklik, onur, sahicilik ve insan ilişkilerine duyulan ilgi, araççılığa ve metalaşmaya meydan okuyarak gündeme getirilen standartlar ya da taleplerdir. Kadın hareketinin benim özellikle cazip bulduğum üçüncü bir yönü, radikal bireycilik ile kolektif eylem ve dayanışmayı birleştirmesidir. Feminizm, ailenin asla sorgulanmayan kolektifliğine (burjuva bireyciliğinin en koyu biçiminin gizli dolabı, patriyarkal güç ve despotizmin kurbanlarıyla dolu olan bir dolap) meydan okuyor ve bunu, aynı zamanda diğer insanlara evrenselci bir ilgi ve özen gerektiren daha otantik bir bireyselciliğe işaret ederek yapıyordu.

Ekolojik hareket ise yaşadığımız ortamı ilgi odağı yapmıştı. Klasik sosyalist hareket dahil bütün radikal hareketler gibi ekolojik hareket de belirsiz öğeler, mahvoluşun yakın olduğuna ilişkin temelsiz kehanetler, püriten ahlakçılıklar ve üst orta-sınıfa özgü sıradan insanların iş ve barınma ortamlarına ilgisizlik barındırır. Gene de ekolojistler, çevre kirlenmesinin ölümcül ya da ciddi ölçüde zarar verici, ama zorunlu olmayan tehlikelerini, zehirlenmeyi ve

doğanın yıkımını kanıtlayarak yeni bir yaşam politikasına paha biçilmez katkılar yapmışlardır.

Beşinci Tur: Refah Devleti ve Devletçilik

Liberal Kuşkucu: Ama refah devleti, hem Sol'dan hem de Sağ'dan, yerine şu ya da bu biçimiyle bir "refah toplumu"nun getirilmesi ya da olumsuz yönlerinin giderilmesi gereken bir şey olduğu şeklinde saldırılara uğrayan, bürokratik bir dinozor değil midir?

Yanıt: Siz bugünkü kurumsal biçimleri, yanlış biçimde, refah devletinin temel ilkelerinin ve bu biçimler etrafında şekillenen güncel ideolojik sis perdesinin yerine koyuyorsunuz. Refah devletinin özünde, belirli bir siyasal birime ait insanların yeniden üretiminin kamusal, siyasal bir sorumluluk işi olduğu yatar. Ne Thatcher ya da Reagan ne de onların yardımcıları insanların destek ve hizmete gereksinim duyma haklarına karşı çıkabilmişlerdir. İnsanların bakımını ve onlarla ilgilenmeyi üstlenen kurumları ortadan kaldırmayı da başaramamışlardır. Üretim güçlerinin, bilimin ve teknolojinin gelişmesi daha az değil, daha çok eğitim gerektirecektir. Tıp bilgisinin ve teknolojinin gelişmesi gelecekte insan bakımına duyulan talebi ve arzı arttıracaktır. Yaşlanan insanlar çok daha yoğun bakıma gereksinim duyacaklardır.

Malı mülkü bulunmayan ya da düzgün biçimde ödediği bir sigorta poliçesine sahip olmayan sıradan insanlara sağlanan hizmetleri ve bakımı en niteliksiz ve olabilecek en alt düzeylerle sınırlayan günümüzün sağcı eğilimlerinin sürekliliğini koruması, hatta daha da katılaşması kesinlikle düşünülemeyecek bir şey değildir. Gelgelelim, insanın yeniden üretimi, eğitim, tedavi, bakım ve halk sağlığının korunmasından oluşan yaşam politikasının sorunları gündemden çıkmayacaktır. Bunlar, ailelere ve ortak siyasal sorumluluk ve örgütlenmenin dışında kalan ağlara da yüklenemeyeceklerdir. Geleneksel sosyalist sol, ekonomik işlevselcilik miyopluğuna yakalanarak ve maşo bir "yüksek politika"da takılıp kalarak refah devletinin anlamını gözden kaçırmıştır.

Liberal Kuşkucu: Ama elbette, yeni bir düşünce tarzı doğrultusundaki ciddi girişimler geleneksel solun devletçiliğinden kopmak zorunda kalacaklardır, öyle değil mi?

Yanıt: Kamuya ait kuruluşların ve planlama komiserliğinin, hatta halk sağlığı otoritelerinden birinin, artık eskisi gibi güven ve coşku uyandıramayacakları doğrudur. Oysa asıl sorun, devletçilikten yana ya da ona karşı olmak değildir. Tercihi bu temelde oturtmak bizi doğru yoldan saptırıcı bir manevra olur. Gerekli olan, en önemli toplumsal sorunlarda odaklanmak ve ondan sonra doğru kurumsal biçimleri tartışmaktır. Çünkü, bugün insanlığın elindeki kaynaklar ve bilgi birikimi göz önüne alındığında, doğru düzgün bir yaşamı gerçekleştirme şansına sahip olan yeryüzündeki herkes için, siyasal müdahaleleri ve düzenlemeyi önemli ölçüde kamunun üstlenmesi mutlak bir zorunluluk olacaktır. Ama kesinlikle yeni kamusal müdahale ve örgütlenme biçimleri de gerekecektir. Ben fiilen var olan refah devleti biçimlerinin güvenilir bir savunucusu değilim, ama siz de beni asla devletçilik/anti-devletçilik tartışmasına çekemezsiniz.

Altıncı Tur: Toplumsal Güçler

Modern Sosyalist: Ütopyanız için harekete geçirebileceğiniz muhtemel toplumsal güçlerle ilgili soruma hiç doğrudan yanıt vermediniz. Söylediklerinize bakarak, kapitalizm ile sizin deyiminizle evrensel yaşamın gerçekleşmesi arasında giderek büyüyen bir çelişkinin varlığını kastedip kastetmediğinizi de merak ediyorum.

Yanıt: Geçmiş sosyalist söylemde kapitalizmin çelişkileri üzerinde o kadar çok duruldu ki, bir an için büyük bir ihtiyatlılıkla hareket etmek herhalde doğru olacaktır. Ben, çağdaş kapitalizmin iç çelişkilerinin büyüdüğünü ya da öngörülebilir bir gelecekte büyüme olasılığı bulunduğunu söylüyor değilim. Benim söylediğim, kapitalizm, hatta gelişkin bolluk kapitalizmi ile anlamlı, onurlu ve makul derecede doğru düzgün ve sağlıklı bir yaşamı gerçekleştirmenin evrensel olanakları arasındaki çelişkilerin en ufak bir kaybolma eğilimi sergilemediğidir. En azından bazı bölgelerde insan

yaşamının potansiyeli ile fiilileşmesi arasındaki uçurum kesinlikle genişlemektedir. Bu eğilim, Amerika Birleşik Devletleri'nde yoksulluğun genişlemesinde, Batı Avrupa'nın çoğu bölgelerindeki kalıcı, Amerikan-tipi getto-üreten kitlesel işsizliğin yayılmasında, şehirler ve denizlerde kirliliğin artmasında, çocukların ve gençlerin giderek yıkıma uğramasında (uyuşturucu müptelalığı, şiddet, suç ve fahişelikte görülebileceği gibi), en zengin ülkelerde bile yaşlılara sağlanan bakımın korkunç derecede yetersizliğinde, Üçüncü Dünya'nın geniş bölgelerinde sefaletin çoğalmasında ve süregelen ekolojik felaket tehditlerinde açıkça yansımaktadır.

Yaşam politikasının tek, hatta merkezi bir konusu yoktur. Bu, kısa dönemli iktidar politikaları önünde bir engeldir. Öbür yandan, yaşam politikası, orta ve uzun dönemli toplumsal dönüşümler çerçevesinde bir kuvvet kaynağı olan geniş bir toplumsal ve kültürel güçler yelpazesine de yaslanabilir, bu mümkündür.

Kesimsel çıkarların peşinde koşturan çıkar gruplarının bir toplamı değil de bir sınıf hareketi olduğu sürece işçi hareketi, ve hayal kırıklığı dalgaları ya da demagoji nesneleri olmaktan çok halkın gereksinimlerini ifade eden hareketler oldukları sürece Üçüncü Dünya'nın halk sınıflarının ya da yoksul insanlarının hareketleri, kesinlikle gerekli olan güçlerdir. Yaşam politikası, bunlar olmadan, yalnızca bolluk ve refah içinde yüzen insanların yaşam niteliğiyle ilgilenen bir şey olma eğilimi taşır.

Kadınlar (yalnızca kadın hareketi değil), başka bir ciddi güçtürler ve büyük olasılıkla olacaklardır. Nedenleri ne olursa olsun, kadınlar üretken çalışmada (gerek karşılığı ödenmiş gerekse ödenmemiş biçimlerde) fazlasıyla temsil edilirler ve herhalde (görebildiğimiz kadarıyla) bu temsil sürecektir; kadınlar yine, insanlık durumunun niteliğiyle daha fazla ilgilenmeye eğilimlidirler. Geçmişte ailenin kendi köşesine çekilmesi ve varoluş sorunlarının dar biçimde dinsel yorumlarına hapsolması, kadınları erkeklere göre siyasal açıdan daha tutucu hale getiriyordu. Bu eğilim şimdi değişmekte ve tersine dönmektedir. Kuşkusuz kadınlar tek bir eğilim oluşturmazlar ve siyasal yelpazede dağılmaya devam edeceklerdir. Ancak, evrensel insan yaşamının gerçekleşmesi için radikal politikaları desteklemeye güçlü -erkeklerden daha güçlü- bir

eğilim duymaları da olası görünmektedir.

Buradaki nitelememle yaşam politikasının çeşitli yönlerine ilgili orta-sınıf insanlarının, çoğunlukla şu ya da bu türdeki profesyonellerin çeşitli gruplarının, zaten bağlanmış olduklarını görüyoruz. Çevre grupları, insan hakları grupları, açlıklara, felaketlere ve zulme kurban düşenlere yardım etmekle ilgilenen insanlar. Bu noktada geleneksel sol bir erozyona ve demoralizasyona uğramışken, çeşitli ülkelerde şimdilerde moda olan sağcı politika da hümanist kaygıyı gerektiren özgül sorunlara ilgisini tüketmiş, hatta azaltmış görünmemekte; bütün orta sınıfların ancak vergi oranları, ipotek faizleri ve portföy göstergelerine ilgi duyacak kadar siyasal kaygılarının ufuklarını daraltmış görünmemektedir.

Liberal Kuşkucu: Peki, bu kadar çok iyi niyetli insan ve hareket varsa, dünya niçin sizin söylediğiniz gibi görünmüyor? Yoksa cennetin yakın olduğunu mu söylemek istiyorsunuz?

Yanıt: İkinci sorunuza yanıtım, hayır; birinci sorunuza yanıtım ise bu yazıya sığmayacak kadar uzun olacaktır. Ama, genel bir saptama olarak söyleyebileceğim, bu dünyanın insanlarının, kaynakların düpedüz eşitsiz biçimde dağılmasının doğurduğu, ekonomik rekabetle ve güç/iktidar çekişmesiyle kısıtlanmış, eylemin hem istenmeyen ve önceden görülemeyen hem de çelişkili sonuçlarından etkilenen çelişkili konumlar girdabına yakalanmış olduklarıdır. Yukarıda değindiğim ilerici güçler de bu ağın içine düşmüşlerdir. Gerekli olan, bir yaşam politikasının uzanabileceği, kendi yaşam ufkunu görebileceği ve ileri adım atabileceği yolu temizlemektir. Bu temizlik görevinin ilk koşulu, burada yaptığımız gibi siyasal tartışmaya yeni bir yönelim kazandırma görevidir. Böylesi bir yeniden yönelimin bir değişim yaratmak için güç talep eden kuvvetler arasında nasıl şekillenmesi gerektiği başka bir sorundur. Üstelik, mevcut olan tartışmanın kapsamını değiştirmek, kendi başına, var olan kurumlarda ve güç mevzilenmelerinde bazı değişiklikler olmasını sağlayacaktır.

Yedinci Tur: Sorunların Özeti

Modern Sosyalist: Lütfen, sözünü ettiğiniz yeniden yönelimi

anlaşılabilir gündelik siyasal dil bağlamında formüle edebilir misiniz? Bizden ne yapmamızı istiyorsunuz?

Yanıt: Ben bir parti platformu ya da geleceğin sosyalist devrimiyle ilgili bir tasarı sunacak değilim. Ama kendi argümanımı birkaç maddeyle özetleyeyim. Benim önereceğim, öncelikle, ekonomik ve siyasal kurumların gerisine bir adım atmak ve radikal (sosyalist, ilerici, hümanist, demokratik) politikanın görevlerini insanların yaşama ortamı ve yaşam olanakları, herkesin insan yaşamının bütün potansiyellerini gerçekleştirme olanağına (bu olanağın insanlığın gelecek kuşakları için de korunması şartıyla) sahip olması çerçevesinde formüle etmeye başlamaktır.

Bu perspektif belirli sorunları ve siyasal görevleri ön plana çıkarır.

(1) Silahsızlanma (mutlaka tek taraflı olması gerekmeden), silah denetimi, silahlı çatışmaların çıkmasını önleme ya da sona erdirme girişimleri.

(2) Evrenselci ölçüde insan dayanışması, ırkçılık, cinsiyetçilik ve etnik baskıyla savaş, yalnız kendini gözeten milliyetçiliklerin aşılması.

(3) Ölüm oranı, hastalık oranı ve refahta ulusal, etnik ve sınıf farklılıklarına cepheden bir saldırı yöneltmek anlamına gelen, herkes için sağlıklı ve yeterli sağlık bakımının olduğu bir yaşam ortamı; güçsüzler ve yaşlılar için iyi bakım olanaklarının sağlanması.

(4) Bütün çocuklara ve gençlere güvenlikli bir yetişme ortamı ile yetişkinlere daha fazla eğitim yapma olanağı tanıyan, sürekli gelişen bir toplumda tam katılımı sağlayan bir eğitim.

(5) Maddi kaynaklarla ödüllerin, doğru düzgün bir insan yaşamı sürmeyi herkes için olanaklı hale getirecek eşitlikçi bir temelde dağıtılması. Bu, çoğu ülkelerdeki (özellikle İngiltere'de) insanların maddi yaşam olanaklarını yeniden yapılan-dırmaya yönelik muazzam çabalar harcanması ve ulusların birbirlerini desteklemesi ve gelişmelerinde yeni işbirliği biçimlerinin yaratılması anlamına gelecektir.

(6) Kişisel ve toplumsal ilişkilerin, bireysel özerkliği gerek bütün kadınlar gerekse bütün erkekler açısından olanaklı kıla-

cak biçimde yeniden yapılanması.

(7) Ekonomide yer almak isteyen herkesin insanca gelişme potansiyelinin sağlanması ve temel sağlık güvencesi koşullarının var olduğu bir ortamda çalışması. Toplumsal zamanın, insanların yaşam sürelerini ücretli çalışma, çocuk bakımı, akraba ve arkadaşlarla ilgilenme, eğitim ve kendini geliştirme tercihlerine, boş zaman ve eğlence tercihlerine göre düzenlemeyi olanaklı kılacak ve kolaylaştıracak biçimde örgütlenmesi.

(8) Havanın ve suların kirletilmemesi, ancak doğanın korunmasının elverdiği ölçüde ekonomik büyüme ve yaşam-realizasyonu. Doğanın, çoğumuzun halihazırda özel olarak bildiği gibi, siyasal ve ekonomik bakımdan yalnızca insanın fethedeceği bir nesne olmadığı bilinmelidir; çünkü doğa, insan yaşamının niteliğinin temel bir yönünü oluşturur. Üretilen maddelerin ve atık ürünlerin, çeşitli insan pratiklerinin yaşama zarar verici sonuçlarını öğrenmeye ve bu konuda bir şeyler yapmaya büyük çabalar harcanmalıdır.

(9) Şehirlerde ve kırlarda, gecekondu mahallelerinin ve metropolitan yoğunluğun kaldırılmasını, başıboş özgürlük ile yıkıcılık, şiddet, suç işleme eğilimi ve terk edilmiş umutsuzluk arasındaki değiş-tokuşun daha olumlu yönlere kanalize edilmesini göz önünde bulundurarak, şehir yaşamının ve farklı fırsatların yeniden örgütlenmesi.

Liberal Kuşkucu: Güzel! Ama faturayı kim ödeyecek?

Yanıt: Hepimiz. Bu faturayı yalnızca zenginler ödeyemez. Ama neredeyse hepimiz de bundan az ya da çok derecede yararlanacağız.

Modern Sosyalist: Kapitalizm, hatta sosyalizm hakkında tek sözcük etmediniz!

Yanıt: Benim argümanımın özü, yaşama ortamı ve yaşam olanakları sorunlarının başa alınması gerektiği, yaşama ortamı açısından en uygun ekonomik kurumların daha sonra bulunmak zorunda kalınacağı düşüncesidir. Benim öncelik tanıdığım sorunlar, sermaye birikimini azamiye çıkarmaktan kesinlikle farklıdır. Bunlar ayrıca, kapitalist mülkiyetin ve sermaye birikiminin egemenliğinin ciddi biçimde kısıtlanmasını gerektirirler. Bu anlamıyla kla-

sik sosyalist bir doğrultudadırlar. Öbür yandan, bir piyasa ekonomisinin dinamizminin, ekonomik ve yönetsel yetkinlik gerekliliğinin tamamen farkındayım. Bu yeryüzünde yaşayan herkese doğru dürüst bir yaşama ortamı ile yaşam olanakları sağlamak için, çok etkin bir ekonomiye ve yaşamın her alanında çok etkili örgütlenme biçimlerine gereksinim duymaktayız. Piyasalar ve profesyonel yönetim kuşkusuz gerekli olacaktır. Ama ne tür örgütlenme biçimleri ve sistemlerine yönelmemiz gerektiği konusunda emin değilim. Belirleyici olan, kanımca, örgütlenme biçimleri ve sistemlerinin, herkese, tertemiz bir ortamda insan yaşamının bütün potansiyel güçlerini gerçekleştirebilme olanağı tanıma amacına uydurulacak olmasıdır.

Sekizinci Tur...

Editör: Karşıtlarınızın yenildiklerini ya da nakavt olduklarını kabul etmesine izin vermediğiniz sürece bu tartışma sonsuza kadar devam edebilir. Ama, bu karalamaların yayımlanmasını istiyorsanız, burada kesmek daha iyi olacak.

Yanıt: Evet, efendim.

VIII. TOPLUMSAL BİR PİYASANIN EKONOMİSİ

Diane Elson

Sosyalist gelenek, kâr elde etmek değil gereksinimleri karşılamak için ekonominin bilinçli toplumsal yönlendirilmesini her zaman vurgulamıştır. Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nde merkezi planlamanın başarısızlığa uğramasının onun toptan reddedilmesine yol açtığı bir zamanda bu amaca bağlı kalmak önem taşımaktadır. Şimdi bu amacın ne anlama geldiğini ve amaca ulaşmak için hangi yöntemlerin kullanılacağını yeniden düşünmemiz gerekiyor. Burada tartışma açmaya yönelik bazı öneriler sunulmaktadır.[1]

Bilinçli toplumsal yönlendirmeyi, denetlemekten çok muktedir kılma çerçevesinde düşünmemiz gerekmektedir. Ekonomi bir ma-

1. Bu yaklaşımı "Socializing the Market", **New Left Review,** 172, 1988'de geliştirerek açıklıyorum.

kine değildir; ekonomi, milyonlarca bireysel ve kolektif eylem ile kararın toplamıdır. Bu tür bütün eylem ve kararları önceden belirlenmiş bir sonuca ulaşmak üzere denetlemek olanaksızdır; böylesi girişimler rüşvet, karaborsa, verimsizlik ve kuyrukların yanı sıra demokratik-olmayan, aşırı merkezileşmiş siyasal kurumlar doğururlar. Bizim, insanların gereksinimleri karşılamak üzere üretim yapmalarını sağlayan, insanları onlara yol göstermek, yollar bulmak, farklı üreticiler arasında ve üreticiler ile kullanıcılar arasında iletişim kanalları açmak amacıyla yönlendiren kurumlar yaratmaya gereksinimimiz var. Bu da nasıl bir yol sistemi: insanların trafiğin akışı sırasında keyiflerine göre dolaşmalarını engelleyen kurallar gerektiriyorsa, bazı önleyici önlemleri gerektirir. Ancak insanlara ne ve nasıl üretmeleri gerektiğini söyleyen bir merkezi otoriteyi gerektirmez.

İnsanların kaynakları topluma hesap vermeden kullanmalarını önlemek ve insanların başkalarını kendi yurttaşları olarak görmekten çok gereksinimlerini karşılamanın kaynakları olarak görmelerini engellemek için bu önlemler gereklidir. Geçmişteki hata, bunu asıl olarak, özel mülkiyet haklarını kaldırıp onun yerini devlet mülkiyeti ve denetiminin olması çerçevesinde kavramaktı. Mülkiyet haklarının bireysel kullanımına kuvvetli sınırlar getirmek kesinlikle zorunludur, ancak bu, yeni yurttaşlık haklarının (temel mal ve hizmetlerden yararlanma hakkı, ne ve nasıl üretileceği konusundaki kararlara katılma ve hesap sorma hakkı) yaratılmasıyla birleştirilmelidir. Bu bireysel haklar fiilen kullanılmaları açısından kolektif kurumlara gerek duyarlar, ama bu kurumlar da bireylerle bağı koruyacak bir şekilde işlemelidirler. İşçi kooperatifleri bu amaca ulaşmanın önemli bir aracıdır. Bununla birlikte, kooperatifler bazı üretim türlerine herhalde daha uygundurlar (belediye mülkiyeti ile bölgesel ve ulusal organların mülk sahibi olmaları da gerekli olacaktır). Ayrıca böylesi üretim birimlerinin daha geniş topluluğa bağlanış biçimine çok daha fazla dikkat göstermemiz gerekiyor. İç demokrasi kesinlikle zorunlu, ama yeterli değildir. Katılım ve hesap sorma hakları, toplumsal bakımdan daha geniş bir muhasebeyi sağlamak üzere bu birimlerde çalışanların ötesine genişletilmelidir. Bu nasıl başarılabilir?

Bazı sosyalistler, gelir ve servet dağılımının göreli olarak eşitlikçi olması koşuluyla bunun en iyi yolunun piyasalar olduğu yanıtını verirler. Benim görüşüme göre, sosyalist bir ekonominin örgütlenmesinde alım satımın kesinlikle önemli ve vazgeçilmez bir rolü varken, para ilişkisi kendi başına gereksinimler hakkında yeterince bilgi aktarmaz. Dahası, para ilişkisi kendine özgü bir yaşam oluşturmaya, ayrıca başkalarının çıkarlarının göz önünde bulundurulması ve gerçekten toplumsal bir boyut taşıyan kararlar alınması girişiminden çok, dar bireysel ve grup çıkarlarının peşinde koşturmaya yatkındır. Aslında, başkalarının ne yaptığına bakmadan bireysel ve grup çıkarlarının peşinde koşulması -şimdilerde büyüyen çevre krizinin su yüzüne çıkardığı gibi- son noktada kendi kuyusunu kazmak gibidir (işsizliğin, enflasyonun ve ekonominin rayından çıkmasının diğer dışavurumlarının kökünde yatan neden de budur). Sosyalist bir ekonomi, insanların başkalarına bağımlılıklarını göz önünde bulundurmalarını ve kararlarında kamusal çıkarları gözeten bir anlayış içinde olmalarını sağlayan, bunu cesaretlendiren bir şekilde örgütlenmelidir. Bu, kendinden vazgeçmeyi öne çıkaran ütopyacı bir hedef değil, tersine, insanların, hemen görülebilecek, ama daha az gerçek olmayan karşılıklı bağları görüp dikkate almalarını sağlayan pratik bir hedeftir. Yeni toplumsal hareketler -yeşil hareket, kadın hareketi, barış hareketi- bu konunun üzerinde durmakta geleneksel sosyalist hareketlerin bir hayli ilerisindedirler.

İnsanların kararlarını verirken daha toplumsal olmalarını ve bencil çıkarlarını daha az düşünmelerini sağlamanın çeşitli yolları tasarlanabilir. Bunun bir yolu (Pat Devine'in önerdiği gibi) görüşmeler yapmaktır: Bütün önemli yatırım kararları, yatırımcı işletme ile o yatırımdan etkilenmesi muhtemel kişiler -topluluk grupları, tüketici grupları, vb.- arasındaki görüşmelere bağlı olacaktır.[2] Bu yöntemin en etkili biçimde işleyebileceği yerler, etkilerin göreli olarak yerelleştiği yerler ya da elektrik santralları gibi gerçekten büyük projelerdir. Başka bir yol (Robin Murray'in önerdiği gibi) kiralamaktır: İşletmeler belirli bir dönem için işletici

2. Pat Devine, **Democracy and Economic Planning,** (Demokrasi ve Ekonomik Planlama) Oxford 1988.

gruplarına kiralanacak ve kiralar ancak belirli toplumsal performans ölçütlerini (etkinlik dahil) yerine getiren gruplar için yenilenecektir.[3] Kiralayıcı konumundaki nihai mülk sahipleri, bir tür toplumsal yatırım tröstleri olacaktır. Ama bunda da işletmenin yönetimi için topluluğa hesap verilmesi gerekecektir (burada, yönetim kuruluna seçilen temsilciler, uygun bir karşılık olabilir). Pek çok örnekte kullanıcıların çıkarlarının doğrudan temsil edilmesi - belki eski kullanıcı komiteleri ya da yönetim kurulunda bir tüketici direktörü olması gibi- iyi bir fikir olacaktır. Başka bir yol, belirli bir büyüklüğün üzerindeki bütün işletmelerin yönetim kurullarında topluluk direktörlerinin bulunması -yürütme işlevi taşımayan direktörün bugünkü rolünün demokratik biçimde genişletilmesi- olacaktır.

Açık ki kaynakların kullanılması için topluma hesap verme, bireylerin topluluk direktörleri, kullanıcı komitelerinin üyeleri, görüşme gruplarının üyeleri vb. işlevi görmelerini gerektirecektir (okul müdürlerinin rolü neyin gerekli olduğu konusunda iyi bir örnektir). Bu tür sorumluluk eşit biçimde yayılmalıdır ve bir jüri hizmetinden çok, karşılığında yurttaşların güvence altına alınmış temel gelirleri olması gibi bir yarar sağlayan bir yurttaşlık yükümlülüğü sayılabilir.[4] Bunun dışında, oldukça kapsamlı bir kampanya yürütmeye ve aktivist grupların bilgi sağlamalarına, insanlara dar görüşlerden çok bütünlüklü görüşler benimsemeleri için baskı yapmayı sürdürmelerine gerek duyulacaktır. Eğer devlet kurumlarına bırakılırsa etkili bir toplumsal muhasebeden söz edilemez; bunlar zorunlu, ama çok geniş bağımsız inisiyatiflerle tamamlanması gereken adımlardır. Kampanyalar ve aktivist gruplar abonelere, bağışlara ve teberrulara gerek duyarlar. Sosyalist bir devlet onlara bir yandan bağımsız kalma olanağı tanırken, öbür yandan bu tür kaynaklara ulaşmalarını kolaylaştırmalıdır.

Ekonomik faaliyetlerin demokratik toplumsal yönlendirilmesinin anahtarı; devlet kurumları (seçimlerle düzenlenmiş), üretim birimleri (iç demokratikliği sağlanmış), kullanıcı komiteleri, toplu-

3. Robin Murray, "Ownership, Control and the Market", **New Left Review** 164, 1984.

4. Bkz. der. Philippe Van Parjis, **Arguing for Basic** (Temel Gelir Savunucusu) **Income**, Londra 1992.

luk direktörlükleri vb. aracılığıyla toplumsal denetim uygulayan tek tek yurttaşlar ile topluluğun çeşitli gereksinim ve çıkarlarını dile getiren, geniş kapsamlı faaliyet yürüten aktivist gruplar arasında sürekli bir etkileşim olmasıdır.

Bu etkileşim, gelecek için özel amaçların saptandığı ve onlara ulaşma araçlarının belirtildiği planlama süreçlerini; ayrıca, alım satımla ve fiyat belirlemeyle, mali ölçütler kullanmayla ilgili kararları gerektirecektir. Ancak hem planlamanın hem de piyasa süreçlerinin düzenlenmesi, onları toplumun yönlendirmesine sokacak biçimde, yukarıda sıralanan tiplerin karşılıklılığını esas alan ağlar biçiminde yapılacaktır. Bunun başarıyla işlemesi için geniş kapsamlı bilgilere kolayca ve açıkça ulaşılabilmelidir. Devletin anahtar bir rolü, yalnız kendisine ait olan vergilendirme yetkisini, yurttaşların bilgileri kavramaları için zorunlu olan eğitim ile iletişim altyapısını kamu malları olarak sağlamak üzere kullanmak olacaktır. Bütün karar biçimlerinde olabildiğince saydamlık sağlamak, demokratik biçimde yönetilen bir sosyalist ekonomi açısından mutlak ölçüde temeldir. Böyle bir ekonomi hatalardan ve problemlerden uzak kalmayacaktır (ama, "planlama"yı, herkesin gereksinimleriyle daima uyum içinde kusursuz kaynak dağıtımını sağlayabilecek bir sihirli değnek olarak düşünmek zaten bir yanılsamaydı hep). Bununla birlikte, satın alma gücünün gereksinimlerin karşılanması üzerindeki egemenliğini kalıcılaştırıp pekiştiren süreçlerin yerleştirilmesinden kaçınılacaktır.

Öyleyse, nereden başlıyoruz? Devletin yurttaşların kendi etkinliklerinden yalıtılmış biçimde bunu ya da şunu yapması talebi uygun başlangıç noktası *değildir*. Daha fazla toplumsal açıklık doğrultusundaki mevcut taleplerden ve işyerinde neyin satın alınacağı ya da nasıl pazarlık yapılacağına karar veren insanlar arasında daha derin bir bakış yaratmaya yönelik mevcut girişimlerden yola çıkmalıyız.

Güney Afrika mallarını boykot etmeye yönelik başarılı anti-apartheid kampanyaları ve Yeşiller'in çevreyi kirletmeyen temizlik malzemeleri üretilmesi için baskı yapmaya yönelik tüketici kampanyaları, tüketicilerin satın aldıkları malın fiyatı ve niteliği gibi doğrudan niteliklerine bakmakla yetinmek istemediklerini gös-

terir. Daha az bilinen bir kampanya, Hollandalıların ve İngilizlerin, Avrupa'da olsun, Güney'de olsun tüketicilere büyük perakende mağaza zincirlerini sağlığa aykırı koşullarda işçi çalıştıran işyerlerinden mal almamaya zorlamayı amaçlayan Temiz Giysi - yani, giysilerin temiz çalışma koşullarında üretilmesi- kampanyalarıdır. Sendikalar bu tür kampanyaları desteklemiş ve zaman zaman fiilen katılmışlardır. Ayrıca bazı işlerin korunmasında tüketim grupları, yerel topluluklar ve sendikaların ortak kampanyalar yürüttüklerine de rastlanmıştır. Söz gelimi, General Motors, Kaliforniya'daki son fabrikasını da kapatma tehdidinde bulunduğu zaman, Los Angeles bölgesinde GM otomobillerinin boykot edilmesini düzenleyen bir sendika-topluluk koalisyonu oluşturulmuştu. Bu koalisyon fabrikanın açık tutulması sözünün koparılmasını başardı.

İşçiler, salt savunmayı düşünen eylemlerin ötesine geçerek, işin örgütlenmesinde tüketicilerin gereksinimlerinin dikkate alınmasından yana olduklarını göstermişlerdir. Bu durum, yalnızca iyi bilinen Lucas Aerospace işçi temsilcileri örneğiyle sınırlı kalmamıştır; örneğin, İngiliz yerel yönetimindeki sendikalar, çöp kaldırma ve sokak temizleme gibi yerel hizmetleri işçi gruplarının görmeleri için teklifler hazırlamaktadırlar.

İşçiler, tüketiciler ve diğer aktivist örgütleri bağlayan düzenli ağların kurumsallaşmasını bu tür eylemler üzerinde kurmayı, bilgiyi paylaşmayı, daha geniş bir halk kesimine eğitim olanağı sağlamayı, salt mali denetimi eninde sonunda aşabilecek toplumsal denetim teknikleri geliştirmeyi, teknolojik yenilenme ve ekonomik yeniden yapılanma stratejileri formüle etmeyi düşünebiliriz.

Bu durumda devletten, bu tür ağları kolaylaştıracak kaynakları ve bu tür ağların, yasaları formüle edip yürürlüğe koyan düzenleyici süreçle bütünleşmesini talep edebiliriz. O zaman düzenleyici süreç, mülk sahiplerinin topluma daha fazla hesap vermelerini gerektirecek şekilde genişletilebilir. Düzenleyici süreç, düzenleme işlevlerini yerine getirmekte deneyim kazanan ve özel mülkiyet haklarının kısıtlanmasını yabancı bir devletin onlara dayattığı bir şey yerine içinde yer aldıkları bir gelişme olarak gören insanlarla demokratikleştirildiği ölçüde, topluma hesap vermenin özel

kârların önüne geçtiği bir belirleyici moment için destek sağlanabilir. Sosyalizmin nasıl bir şey olacağı sorununun özünde, kaynak kullanımında demokratik biçimde topluma hesap verme uygulamasının yerleştirilmesi ve korunması yatmaktadır.

IX. KÜLLERDEN DOĞAN

Eric Hobsbawm

Sosyalizmin geleceği nedir? Bir tarihçi olarak ilk içgüdüm -siz buna mesleki deformasyon da diyebilirsiniz- şu soruyu sormaktır: Sosyalizmin geçmişi nedir ve bugünkü durum ile gelecekteki olasılıkları nasıl etkilemektedir? Bu, akla uygun bir yaklaşım olur, çünkü sözcük, kavram, program, sosyalizm ile sosyalist politikaların gerçekleşmeleri, diyelim Benelüks Ülkeleri'nin karşısında Thames'deki Londra'nın konumu gibi basit nesnel veriler değil, zihinsel kurgulardır. Bunlar, insanlığın onsekizinci yüzyıl sonu ve ondokuzuncu yüzyıl başının devrim çağından beri içinde bulunduğu durumu anlamak üzere kullandığımız ve insanın toplumu düzeltme ve/veya dönüştürme girişimlerine taktığımız isimler, modeller ve etiketlerdir.

"Sosyalizm" sözcüğü ilk başta ne siyasal bir içerik taşıyor ne de toplumu örgütlemenin herhangi bir yolunu anlatıyordu; en başından beri açıkça özel mülkiyet yerine ortak mülkiyete dayalı aynı şekilde yönetilen bir toplum, hemen Babeuf'le başlayıp süren bir toplumu gerçekleştirme yönünde siyasal bir hareket anlamına gelen eski "komünizm" sözcüğünden farklıydı. "Sosyalizm" ve "sosyalist" sözcükleri basitçe "sosyal" sözcüğünden türetilmişti; insanın doğası gereği sosyal ve sosyalleşebilir bir varlık olmasından biraz daha geniş bir anlam taşıyordu. Bu sözcükler ancak 1830'larda, İngiltere ve Fransa'dan yayılarak toplumsal ve siyasal sözcük dağarcığının bir parçası haline geldiği zaman bizim anladığımız gibi bir anlam kazanmaya başlamışlardı. Elbette, çok önceleri olmamakla birlikte, daha önce de başka isimler altında böyle bir şey var olmuştu: Ona İngiltere'de "işbirliği" (cooperation) ve "kooperatif" ya da Fransa'da "kolektif" ve "colectism" deniyordu - daha sonra "kolektivizm"e dönüşmüş ve "karşılıklılık" (mutualism) gibi isimlerle bilinmişti. Bu konuda iki noktaya dikkat çekmek zorundayız.

Birincisi, "sosyalizm"in zıttı henüz "kapitalizm" değil, "bireyselcilik"ti. "Sosyalizm"i anti-kapitalist yapan özellik, ondokuzuncu yüzyılın başlarında, bireyselci bir toplumun özünün *rekabet*, yani piyasa olduğunu, buna bağlı olarak sosyal(ist) bir toplumun temelinin *işbirliği* ya da *dayanışma* olmak zorunda olduğunu söylemenin yeterince mantıksal gözükmesiydi. Çok çeşitli anlamlar söz konusuydu. Laissez-faire'in sosyal güvenlik yararına azıcık değiştirilmesinden tutun özel mülkiyetin ya da paranın hiç görünmediği komünist sömürgelere kadar her şey "sosyalizm" sayılabilirdi. İngiltere'de sosyalizmin bu ilk anlamı, ondokuzuncu yüzyılın sonuna ve sosyalist işçi hareketlerinin yükselişine kadar asıl anlam olarak kaldı. Bu yüzden Fabyanlar, Liberal Parti'yi kimseye çaktırmadan sosyalizme çevirebileceklerini düşünmüşlerdi.

İkincisi, sosyalizm ilk başta siyasal içerimler taşımıyordu (bu noktada da komünizmden farklıydı). Sosyalizm, devlet ya da herhangi bir etkili otorite tarafından, ama daha çok da gönüllü topluluklar tarafından ya da Bernard Shaw'un "özel girişim sosyalizmi" dediği şeyle de kurulabilirdi. Sırası gelmişken belirtelim, bunun

nedeni herhalde 1940'larda ABD'de dünyanın diğer yerlerine göre daha fazla sosyalizm -yani, daha fazla sosyalist koloni- olmasıydı. Aslında insanlar, işçi sınıfı sosyalizmini düşündükleri 1880'lere kadar, sosyalizmi gönüllü birlikler, kooperatifler ve diğer gönüllü karşılıklı ve kolektif eylem biçimleri aracılığıyla düşünüyorlardı. Ancak işçi hareketlerinin hem Jakoben demokrasi geleneğinin hem de Marksistlerin peşinden giderek kolektif siyasal eylem yolunu seçmelerinden sonradır ki sosyalizm devlet iktidarının fethedilmesiyle bağıntılı bir şey olarak anılmaya başlandı. Doğallıkla o zaman, sosyalizmin kurulmasındaki temel unsur devlet olmuştu.

Ama bir şeyi unutmamak gerekiyor. Bu etkinliğin amacı asıl olarak üretimi, bölüşümü ve mübadeleyi düzenlemenin özgül bir biçimi değildi. 1880'lerin zeki bir anti-sosyalisti olan John Rae'yi aktarırsak, "en dipte toplumsal adalet talebi yatıyordu". Bu nedenle yani sosyalist işçi-sınıfı partileri ile onların düşünürleri ve yazarları, gönüllü koloniler üzerine ütopyalar kurgulayanlardan farklı olarak, -Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda fiilen iktidara gelmeden önce- bir gün göreve ve iktidara geldikleri zaman ne yapacakları konusuna şaşırtıcı derecede az dikkat göstermişlerdi. Marksistler gerçekte, gelecek hakkında düşünmeyi reddetmeyi bir erdem katına çıkarmışlardı. "Sosyalist parti", diyordu Kautsky bu partilerin en büyüğü adına konuşurken, "yalnızca var olan sosyal düzen için pozitif önermelerde bulunabilir. Bunun ötesine geçen önermeler gerçeklerle bağdaşmaz; olsa olsa varsayımlardan yola çıkan fantezi ve düşlerdir.[1] 1917-18'e kadar sosyalizmin gerçek içeriği baş aşağı çevrilmiş kapitalizmdi: Bugün kötü olan, o zaman iyi olacaktı. Ayrıntılar önemli değildi. İngiliz Fabyanları gibi ayrıntılarda boğulan insanlar bile, toplumsallaşmış bir ekonominin nasıl işleyeceği konusuna ciddi biçimde kafa yormuyorlardı; bunun kapitalizmden daha iyi işlemek zorunda *olduğu* herkesin gözünde açıktı.

Aslında, yirminci yüzyılın ilk yarısının büyük bölümünde kapitalizm sosyalistlerin haklılığını kanıtlamış görünüyordu. 1914 ile 1950 yılları arasında, kapitalizmde olması düşünülebilecek her türlü aksaklık oldu. Bu arada iki dünya savaşı, iki ulusal ve top-

1. The Class Struggle (Erfurt Program), Chicago 1910, s. 25.

lumsal devrim dalgası yaşanmıştı; ulusal ve toplumsal devrimler, büyük sömürge imparatorluklarını tarihten silmişler, en azından ölüm hükmünü okumuşlar ve insanlığın üçte birini kapitalist sistemin dışına çıkarmışlardı. Burjuva toplumunun tipik siyasal rejimleri olan liberal demokrasiler dünyanın her tarafında yıkılmışlardı. 1940-41'e gelindiğinde ABD'nin, Avrupa'nın bir kenarının, Kuzey ve Güney Amerika'nın ve Avustralya adalarının dışında pek yaşamıyorlardı. Her şey bir yana kapitalist ekonominin kendisi hastaydı ve o zamana kadar gördüğü en kötü krizde, aslında tamamen yıkıcı olabilecekmiş gibi görünen tek krizde, neredeyse çökmek üzereydi. Sosyalizmin her türünün daha iyi olduğu muhakkaktı. Bugün bizim gözümüzde, Sovyetler Birliği'nde sosyalizm olduğu iddia edilen, merkezi biçimde planlanmış, devletin yönetimindeki ilkel kumanda ekonomisinin ekonomik etkisizliğinden daha açık hiçbir şey yoktur. Ama altmış yıl önce komünist olmayan politikacılarla entelektüeller, Sovyetler'i, kendi ülkelerini kırıp geçiren krizden görünüşte etkilenmez kılan "planlama"nın sırlarını öğrenmek üzere Moskova'ya bilet alma kuyruğuna girmekteydiler.

Sosyalistler kuşkusuz, sosyalizmin basit bir slogan olmaktan çok, somut olarak ne anlama geldiği konusuna kafa yormak zorunda kalmışlardı; çünkü 1917'de Bolşevikler iktidara gelmişler ve 1918'den sonra önemli sosyal-demokrat partiler ya hükümet olmuşlar ya da hükümetlere katılmışlardı; bu yüzden gerçek politikaları olmak zorundaydı. Gelgelelim, bırakın sosyalist bir toplumun neye benzemesi gerektiğini, ne istedikleri konusunu bile sistemli biçimde düşünmeden politikalarını zaman geçirmeden ortaya koymak ya da en ivedi problemlerin baskısıyla çözüm bulmak zorunda kalmaktaydılar. Özetle özgül durumlara göre tepki gösteriyorlardı. Sosyalizmin bugünkü sıkıntılarının çoğu, kapitalist kriz ve çöküş koşullarına uygun olarak düşünülmüş sosyalist politikaların -kabaca 1914'ten 1950'ye kadar- yirminci yüzyıl sonunun koşullarına artık uygun düşmemesinden kaynaklanır. Daha doğrusu, sosyalist politikalarda neyin zamana bağlı ve eskimiş olup olmadığına asla karar vermemiş olmamızdan kaynaklanır.

"Sosyalizm" sözcüğünü tekil olarak kullandım. Oysa 1917'den

sonra, birisi bugünlerde çökmekte ya da çökmüş olan en azından iki farklı sosyalizm kolundan, yani sosyal-demokrasi ile Sovyet ya da Sovyetler'den esinlenmiş komünist sistemlerden söz etmeliyiz. Sovyet sistemleri, tam sosyalist ekonomileri ve toplumları oturttuklarını gerçekten iddia eden biricik sistemlerdir. Benim bildiğim kadarıyla, ne kadar radikal ya da uzun ömürlü olursa olsun hiçbir sosyal-demokrat hükümet ya da parti asla böyle bir iddiada bulunmamıştır ve SSCB'nin bile 1936'ya kadar sosyalizme ulaştığını iddia etmemesi, hatırlanmaya değer bir olgudur. Belki biraz daha beklemeleri gerekiyordu...

Sovyet-tipi sosyalizme öz olarak Sovyetler'in Ekim Devrimi'nden sonra içinde bulunduğu şu koşullar egemendi: Tek siyasal gelenekleri otokrasi olan, sosyalizmin bilinen hiçbir koşulunun bulunmadığı, tamamen tecrit olmuş ve sürekli tehdit altında olan çok yoksul, şaşılacak derecede geri bir ülkede yaşıyorlardı. Kesin önceliği hızlı ekonomik ve teknolojik gelişme, yani baş döndürücü bir sanayileşme almıştı. Bolşevizm, kapitalist gelişmenin koşullarının var olmadığı ülkeler için öngörülen bir hızlı ekonomik kalkınma ideolojisine dönmüştü; bir süre öyle büyük bir başarı kazanıldı ki Hindistan gibi pek çok Üçüncü Dünya ülkesi için, hatta Bolşevizmin acımasız diktatörlüğüne hiçbir sempati beslemeyen ülkeler için bile bir ekonomik model oluşturdu. Özünde belirli önceliklerin -savaşın kazanılmasının zorunluluğu gibi- verili olarak kabul edildiği, bedellerin dikkate alınmadığı, daha doğrusu diğer bütün hedeflerin ana hedefe bağımlı kılındığı bir savaş ekonomisi gibi işliyordu. Merkezi kumanda ekonomisi en iyi haliyle oldukça kaba saba bir araç olsa ve korkunç derecede savurganlaşsa bile, çok etkileyici başarılar sağlamıştı. Kapitalizmin sırtı yere geldiği için, bu başarılar olduklarından daha da etkileyici görünüyorlardı. Sovyet ekonomisinin yapamadığı şey, 1950'lerden sonra kapitalist sistem yine eski hızına ulaşırken ona ayak uydurmaktı. Sıradan insanların yaşamlarına bakıldığında yaşamın temel gereksinimleri -çok düşük bir düzeyde yiyecek, konut, giyecek ve boş zaman- sağlıyor, ama bunun ötesinde hiçbir şey veremiyordu. Bununla beraber, kitlesel eğitim olanakları sunmakta kapitalizmden ve (ekonomi 1970'lerle 1980'lerde tıklamaya başlayana

kadar) sağlık ve refah koşulları sağlamakta diğer Üçüncü Dünya ülkelerinden daha iyi durumdaydı.

Karşılaştırmayı savaş ekonomisiyle yapmak tasadüfi değildir. Çünkü sosyalistlerin bildikleri tek gerçek kamusal politika modeli (daha önce göreve ya da iktidara geldikleri zaman ne yapacaklarını hiç düşünmemişlerdi), Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte başlayan savaş ekonomisiydi. Bu, yalnızca Bolşevikler için değil, aynı zamanda, her koşulda savaşan ülkelerdeki Batılı sosyal-demokratlar için de geçerlidir. Çünkü savaş ekonomisi planlamayı, ekonominin önemli kısımlarını kamunun yönetmesini ya da işletmesini - özellikle de işçi örgütlerinin yardımıyla emeğin seferber edilmesini ve sistemli bir kamu refahı sağlanmasını- gerektiriyordu. Savaş modelinin (Lenin'in planlama fikri özellikle Alman savaş ekonomisinden esinlenmişti) etkisinin yan ürünlerinden birisi, devletin merkezi eylemlerinden yana olan sosyalist yargıyı pekiştirmekti. Gerek Bolşevikler gerekse sosyal-demokratlar sosyalizmi düşündükleri zaman, akıllarına neredeyse yalnızca devlet planlaması ile piyasa öncelikleri arasındaki çatışma geliyordu.

Komünistlerin sosyalizm fikrini belirleyen şey geri ülkelerin ekonomik büyümeyi bedeli ne olursa olsun olabildiğince çabuk biçimde sağlamalarının zorunluluğu ise sosyal-demokrat politikalara da özel bir tarihsel durumun, yani iki savaş arası büyük çöküşün, kapitalizmin krizinin, daha tam bir deyişle kitlesel işsizliğin koşulları egemen olacaktı. Elbette başka düşüncelerden de etkilenmişlerdi. Savaş ekonomilerinin deneyimlerinin yanında, seçim demokrasisi politikalarından yararlanmışlardı, çünkü kitle hareketleri olmalarını sağlayan tek politika buydu; dahası sosyal-demokratlar, bazen İsveç, Belçika ve Avusturya'da uzun ajitasyonlar ve genel grevlerle kazandıkları demokrasinin başlıca mimarları olmuşlardı. Çok tuhaftır, sosyal-demokrasi 1945'ten sonra "refah devleti" denmeye başlayan sisteme coşkuyla sarılırken, bu terimi onlar bulmamışlar, refah devleti onların düşüncelerinde büyük bir rol oynamamıştı. Refah devletini İngiltere'de asıl olarak liberaller, Fransa'da sosyal Katolikler, Almanya'da toplumsal bilince sahip bürokratlar geliştirmişlerdi. Sosyalistlerin (hatta Batılı komünistlerin) böyle bir gelişmeye katılışları, asıl olarak, solcu yetkililerin

genellikle anti-sol ulusal hükümetler dönemlerinde bile denetledikleri yerel yönetimler aracılığıyla oluyordu. Viyana ve Londra'da görüldüğü gibi sosyalist belediyelerin öncülüğünü yaptıkları kamu konutlarının önemi buradan kaynaklanır. Bunun yanında, sosyalist-olmayan deneyimlerin onlara sosyalist ekonomik örgütlenme modelleri (Bolşeviklerde de olduğu gibi) sağladıklarını da belirtmeliyiz.

"Tröst" sözcüğü Sovyet Rusya'da benzer metalar üreten bütün fabrikaları koordine eden organlar için kullanılıyordu. Bu, esin kaynağını da göstermektedir: Tekelci kapitalist işletme. İngiltere'de İşçi Partisi'nin 1945'ten sonra girişti̇ği ulusallaştırmalara model olan, Victorya çağı kapitalizminin ekonominin kamu eliyle işletilmesi gereken kısımları -özellikle, posta hizmetleri- için yararlandığı hükümete bağlı kuruluşlar değil, kamusal ve bir anlamda özerk korporasyonlardır. Bununla birlikte, kitlesel işsizlik, savaştan sonraki sosyal-demokrat politikanın (Keynesçi politika ile onunla birleşen New Deal kapitalizminin politikasının olduğu gibi) en kilit noktasıydı; bu politikanın politik gerekçesi "tam istihdam"dı.

Gerçekten de bu politika, sosyalist bir açıdan olmasa bile, kitlesel tüketime dayalı ve reformdan geçirilmiş sosyal güvenlik kapitalizminin dinamiklerini restore etme açısından parlak bir başarı kazandı; o kadar başarılı oldu ki tam istihdam 1970'ler ve 1980'lerde bizi buradan ilgilendirmeyen nedenlerle, birden kendi güçlükleriyle yüz yüze geldi. Güçlükler ortaya çıktığı zaman da reformcu kapitalizm ile sosyal-demokrasinin konsensüsü param parça oldu. Yalnızca bir iki talihsiz ülkede (özellikle Reagan'ın ABD'si ve Thatcher'ın İngilteresi'nde) zafer kazandıkları -ama bu tam bir zafer değildi- halde, serbest piyasa neo-liberalizmi ile refah devleti eleştirisi mevzi kazandı. Aşırıların yönetiminde bile sosyal güvenlik harcamalarını ortadan kaldırmanın, hatta ciddi ölçüde azaltmanın olanaksızlığı görüldü. Öbür yandan sosyal-demokratlar, kendilerini, kesinlikle 1945'ten 1973'e kadarki altın yıllarında olduğu gibi, işlemeyen bir dizi politikayla baş başa buldular. Keynes'e ve ulusallaştırmaya başvurmaktan başka yapacakları hiçbir şey yoktu. Mitterrand'ın 1980'lerin başlarındaki deneyimi daha

acı, ama sonuç alıcıydı.

Böylece hem komünistler hem de sosyal-demokratlar 1970'ler ve 1980'lerde, daha önce gerçekten asla kafa yormadıkları için Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra az çok kendiliğinden geliştirdikleri ya da adapte ettikleri politikalarla artık daha fazla yol alamayacaklarını görmüşlerdi. Tarih onlara etkileyici bir başarı dönemi, en azından bir süre için göreli ya da görünüşte başarılar bahşetmişti. Bu başarı şimdi tükenmişti. Sosyalistler ilk defa sosyalizm üzerinde düşünmek zorundaydılar.

İnsanlık tarihinin en devrimci dönemini oluşturan yirminci yüzyılın ikinci yarısı bize ne öğretmiştir? 1950'de çiftçilikle geçinen insanlar, bugünün en sanayileşmiş ülkelerinin bazılarında bile (Japonya, İtalya, İspanya) nüfusun çoğunluğunu oluşturuyorlardı. Bugün Avrupa'nın hemen her yerinde, Batı İslam dünyasında ve Batı yarımküresinde azınlık, bazen çok küçük bir azınlık gruptırlar. Toplumda dramatik ve benzeri görülmedik değişikliklerin görüldüğü bir çağ, kaçınılmaz olarak sosyalistlerin kendi varsayım ve beklentilerine yeni bir gözle bakmalarını sağlar. Açıktır ki bu varsayım ve beklentilerin pek çoğu artık savunulamayacak durumdadır.

Birincisi, kapitalizmin, babalarımızın beklentilerinin çok ötesinde bir mal ve hizmet bolluğu yarattığı, Batı'daki çoğu sıradan insanın elli yıl önce düşünülebilecek olanın çok ötesinde bir yaşam standardına ulaştığı açıklığa kavuşmuştur. Refah devleti sayesinde, yoksul insanlar talihsizliğin rüzgârları karşısında daha fazla sığınağa sahiptirler. Açlığı ve yoksulluğu ortadan kaldırmak için sosyalizme gerek duyulduğu argümanı artık inandırıcı değildir. Kitlesel işsizliğe yalnızca sosyalizmin son verebileceği -ve gençlik günlerimde çok inandırıcı görünen- argümanı bile artık ikna edici değildir. Batı, kapitalizm döneminde tam istihdamı yaşayan bir kuşak görmüştü; Avrupa'da bir kez daha kitlesel işsizliğin yaşandığı günlerde olduğumuz halde, aslında ne 1930'lardaki gibi bir hoşgörüsüzlük hissedilmekte ne de pek çok insan kitlesel işsizliğin ancak tamamen farklı bir ekonomik sistemle kaldırılabileceğine inanmaktadır. Kısacası, sosyalizm argümanının *maddi* temeli zayıflamış durumdadır.

İkincisi, sosyalist-olmayan sistemler, özellikle planlı bir ekonomi ile sanayilerde ve hizmetlerde devlet ya da kamu mülkiyeti sistemi, 1930'lardan beri bir zamanlar sosyalist bir ekonominin tipik özelliklerinden sayılan çok şeyi benimsemiş ve özümsemiştir. Bu şaşırtıcı gelebilir, çünkü son on yıllık konuşmalar serbest piyasanın zaferi ve devletin parçalanması ya da ekonomik neoliberalizmin ideolojik zaferi hakkındaydı; ancak Thatcher'ın ideologları ve onların yandaşlarının saatin tersine çevrilmesi gereğine bu kadar çok inanmış olmaları, aslında, savaştan sonra çoğu kapitalist devlette ne kadar ileri gidildiğini kanıtlamaktadır. Yapısal bir temelde konuşursak, ibrenin, aynı oranda tersine çevrilmesi olanaklı değildir. Dünya Bankası, 1980'den 1987'ye kadar *bütün* dünyada 400'ün üzerinde özelleştirme olduğunu, bunların yarısının beş ülkede (Brezilya, Thatcher'ın İngilteresi, Şili, İtalya ve İspanya) gerçekleştiğini hesaplamıştı. En büyük üç ekonomideki (ABD, Japonya ve Almanya) bütün özelleştirmeleri de toplayacak olursanız, on dört örneklik bir toplam sayı elde edilir. Kısacası, İkinci Dünya Savaşı'ndan çıkan ve tarihin en büyük ekonomik büyüme patlamasına önderlik eden kapitalist ekonomiler, saf piyasa ekonomileri değil, çok önemli kamu sektörleri ve çok etkili kamu planlamaları olan karma ekonomilerdi. Onlar bu yüzden *sosyalist* ekonomiler olmuyorlardı, ama sosyalist ekonomilerin ne olduğunu ve yapısal anlamda sosyalist-olmayan ekonomilerden nasıl farklılaştıklarını tam olarak söylemeyi de bir hayli zorlaştırıyorlardı.

Örneğin, içlerinden birisi sosyalist olduğunu, diğeri olmadığını iddia eden, birbirine komşu iki ülkeye, 1970'lerin (yani, Doğu krizinden önceki) Macaristan ile Avusturyası'na baktığınızı düşünün. İkisi de kendi sistemlerinin standartlarına göre son derece başarılı ülkelerdi. Kapitalist Avusturya'da tarihsel nedenlerle bütün büyük bankalar, onların yanı sıra hemen hemen bütün ağır sanayi ve enerji üretimi, mühendislik, elektrik, elektronik ve silahlanma sanayiinin büyük bölümü (kısacası, ekonominin "kumanda noktaları" denen unsurları) ulusallaştırılmıştı. Sosyalist Macaristan'da ise bildiğimiz gibi, devlet mülkiyetinde olmayan (küçük) işletmeleri kapsayarak ekonomi önemli ölçüde liberalleştirilmişti. Bu iki örnekte kapitalist ile sosyalist sistemler arasındaki ayrım çizgisi

nerede çizilmelidir? Özetle, sosyalizmin *yapısal* ölçütü zayıflamıştır.

Sovyet tipi % 100 devletin işlettiği merkezi plan ekonomileri hariç -ve bu benim değineceğim üçüncü nokta- 1960'lardan sonra, bu tip sosyalist ekonominin kötü işlediği ve gün geçtikçe sorunlarla karşılaştığı, özellikle kendi hükümetlerinin gözünde giderek açığa çıkmıştı: Bunun nedeni, ekonomik rasyonaliteye, yani karşılaştırılabilir maliyetlere ilişkin hiçbir ölçütün bulunmamasıydı (tüketicilerin ne istediklerini dışavurmalarının hiçbir yolu bulunmamasından söz etmeye bile gerek yoktur). Kısacası, piyasa unsuru eksikti. Bu sistemlerde reform yapmaya yönelik bütün girişimler piyasa unsurunu yaşama geçirmeyi amaçlıyordu. Böylece, savaştan beri kapitalist ekonomiler savaş öncesinde sosyalizmin karakteristik özelliği sayılan unsurları uygulamaya geçirirlerken, sosyalist ekonomiler kapitalizmin karakteristiği sayılan unsurları uygulamaya geçirmeye çalışıyorlardı. Batı bunda Doğu'dan daha başarılıydı, ama sistemler arasındaki basit ya o/ya bu ayrımları bulanıklaşıyordu.

Gelgelelim bir şey değişmemiştir. Üstelik her zamankinden daha açıktır. Bu da benim dördüncü saptamamdır. Ekonomik etkinliğe ve etkililiğe bir yol gösterici olarak piyasa bir şeydir; Reaganizmin ve Thatcherizm'in fanatiklerinin ya da Ekonomik İşler Enstitüsü ile diğer ultra-kapitalist beyin takımlarının anladıkları biçimde, bir ekonomide kaynak dağıtımının *biricik* mekanizması olarak piyasa bambaşka bir şey. Piyasa, fosil yakıtlarının hava kirliliği üretmesi kadar doğal olarak eşitsizlik üretir. Adam Smith'in çok önceleri işaret ettiği gibi kimse ondan para ya da başka şeyler kazanamayacağı ya da başka yollarla kazandığı kadar çok kazanamayacağı için piyasanın hiç üretmediği bazı şeyler -özellikle kamu malları- vardır. Hiçbir modern ulusal ya da büyük şehir ulaşım sistemi, fiilen para kaybetmeden kotarılsa dahi, kâr amacı güden bir işletme tarafından yeterli derecede finanse edilemez. "Sosyal piyasa ekonomileri'nde (Almanların deyişini kullanırsak) ya da Batı'nın Keynesyen ve sosyal-demokrat etkisindeki ekonomilerinde, piyasanın bu eğilimleri kamu politikaları ve yönetimiyle bir ölçüde denetim altında tutulmaktadır. Ne var ki,

Reagan'ın Amerikası ya da Thatcher'ın İngilteresi'nde konut yapımının bütünüyle piyasaya bırakılması düşünüldüğü zaman neler olup bittiğini görebiliyoruz. Evler yalnızca gücü yetenler için yapılmaktadır. Bugün New York'ta başlarını sokacak bir çatıya sahip olmayanların sayısı 70.000'dir. Dahası, zenginlerin çok daha zenginleştikleri koşullarda, zenginlerle yoksullar arasındaki uçurum devamlı açılmaktadır. Bu eğilim gerek İngiltere'de gerekse ABD'de gözle görülür bir hal almıştır. Zengin ve gelişmiş ülkelerde insanlar kendilerini, toplumda elenen insanların, nüfusun küçük bir azınlığını, en fazla üçte birini oluşturduğu düşüncesiyle avuturlar. Üstelik ellerinde TV'leri vardır ve açlıktan ölmezler. Üçte iki için her şey yolunda gitmektedir. Ürkütücü "sınıflar altı" sözcüğü, 1980'lerde piyasanın kurbanlarını anlatmak üzere ortaya atılmıştı. Onlar saygın toplumun taban döşemesinin altında yaşamaktadırlar ve bizim onları görmek için -çöp kutularını eşeleyen evsizler ordularını görmemenin, yeryüzünün en büyük ve en görkemli şehrinin karakteristik kokusunu, sokaklardan başka yaşayacak yeri olmayanların iğrenç sidik kokusunu duymamanın hiçbir çaresinin olmadığı New York'taki gibi açığa çıkmadıkları sürecetaban döşemelerinin altına bakmamız gerekmektedir.

Bütün bunların sosyalizm adına değil, toplumsal piyasadan (bir parça sosyal Hıristiyan girdinin olduğu kapitalizm) başlayıp İskandinav ülkeleri ve Avusturya gibi sosyal-demokrat devletlere (sosyalist girdinin daha fazla görüldüğü kapitalizm) kadar uzanan, insani bir karma ekonomi adına geçerli bir argüman olduğunu söyleyebilirsiniz. Buna 'hayır' demem. "Hem Doğu'da hem de Batı'da bizim görevimiz gerçek anlamda aynıdır: Bizim görevimiz piyasanın motive ettiği ve toplumsal bakışın motive ettiği eylemlerin en iyi yönlerini birleştiren sistemi arayıp bulmaktır" diyen John Kenneth Galbraith'a katılıyorum. Belirli bir sanayi ya da hizmeti kamu işletmelerinin mi yoksa özel işletmelerin mi görmesinin ister istemez temel bir ilke konusu olmadığı konusunda da Galbraith'la hemfikirim. Örneğin günümüzde, özel sağlık sigortası sisteminin inanılmaz derecede bürokratlaşması ve çılgınca ölçülerle pahalılaşması nedeniyle büyük Amerikan korporasyonları arasında, İngiliz Ulusal Sağlık Hizmetleri gibi bir şeyden yana

ciddi bir talep vardır. Ancak başka Avrupa ülkelerinde, örneğin Fransa'da, hükümet desteğindeki sağlık sigortası oldukça iyi biçimde işliyor görünmektedir. Asıl önemli olan teknik ayrıntılar değil, bir ülkenin bütün yurttaşlarına yeterli sıhhi ve tıbbi bakım sağlama yükümlülüğünü kabul edip etmemesi ve yurttaşların bu olanaklara ulaşmalarını gözetip gözetmemesidir.

Ancak, piyasanın kötü sonuçları -işçi partisi ve sosyal-demokrat partilerin hükümette olduğu Avusturya ve İskandinav ülkeleri gibi ülkelerde daha başarılı biçimde- bir ölçüde denetlenebilir ve denetlenmişken, dünyadaki kapitalist gelişmenin denetimi dışında en az üç sonuç ortaya çıktığını da asla unutmayalım. Bu sonuçlar bizim yirmibirinci yüzyılın sosyalist gündemini belirlememize yardımcı olur.

Birincisi ekolojidir. İnsanlık, biyosferi -yeryüzündeki bitki, hayvan ve insan yaşamını- fiilen mahvedebilecek ya da önceden kestirilemez ve dramatik biçimlerde kötüleştirebilecek bir noktaya ulaşmış durumdadır. "Sera etkisi", hepimizin kendisiyle birlikte yaşamayı öğrenmemiz gereken bir şeydir. İşte bu, artan bir hızda seyreden kısıtlanmamış ekonomik büyümenin sonucudur. Gerçi sosyalist kuram da bunu onaylamıştır, sosyalist pratik ise, özellikle Doğu Avrupa'da korkunç bir kirlilik yaratmıştır. Ancak kapitalizm *doğası gereği* sınırsız büyümeye bağlanmışken, sosyalizmin böyle bir hedefi yoktur. Bu yüzden büyüme nasıl olursa olsun, denetim altına alınmalıdır. "İtidalli gelişme" piyasayla işleyemez, tersine ona *karşı* işlemek zorundadır. "İtidalli gelişme" tüketicilerin özgür tercihiyle değil, planlamayla ve gerekli olduğu noktada özgür seçime karşı çıkmakla gelişebilir. Tam bu noktada AT, bütün balıkçıların her ay bir hafta Kuzey Denizi'ne gitmelerini yasaklama kararı almıştır, aksi takdirde balık türü yok olacaktır.

İkincisi, zengin ve gelişmiş ülkelerde yaşayanlarla yoksul ülkelerin sakinleri arasındaki uçurumun, "yeni sanayileşen ülkeler"in bir ikisine ve bir avuç OPEC üyesi milyarder devlete karşın, dehşet verici ölçülere ulaşmasıdır. 1900'de insanlığın üçte birini temsil eden "gelişkin dünya", bugün % 15 ile 20'sini -yaklaşık 1750'dekiyle aynı- temsil etmektedir. 1900'de gelişkin dünyada kişi başına GSMH insanlığın geri kalanına göre kabaca üç kat

fazlayken, 1950'de beş kat, 1970'de yedi kat ve -UNCTAD'a göre- 1980'lerin ortalarında on iki buçuk kat daha fazlaydı. Dünya ülkelerinin en zengin onda birine gelince, onların kişi başına GSMH'sı en yoksul onda birden elli sekiz kat daha fazladır. Dünya zenginleştikçe "aşağıdakilere de damlama etkisi" de henüz görülmüyor. Tam tersine, sistemli eylemler olmazsa bu patlayıcı durum daha patlayıcı hale gelecektir.

Üçüncüsü, kapitalizm, insanlığı ekonomiye tabi kılarak, toplumları oluşturan insanlar arası ilişkilerin temelini yıkıp çürütmekte ve bireylerin şimdi ve burada istedikleri dışında hiçbir şeyin dikkate alınmadığı bir ahlaki boşluk yaratmaktadır. Tepedekiler, General Motors kendi atölyelerini kapattığı zaman Flint kasabasının başına gelenleri gösteren *Roger ve Ben* filmindeki gibi bütün şehirleri kârlılık amacına feda etmektedirler. Dipteki delikanlılar, New York'da her gün rastlandığı gibi, koyun derisi ceketleri ya da moda spor ayakkabıları için başkalarını öldürmektedirler. Çünkü, görüyorsunuz, insanlar kapitalizme uymuyor. Kapitalizm üretkenlikte sonsuz bir artış istemektedir. İnsanlar ise, her zaman daha etkili ve ucuz hale gelen makinelerden ve ürünlerinden farklı olarak, inatla insan olarak kalmaya devam ediyorlar. Oysa otomobil sanayiinde olduğu gibi, insanların yerlerini robotlar alıyor. Hastanelerde ya da genel olarak sosyal hizmet alanlarında yerlerine makinelerin geçirilemediği yerlerde ise işten kovulma yazgısından hâlâ kurtulamıyorlar, çünkü makinelerden farklı olarak onların ücretleri diğer insanlarınki gibi yükselmekte ve hepimiz, iş ekonomistlerinden öğrendiklerimizle, ücretlerin üretkenlikten daha hızlı artmaması gerektiğini bilmekteyiz. Onlarsız yapabilirsek pek çok açıdan daha basit olacaktı. Evet, ekonomi onlarsız olağanüstü bir derecede işleyebilir, ama bu insanlar ortadan kaybolmazlar. Hâlâ vardırlar; ama onlara ne olmaktadır?

Onların başına ne geldiği konusunda bir örnek vereyim: Amerikan otomobil sanayii. Bu sanayi bir zamanlar, iş alanı sağlıyordu. Henry Ford'un Willow Run ya da Riven Rouge fabrikasında montaj hattında çalışmak fazla eğlenceli değildi, ama iyi para veriyorlar ve Amerika'nın Güney'inden siyahlarla yoksul beyazlara sonsuz iş olanağı sağlıyorlardı. Bu insanlar hünerli, eğitimli, belki

çok kafalı değildiler, ama çalışmaya hazırdılar; montaj hattında çalışmak onlara, Birleşik Otomobil İşçileri Sendikası'nın üyeleri ve yurttaşlar olarak, biraz özsaygı ve bir parça onurla bir aileyi doğru dürüst geçindirme olanağı veriyordu. Bugün yoksul bir Amerikalı siyaha özsaygıya sahip olabileceği bir iş sağlayan tek kurum ordudur; Körfez'de savaşan askerlerin üçte birinin siyah olmasının nedeni budur. Onların emeğine artık gerek duyulmadığı kararıyla kendi başlarının çaresine bakmaya terk edilen topluluklara ne olmuştu? Bu insanlar, ya yardımla ya da suç işleyerek yaşayan, korkunun, uyuşturucunun ve silahların kol gezdiği anarşik gettolar oluşturmuşlardı.

Sosyalistler dünyaya, önce üretimin değil, insanların geldiğini hatırlatmak için vardırlar. İnsanlar feda edilmemelidir. Özel nitelikli insanlar -zeki, kuvvetli, ihtiraslı, güzel, bir gün büyük şeyler yapabilecek, hatta kişisel çıkarlarının bu toplumda dikkate alınmadığını hisseden insanlar- değil, hiçbiri feda edilmemelidir. Özellikle de, çok ilginç olmayan, dostlarımdan birinin annesinin söylediği gibi "rakamlar artsın diye var olan", sıradan düz insanlar feda edilmemelidir. Arthur Miller'ın *Satıcının Ölümü* oyununun en dokunaklı satırındaki hiçbir tarife uymayan ve oldukça işe yaramaz bir kişiyle ilgili olarak bir karakterin dediği gibi: "Üzerine titremeli. Böyle bir adamın üzerine titremeli." İşte sosyalizm böyle insanlar için ve böyle insanlarla vardır.

Sosyalizmin geleceği, ona duyulan gereksinimin, ondan yana savlar bazı açılardan aynı kalmasa da eskisi kadar büyük olduğu gerçeğinde yatıyor. Sosyalizmin geleceği, kapitalizmin hâlâ kendisinin çözemediği çelişkilerle problemleri doğurmasında, hem eşitsizlik (ılımlı reformlarla yumuşatılabilen) hem de insanlık dışılık (ılımlı reformlarla yumuşatılamayan) üretmesinde yatıyor. Sovyet-tipi sosyalist sistemlerin hak ettikleri, ibret verici çöküşleri 1989'da ve 1990'da manşetleri kaplamamış olsaydı, kapitalizmin bugünlerde ne kadar harika şeyler başardığı böylesine reklam edilemezdi. Kapitalizm insanlara iyi şeyler sağlamamıştı. İşte yine açlığın ve savaşın kol gezdiği bir dünyadayız. Kapitalizm, Latin Amerika ve Afrika'nın bazı bölgelerindeki gibi gözle görülebilir bir yıkıma yol açmadığı yerlerde bile, hayal kırıklığı yaratmakta-

dır. J. K. Galbraith'ın Doğu Avrupa henüz sözde sosyalistken söylediği gibi: "Acı ama tamamen sarsılmaz gerçek şudur ki daha iyi bir yaşam arayan hiç kimse Doğu Berlin'den South Bronx'a geçmez."

Dünyanın sorunları ne sosyal-demokrasiyle (en azından, adına hâlâ yaraşır olduğu İsveç'te ve belki Avusturya'da var olan türde bir sosyal-demokrasiyle), ne de "sosyal piyasa ekonomisi"yle (bir tahminde bulunmaya cüret edebilirsem, Katolik Kilisesi'nin bu yılki gelecek papalık genelgesinde savunacağı türde ahlaki ve toplumsal bilince sahip bir girişimcilik türüyle) çözülemez. Çünkü siz unutmuş olsanız bile, Papa, 1991'in, Kilise'nin ilk toplumsal genelgesi olan *Rerum Novarum*'un çıkışının yüzüncü yıldönümü olduğunu unutmamıştır. Bu gibi şeyler Reaganizmden ve Thatcherizm'den daha iyi, sosyal-demokrasiden ise çok daha iyidir; şu anda sosyalist kumarbazın destekleyeceği en iyi atlar pratikte onlardır herhalde. Yani, şu anda var olan en iyi hükümet türü onlardır. Ne var ki, teknolojinin Körfez Savaşı'nda kanıtlanan yok etme kapasitesini saymazsak, üretimde ve kirlenmedeki çok hızlı büyümeyle bugün yaşanamaz hale gelebilecek bir yeryüzünün problemleri, olağanüstü zengin devletler tarafından paylaşılmış bir dünyanın problemleri bu şekilde çözülemez. Bu problemler er geç devletlerin uluslararası düzeyde sistemli ve planlı bir biçimde hareket etmelerini, tüketimci piyasa ekonomisinin temel kalelerine saldırmayı gerektirecektir. Bu problemler yalnızca geçmiştekinden daha iyi bir toplumu değil, aynı zamanda, sosyalistlerin daima savundukları gibi, farklı türde bir toplumu gerektirecektir. Yalnızca insanlığı kendi kontrolü dışına çıkmış bir üretken sistemden kurtarmakla kalmayıp, aynı zamanda insanların rahat içinde olduğu kadar bir arada ve onurlu, insana yaraşır bir ömür sürecekleri bir toplum.

Sosyalizmin Marx ve Engels'in manifestosundan 150 yıl kadar sonra hâlâ bir gündemi var. Sosyalizm hâlâ bunun için gündemdedir.

Robin Blackburn: *New Left Review* editörü ve *The Overthrow of Colonial Slavery*'nin (Sömürgesel Köleliğin Çöküşü) yazarı.

Eduardo Galeano: Uruguaylı yazar. Türkçede *Aşkın ve Savaşın Gündüz ve Geceleri* (Çev. Gülin Dalaman, 1987, Alan Yayıncılık) ve *Latin Amerika'nın Kesik Damarları* (Çev. Atila Tokatlı-Roza Hakmen, 1988, Alan Yayıncılık) kitapları yayımlanmıştır. Ayrıca İngilizce yayımlanmış *Memories of Mire* (Ateş Anıları) kitabı vardır.

Fredric Jameson: Duke Üniversitesi edebiyat profesörüdür. Yayımlamış kitapları arasında *Postmodernism* ve *Late Marxism*'i (Geç Marksizm) sayabiliriz.

Iván Szelényi: Kaliforniya Üniversitesi sosyoloji profesörüdür. Yakın dönemde yayımlanan birçok çalışmaya ek olarak George Konrad'la birlikte *The Intellectuals on the Road to Class Power* (Sınıf İktidarı Yolunda Entelektüeller) kitabını yazmıştır.

Lynne Segal: Middlesex Polythechnic'te Psikoloji dersleri vermektedir. Türkçe'de *Gelecek Kadın mı* (Is Future Female?) (Çev. Suğra Öncü, 1990, Afa Yayınları) ve *Ağır Çekim/Değişen Erkekler-Değişen Erkeklikler* (Çev. Volkan Ersoy, 1992, Ayrıntı Yayınları) kitapları yayımlanmıştır.

André Gorz: Fransız yazar. Kitaplarından bazıları şunlardır: *Elveda Proleterya* (Çev. Hülya Tufan, 1986, Afa Yayınları); *Cennetin Yolları* (Çev. Turhan Ilgaz, 1987, Afa Yayınları); *Capitalisme, Socialisme, Écologie* (önümüzdeki aylarda Ayrıntı Yayınları tarafından yayımlanacak).

Göran Therborn: Gothenburg Üniversitesi sosyoloji profesörü. *İktidarın İdeolojisi ve İdeolojinin İktidarı* (Çev. İrfan Cüre, 1989, İletişim Yayınları); *Sermaye Egemenliği ve Demokrasinin Doğuşu* (Çev. Şirin Tekeli, 1989, Verso Yayınları) adlı kitapları Türkçe'de yayımlanmıştır. İngilizce yayımlanan kitapları da şunlardır: *Why Some People Are More Unemployed Than Others?* (Bazı İnsanlar Neden Diğerlerinden Daha İşsizdirler?) ve *Science, Class and Society* (Bilim, Sınıf ve Toplum).

Diane Elson: Mahchester Üniversitesi Ekonomi Bölümü'nde dersler vermektedir ve *New Left Review* editörlerindendir.

Eric Hobsbawm: Londra Üniversitesi'nde tarih profesörüdür. Türkçe'de yayımlanan kitapları şunlardır: *Devrim Çağı 1789-1848*/Age of Revolution 1789-1848, (Çev. Julide Ergüder-Alâeddin Şenel, 1984, Verso Yayınları); *Haydutlar*/The Bandits, (Çev. Fatma Taşkent, 1990, Logos Yayınevi); *Sanayi ve İmparatorluk*, (Çev: Yalçın Gülenman-Abdullah Ersoy, 1987, Dost Kitabevi Yayınları); *1780'den Günümüze Milletler ve Millliyetçilik*/Nations and Nationalism Since 1780, (Önümüzdeki aylarda Ayrıntı Yayınları tarafından yayımlanacak). Ayrıca *Rasyonel Bir Sol İçin Politikalar*/Politics for a Rational Left, adlı bir kitabı daha vardır.

Sol, Sovyetler Birliği'nde yaşanan çöküşün ardından moral ve örgütsel bir dağınıklık yaşıyor. Reel-sosyalistlerin sosyalizm adına önerdikleri hayatın pek "parlak" şeyler içermediği herhangi bir kuşkuya yer bırakmayacak kadar net bir biçimde ortaya çıktı. Medya ise yaşananları sosyalizme mal etme çabasına etkin bir biçimde girerek "sosyalizm öldü, tek seçenek kapitalizm" imajını yerleştirmeye çalışıyor.

Oysa, yaşanan reel-sosyalizme çöküşten önce de eleştirel bakan kimi yazarlar vardı, şimdi de var. Bunlar çöküşü ekonomide, politikada, kültürde halkın inisiyatifine çok az yer veren bir anlayışın yenilgisi olarak adlandırıyorlar. Ve asıl şimdi, özgürlükçü, feminist, ekolojik dengeyi gözeten, insan merkezli bir sosyalizm için "gelecek" imkânlarının daha uygun olduğunu söylüyorlar.

Bütün moral bozukluğuna rağmen bu "tarihsel şansa" dikkat çekerek, bizi, her şeyi "piyasa" ve "rekabete" indirgeyen "üretim" ve "tüketim" çılgınlığına düşmüş kapitalizme karşı insanların kişilik ve yaratıcılıklarının önündeki engelleri kaldıran, çıkardan değil "işbirliği" ve "dayanışmadan" söz eden *"sahiden yeni bir hayat"* tahayyül etmeye çağırıyorlar.

Şimdi yeni baştan başlamalıyız; adım adım kendi bedenlerimiz dışında hiçbir kalkana sığınmadan. Keşfetmek, yaratmak ve hayal etmek gerekiyor. Bugün düş kurmak, kendi uyanışını görmek her zamankinden daha fazla gerekli. İnsanlığın bencilliğe ve iğrenç bir biçimde para peşinde koşturmaya mahkûm olmadığına, sosyalizmin ölmediğine inanan birinin iddiasıdır bu. Bir dinozorun.

Eduardo Galeano

Yazarlar: Robin Blackburn, Eduardo Galeano, Fredric Jameson, Iván Szelényi, Lynne Segal, André Gorz, Göran Therborn, Diane Elson, Eric Hobsbawm.

AYRINTI • İNCELEME
ISBN 975- 539- 034- 0
9 789755 390345